

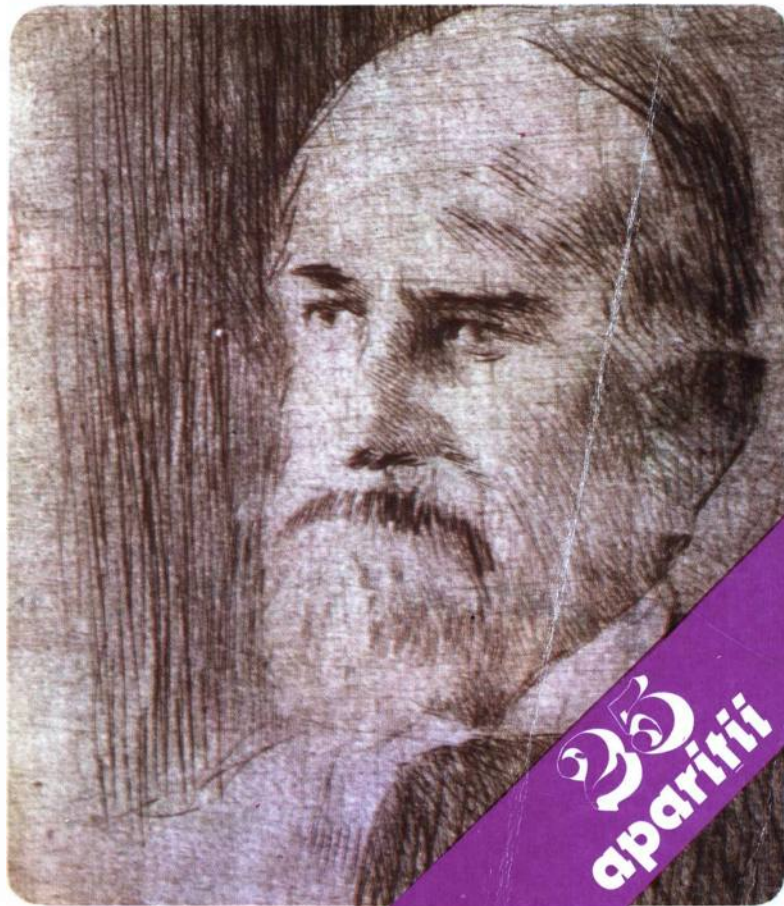
WANTS

[illegible]

4 1976
(25) ANUL VII

*D. CANTEMIR NICOLAUS OLAHUS N. IORGA
G. CĂLINESCU EMINESCU PERPESSICIUS
HASDEU STOLNICUL CANTACUZINO MAIORESCU
IBRĂILEANU I. L. CARAGIALE ZARIFOPOL
A. MICKIEWICZ ION BARBU AL. PETÖFI*

26
aparitii

Titu MAIORESCU. Gravură
de Gabriel Popescu (Muzeul
de Artă al R. S. R.).

Coperta și prezentarea grafică:
VICTOR MAȘEK

Nucleul tematic al acestui număr al „MANUSCRIP-
TUM”-ului este umanismul. Se răsfringe astfel unda
puternică a dezbaterilor primului Congres al educației
politice și a culturii socialiste și în paginile unei reviste
care nu este numai aia în care se păstrează valorile
inestimabile ale culturii românești, ei și un instrument
mădălos, în concordanță cu profundera vibrație a contem-
poraneității. Umanismul revoluționar al patriei noastre
este o înaltă treaptă pe scara de creații spirituale, al
cărui început se află în cea de-a doua jumătate a seco-
lului al XIV-lea, când se manifestă plenar o istorică, deci-
sivă cotitură în artă și literatură, în știință și filozofie.
În acest număr, dedicat umanismului, o serie de impor-
tante materiale, purtând semnătura unor străluciți repre-
zentanți, ca Nicolaus Olahus, Stoilnicul Constantin Can-
tauzino, Cantemir, Maiorescu, Iorgu, Călinescu, demon-
strează cât de puternice au fost undele de vibrație ale
umanismului în țările noastre. De asemenea, că se poate
vorbi de un sincronism în propagarea acestor idei și
că, mai ales, în căutarea latinității sale, România a
găsit în umanismul italieni adevărați înaintași, fiind pri-
mii în Europa care au rostit acest luminos adevăr.

Alexandru Balac

MANUSCRIPTUM

4/1976 * (25) ANUL VII

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ EDITATĂ DE MUZEUL LITERATURII ROMÂNE

DIRECTOR FONDATOR:
D. PANAITESCU-PERPESSICIUS

DIRECTOR

AL. OPREA

REDACȚIA

DIANA CRISTEV, NICOLAE FLORESCU,
RUXANDRA MIHĂILĂ, DANA POPESCU, MANUELA TĂNĂȘESCU

SECRETARIAT

EUGEN DANDESCU, EUGEN MIHAICIUC

Documentele, însoțite de fotocopii, se primesc pe adresa redacției,
str. Fundației nr. 4, sectorul I, București, telefon: 50 20 96

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la — ILEXIM Departamentul Export-Import
Presă, P. O. Box 136 — 37 — telex: 11226, București, str. 13 Decembrie, nr. 3.

All rights reserved
Toate drepturile rezervate

Tiparul — Întreprinderea Poligrafică „13 DECEMBRIE 1918”

Biblioteca Jud. Huned. B.
SALA DE LECTURĂ

193469

24

16

193.469

SUMAR

- 5—7 O deschidere permanentă spre tot ceea ce constituie valorile superioare ale culturii umaniste (T. BURGHELE, Președintele Academiei R. S. R.)

De dignitate hominis

Nicolaus OLAHUS

- 8—11 «Dacă numirilor noastre voi da eu nume romane...» (Comentariu de Corneliu ALBU)
- 12—14 Către cititor; Epitaful aceluiași Erasm; Cărții de epigrame a lui Iacobus Dannus Arrusianul; De ziua morții fratelui meu (Versuri în limba latină tălmăcite de Traian LĂZĂRESCU)

Dimitrie CANTEMIR

- 15—27 Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei — III (Text stabilit și traducere de Dan SLUȘANSCHI; note de Radu LĂZĂRESCU)

Titu MAIORESCU

- 28—29 Caietele moralistului (Nicolae MANOLESCU)
- 29—42 [Însemnări de lectură]

Nicolae IORGA

- 43 «...așteptînd cartea acestor urmași mai fericiți» (Tabletă adnotată de Ion STOICA)

G. CĂLINESCU

- 44—60 François Rabelais umanist — conferință (Studiu introductiv de Dana POPESCU)

«...eternii noștri păzitori ai solului veșnic...»

Mihai EMINESCU

- 61—62 Componente științifice ale gândirii eminesciene (Academician Octav ONICESCU)
- 62—64 «Avem clipe, avem raza...» — o viziune asupra Fizicii (Magdalena VATAMANIUC-LUNGU)
- 65—81 Fiziografie I

Revelația documentului

G. IBRĂILEANU

- 82—84 Preambul academic: Al. BÎRLĂDEANU — Șerban CIOCULESCU
- 85—92 [Doamna X] — nuvelă
- 93—97 O preludare a romanului Adela? (Postfață de Al. OPREA)

SUMAR

Pasiunea eseului

- 98—105 Paul ZARIFOPOL
Umanismul — note pentru un studiu (Marginalii de Victor Ernest MASEK)

Romanul independenței

- 106—118 Vintilă C. A. ROSETTI
Scrisori de pe frontul războiului din '77 (III) (Comentariu de Nicolae LIU)

Din dosarul unei existențe

- 119—125 Ion BARBU
Mărturii din perioada configurării *Isarlikului* (Scrisori către G. Topîrceanu, prezentate de Const. CIOPRAGA)
125—131 Note în marginea «profesiunilor de credință» (Comentariu de Nicolae FLORESCU)
131—133 Trei ipostaze fotografice necunoscute ale autorului *Jocului secund* (comunicate de Barbu BREZIANU)

Restituiri

- 134—137 V. ALECSANDRI
Chirița la Iași — într-o primă versiune (Marla ANINEANU)

- 138 Al. VLAHUȚĂ
Pagini dintr-o comedie necunoscută (Al. BOJIN)
139—140 În familie — comedie într-un act

File de album

- Milița PETRAȘCU
141—145 O istorie a literaturii române cioplită în piatră (Adnotări de Victor CRĂCIUN)
hors texte Portrete de scriitori

Jurnal

- 146—154 PERPESSICIUS
Însemnările anilor '32—'33 (Prefață și note de D. D. PANAITESCU)

Scriitori români în arhive străine

- Constantin CANTACUZINO Stolnicul
155—159 Corespondență diplomatică (Introducere de Paul CERNOVODEANU)
156—161 Scrisori londoneze și budapestane

SUMAR

Scriitori străini în arhive românești

- 162—165 **Al. PETÖFI și Adam MICKIEWICZ**
« Fișe » de poliție (Documente semnalate de *Nicolae CIACHIR*)

Document în replică

- 166—172 **B. P. HASDEU**
în fața instanței (Documentar de *Constantin POPESCU-CADEM*)

Cronica edițiilor

- 173—174 **CORESI**
Tipăriturile coresiene în atenția editorilor (*Dan SIMONESCU*)

Curier

- 175—176 **ALECSANDRI și CARAGIALE**
în arhiva lui Eduard Wachmann (*Radu CONSTANTINESCU*)

- 177 **Ion CREANGĂ**
și prima versiune engleză a *Amintirilor* (Prof. *Ion CRUCEANĂ*)

- 178 **G. COȘBUC**
îl omagiază în versuri pe Spiru Haret (Prof. dr. ing. *Radu HARET*)

- 178—180 **C. RĂDULESCU-MOTRU**
în corespondență cu revista „*Datina*” (Prof. *Rada DAVIDESCU*)

- 181—182 **G. IBRĂILEANU**
un candidat romantic (Prof. *Ioan N. VLAD*)

- 183 **BRÂNCUȘI**
« povestit » de Petre Pandrea (Prof. *Ion SCHINTEIE*)

- 184—187 *Fișier bibliografic • Creșterea colecțiilor • Iconografie*

- 188—191 *Alexandru Balaci a citit pentru dumneavoastră*
Sumar comentat (engleză, franceză, germană, rusă)

- 192 *Premiul PERPESSICIUS pe anul 1976*
al revistei „MANUSCRIPTUM”

DE DIGNITATE HOMINIS

O DESCHIDERE
PERMANENTĂ
SPRE
TOT
CEEA CE
CONSTITUIE
VALORILE
SUPERIOARE
ALE
CULTURII
UMANISTE

ADUNÎND TOATE GÎNDURILE ȘI STRĂDANIILE NOASTRE CĂTRE ÎNAL-
tul țel al construirii unei societăți noi și a unui om nou, în neîncetat progres sub semnul
umanismului socialist și al patriotismului revoluționar, este firesc ca fiecare dintre noi
să mediteze cu gravitate asupra locului pe care îl ocupă disciplina sa în sistemul dez-
voltării multilaterale a societății noastre. Omul nou este — și trebuie să fie — un om
complet, un om armonios alcătuit; este limpede pentru oricine că echilibrul fundamen-
tal se statornicește în interrelația dialectică dintre formația sa intelectuală, spirituală,
culturală, într-un cuvînt conștiința sa în sensul cel mai complet, și ansamblul factori-
lor biologici. Firește, sîntem departe de a gîndi această relație în termenii simpliști
ai unei tradiții oarecum folclorice, dar vechiul adagiu, cel despre mintea sănătoasă în
trup sănătos, trebuie gîndit mai adînc ca *homo sanus in societate sana*. Medicina are
însă rolul ei specific în sănătatea plenară a omului complet, acela de a-i asigura capaci-
tatea de muncă și de creație, de a-i lăsa conștiința netulburată de factori perturbatori,
de a-i asigura acea bucurie a trupului sănătos fără de care omul apare diminuat și
invalidat.

Conștiința socială însăși are nevoie, pentru buna ei funcționare, de profilaxia și eradicarea bolilor sociale sau endemice, de o igienă socială globală, de perpetua asigurare a echilibrului dintre biologic și aspectele sociologice și psihologice ale lumii umane. În acest sens, disciplinele medicale îndeplinesc un rol adânc umanist. Dealtfel toți știm că relația dintre medicină și formele superioare ale conștiinței este străveche și statornică. Etica medicală, așa cum a luat ea prima oară formă în corpusul hipocratic, este primul cod de etică laică a Europei și una dintre cele mai nobile forme pe care le-a luat conștiința profesională. Pe de altă parte, medicul n-a putut niciodată trăi ca simplu tehnician al sănătății. El a aspirat mereu către formele elevate ale omeniei, către frecventarea, ca preocupare personală, a culturii mari: literatură, arte, muzică, filozofie. Ne gândim ce interesantă ar fi o carte de istorie a psihologiei medicului, sub toate aspectele, de la dăruirea nemărginită (ca sanctitate laică) pînă la elaborarea experienței sale în bun al mării culturi. Aici și-ar găsi locul, fiecare cu specificul lui, nu numai scriitori ca marele Cehov sau ca Vasile Voiculescu, pictori ca Țuculescu, ci și foarte mulți alții care au contribuit, ca gînditori, la construirea științei moderne, cum a fost, spre pildă, Claude Bernard sau care au revoluționat psihologia, ca Sigmund Freud, punînd, oricare le-ar fi limitările, problemele fundamentale ale omului.

Totodată, mulți dintre marii creatori de cultură au manifestat un viu interes pentru medicină, cum au fost o bună parte dintre reprezentanții primului romantism german, sau cum a fost, la noi, Mihai Eminescu, care, la Viena și la Berlin, a audiat cu viu interes cursuri și a studiat tratatele de medicină ale lui Joseph Hyrtl sau cele ale lui Ernst Brücke, cu un interes special pentru bazele fiziologice ale vorbirii. Lucian Blaga, la rîndul său, s-a apropiat cu pasiune de problemele biologiei. Rezultatele preocupărilor sale au constituit substanța cursurilor ținute de poet la Universitatea din Cluj—Sibiu (strinse acum în volumul, recent apărut, *Aspecte antropologice*). De asemenea, trebuie pomenit aici unul dintre cei mai mari scriitori ai veacului nostru, Thomas Mann, al cărui interes pentru medicină și cunoaștere a ei se manifestă nu numai în cite o pagină uluitoare, cum este descrierea morții copilului din *Buddenbrooks* sau a crizei simulate de epilepsie a lui Felix Krull, ci străbate una dintre cărțile lui majore, *Zauberberg*, unde atmosfera de la Davos se transfigurează într-o imensă metaforă medicală a vieții și a morții, a sănătății și a bolii unei lumi.

Iarăși, nu trebuie ignorată apropierea atentă și competentă de aspectele patologice ale ființei omenești manifestată chiar în anii noștri de reprezentanți iluștri ai culturii franceze, cum ar fi Jacques Lacan sau Simone de Beauvoir, care a scris o carte emoționantă și foarte informată despre bătrînețe.

Poate că epoca noastră, cu specializarea ei tot mai adîncită în fiecare domeniu de activitate, să facă mai anevoios accesul multor oameni de știință la disciplinele umaniste. Dar nu putem crede în ruptura adîncă și iremediabilă dintre discipline și, în orice caz, nu credem acest lucru atunci cînd este vorba despre medicină. Medicina ca știință și medicul ca practicant al ei, oricît de severe ar fi exigențele specializării, nu-și pot împlini menirea fără o deschidere permanentă spre tot ceea ce constituie valorile superioare ale culturii umaniste, din care, prin rolul și rezultatele ei, prin temeiurile ei teoretice și etice, medicina însăși face parte. Și chiar prin aplicarea ei la fiecare ființă omenească, cu specificul ei ireductibil, medicina este, dacă nu altceva, măcar o *ars* în sensul vechi al cuvîntului, un meșteșug superior al individualului concret.

**«PARTE INTEGRANTĂ DIN PROGRAMUL PARTIDULUI,
ACTIVITATEA IDEOLOGICĂ, POLITICO-EDUCATIVĂ
ȘI CULTURALĂ
REPREZINTĂ UN FACTOR DE IMPORTANȚĂ DEOSEBITĂ
ÎN FĂURIREA SOCIETĂȚII SOCIALISTE
MULTILATERAL DEZVOLTATE,
ÎN ÎNAINȚAREA ROMÂNIEI
SPRE COMUNISM.»**

(Din Cuvîntarea tovarășului **NICOLAE CEAUȘESCU**
la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român,
din 2—3 noiembrie 1976.)

Printr-un cuvînt doar, am vrea să amintim de relațiile dintre medicină și arta plastică, în măsura în care aceasta din urmă este și ea purtătoarea mesajului de bucurie și durere al umanității. De la grupul Laocoon la *Gînditorul* lui Rodin și de la picturile egiptene consacrate îmbălsămarilor și pînă la Van Gogh, toate capodoperele care ilustrează figura umană dovedesc o profundă cunoaștere anatomică și fiziologică la cei care le-au creat, iar desenele și schițele lui Leonardo, dedicate trupului omenesc, reprezintă studii temeinice de anatomie.

Fără îndoială medicina este și trebuie să fie inclusă în cadrul disciplinelor umaniste. Aceasta impune însă o cultură generală a practicianului modern, o permanentă curiozitate a cunoașterii « noului », nu numai în domeniul practicii, ci și în acel al culturii generale. Fără aceste condiții indispensabile, rolul medicului nu poate fi de calitate pe care o impune societatea contemporană. « În condițiile vieții moderne, regula este absolută; întrecerea care nu pune preț pe inteligența instruită, este sortită eșecului » afirma cu mare dreptate Alfred North Whitehead.

Sîntem foarte departe de afirmația foarte veche a lui Anaxagoras care spunea că « omul este inteligent deoarece are o mină ». Desigur că aceasta este o condiție indispensabilă mai ales în cadrul unei practici chirurgicale, dar aceasta trebuie să fie condusă de creier, de gîndire fără limite, de unde necesitatea de a dobîndi o cultură vastă, întreținută permanent, care singură poate crea trăsătura fundamentală a omului nou — aceea umanistă. De aceea apreciez inițiativa revistei „*Manuscriptum*“ de a sublinia tradițiile umanismului românesc, demonstrînd încă o dată că, în căutarea adevărului, marii noștri creatori, de la Cantemir la Eminescu, Iorga și Călinescu s-au îndreptat permanent spre luminile științei.

Izvorîte dintr-o profundă cunoaștere a realităților patriei noastre, principiile călăuzitoare de uriașă importanță pentru dezvoltarea societății socialiste, conținute în *Expunerea-Program* rostită de tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul educației politice și al culturii socialiste, pun în centrul preocupărilor făurirea omului nou care, « stăpin pe cele mai înaintate cuceriri ale științei, ale cunoașterii umane, să se caracterizeze prin înalte virtuți politice și morale, prin pasiune pentru muncă și creație, prin îndrăzneală în gîndire și acțiune, prin cetezanță în promovarea noului în întreaga viață socială, prin fermitate în lupta pentru dreptate și adevăr... ».

T. BURGHELE

«Dacă numirilor noastre voi Nicolaus OLAHUS

VLĂSTAR DIN STIRPEA BASARABILOR ARGEŞENI, pribegi în Transilvania pentru a scăpa de urmărirea lui Vlad Ţepeş, sibianul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul, 10 ian. 1493—17 ian. 1568) a fost apreciat, de cei care s-au ocupat de prodigioasa lui, activitate, mai mult ca om politic, epistolograf, istoric şi remarcabil conducător al unui stat în cea mai critică fază a istoriei sale, când pe plan politic s-a ajuns, în urma invaziei otomane, la destrămarea lui, iar pe plan spiritual a fost răvăşit de Reformă şi contra-Reformă.

În schimb, activitatea lui din anii exilului la Bruxelles (1531—1542), cu adânci implicaţii în viaţa culturală a Țărilor de Jos, ca şi cea de poet, au fost neglijate vreme îndelungată. Se pare însă că începând din pragul acestui secol, de când se stăruie, cu prioritate, asupra acestor două indeleţniciri ale lui, sintem mai în măsură să putem contura personalitatea marelui umanist, rolul de îndrumător şi protector al unei tumultuoase activităţi culturale ce gravita spre curtea Mariei de Habsburg, sora împăratului Carol Quintul, regentă a Țărilor de Jos căreia, din martie 1526, i-a fost secretar şi consilier aulic, iar din 1534 ministru.

Pasiunea pentru studiu, cunoaşterea — pe cât i-au permis împrejurările — a culturii greco-latine, aprofundarea elinei în care a compus şi tradus, apoi relaţiile, grabnic stabilite, cu cei mai renumiţi umanişti batavi şi flamanzi, tuturor acestora suprapunându-li-se înaltele demnităţi ce le deţinea, l-au impus ca protector gata să îndrume, să sprijine moraliceşte, dar mai cu seamă materialiceşte pe scriitori, tipărindu-le lucrările, scriindu-le prefeţe, acordându-le slujbe sau privilegii, îngrijindu-se, adeseori, chiar şi de sănătatea lor.

Încă din primii ani ai şederii sale la Bruxelles, elinistul şi tipograful Rutgerus Rescius, profesor la

Universitatea din Louvain, s-a grăbit să informeze, cu satisfacţie, că «nu altul pentru mine, cât mai ales pentru toţi învăţaţii, m-am bucurat extraordinar că mi s-a repartizat, pe lângă principele acestor ţinuturi, un astfel de om care să nu fie numai protectorul literelor, al învăţaţilor, ci să fie chiar el însuşi un foarte preţuit literat»¹.

Peste câţiva ani, în 1536, eruditul latinist de la aceeaşi universitate, Petrus Nannius, sagace comentator al lui Titus Livius şi al lui Virgiliu, l-a recomandat celor din Republica Literelor ca pe «cel mai bun şi cel mai erudit protector al tuturor oamenilor de ştiinţă»².

O asemenea afirmaţie, care trebuie să fi avut puternice temeiuri pentru a putea fi rostită, a fost reluată, în noiembrie 1548, pe când Nicolaus Olahus deţinea funcţia de cancelar şi episcop de Agria, de către Regele Ferdinand I şi arhiepiscopul Paulus de Warda şi formulată astfel în textul diplomei de reînnoabilare: «iară în Belgia aşa te-ai purtat, cât pre tine toţi te-au iubit şi cinstit, şi cei mai mici şi cei mai mari oameni. Oamenii cei învăţaţi s-au mirat de mare învăţătura ta, de cunoaşterea limbilor greceşti şi lăţineşti, ca şi de îndeminarea de a scrie şi orătoreşce şi poeticeşce»³.

¹ Scrisoarea lui Rutgerus Rescius către Olahus, din 18 noiembrie 1531. Vezi Corneliu Albu şi Maria Capoianu: *Nicolaus Olahus, corespondenţă cu umaniştii batavi şi flamanzi*, Bucureşti, „Minerva”, 1974, p. 213.

² Scrisoarea lui Petrus Nannius către Nicolaus Olahus, 1537. Idem.

³ Nicolaus de Rosenberg: *De situ, moribus et diversitate scythicarum gentium*. Libri singularis. Publicată anexă de Adamus Franciscus Kolarius la ediţia Ungariei din 1735, Vindobonae, pars III, pp. 228—238. Traducerea aparţine lui Gh. Şincai

da eu nume romane...»

OLAHÍ

PANNONII TRANSYLVANI
Thesaurarij Albeñ. Ferdinandi Sere
niss. Roman. Regis &c. ac Marię Re
ginę a secretis & consilijs, Elegia ad
sepulchrum Erasmi Roterodami,

Sollicita si mente cupis novisse viator,
Frigidus hic culus deprimat ossa lapis.
Siste gradū celerē, nostramq; adverte querelā,

Spe potius tua, ru modo siste pedem.

Vi reor, audisti diuinum nomen Erasmi,

Quo nihil hic noster notius orbis habet.

Is facit hac tūcti collapsō corpore tumba,

Spiritus ac leta vescitur Ambrosia.

Ingenij specimen magnum puerilibus annis

Præbuerat cunctis non sine laude viris.

Florida quā mēbris teneris adoleuerat ętas,

Tunc animi vires exerere caput.

Huius erat studijs crebris operosa iuuentus,

Dedita, dum voluit biblia sacra manu.

Vt sapienti animo creuit mentemq; virilem

Induit, hoc primum sydus in orbe fuit.

Ac

Nicolaus Olahus a manifestat interes pentru poezie încă de pe cind urma quadrivium-ul școlii capitulare de la Oradea. Studii privind civilizația greco-latină, marea pasiune a umanistilor, mai cu seamă de cind Erasmus le venise în ajutor cu ale sale Adagia, ca și alcătuirea de elegante și cursive versuri latine, mult influențate de lirica tinguitoare a lui Ovidiu, au fost indeletnicirea lui de predilecție între anii 1516—1526. Acest deceniu, în care a funcționat mulți ani ca director al școlii capitulare de la Tyrnavia, a fost apreciat de el drept « cel mai fericit al vieții mele ». În martie 1526, deci în preajma Mohaci-ului, împerejurările l-au obligat să-și asume grele răspunderi politice și diplomatice de care nu s-a mai putut desprinde în tot cursul vieții sale.

Curteanul (1510—1516) ca și pribeagul (1526—1531) Nicolaus Olahus a fost constrins de împrejurări să se țină departe de literatură. « Cred — se va destăinui unui prieten — că nici nu se poate spune câte griji au curtenii, cit de mari sînt necazurile și tulburările lor sufletești... La curte nici ziua, nici noaptea nu ai liniște... Iar dacă ai și o cultură literară, pe care ai dobîndit-o mai înainte cu mari eforturi și strădanii, la curte se pierde pentru că acolo grijile nu-ți vor îngădui să te ocupi de literatură »⁴.

Răgazul dorit l-a avut totuși, din cînd în cînd, de cum s-a instalat la Bruxelles. Istoricului Gasparus Ursinius Vellius din Viena i se destăinuie în cuvinte ca acestea: « Profitînd de învoirea reginei, care s-a dus la vînătoare, m-am abătut pe la Louvain... să-mi întrămez spiritul la vestita universitate a celor trei limbi. Astfel, în vreme ce regina vinează mistreți și alte fiare prin păduri, eu să vînez pronunția grecească și să-mi reinnoiesc legăturile cu profesorii cu care am făcut o distinsă cunoștință ».

Au fost în trecut mulți autori, printre care amintim pe Ioannes Kázy⁵ (1695—1759) și pe bibliograful,

și a fost inclusă în *Hronic...*, ediția București, 1866, la evenimentele anilor 1440—1614, pp. 295—301.

⁴ Scrisoarea lui Nicolaus Olahus către Mihail de Caloccea, op. cit., p. 211—213.

⁵ *Brevis Comentariorum rerum in Hungaria, Croatia et Transylvania ab annis 1526—1564*, Tyrnavia, 1718 (cartea V, p. 208).

Foala de titlu a elegiei lui Olahus scrisă în toamna anului 1586, cu ocazia morții prietenului său Erasmus din Rotterdam.

Istoricul literar și bibliotecarul Universității din Budapesta, Szinneyi Jozsef⁶ (1830—1913), consultat de Barbu Delavrancea în procesul Caragiale-Caion, care au amintit de un « liber carminium Olahi », apărută în anii exilului la Bruxelles, dar care nu a putut fi găsit. Astăzi, după o atentă cercetare a corespondenței lui Nicolaus Olahus din anul 1536 (anul morții lui Erasmus) și primăvara anului următor cu profesorii de la Universitatea din Louvain și a volumului Nicolaus Olahus. Carmina⁷ sintem în măsură să elucidăm în sfârșit acest caz.

Iată faptele. După moartea lui Erasmus, prietenul și corespondentul său, Nicolaus Olahus, a avut inițiativa ca, pentru cinstirea celui care a fost « În-vățătorul Europei », « Lumina Lumii », « Inegalabilul », « Prințul Umaniștilor » etc. să tipărească, cu cheltuiala lui, la tipografia Universității din Louvain, un volum de elegii și epitafe. Pentru aceasta s-a adresat mai întâi lui Franciscus a Burgundia amintindu-i că « fericita Olandă te roagă să glorifici în scris cea de pe urmă zi a lui Erasmus. Virtuțile lui abia mai au nevoie de oarecare laude, dar fericita patrie va trăi prin cinstirea lui » (carmen 5). La început, poetul solicitat refuză considerind că « este osteneală zadarnică să repești niște laude rămășițelor pămîntești ale lui Erasmus » (carmen 5 a). Nicolaus Olahus revine cu argumente convingătoare: « dacă Homer n-ar fi cîntat cu măiestrie însușirile deosebite ale lui Agamemnon și Achile, fapte atît de mărețe nu ar fi putut încînta pe nimeni. În ce te privește, îți vei crea un nume memorabil pentru toți de-l vei cînta pe Erasmus cu fecunda ta liră » (carmen 6). În fața unor asemenea argumente, cel solicitat a compus și trimis 2 elegii (de 30 și 24 versuri).

În vederea aceluiași scop, Nicolaus Olahus s-a adresat elinistului Franciscus Craneveldius care, la 10 septembrie 1536, a trimis 2 epitafe (de 20 și 14 versuri), iar ceva mai tîrziu alte 2 epitafe de cîte 2 versuri fiecare. « Îți trimit, preaînvingătoare bărbat — scrie Craneveldius — epitafele neasemuitului Erasmus pe care iubirea față de acesta mi le-a smuls din inimă. Aceste epitafe nefiind elegante prin sine însele vor putea să capete strălucire prin șlefuirea ta ».

La numai 6 zile, Nicolaus Olahus răspunde în cuvinte care mărturisesc strînsele lui relații cu Erasmus: « Cum să răspund, preaîmpodobitul cu virtuți, Craneveldius; în proză sau în versuri, căci de versuri m-am dezobișnuit de mulți ani. Totuși, ca să

Thomas Morus.

nu pară că la moartea unui atît de însemnat prieten al meu eu singur nu-i deplîng sfîrșitul, am lăsat să se reverse mai curînd decît am scris... aceste versuri pe care ți le trimit spre îndreptare și șlefuire ». Dureea, Olahus și-a exprimat-o într-o elegie de 80 versuri și 4 epitafe (ultimul în elină) de cîte 12, 6, 2, 4 versuri.

Au mai fost solicitați să compună elegii sau epitafe profesorul Petrus Nannius și Iacobus Danus Arrusiensis, secretarul și profesorul de elină al lui Nicolaus Olahus. Primul a compus 14 epitafe (1 de 22, 2 de 20, 4 de 8, 2 de 4 și 5 de 2 versuri). Iacobus Danus a compus un singur epitafor de 40 versuri.

În total, cei cinci poeți au compus 25 elegii și epitafe, însumînd 350 versuri. Toate acestea, cărora Nicolaus Olahus le-a mai adăugat 2 epitafe de 20 și, respectiv, 14 versuri, scrise pentru cinstirea lui Thomas, episcop de Vespřem « căruia bogata Transilvanie i-a dat viață », au apărut la Bruxelles în 1537 constituind de fapt volumul de poezii⁸ amintit de Ioannes Kázy și Szinneyi Jozsef. Reproducem în fotocopie coperta, prefața lui N. Olahus și prima filă a elegiei de 80 pagini.

⁸ Titlul lucrării: *D. Erasmi Roterdami epithaphia, per Clarissimos aliquot vires conscripta.*

⁶ *Magyar irok élete és munkái*, Budapesta, 1893—1914 (vol. IX din 1902, p. 72).

⁷ I. Fogél és L. Juhász, *Nicolaus Olahus. Carmina*, Lipsia, 1934, p. 72.

Cu toate că nu a tipărit vreun volum de poezii originale, reputația lui ca poet era bine stabilită.

Literatura, îndeosebi poezia, a fost una din marile pasiuni ale lui Nicolaus Olahus la care nu a renunțat nici atunci cînd toate răspunderile statului, laice și ecleziastice, i-au revenit în calitate de cancelar, arhiepiscop și regent. Istoricul iezuit Kázy nota în acest sens: «era foarte generos cînd era vorba să ajute la propășirea tuturor disciplinelor, dar mai cu seamă a poeziei. Chiar și în ultimii ani ai vieții sale, Nicolaus Olahus se desfăta atît de mult cu operele poetaștrilor, încît ordona ca poeziile lor să fie copiate cu multă grijă».⁹

Nici una din operele marelui umanist, cele istorice, literare sau corespondența, nu au fost publicate în cursul vieții sale. Prima lucrare istorică (Atila) a fost tipărită de Sambucus, la Basilea, în 1568; a doua (Hungaria) de către Mathias Bell, la Possoni (Bratislava), în 1735; corespondența (611 scrisori) a văzut lumina tiparului la Oradea, în 1875, datorită episcopului de acolo, Ipolyi Arnold.

Nici creația poetică a lui Nicolaus Olahus nu a avut

o soartă mai bună. Prima culegere, apărută abia în 1906, aparține lui Stephanus Hegedus și este intitulată *Carmina Nicolai Olahi*. A doua ediție, cea apărută la Leipzig sub îngrijirea latinistilor I. Fogel și L. Juhász, Nicolaus Olahus. *Carmina*, datează din 1934.

Alcătuirea celor două ediții a necesitat îndelungate și anevoioase investigații.

Ediția din 1934, care are și un Appendix, cuprinde 98 poezii. Dintre ele, șaptezeci și nouă aparțin lui Nicolaus Olahus iar celelalte unor prieteni sau corespondenți. După conținutul lor, cele 79 poezii se pot clasifica astfel: 16 epistole, 6 omagieri, 2 epigrame originale, 6 elegii, 13 epitafe, 2 epitafe traduse din elină, 2 epitafe originale în elină, 2 poezii erotice, 1 poezie licențioasă, 1 poem funebru, 1 dialog, 3 cugetări, 2 prefețe, 6 satire, 1 pastel, 1 cîntec și 1 odă bahică.

În opoziție cu admiratorii contemporani, Nicolaus Olahus și-a apreciat cu modestie valoarea operei sale poetice, modestia fiind de altfel una din caracteristicile scriitorilor acelei epoci:

*«Nu al Italiei sol mi-a împodobit al meu suflet.
Grecia nu-mi oferi prea învățatele-i școli.
Nici a Germaniei țară nu-mi cultivă caracterul,
Nici orașul ce-și luă numele său de la la Grah. (?)
Belgia cea învățată nu-mi dete nici un magistru,
Grațiile ei nu mi-a dat Franța bogată în duh!
Dacă e-n mine ceva (recunosc doar că e scînteie)
Apoi aceasta învățai de la tăcutele cărți».*¹⁰

Luînd ca model pe Ovidiu, care amintea prietenilor săi de la Roma că «De nu mai ari ogorul cu plugul multă vreme / Cresc numai buruiene pe el și bălării»¹¹, Nicolaus Olahus se scuză, în poezia *Ad Lectorem*, că versul său ar putea părea firav deoarece «ogoarele mele nu au fost cultivate de Catonii cei meșteri la vorbă. Pămîntul nîngrijit va da o slabă recoltă»¹².

Desigur, valoarea poeziilor lui Olahus este inegală. O traducere integrală a lor, în curs de pregătire, va da posibilitate cititorului să aprecieze la justă valoare creația literară a primului poet român de limbă latină.

Pînă atunci, alături de pușinul ce s-a tradus în 1938, punem la dispoziția cititorilor un lot de patru noi traduceri ale poeziilor lui Nicolaus Olahus din cea de a patra decadă a secolului al XVI-lea.

Corneliu ALBU

⁹ *Brevis Commentarius rerum in Ungaria, Croatia et Transylvania ab annis 1526 — 1564*, Tyrnavia, 1718.

¹⁰ Ștefan Bezdechi: *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*; cu un cuvînt de I. Lupăș, editura Ram, Aninoasa-Gorj, 1939, 1.118.

¹¹ Teodor Naum: *Tristele-Ponticele*, București, „Univers”, 1972. Vezi *Tristia*, cartea V, elegia XII, vers 21—22.

¹² *Carmina „Ad Lectorem”*. Prefață la opera istorică *Hungaria* avînd data: Bruxelles, 14 mai 1536. Vezi traducerea integrală în volumul *Umanistul Nicolaus Olahus* de I. S. Fîru și Corneliu Albu, Editura Științifică, București, 1968, pp. 115—116.

Către cititor

D• E R A S M I

ROTERODAMI EPI

taphia, per Clarissimos alii

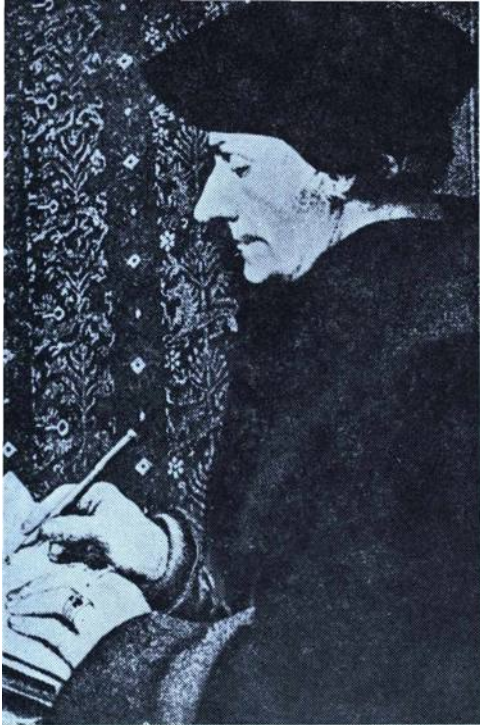
quot vires con-
scripta.

*Dacă nimic frumos și plăcut nu e-n cartea aceasta,
Îngrijorarea mea grea operei mult i-a stricat.
Căci sfîșiată de tot de marea primejdie a țării
Mintea mi-a-ncremenit și de acum a slăbit.
Nu elocventul Caton ogorul meu cultivat-a,
Ci un pămînt părăsit nu mi-a rodit mai nimic.
Și cînd tu vei vedea cele scrise cu mintea slăbită,
Ai nega că mai sus lucrul e mai strălucit.
Nu totdeauna pămîntul regesc îl udă cu apă
Muzele din Parnas sau cele din Helicon.
Nu Ptolemeu pieptănat, cu compasul ce bine descrie
• Tot ce în lume a fost, mie-mi vorbește în urechi,
Nici elocința celebră a fermecătorului Crispus
Nu-ți vorbește și nici Maximus Trogus acum,
Nici nu răsună plăcut Patavinul Livius, cel ce
E strălucit prin talent, prin a sa artă vestit,
Ci acel ce a sorbit puțin a Castaliei apă
Și pe care la sîn Thalia nu l-a ținut.
Ci acel ce n-avu răgazul la muncă și multă
Îngrijorare a vremii turburi l-a tot chinuit.
Pana noastră să dea nume barbare, ceea ce sigur
Bine e să le numim cu voce scită acum.
Dacă numirilor noastre voi da eu nume romane,
Ele n-or conveni oricărui loc nimerit.
Astfel, cînd mulți chiar latini scriu opere în latinește,
Vorbele barbare a lor sunete barbare dau.
Eu doar cuprinsul l-am dat; tu cel ce vrei lucruri savante
Chiar decît mine cu mult scrie mai bine, de poți.
Iar dacă sînt și greșeli de topică, rog să mă ierți:
Nu-i prea departe a mea luntre de-al geșilor țarm.
Cînd voi ajunge din nou acasă, la dragile-mi porturi,
Tot ce voi scrie atunci fi-va cu mult mai frumos.
Înlănțuit între timp de ruga-unui mare prieten
La repezeală am scris cele ce tu vei citi.
A trebuit să ascult dorințele celor puternici,
Care, permise fiind, trecere mare au avut.*

Ionanij ex officina Kugeri Rejcz,
Men Mart.

1537a

Titlul volumului de epitafe și elegii,
tipărit în 1537,
cu cheltulala lui Nicolaus Olahus,
pentru cinstirea memoriei
lui
Erasmus
din
Rotterdam.

Epitaful aceluiași Erasm

N-a fost un altul cîndva sub soarele nostru ceresc
Mai ilustru decît prea strălucitul Erasm,
Oricine i-ar cîntări ascuțimea cea rară a minții,
Cu care l-a înzestrat divinitatea sublim
Sau judecata cea dreaptă în mintea lui cea înțeleaptă,
Spiritul său cel just, rara credință a sa.
În lumea toată, acesta prin toate virtuțile sale
Mult strălucit-a cît timp Parcele l-au tolerat.
Marele său talent îl atestă volumele sale,
Scrise în chip savant, nu fără sprijin divin.
Corpul celui ce-a scris în viață lucrări strălucite
Zace-n acest loc, dar spiritu-i nemuritor.

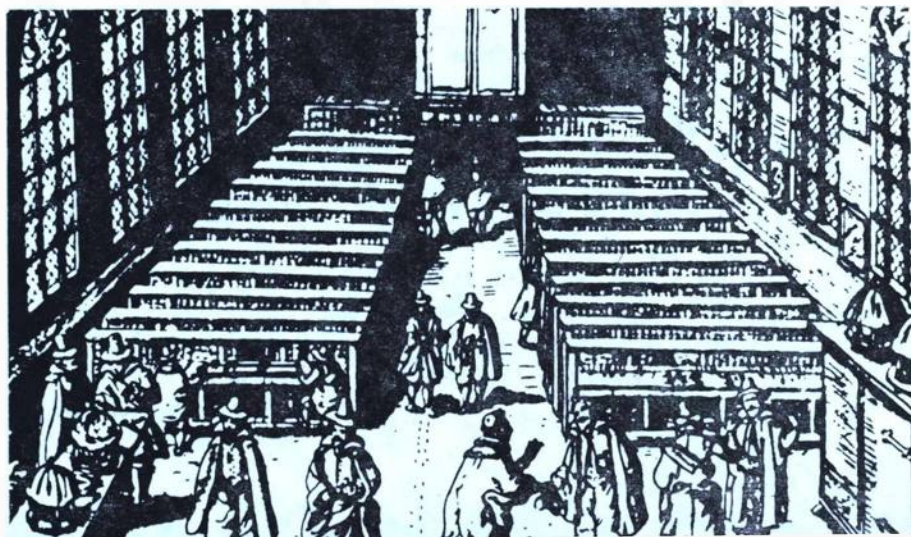
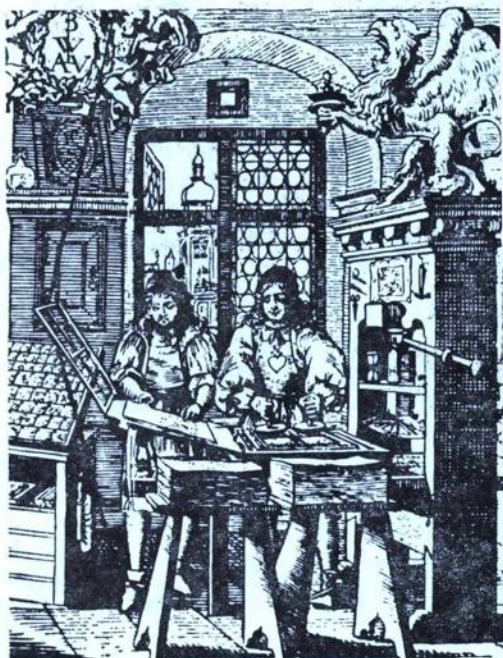
Cărții de epigrame a lui Iacobus Danus Arrusianul

Liberă zboară deasupra eterului cu aripe repezi
Și-n goană aprigă tu stelele-nalte s-atingi.
Și după ce sătura-vei urechile zeilor sfinte
Și-n veselie cea nouă cerul întreg va sălta,
Ia-ți drumul iute de-acolo și vino la noi, muritorii,
Și la pămîntul solid cu roditoare cîmpii
Și răsfoită să fii cu drag și plăcere a mea carte,
Fără-ncetare să zbori prin ale oamenilor guri.
Tineri, bătrîni să nu rîdă de tine cea fermecătoare
Nici plîngătoare femei, nici al fecioarelor cor.
Căci în a tale foițe sînt pline de spirit cuvinte,
Care pe om îl opresc să se comporte nedemn.
Și dacă-n limbi diferite tu vei apărea, prin aceasta
Cu bucurie nespus înveseli-vei pe toți.
Întru mulți ani să trăiești și amintirea bătrînului
Maro

Și a lui Pannonius s-o depășești cu elan.
Vătămătoarele molii și carii să nu mi te roadă,
Soarecii cei răpănoși cît de departe i-aș vrea.
Bardului tău să-i aduci prin tine eternul renume,
Fă să trăiască mereu numele Dan peste tot.

De ziua morții fratelui meu

Oh, zi tristă mie și mult nefastă
Pentru tot ce-i al meu, nu ți-e rușine
Să-ți îndrepti gîtul tău căscat și gura
Cu miros pestilențial spre mine
Și spre proprii mei prieteni, ca mai
Întîi să cauzezi nenorocire
Mare vetrelor și iubitei patrii
Și cu patimă să urzești haine
Curse și vicleșuguri, cînd pe-acestea,
Cînd pe rudele celelalte a mele
Să le duci și tîrăști la moarte crudă
Vai, ce ticăloșie și cruzime!
Dup-aceea și credinciosului meu
Frate să-i nimicești viața, care
Mi-a fost cel mai nefericit tovarăș,
Pentru ca prin aceasta să-mi zdrobești și
Mie și alor mei prin grele chinuri
Sufletul și apoi să-mi turburi mie
Tihna prin nesecate lacrimi, însă,
Oh, zi neagră mie și mult nefastă
Pentru tot ce-i al meu, acum sfîrșește,
Vai, cu-a tale loviri și grele pierderi.

Versuri tălmăcite
de
Traian LĂZĂRESCU

DIMITRIE CANTEMIR

DE ANTIQUIS
ET
HODIERNIS
MOLDAVIAE
NOMINIBUS

[III]

DESPRE
NUMELE ANTICE
ȘI
DE ASTĂZI
ALE MOLDOVEI

[III]*

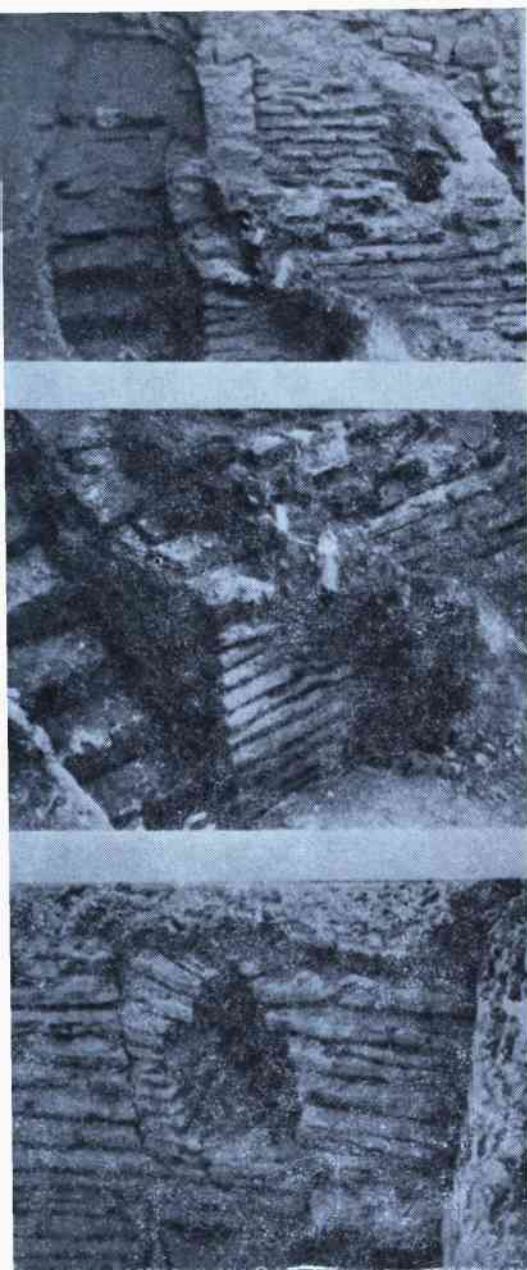
● 154 v ● Nunc nobis videndum, quantum ex aliis authoribus colligere potuimus, et quatenus probabiliter et bonis rationibus ostendere valebimus, quantum temporis hoc Volochorum, et Valachiae nomen, {quod} a Bulgaris, sive Sclavonis, in Dacia habitatoribus Romanis inditum satis, ut existimo, probatum est, commune fuit omnibus illis Romanis; fateor equidem hoc a me inhaesitate probari {non} posse, praecipue quod apud graves authores profundum sit super hoc silentium. Cuius silentii triplicem noto causam, et primam quidem, quod post {quam Sclavi et Bulgari} T{h}raciam, Macedoniam, Illyri{e}um, Dalmatiam, ipsamque Graeciam {et Italiam} diversis stragibus perque multum temporum decursum infestaverint, tandem, occupatis illis provinciis, ibi pedem, sedemque fixerint, Constantinopolitanos Imperatores a provinciis transdanubianis manum {aliquantumper} retraxisse, cum enim hostem potentissimum intra ipsos, ut dici solet, parietes habere{n}t, impossibile illis erat tam

● 154 v ● Acum vom avea de văzut, pe cât am putut aduna de pe la alți autori și în măsura în care vom fi în stare să înfățișăm lucrurile întemeiat și cu bune dovezi, cât timp au purtat împreună toți acei români ¹ numele acesta de «valahi» și de «Valahia», despre care, pe cât cred, s-a dovedit îndeajuns că le-a fost dat romanilor locuitori în Dacia de către bulgari sau slavi; căci mărturisesc pe față că nu o pot dovedi fără șovăială, mai ales că autorii cei mai serioși <păstrează> asupra acestui lucru o adîncă tăcere. Eu unul însemn trei pricini ale acestei tăceri, și anume, prima că, după ce slavii și bulgarii împînziseră cu felurite urgii și îndelungă vreme Tracia, Macedonia, Iliricum, Dalmația și înseși Grecia și Italia, în sfîrșit, după ce au ocupat acele provincii, și-au împlîntat acolo pasul și lăcașul, iar că împărații de la Constantinopol și-au tras cîțva timp mîna de deasupra provinciilor de peste Dunăre, căci, de vreme ce aveau un dușman preaputernic, cum

154 v Valachiae [[con]]nomen / inditum [[pro]] satis / authores [[n]] profundum / [[Q]] Cuius / quod [[Graeci historici]] / post {quam Sclavi et Bulgari}: post [[Sclavorum in]] / [[ipsamque]] Macedoniam / Dalmatiam scripsi: Damalmatiam minus intente C / [[Graeci scriptores]] Constantinopolitanos / {aliquantumper}: [[prorsus]] / retraxisse ex retraxerint

* Textul cuprins în acest număr corespunde, în mare, cu următoarele pasaje din *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*: cartea a VII-a, cap. 12; cartea a VIII-a, cap. 1—17. Referirile la părțile publicate anterior se vor face sub I („Manuscriptum”, 2/1976; pp. 11—26) și respectiv II („Manuscriptum”, 3/1976, pp. 12—28)

¹ Luînd drept model uzajul propriu al lui Cantemir (așa cum ni-l arată *Hronicul*), am tradus *Valachi* prin «români» peste tot unde această denumire nu reprezintă un citat direct sau mijlocit dintr-un autor străin.

se zice, chiar între zidurile lor, nu le era cu puțință să mai apere și unele provincii atât de îndepărtate. Așadar, cu încetarea campaniilor către acele părți, și istoricii acelor vremi, lipsindu-le motivul de a scrie, ba poate și neluînd în seamă cele întîmplate în acele ținuturi, au amuțit de-a binelea.

În al doilea rînd, că cei aflați la cîrma Apusului, prinși de nenumăratele tulburări ale lor înșile (căci ce năpastă nu s-a abătut în acele vremi peste amîndouă laturile Imperiului și care rele mai mari nu stăteau să vină? Despre acestea să se vadă istoricii acelei vremi, care însoțesc cu pana lor de fier aceste tragedii, și mai ales Sfîntul Ieronim) — așadar i-au dat parcă pe veci uitării pe romanii care căpătaseră deja numele de «valahi», socotind că le este deajuns dacă nu sînt apărați cum se cuvine de dușmanul dinlăuntru, măcar să le² înmoaie și să le îmblînzească sălbăticia și să o rabde în orice fel și chip: de aceea nici scriitorii apuseni n-au lăsat spre amintire nimic despre aceste părți <ale lumii>. Dar, de vreme ce acestea sînt lămurite și știute de toți, socotim că nu mai este nimic în plus de spus.

A treia <pricină> este că înșiși românii, ținuți vreme de atîtea veacuri departe de legăturile și de conviețuirea alături de concetățenii lor romani, și despărțiți într-un ținut atât de îndepărtat, fie că și-au părăsit cu încetul moravurile strămoșești mai cultivate (lucru ce se cuvine mărturisit) și, dacă nu de tot, măcar în parte, au luat năravuri de-ale barbarilor, iar înainte de toate, pe cît este de crezut, <au lăsat> orînduilele cărturărești (căci ce barbaric este mai mare și mai crîncenă, decît neștiința de carte?), fie că, prinși de neînce-
● 155 ● tata / apărare împotriva barbarilor ce năvăleau pe zi ce trecea, nu se mai preocupau pe scrisul, ci cu fapta, fie, apoi (dacă ar vrea cineva să ia în seamă și aceasta) că, și dacă vor fi așternut în scris ceva din cele petrecute între ei și acele neamuri barbare, în următoarele distrugeri și pustiiri <aduse> de ceilalți barbari și-au pierdut, laolaltă cu celelalte bunuri, și scrierile lor, ceea ce, <după cum> însemnează istoricii, li s-a întîmplat și multor <altora>.

Oricum se vor fi petrecut acestea, n-aș îndrăzni să spun nimic drept neîndoios. Totuși, pare pe potrivă dreptei judecăți și se poate dovedi cu bune temeiuri că după trecerea slavilor înspre părțile mai îndepărtate ale imperiului roman, românii s-au păstrat în munți, peste Maramureș, Olt și Alutus (cărui astăzi îi zicem Siret³ și că au locuit numai în acele ținuturi,

² Cantemir trece spontan, după sinecdoca *ab interno hoste*, la acordul cu pluralul: *Illorum ferocitatem*...

³ Printr-o stranie scăpare, Cantemir pune alături o latinizare a numelui românesc al Oltului (*Oletus*) și vechiul nume latin al râului (*Alutus*), interpretîndu-l pe acesta din urmă ca pe o veche denumire a Siretului (!).

longe distantes quoque provincias defendere. Itaque, cessantibus illorum partium expeditionibus, scriptores quoque illorum temporum, ut materia carentes, et forte etiam negligentes res in illis regionibus actas, prorsus siluerunt.

Secundo, quod Occidentales Rectores, suis innumeris perturbationibus occupatos (quid enim illis temporibus in utraque Imperii parte mali non experiebatur, et quid peloris non expectabatur! {{De his videantur illius temporis historici, qui has traegedias ferreo prosequuntur stylo, et praecipue Hieronimus S(anctus)}}, itaque Romanos Valachos iam nominatos quasi aeternae oblivioni tradidisse, satis sibi ducentes, ab interno hoste si non prorsus defenderentur, saltem illorum ferocitatem lenirent, mitigarent, et omni possibili modo tolerare{{n}}t; {{ideo Occidentales quoque scriptores nihil de istis partibus memoriae tradidisse}}. Sed haec cum cunctis aperta et nota sint, longius nihil dicendum ducimus.

Tertia est, quod ipsi Valachi per tot saecula ab commercio, et conversatione suorum concivium Romanorum distracti, et in tam longinquam regionem separati, {vel} humaniores quoque (quod enim verum est fatendum) patrios mores paulatim exuisse, et barbaricos, si non omnino, saltem aliqua ex parte induisse, et imprimis, ut verisimile est, litterarum culturam (quae enim maior saeviorque barbaries, quam litterarum ignorantia?), vel

● 155 ● quod, in perpetua / contra in dies ingruentes barbaris defensione occupati [{{essent}}], non scriptis, sed actis intenderent, vel etiam (si quis et hoc existimare vellet) si res quoque a se illisque barbaris nationibus gestas scripserint, insequentibus aliorum barbarorum depopulationibus, atque devastationibus, cum aliis suis bonis scripta sua perdidissent, {{quod multis quoque accidisse notant scriptores}}.

Quocumque modo hoc contigerit pro certo nihil ausim dicere. Rationi tamen consentaneum est, et bonis rationibus probari potest, pos{{t}} transltum

refectum / tam [[longos q]] longe / carentes ex carentium mutatum / negligentes ex negligentium / illis [[in illis]] temporibus / non [[expectabatur]], non experiebatur, alterum quoque non expungere oblitus, C. / [[si]] ab interno / illorum ex aliorum mutatum / Notulam {{ideo ... tradidisse}} post mitigarent insequendam esse putarat C, sed aptius tamen ad phraseos finem annecti mihi quidem visa est / [[aut]] per tot / commercio scripti : comme [[n]]rtio C / regionem ex regiones correctum / humaniores scripti : homaniores C / si non [[omnes. si]] / [{{essent}}] minus intente a Cantemirio in margine additum delendum censui / vel etiam scripti : vel etiam ante [si qui ... C / a se [[ges]] / devastationibus scripti : devastationibus, fortasse initium alio ex verbo mutans, C.]

căci locurile de cîmpie putuseră <mult> mai puțin să fie apărate de ei, dat fiind că slavilor și goților (care au ieșit dinspre ținuturile Meotidei și ale Volgarei ⁴) le-au urmat multe alte neamuri scitice ⁵, dintre care, spune Dlugosz în Tomul I⁶, neamurile pecenegilor și ale rutenilor au ocupat cîmpurile de peste Tyras și Borysthenes ⁷ (ai zice că aceștia sînt tot acei paci ⁸, care pot fi aflați și la istoricii greci, dar aceasta nu negreșit).

Astfel, locurile de cîmpie ale Valahiei (a cărei parte mai mare o alcătuiește astăzi Moldova noastră, sau Valahia mare) fie că au rămas pustii vreme de cîteva veacuri — cel puțin trei —, fie că au fost ocupate de către neamurile scitice venite în urma aceloră; faptul că această parte a Valahiei a rămas părăsită de români numai de-a lungul acestei vremi și nu mai mult decît atît se poate dobindi cu ușurință de la autorul Dlugosz; acesta amintește ⁹ că Visseslav, duce de Poloțk, după ce, în anul Domnului 1070 îl alungase din Kiev pe Zaslav, avînd de gînd să se înfrunte cu Boleslav, regele polonilor, a adunat o armată deloc de disprețuit din ruteni, pecenegi și valahi (Tomul I, Cartea a 3-a) ¹⁰, de unde se vedește că acei «valahi» au trăit unde este acum Moldova noastră, căci «valahi» sînt pentru poloni, la drept vorbind, moldovenii. <Prin> «ruteni» îi înțelege pe locuitorii dintre Borysthenes și Tyras, (ținut în care se cuprinde și Podolia de astăzi sau Pocuția), pe atunci vecinii cei mai apropiați. Și cu toate că sub anul acesta se găsește prima însemnare din istoricii străini asupra numelui de «valah», este totuși de crezut, ba chiar cu totul probabil, că acei «valahi» s-au coborît cu cîțiva ani mai înainte din ținuturile de munte la cele de cîmpie, fie că celelalte neamuri despre care am vorbit mai sus se vor fi tras de la sine înapoi de către aceste hotare, fie că au fost împinse cu sila și alungate de către «valahii» înșiși. Oricum ar fi, este probabil că acei «valahi» de care amintește Dlugosz, fie cu un veac mai înainte de secolul al zecelea ¹¹, fie în veacul

⁴ Întinderile din jurul Mării de Azov și de pe cursul inferior al Volgăi.

⁵ Sub numele «scitilor» istoricii și geografii secolelor XIV—XVIII cuprindeau adesea orice populație nomadă ajunsă din Asia ca o amenințare împotriva Europei.

⁶ Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, pasaj încă neidentificat.

⁷ Nistru și Nipru.

⁸ Pacții (гр. Πакτοί, cf. *Argonauticele orfice*, v. 1077) erau, după tradiție, o populație misterioasă din Nordul înghețat. Rămîne încă de identificat sursa din care a luat Cantemir forma *Paci*, odată cu identificarea îndoienică pe care o propune.

⁹ Datorită citatului, Cantemir a uitat că își începuse fraza cu o temporală (*Qui dum refert*), astfel că am fost nevoiți să suprimăm conjuncția *dum* spre a obține principală necesară.

¹⁰ *Loc. cit.*, cartea a III-a, sub anul 1070.

¹¹ Însistind în mod deosebit asupra anteriorității, Cantemir a scris : *vel uno seculo (sic !)* ante *decimum seculum (sic !)* prius : în mod evident, pe lângă alte mici corecturi, prius nu putea fi în nici un fel păstrat.

Selavorum in ultiores Romani Im(perii) partes, Valachos intra Alpes super Maramorisim, Oletum, Alutumque (hic est hodie Siret nobis dictum) se continuisse, et illas regiones tantum incoluisse, campestris enim loca ab illis minus defendi potuissent, nam Selavis Gothisque (qui ex Meotidos et Volgariae regionibus exierunt) multae aliae Scythicae gentes successerunt, ex quibus campestris super Tyra[te]m {et Borysthenem} gentes Piezinigorum {et Ruthenorum} occupasse tradit Dlugosius, Tom. I; <() putares hos eo(s)dem esse Pacos, qui apud Graecos quoque historicos reperiuntur, sed super hoc non certo>.

Itaque campestris Valachiae loca {cuius praecipua pars} hodie {est} nostra Moldavia, {sive Valachia} maior) per aliquot saecula, ad minimum tria, aut deserta mansisse, aut ab illis succedentibus Scythicis gentibus occupata fuisse, per hoc tantum tempus, {et non plus}, Valachiae istam partem desertam a Valachis mansisse, ex autore Dlugosio facile evinci potest. Qui {dum} refert Vissleslam Polocensem Ducem, postquam, anno D(omi)ni 1070., Zaslau ex Kiow depulerat, cum Boleslao Polonorum Rege decertaturus ex Ruthenis, Pieczynegis, et Valachis haud contemnendum exercitum congesisse, Tom. I., L. 3., ex quo manifestum est Valachos illos {vixisse} ubi nunc Moldavia nostra est, {{Volochi enim proprie Polonis Moldavi sunt}}. Ruthenos hic intelligit incolas inter Borysthenem et Tyra[te]m, {{in quo tractu et hodierna Podolia, sive} Pocutia comprehenditur}}, tum habitantes vicinissimos. Et quamvis sub hoc anno Valachici {nominis} prima apud externos scriptores fiat mentio, credibile tamen est, imo apprimè probabile, Valachos illos a{n}te aliquot annos a montanis regionibus ad campestris se dimisisse, aut quia aliae, quas nuper diximus, {gentes} ab his limitibus sponte se retraxerint, aut ab ipsis Valachis coactae, et expulsae fuerint. Utcumque sit, pro<ba>bile est illos Valachos, quorum meminit Dlugosius, vel uno s<a>eculo ante decimum s<a>eculum [prius], vel nono saeculo pristina

/[[intes]] ex Meotidos[[regionibus]] / multae aliae ex multi alii mutatum / putares ex putarem mutatum / historicos scripsi: historicos C / Valachiae: {Daciae} C / {cuius praecipua pars}: [[Quae pars est]] / nostra Moldavia ex nostrae Moldaviae refectum: inde inserendi signum, sed sine ulla in margine nota, reperiuntur / aliquot [[an]] saecula / Dlugosius scripsi: Dlugosius C / vixisse: [[fuisse]] / Ruthenos scripsi: Ruthenis [[enim]] Ruthenos futurae incertus dictionis C / sub hoc anno annum ex sub hoc annum correctum / {gentes} [[se]] ab his / pro<ba>bile scripsi: brobile ocus scribens C / [[si]] illos / Dlugosius scripsi: Dlugosius C / vel [[in]] nono

al nouălea, au bătut din nou cu piciorul vechile lor me-
● 155 v ● leaguri, adică Moldova de astăzi, / au stăpînit-o cu tărie și au apărât-o harnic de orișicare neam barbar ce da să intre <in ea>, pină la năvălirea lui Batie ¹², a aceluia care a pustiit aproape toată Europa, ceea ce s-a petrecut la anul Domnului 1242 (după ce Constantinopolul a fost cucerit de latini ¹³, sub domnia lui Ioan Duca ¹⁴), cum spun Analele moscovite ¹⁵, dar mai degrabă i-aș da crezare lui Petavius ¹⁶, care o amintește, după Naclerus, la anul Domnului 1241.

Așadar <se vede> că, de-a lungul a mai mult sau mai puțin de 300 de ani, poporul românesc a ținut domnia Moldovei și a stăpînit-o fără nici o întrerupere, ceea ce se va arăta și mai limpede astfel: cu toate că între anii despre care am vorbit mai sus foarte puțini istorici de bună încredere amintesc faptele « valahilor », adică ale românilor, atât din Moldova, cât și din afara Moldovei, totuși sînt îndestulători pentru ceea ce ne-am pus în gînd <și anume> să putem respinge zadarnicele închipuiri și poveștile plămuite ale unora (pe care îi vom înșirui mai jos), care aiurează <despre> alte începuturi și alte istorioare care bat cîmpii departe de adevăr.

Astfel ¹⁷, la Dlugosz, cel mai vestit istoric al Poloniei, găsim în mod răspicat la anul Domnului 1070 că în Moldova noastră nu numai că a fost o domnie întemeiată (chiar dacă se trece sub tăcere numele domnului) și că vechii locuitori și-au redobîndit ținuturile lor proprii, ci chiar că <au fost în stare> ¹⁸ să le dea ajutoare regiilor învecinate (precum o cereau evenimentele acelei vremi). Apoi citim la același scriitor că, în anul Domnului 1147, pe cînd domnea la Constantinopol Emanuel Paleologul ¹⁹, împăratul Conrad ²⁰, ridicat de către papa Eugeniu ²¹ spre a duce ajutoare creștini-

¹² Batu-han, nepotul lui Cinghiz-han, căpetenia oștirilor mongole care au pustiit răsăritul Europei între anii 1236—1241. El a constituit statul « Hoardei de aur » pe Volga inferioară.

¹³ Prin « latini » (gr. Ἀσπίροι) bizantinii îi denumeau pe cruciații care ocupaseră Constantinopolul (1204), întemeind efemerul imperiu latin distrus în 1261 de către Mihail Paleologul.

¹⁴ De fapt Alexios V. Dukas.

¹⁵ Pasaj încă neidentificat.

¹⁶ Dionysius Petavius, *Rationarium temporum*, sub anul 1241, după Johannes Naclerus, *Chronicon*, Tom. II, Vol. III, sub același an.

¹⁷ Din nou, Cantemir pornește cu o temporală deschisă de un *dum*, dar uită apoi de lipsa principalei (cf. n. 9); și aici, cea mai simplă emendare constă în eliminarea conjuncției.

¹⁸ După infinitivalele... *principatum... fuisse stabilitum* și... *incelas... recuperasse*, în urma unui *sed*, apare la finele frazei conjunctivul surprinzător *darent*. Simpla lui aliniere după infinitivele anterioare (decî corectura *dedisse*) ar fi pierdut cu totul nuanța de capacitate și consecuență evident dorită de autor; am adăugat așadar <*eos fuisse, ut* = « au fost în stare să », obținînd o construcție totodată corectă și potrivită.

¹⁹ Manuel I Paleologul, împărat bizantin (1143—1180).

²⁰ Conrad III de Hohenstaufen, împărat romano-germanic (1138—1152).

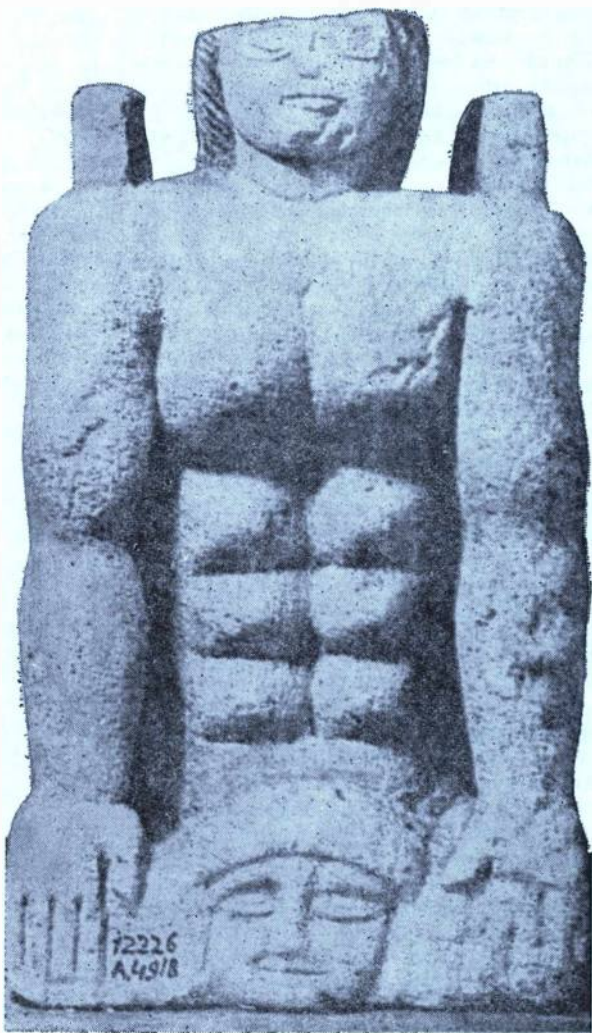
²¹ Eugeniu III, papă (1145—1153).

sua loca, id est hodiernam Moldaviam iterum
 ●155 v ●oc<c>ulcasse, / eamque firmiter tenuisse, et a
 qua<libet> ingruente barbara gente strenue defen-
 disse usque ad irruptionem Bathiae illius totius fere
 Europae vastatoris, quae contigit ad annum
 D(omi)ni 1242, {{recuperata a Latinis Constan-
 tinopoli, imperante Ioanne Duca}}, ut Moscovitici
 perhibent annales, sed potius crediderim Patavio
 (sic!) qui ex Naclero refert ad annum D(omi)n
 1241.

Itaque plus minus per 300 annos Valacham natio-
 nem modernum Moldaviae principatum {tenuisse},
 et ininterrupta serie exercuisse, {quod clarius
 patebit ita}: Quamvis intra praedictos annos
 {paucissimi} res Valachorum {sive Romanorum} in
 Moldavia, et extra Moldavia<m> gestas bonae autho-
 ritatis scriptores memorent, tamen quoad nostrum
 propositum satis faciunt, ut quorundam vanas
 opiniones (quos inferius recitabimus) et fictas fabulas
 refutare possimus, qui alia principia, alia<s>que
 longe a veritate exulantes narratiunculas hal[1]ucina-
 nantur.

Equidem, [dum] apud Dlugosium, celeberrimum
 Poloniae historicum, circa annum D(omi)ni 1070
 expresse invenimus in nostra Moldavia non solum
 principatum (quamvis principis nomen sileatur) fuisse
 stabilitum, et antiquos incolas propria loca recupe-
 rasse, sed etiam<eos fuisse, ut> vicinis regulis
 suppetias (ut ratio illius temporis ferebat) darent.
 Deinde apud eundem scriptorem legimus anno
 D(omi)ni 1147., Constantinopoli imperante Emma-
 nuele Paleologo, Conradum Imperatorem ab Eugenio
 Papa ad suppetias ferendas in Terra Sancta laboran-

/ hodiernam scripsi: hodiernam C / oc<c>ulcasse
 scripsi: oculcasse, ut opinor, ex occupasse mutatum //
 155 v a qua<li bet> scripsi: a quo C / vastatoris
 scripsi: vastatorem C: num potius vastatricem scri-
 bendum? / imperante [[Theodoro Lascari, filio]] Ioanne
 Duca / qui ex [[Vicentio]] Naclero / {tenuisse}: [[exer-
 cuisse]] / {quod clarius patebit ita}: [[ostendamus
 ita]] / Quamvis scripsi: Quasvis ex Quae, ut videtur,
 C / {paucissimi}: [[nullae]] / opiniones [[de Mo]] /
 (1070) in margine quoque adscriptum legitur / anno
 D(omi)ni scripsi: anno Dno calami lapsu C / (1147)
 in margine quoque additum / imperante [[Alexio
 Comneno]]

lor aflați la greu în Țara Sfântă, străbătînd Polonia și
 apoi Valahia, adică Moldova noastră, a coborît pînă
 la mare, de unde a mers cu corăbiile pînă la Constan-
 tinopol (vezi și la Nicetas Choniates, Cartea I-a ²²):
 Tomul I, Cartea a 5-a ²³.

Acestuia îi urmează istoricul grec Nicetas Choniates;
 acesta, la anul Domnului 1186, amintește că valahii
 (adică moldovenii), în anii dinainte, fie că <i-au fost>

²² Nicetas Choniates, *Historia*, ed. Van Dieten, p. 66 urm.

²³ *Op. cit.*, cartea a V-a, sub anul 1147 (cf. I, n. 109).

tibus Christianis excitatus perque Poloniam transiens, inde per Valachiam, h(oe) e(st) Moldaviam nostram ad Mare descendisse, unde navibus Constantinopolim ivisse {{vide et Nicetam Choni(atem) Lib. 1}} Tom. 1., Lib. 5.

Huic succedit historicus Graecus Niceta<s> Choniates; qui ad annum D(omi)ni {{1186}} refert Valachos, {{h(oc) e(st) Moldavos}}, praecedentibus annis aut col<1>egas Imperatori Constantinopolitano, aut alio quodam modo (exquisite enim, et securius aliquid affirmare carentia illius historiei[s] nos impedit, quae autem hic referimus ex aliis autoribus (sic), Patavio (sic) nempe, et Setho Calvisio excerptissimus, quae de Valachis referunt) addictos fuisse ex ipsis illius historici verbis, prout illa refert Calvisius, intelligere possumus: « Valachi, inquit, ab Imperio desecunt, et Imperatori (Isacio Angelo) plurimum dant damni. Exercitum primum missum, et securius agentem sub duce imperito rei militaris fere totum deletur (sic). Alius igitur exercitus mitti-
● 156 ● tur duce Alexio Brana[e], sed / hic scelestus rebellat Imperatori, repetit Constantinopolim Isacium Angelum Imperatorem pulsurus, sed cum Con(stantino)p(oli)m aliquot diebus obsidisset, a Conrado Caesare Italo eruptione facta trucidatur.»

Idem historicus Niceta<s>, ad annum D(omi)ni 1193: « Isacius, inquit, Angelus Imp(erator) iterum in Valachos (Valachos autem istos ubi nunc Moldavia est fuisse inferius ostendemus) cum exercitu movet, sed infesta re post bimestre spatium domum rediit.»

Idem author ad annum sequentem: « Isacius Angelus iterum movet in Valachos, sed primum in Servos ivit et vicit, inde (ex Valachia nempe) ad Belam Ungariae Regem, suum socerum, ivit (sed fuga lapsus, aliter, mihi non constat) ubi aliquamdiu {com}moratus Constantinopolim rediit.» (De hoc Bela Hungariae Rege inferius fusius dicemus, nam hic fuit parens Emerici, et avus Vladislai {cui} Valachos a Romano Imperatore primum fuisse[nt] missos contra Bathienses incursiones auxiliares hal[li]ueinatur {fictici} quidam sub duorum monachorum nominibus, Simeonis et Misaëlis, scriptores). <.)>

Idem historicus perhibet ad annum D(omi)ni 1195: « Isacius Im(perator), inquit, ineunte vere, cum ipsius exercitus iterum a Valachis clade affectus

aliați²⁴ Împăratului de la Constantinopol, fie că, în vreun alt fel (căci lipsa <cărții> aceluia istoric ne împiedică să afirmăm ceva mai în amănunt și cu mai multă siguranță, iar cele pe care le arătăm aici le-am scos din alți autori, și anume din Petavius²⁵ și Sethus Calvisius²⁶, care istorisesc despre valahi) i-au fost supuși, putem înțelege din înseși cuvintele aceluia istoric, așa cum le redă Calvisius²⁷: « Valahii, zice el, se răscoală față de imperiu și îi aduc mare pagubă Împăratului (lui Isac Anghelos). Armata trimisă mai întâi, care se purta prea fără băgare de seamă, sub o căpetenie nepricepută în ale războiului, este nimicită aproape cu totul. Așadar este trimisă o altă armată sub conducerea
● 156 ● lui Alexios Branas²⁸, dar / acest nelegiuit se răscoală împotriva Împăratului, se întoarce la Constantinopol spre a-l da jos pe Împăratul Isac Anghelos, dar, după ce asediase Constantinopolul timp de câteva zile, este ucis de către Cezarul Conrad²⁹, italianul, cu prilejul unei ieșiri la năvală».

Același istoric Nicetas, la anul Domnului 1193: « Isac Anghelos, zice el, Împăratul, pornește iarăși cu armata împotriva valahilor (iar „valahii” aceștia vom arăta mai jos că au fost unde este acum Moldova), dar s-a întors acasă după două luni de vreme, fără să fi izbîndit nimica ».

Același autor asupra anului următor: « Isac Anghelos pornește din nou împotriva valahilor, dar mai înainte a mers împotriva sîrbilor și i-a învins, <iar> de acolo³⁰ (adică din Valahia)³¹ s-a întors la Bela, regele Ungariei, socrul său (dar dacă a făcut-o scăpînd cu fuga, sau într-altfel, nu pot spune), unde după ce a zăbovit cităva vreme, s-a întors la Constantinopol ». (Despre acest Bela, rege al Ungariei, vom vorbi mai pe larg mai jos, căci el a fost tatăl lui Emeric și bunicul lui Vladislav—cărui a iurcază niște scriitori plămuiți, sub numele a doi călugări, Simion și Misail, că i-ar fi fost trimiși drept auxiliari valahii pentru înfrîta dată împotriva năvălirilor lui Batic, <și anume> de către un împărat roman).

Același istoric amintește la anul Domnului 1195: « Isac Împăratul, zice el, la începutul primăverii,

²⁴ Cantemir traduce analogic în latină gr. σύμμαχοι (= « aliați ») prin *collegae* în loc de *socii*.

²⁵ Cf. n. 16.

²⁶ Sethus Calvisius (*Opus chronologicum ad annum Christi MDCLXXXV continuatum* (ed. Frankfurt/Main — Leipzig, 1685).

²⁷ *Op. cit.*, sub anii citați aici și în pasajele următoare, după Nicetas Choniates, *op. cit.*, cf. FHD III, 1976, pp. 254—330.

²⁸ General bizantin, învingător al normanzilor la Dimitrița (7 nov. 1185), răsculat împotriva lui Isac Anghelos, Împăratul (1185—1195) și 1203—1204).

²⁹ Conrad, marchiz de Monferrat, aliat al lui Isac Anghelos, care îl înălțase la titlul de *Caesar* al imperiului bizantin (1188—1192).

³⁰ *Inde* poate fi înțeles și ca « de acolo » și ca « apoi ».

³¹ De vreme ce Cantemir socotește că unul dintre ținuturile locuite de valahi se întindea la sud de Dunăre, el admite că Isac Anghelos a mers în Ungaria din Valahia.

/ Constantinopolim [[pervenisse]] ivisse / (1186) in margine (post 18 ... prius scriptum) additum / Constantinopolitano [[fuisse]] / fuisse [[in]] ex / verbis [[intelligere possumus]] / exercitus mittitur ex exercitu mittitur correctum // 156 (1193) margine quoque adscriptum / iterum [[movet]] in / spatium scripsi: spacium C / [[non]] mihi non / cui: [[subsequi primum]] / Valachos [[in Moldaviam ex]] / (1195) et mox (1205) in margine quoque adnotata

esset, ipse contra eos proficiscitur. ubi quandam eremitam invenit, qui futura praedicare solebat. Is nihil Imperatori respondet (interrogatus forte de fortunae successu, et suo Imperio) sed imagini eius. quae forte aderat, oculos effudit; id quod factum est paucis diebus post, die videlicet 10. Aprilis, cum ab Alexio Commeno, fratre suo, et Imperio exueretur, et oculis privaretur.»

Idem scriptor Nicetas memorat ad annum 1205: «Constantinopolitani, {ait}, principes, qui anno {superiori} {millesimo ducentesimo quarto, quo Constantinopolis a Latinis capta, et omnium consensu Balduinus Flandrensis Imperator declaratus erat} effugerant, et sese ad Valachos contulerant, ut eorum auxilio Constantinopolim reducerentur; eorum igitur auxilio multas urbes capiunt. Balduinus Imperator ipsis obviam proficiscitur Adrianopolim usque, ubi in insidiis praecipitatus capitur, captus abducitur, et crudelissime a Valachis habetur, et ● 156 v ● tandem, truncatis / manibus ac pedibus, in vallem praecipitatus tertio die expirat. Ioannes Valachiae Princeps etiam non cunctatur, sed Thessalonicam etiam expugnat, valde tamen cruenta victoria. Latini interim nesciunt quod sui Imperatori factum sit, et hostibus sine principe se opponere non audent.»

Deinde anni sequentis gesta Latinorum cum Valachis ita proseguunt: «Valachi, inquit, {anno 1206} in tota Thracia, cum rex non esset (per se) decem enim menses Balduinus apud Ioannem Principem in vinculis tenebatur, omnes fere urbes occupant, aut vastant et excindunt, praeter Didymotichum, et Adrianopolim, quae a Latinis defendebantur.» Caeterum anno 1207. illas urbes aut a Valachis desertas, aut armorum vi Henricum, Balduini successor(em) a Valachis recuperasse scribit Antisiodorus (sic) historicus, qui historiam scripsit Latinorum Constantinopolitanorum.

Si autem humanus Lector observaverit in Rationario temporum Patavii (sic) hunc Ioannem Bulgarorum principem dicentem, ne statim et unico intuitu nos alias, glorias genti nostrae tribuere arbitretur, nam in hoc aut Patavium (sic) fuisse lapsum, aut typographorum incuria in nomine fuisse errorem statim cognoscat, et quidem primo ex eodem Patavio (sic) qui Valachos et Mysos parum scite (?) confundit, ut videre est {circa} annum D(omi)ni 1185., Isacium

după ce armata lui fusese iarăși măcelărită de către valahi, pornește el însuși împotriva lor, unde găsește un sihastru care obișnuia să prezică viitorul. Acesta nu-i răspunde nimica Împăratului (întrebat tocmai despre calea cea bună a norocului și despre domnia sa), ci i-a scos ochii unui chip de-al acestuia, care se afla din întâmplare pe aproape, ceea ce s-a și întâmplat la câteva zile după aceea, și anume în ziua de 10 aprilie, când a fost despuiat de domnie de către fratele său Alexios Comnenul³² și a fost lipsit de vedere ».

Același autor Nicetas amintește la anul 1205: «Oamenii de vază de la Constantinopol, zice el, cei care în anul dinainte (al o mie două sute și patruzece, în care Constantinopolul fusese cucerit de latini și, prin învingerea tuturor, fusese înălțat împărat Balduin de Flandra)³³ scăpaseră cu fuga și se duseră la valahi, ca să se întoarcă înapoi la Constantinopol cu ajutorul lor; deci cu ajutorul lor cuceresc multe orașe. Împăratul Balduin pleacă înaintea lor pînă la Adrianopol, unde, căzînd în cursă, este prins și <o dată> prins este dus departe și ținut cu deosebită cruzime de valahi și, în ● 156 v ● sfîrșit, cu minile și picioarele / tăiate, aruncat în vale, își dă duhul după trei zile. Ioan, principele Valahiei, nici nu mai stă pe gînduri, ci cucerește Thessalonicul, dar <obține> o izbîndă foarte singeroasă. Între timp, latinii nu știu ce i s-a întâmplat Împăratului lor și, fără conducător, nu îndrăznesc să-i facă față dușmanului.»

Apoi el arată mai departe cele făptuite în anul următor de către latini și valahi: «Valahii, zice el (în anul 1206), de vreme ce Regele nu era <de față> (căci Balduin era de 16 luni ținut în lanțuri de către principele Ioan), ocupă în întreaga Tracie aproape toate orașele sau le pustiesc și le trec sub sabie, afară de Didymotichus și de Adrianopol, care erau apărate de latini. «Dar istoricul Antisiodorens³⁴, care a scris istoria latinilor de la Constantinopol, scrie că în anul 1207 acele orașe fie că au fost părăsite de valahi, fie că au fost redobîndite de la valahi, prin forța armelor, de către Henric, urmașul lui Balduin.

Iar dacă preabunul Cititor va fi luat aminte că în <cartea sa> *Socoleala timpurilor* Petavius³⁵ îl numește pe Ioan Principe al bulgarilor, să nu creadă pe dată și dintr-o privire că noi dăm pe seama neamului nostru glorie străine, căci va înțelege de îndată că întru aceasta

³² Alexios III Anghelos, zis și Comnenul, împărat bizantin (1195–1203); cf. FHD III, 1976, p. 363, n. 438.

³³ Împărat latin al Constantinopolei (1204–1205).

³⁴ În mod manifest, Cantemir nu cunoștea direct opera lui Robertus Canonicus S. Mariani Antissiodorensis, al cărui *Chronicon* vorbește despre aceste evenimente, dar sub anul corect 1205; el înfînise prescurtarea *Antisiod.* la Cluverius, Petavius și Calvisius și o interpretase succesiv ca *Antisiodus* (ca aici) și ca *Antissiodorens* (ca în *Hronic*).

³⁵ Cf. n. 16.

/ 1205. [[dicit]] / {superiori}: [[elapso]] / Post non audent. [[Qui (nobiles Graeci) in Asiam aufugerunt]] scriptum deletumque exstat / (1207) margini quoque adscriptum / Henricum scripsi: Henricus C / successor scripti, verbi finem in margine an lateat dubitans / [[no]] in nomine (num tamen nominibus scribendum erat?) / statim [[p]] / {circa}: [[ad]]

Angelum cum Mysis, sive Valachis parum feliciter bella gessisse, cum ipse autor (sic) Niceta(s) Choniates Graecus, Antisiodus (sic) Latinus, {{illius temporis scriptores}}, clare Valachos, et Ioan(n)em Valachorum Principem vocent. Praeterea, in annalibus Bulgarorum, quos nos hic in Moscovia obtinere potuimus, sub illud tempus nullibi Ioannis Bulgarorum regis fit mentio, {{ita}} neque obstare videntur illa quae Nicephor(us) Gregora(s), qui per ἀνάμνησιν Lib. 1., Cap. 2., ad exordium suae historię capiendum nimis oscitanter {et erronee} introducit, ubi Valachos Seythas fuisse putat, ut ex illius historia patet eum parum de nominibus regionum transdanubianis deque eorum incolis parum curasse, uno S(c)ytharum vocabulo (ac Herodotus esset) omnes gentes ad Pontum et trans Istrum habitantes locasse, suis Lectoribus satisfactorum putasse; sic enim fatur: «Ο γάρ τοι τοῦ πρώτου Ἀσάν ἀδελφός καὶ διάδοχος Ἰωάννης πάντας τοὺς ὑπὸ χεῖρα
 ● 157 ● Βουλγάρους στρατολογήσας ἐπαγόμενος / <δὲ> καὶ μισθοφορικὸν οὐκ ὀλίγον ἐκ τῶν παρὰ τὰ βορρεῖα μέρη τοῦ Ἰστροῦ Σκυθῶν, καιρὸν ἔχειν ἔκρινεν ἐπιθέσθαι ταῖς Θρακικαῖς κόμαις καὶ πόλεσιν ἐν ζάλῃ καὶ θορόβῳ μακρῶ τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων ὄντων καὶ τῶν Λατίνων ἐν ἄλλοις σπουδεστέροις περισπωμένων Unde facile intelligi potest eum ab historicorum, quos sequi voluit, veritate longe aberasse, et non solum nomina τῶν ἀρχόντων, sed et gentium amicarum, inimicarum confundere. Nam Ioannem Asanem non ut profugorum Graecorum principum (ut superius diximus ex Choniате, et Antisiodo (sic) defensorem, et opulratorem, sed ut occultus hostis, rebus {quidem} Graecorum ita graviter lapsis, Latinorum autem, aliis negotiis implicatis, et distractis, optimam ratum

fie că a dat greș Petavius, fie că, din puțină grijă a tipografilor, s-a strecurat o greșală în <priveința> numelui, și anume, înainte de toate, tot de pe urma aceluiași Petavius, care, cu prea puțină pricepere, îi confundă pe valahi cu mysienii³⁶, după cum se poate vedea la anul Domnului 1185, că Isac Anghelos a purtat războaie fără noroc cu mysienii sau valahii, câtă vreme însuși autorul Nicetas Choniates, grec, și Antisiodoren, latin (scriitori ai acelei vremi), îi numesc limpede « valahi », iar pe Ioan « principe al valahilor ». Pe lângă aceasta,

/ quos scripsi: quae C / Nicephor(us) scripsi: Necephor. ultima verbi parte in litura scripta C / ἀνάμνησιν scripsi: ἀνάμνεσιν C / eum parum scripsi: eum in litura scriptum vix legitur / de nominibus [[et]] / [[iuxta]]ac / locasse secunda emendatio videtur, post loca{vi}sse ex locavit mutatum / Lectoribus [[se]] / Graeca Nicephori Gregorae verba, in textum postmodum exscripta, paginarum margine tenus illata sunt / 157 καὶ [[μυθοφ]] / Ρωμαϊκῶν scripsi: Ρωμαϊκῶν [[...]] / C quos [[dixi]] / non ut [defensorum]] / sed ut scripsi: set ut C

³⁶ Confuzia între numele *Moesia* și *Mysia* era curentă în epoca lui Cantemir. Pe de altă parte, *Moesii* (sau *Mysii*) erau denumiri comode pentru istoricii mai puțin informați asupra realităților dunărene.

occasione Thraciam invasisse, et in Scythicam {solitudinem}, ut illius verbis utar, convertisse. Siquidem extra omnem dubitationis effeculum Valachos et Valachorum Principem fuisse etiamsi Bulgari (sive ut Patavius (sic) vult Mysii) sociati fuerint, {qui} profugis Graecorum principi{bus} auxilium contra Latinos dederint.

{{Ioannes autem {verus} Bulgarorum Rex vixit {circa} annum D(omi)ni 1233 et fuit Latino-

/ {solitudinem}: [[desolationem]] / fuisse [[I]] / Bulgari scripsi: Busgari C / profugis ex profug[[orum]] refectum / principi{bus} ex princip[[um]] / Marginalis nota per Ioannes autem incipiens summa sequenti (157 v) pagina finem habet /

în letopiseștele bulgărești, pe care le-am putut avea la îndemână aici, la Moscova³⁷, către acea vreme nu se face niciăieri vreo însemnare asupra unui Ioan, Rege al bulgarilor, astfel că nu par a ne sta în cale nici cele pe care le-a spus Nicephorus Gregoras, care, spre reamintire (în Cartea I-a, Capitolul 2), pentru a-și apuca începutul istoriei sale, prea șovăielnic și greșit precuvintează, <acolo> unde îi socotește pe valahi drept sciți, tot după cum din istoria lui se vedește că lui prea puțin i-a păsat de numele ținuturilor de peste Dunăre și de locuitorii acestora, că le-a întrulocat sub numele unic de «sciți» (de parcă ar fi fost Herodot) pe toate neamurile locuitoare lângă Pont și peste Istru, <și> că și-a zis că <astfel> îi va mulțumi îndeajuns pe cititorii săi; căci el glăsuiește așa: «Căci fratele și urmașul primului Asan, <pe nume> Ioan, adunându-i la oaste ● 157 ● pe bulgarii <aflați> la îndemână, adăugînd / și lefegii nu pușini dintre sciții de prin părțile de miazănoapte ale Istrului, <a socotit> că a găsit prilejul să dea buzna asupra satelor și orașelor Traciei, treburile romeilor³⁸ aflîndu-se în neorînduială și mare turburare, iar latinii fiind copleșiți de altele și mai încurcate.»³⁹

De unde se poate înțelege ușor că el a rătăcit departe de adevărul istoricilor pe care a vrut să-i urmeze și că încurcă nu numai numele căpeteniilor, ci și pe cele ale neamurilor prietene <și> dușmane. Căci el <il arată> pe Ioan Asan nu ca pe apărătorul și sprijinitorul căpeteniilor grecești fugare (cum am arătat mai sus din Choniates și din Antisiodoren)⁴⁰, ci ca pe un dușman ascuns⁴¹ — treburile grecilor aflîndu-se în atît de mare ruină, iar ale latinilor încurcate și împrăstiate de alte neajunsuri⁴² — socotind că <acesta> este cel mai bun

³⁷ Pasaj prețios pentru determinarea etapelor de lucru ale lui Cantemir: această precizare coroborează informația din *Hronic* (ed. Tocilescu, 1901, pp. 443—444) conform căreia schițele inițiale ale lucrării sale datau din perioada sa moscovită. Nu am putut identifica pentru moment despre ce pasaj din Letopiseștele bulgărești este vorba.

³⁸ 'Ρωμαῖοι (= «romei») era denumirea oficială a cetățenilor imperiului bizantin, urmaș nemijlocit al imperiului roman de răsărit.

³⁹ Nichifor Gregoras, *Byzantina historia*, cartea I-a, cap. 2.

⁴⁰ Cf. n. 34—35.

⁴¹ După paranteză, Cantemir uită acordul și pune la nominativ apozitia comparativă *ut occultus hostis*.

⁴² Parafrază vădită la textul abia citat mai sus.

rum contra Graecos collega, quod ex eodem historico Niceta refert Calvisius ita: « Theodorus Angelus ex familia Imper(atorum) Constanti(nopolitaneorum), cum in Italia exercitum congregasset, tandem Macedoniam occupat, et Regni sedem Thessalonicam facit, cum Marchio Montisferatensis dominus Graeciae in Italia esset, iubet se proclamari regem Graeciae, et vastat Thraciam Constantinopolim usque. Sed Ioannes Bulgarorum Rex foederatus Marchioni hunc regem (Theodorum nempe Angelum) acie vincit et excoecavit. Ex Gregora videtur Patavius (sic) quoque in suo rationario passim notasse, et acta anni 1233 ut putasse eadem cum actis quae facta sunt anno 1205., unde Valachorum principem dicit Bulgarorum. Firmum igitur stat Ioannem Valachorum principem Balduini victo-
● 157 ● rem non / fuisse Ioannem a Gregora cognomento Asan, illum Bulgarorum, etc.} /

● 157 ● Ita alios Valachos ipsos Mysios putasse videtur, ut videre est Lib. 1. Ca. 2., ubi dicit ἄμφω τὰς μετὰ τὸν Ἰστρον Μυσίας utramque post Istrum M<os>ias, quod ex ipsis illius verbis nihil aliud intelligi potest, praeter quod Valachs, sive utramque Valachiam, quae μετὰ τὸν Ἰστρον, est, Μυσίας vocasse, cum contra omnium geographorum est consensus, omnes enim Mysiam unam ad Pontum circa ostia Danubii, alteram ad Hellespontum ponunt. Vel, si quis Gregorae auctoritatem veritus, mallet illis temporibus Valachos in Dacia habitantes a Graecis Mysios fuisse vocatos, ob vicinitatem nimirum Mysiae, uno vocabulo comprehensos. Quae ratio haud longe ab veritate aberrare probat Valachorum multitudo, quae etiamnum ab ostiis Ponti Euxini, circa Danubii meridionalia littora (sic), usque pervenias ad Danubii catar[r]actas habitant. Isaceae enim, {{et Baba}}, antiquissima<e> urbes, Mazin

Bulgarorum [[quamvis Gregora]] // 157 v fuisse Ioannem ex fuisse Ioannes mutatum // 157 [[opp]] putasse / Μυσίας bis scripsi: ad Gregorae textum respiciens: Μυσίας C / [[M]] Μυσίας secundo C / ostia scripsi: hostia C / littora [[habitabit]] / C {{et Baba}} prius in margine scriptum, quam longa adnotatio Ioannes autem (f. 157r) ... Bulgarorum, etc. (f. 157v) insereretur, lineis — secludendi gratia — circumscriptum est / urbes ex urbs reffectum, tamen antiquissima sicut erat oblitum est /

prilej, a năvălit în Tracia și a prefăcut-o, ca să folosească cuvintele lui, « într-un pustiu scitic ». De vreme ce se află în afara oricărui ocol al îndoielii⁴³ că <aceia> au fost românii și principele românilor, chiar dacă li s-au alăturat niște bulgari (sau, cum vrea Petavius, niște mysieni), care să le fi dat căpeteniilor fugare ale grecilor ajutor împotriva latinilor⁴⁴.

Iar Ioan, adevăratul Rege al bulgarilor, a trăit în jurul anului 1233 și a fost aliatul latinilor împotriva grecilor, fapt pe care Clavisius îl povestește astfel, după același istoric Nicetas: « Theodoros Anghelos, din familia Împăraților de la Constantinopol⁴⁵, după ce și-a adunat armata în Italia, ocupă mai apoi Macedonia și își așează scaunul regatului la Tesalonica, pe când marchizul de Montferrat era conducătorul grecilor din Italia, <apoi> poruncește să fie proclamat Rege al Greciei și pustiește Tracia pînă la Constantinopol. Dar Ioan, Regele Bulgarilor, aliat al marchizului, îl bate în luptă pe acest rege (adică pe Theodoros Anghelos) și îi scoate ochii. »⁴⁶ După Gregoras pare și Petavius să fi notat cu totul greșit în *Socoteala* lui să fi crezut că faptele din anul 1233 sînt unele și aceleași cu cele petrecute în anul 1205, de unde îl numește pe principele românilor « al bulgarilor ». Rămîne dar lucru întemeiat că Ioan, ● 157 v ● principele românilor, nu / a fost <cel numit> de Gregoras cu porecla de Asan, <adică> acela al bulgarilor ș. a. m. d.

● 157 ● Astfel, el pare să-i fi socotit <și> pe ceilalți români drept mysieni get-beget, după cum se poate vedea în Cartea I-a, Capitolul 2, unde spune ἄμφω τὰς μετὰ τὸν Ἰστρον Μυσίας, <adică> « amîndouă Mysiile de după Istru »⁴⁷, astfel că după înseși cuvintele sale nu se poate înțelege nimic altceva, decît că românii, sau ambele Valahii care se află μετὰ τὸν Ἰστρον « (peste Istru) », el le-a numit Μυσίας <(Mysii)>, cînd este împotriva părerii comune a tuturor geografilor, căci toți așează una dintre Mysii lîngă Pont, iar pe cealaltă⁴⁸ către Helespont. Iar dacă cineva, din temător respect pentru autoritatea lui Gregoras, ar vrea mai bine ca românii care locuiau în acele vremuri

⁴³ Lecțiune nesigură, trei litere nefiind lizibile: *δubitacionis circulum*.

⁴⁴ Modul lui Cantemir de a trata relațiile Asăneștilor cu teritoriile de la nord de Dunăre, va merita un studiu amănunțit după publicarea tuturor formelor pe care le-au străbătut ipotezele sale. Pentru moment vezi expunerea, poate prea severă — ținînd seama de posibilitățile de informare ale lui Cantemir — a Prof. Al. Elian, în FHD, III, 1976, p. XXIV—XXVIII.

⁴⁵ Theodoros Anghelos, despot al Epirului (1215—1224), a cucerit Tesalonica în 1224 și s-a proclamat împărat (1224—1230); a fost înfrînt, prins și orbit de către Ioan Asan al II-lea, după bătălia de la Klokotnița (1230).

⁴⁶ *Op. cit.*, sub anul 1233, dar nu după Choniates (mort 1213).

⁴⁷ Cantemir îl traduce literal pe μετὰ urmat de acuzativ prin *post* (= « după ») în loc de « de peste ».

⁴⁸ Opoziția *unam... alteram...* reprezintă copia formulei românești « una... cealaltă... »; corect s-ar fi spus *alteram... alteram...*

pagus amplissimus. Daieni, oppidum populosissimum, Dristra, cum suis regionibus, exceptis paucissimis dominantibus Turcis, non aliam habent, nisi / ● 157 v ● Valachicam gentem; nunc [Turcis], ut et nostra Moldo{vlachia} et Ungrovlachia, sub Turcico iugo gementem. Sed de his plura habebis in Capite de Valachiis regionibus.) Nunc ad seriem, unde egressa est, orationem convertamus.

Ita igitur, dum [apud Graecos Latinosque scriptores,] circa annum D(omi)ni 1207. Valachos nostros et in Dacia habitasse, et Principem habuisse, et non parvas res gessisse {{et alienis et bonis authoribus patuit}}, perquirendum nobis dein<e>ps, sequentibus temporibus quomodo nostrorum se habuerint res? Quantum mihi ex historis innotuit, videtur, post captam a Latinis Constantinopolim, Valachos, suis contentos, ad suas regiones se retraxisse, et ad tempora usque invasionis Bathiae quiete suis in locis mansisse. Sed, ut clarius sermonis appareat series, omnes Bathiae incursiones (ut ex Chronographo Moseovitico, et alio libro, Stepena illis dicto, aliisque historicis collegimus) quaelibet, quo anno contingerit, breviter proferamus.

Contigit autem prima Bathiae irruptio an(no) D(omi)ni 1236., quo Volgam urbem (hodie Astrahan) occupat et, Rha (Volga) fluvio trajecto, Moscoviam longe lateque devastat et, expugnata Moscovia urbe metropolitana, Georgium Ducem Moscoviae capit; anno 1238. Polonium invadit, devastat, et Boleslaum Poloniae Regem in Ungariam fugat; anno 1242. Valachiam, nostram nempe Moldaviam et Ungrovlachiam {{et Transilvaniam}} devastat, et Belam Ungariae Regem in Austriam fugat. (Is Bela non fuit ille cui<us> superius ad annum D(omi)ni 1199. ex Dlugosio mentionem fecimus, sed alter; quod ut clarius pateat, per seriem a primo illo Bela usque ad hunc postremum genealogiam, ut ex eodem Dlugosio habemus, proferam. Bel[ia] primus regnavit in Hungaria anno D(omi)ni 1185., Tom. 1, Lib. 4; Bela secundus, Ungariae Rex, cum regnas-

în Dacia să fi fost numiți de greci «mysieni», adică să fi fost cuprinși sub un singur nume, datorită vecinătății Mysiei⁴⁹: dovada că această judecată nu se îndepărtează prea mult de adevăr o face mulțimea românilor care locuiesc încă și azi de la gurile de la Pontul Euxin pe lângă malurile de miazăzi ale Dunării și pînă ajungi la pragurile Dunării. Căci Isaccea și Baba <dagul>⁵⁰, orașe străvechi, Măcinul, sat foarte întins, Dăienii, tîrg plin de lume⁵¹, Dîrstorul⁵², împreună cu ținuturile sale, lăsînd la o parte foarte puținii turci înstăpîniți <acolo>, nu au altă populație decît ● 157 v ● / cea românească, care acum, ca și în Moldovlahia noastră și în Ungrovlachia, geme sub jugul turcesc. Dar despre acestea vei avea mai multe <de aflat> în capitolul despre ținuturile românești. Acum să ne întoarcem vorba la șirul de unde s-a îndepărtat.

Astfel dar, cită vreme s-a vădit după autori și străini și buni⁵³, că în jurul anului Domnului 1207 românii noștri locuiau în Dacia, aveau și un principe, înfăptuiau și lucruri deloc mărunte, se cade că cercetăm iarăși cum s-au aflat treburile alor noștri în vremile care au urmat. Pe cît mi-a fost dat mie să aflu din istorii, <îmi> pare că, după ce Constantinopolul a fost cucerit de latini, românii, mulțumiți cu ale lor, s-au tras în liniște la locurile lor pînă în vremea năvălirii lui Batie. Dar, pentru ca șirul cuvîntării să iasă mai limpede la iveală, vom înfățișa pe scurt toate intrările lor în pradă, și anume pe fiecare în ce an s-a întîmplat (după cum am scos din Hronograful moscovit⁵⁴ și dintr-o altă carte, numită de ei *Stepena*⁵⁵, precum și din alți istorici).

Iară prima năvală a lui Batie s-a întîmplat în anul Domnului 1236, în care ia în stăpînire orașul Volga (Astrahanul de astăzi)⁵⁶ și, trecînd riul Rha (Volga)⁵⁷, pustiește în lung și în lat ținutul Moscovei și, cucerind Moscova, orașul capitală, îl ia prins pe George, ducele Moscovei; în anul 1238 dă năvală în Polonia, o pustiește și îl fugărește pînă în Ungaria pe Boleslav, regele polon; în anul 1242 pustiește Valahia, adică Moldova noastră și Ungrovlachia și Transilvania și îl fugărește pe Bela, regele Ungariei, pînă în Austria. (Acest Bela n-a fost

/ amplissimus scripsi: amplissimum videlicet oppidum iam in mente habens C/ Etsi per Valachicam 157 r paginam finierat, iterum Valachicam summae sequentis initio resumpsit C. // 157 v [Turcis] secludendum censui sub Turcico iugo apte quidem dictioni sufficere ratus / Moldo{vlachia} ex Moldo{vlachia} / ad seriem [[venientes]] aggressa {est: egress[[i] sumus]] / mansisse. [[Postremo autem]] / [[colle]] / 1236. indeque 1238. et 1242. margini quoque adscripta / devastat [[anno 12]] / Valachiam [[, Ungariam]], / Parenthesis [Is Bela ... (p. 157 v) // ... Tom. 1, Lib. 6, pag. m. 580 < > (p. 158) binis pro versus virgulis in margine adiectis conspicua est / cui<us> scripsi finem verbi in margine latere posse suspicatus / superius [[men]] / anno D(omi)ni [[13]] 1135./

⁴⁹ Cf. n. 36.

⁵⁰ Forma *Baba*, dată de Cantemir cuprinde doar prima jumătate a numelui compus *Baba-dag* (= « muntele (*dag*) tatălui (*baba*) »), care celebrează peste veacuri amintirea « părintelui » turcilor dobrogeni, Sarî-Saltik Kaikavuz, întemeietorul localității astfel numite.

⁵¹ Așezare străveche, pe Dunăre, în jud. Tulcea.

⁵² Anticul Durostorum, Silistra de astăzi (R. P. Bulgaria).

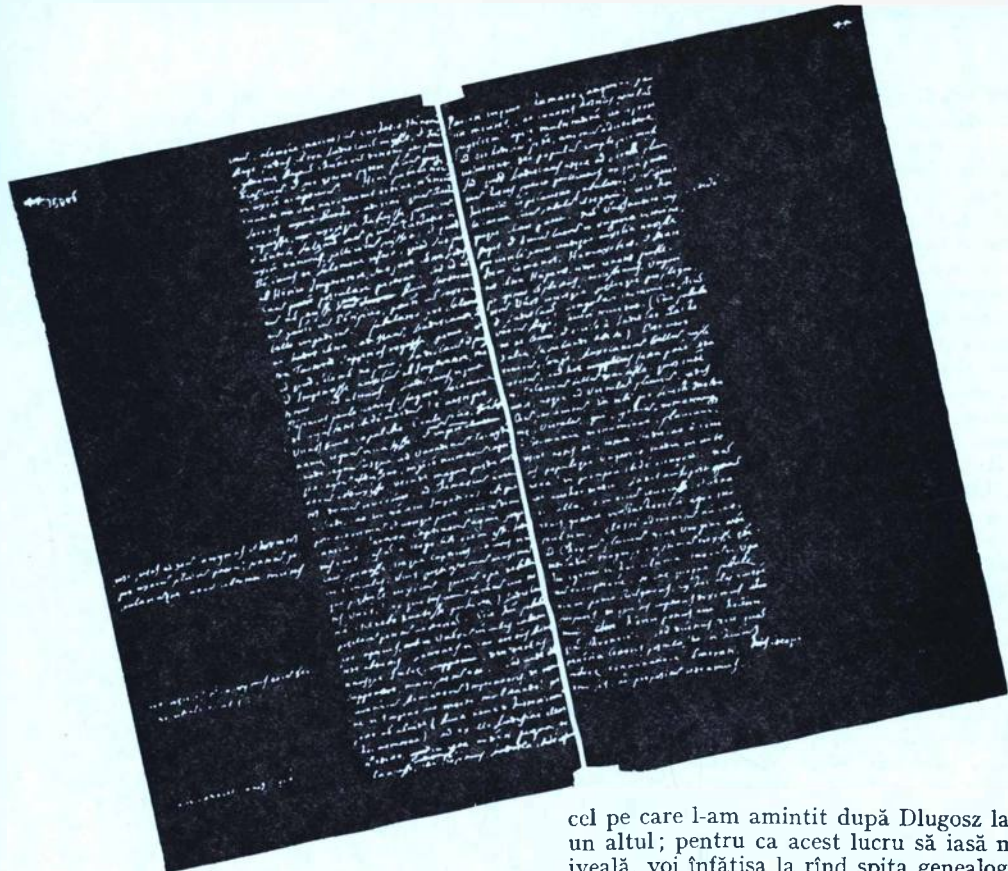
⁵³ Cînd a adăugat în margine {{et alienis et bonis authoribus patuit}}, Cantemir a uitat să șteargă din text formula inițială *apud Graecos Latinosque scriptores*, care îndrepta fraza către un alt făgaș sintactic.

⁵⁴ Pasaj încă neidentificat.

⁵⁵ Pasaj încă neidentificat.

⁵⁶ Astrahanul se află plasat pe o insulă la vărsarea Volgăi în Marea Caspică.

⁵⁷ *Rha* este numele dat Volgăi de către istoricii greci.

set annos 28ⁱ, moritur et in Alba Regali sepelitur, anno D(omi)ni 1199. {{Calendis Maii}}; hic Bela fuit socer Isacii Angeli Imper(atoris), ad quem Isacium ivisse anno D(omi)ni 1199. refert Niceta Choniates. Tertius illi successit {{filius}} Emericus Bela, qui vix {annum} regnans moritur/ ●158 ● mensis Octobris 8va, ibid. Quartus successit eius filius Ladislaus, anno D(omi)ni 1200; sub hoc Ladislao (quem corrupte mendosissimus Monachus quidam Simeo, incognitae gentis homunclo, Lasleu vocat) foede et imperitissime tradunt Bathiae invasionem <contigisse>, et illi Caesarem (cui nomen non dicunt) aliquot fures et latrones et regni conturbatores homines auxilium contra Tartaros dedisse, et tunc primum Romanos in Daciam venisse, et post

/ annos scripsi: annis C / socer ex socrus correctum / Tertius scripsi: Tercius C / {annum}: [[agnum]] (1) // 158 sub hoc ex ante hoc correctum / homunclo scripsi: homuncio C / foede [[trad]] / Post Bathiae invasionem supplendum <contigisse> duxi / et illi [[qu]]

cel pe care l-am amintit după Dlugosz la anul 1199, ci un altul; pentru ca acest lucru să iasă mai limpede la iveală, voi înfățișa la rînd spița genealogică, de la acel Bela dintîi și pînă la acesta de pe urmă, așa cum o avem după Dlugosz: Bela întîiul⁵⁸ a domnit în Ungaria în anul Domnului 1135 (Tomul I, Cartea a 4-a)⁵⁹; Bela al doilea⁶⁰, rege al Ungariei, moare după ce a domnit 23 de ani și este înmormîntat la Alba Regia⁶¹, în anul Domnului 1193; al treilea i-a urmat acelaia fiul <lui>, Emeric Bela⁶², care, abia domnind un ● 158 ● an, moare/ în 8 octombrie (tot acolo)⁶³; al patrulea a urmat fiul lui, Ladislau⁶⁴, în anul Domnu-

⁵⁸ Această listă a lui Cantemir este inexactă în trei puncte: este omis adevăratul Bela I (1060–1063); Emeric și Andrei II primesc și ei, după părinții lor, supranumele de Bela, deci intră în calcul, iar datarea este decalată cu 3 ani (1193 pentru 1196 etc.). • Bela întîiul este deci, de fapt, Bela al II-lea (1131–1141). Vom menționa totuși faptul că, în *Hronic*, erorile inițiale de aici dispar, cf. ed. Tocilescu, 1901, pp. 441–443.

⁵⁹ *Op. cit.*, cartea a 4-a, sub anul 1135.

⁶⁰ De fapt Bela al III-lea (1172–1196).

⁶¹ Fosta reședință a regilor Ungariei (1027–1380), azi Székesfehérvár.

⁶² Emeric nu a domnit numai un an, ci din 1196 pînă în 1204.

⁶³ Cf. n. 59.

⁶⁴ Ladislau al III-lea (1204–1205).

partam contra Seythas victoriam illis in districtu Maramoresensi habitandum locum ostendisse, ut inferius fusius dicemus. Ladislao anno D(omi)ni 1201., nona Martii, mortuo, succedit illi {{quintus}} Andreas Bela, ibid., pag. m. 522. Andreas, cum regnasset annos 30., moritur an(no) D(omi)ni 1231; cui succedit Sextus, filius Bela pridie Octobris, Dlug(osius) Tom. 1, Lib. 6, pag. m 580.< >

Sub hoc itaque Bela Hungariae rege contigit Bathiae inversio (sic) illa acerrima et postrema, qua omnes istae regiones prorsus fere. {obrutae} et devastatae sunt. Hic debet ille mendacissimus et impudicae frontis homuncio Simeo Monachus, {{et discipulus eius Misail}} <inspicere> quot anni intererunt a Vladislao (illius Lasleu) usque ad Bel[am], Andr(e)a filio, integri enim triginta {unus} colliguntur anni usque ad primam illius augurationem, praeterea adduntur undecim anni regni illius (nam undecim anno regni illius accedit irruptio Bathiae, D(omi)ni nimirum 1242.). Itaque omnes intercurrentes anni fiunt 42., qui dimidium circiter conficiunt saeculum. Igitur optime dictum est Turcicum proverbium.

يکلیش حساب بغدادت دؤنر

Ianglysz hysab Bagdatten döner, erratum, sive praetergressum computum a Babylone quoque reverti potest, id est, etiam post longum tempus eorrigitur, et castigatur.

dicemus. [{}]/ annos scripsi: annis C {obrutae}; [[remoratae]]/; homuncio scripsi: homuntio C / Misael scripsi: Samul obvio eerrore C/ <inspicere> supplevi, nam aliquod huius sensus verbum manifeste omisit C / 1242. in margine quoque scriptum /

lui 1200: sub acest Ladislau (pe care stricat îl cheamă Laslău un anume călugăr plin de greșale, <pe nume> Simion, un ins căruia nici neamul nu i se cunoaște) zic unii rău și fără pic de știință că s-ar fi petrecut năvălirea lui Batie și că acelaia Cezarul (al cărui nume nu-l rostesc) i-ar fi dat ca ajutor împotriva tătarilor niște hoți și tîlhari și zavrăgii față de stăpînire și că atunci ar fi venit înția dată românii în Dacia și că, după izbînda împlinită împotriva sciților ⁶⁵ li s-a îndreptat un loc de locuit în ținutul Maramureșului, așa cum vom arăta mai jos mai pe larg; după moartea lui Ladislau, în anul Domnului 1201, în 9 martie, îi urmează acelaia, al cincilea, Andrei Bela ⁶⁶ (tot acolo, pagina mea 522); Andrei, după ce a domnit 30 de ani, moare în anul Domnului 1231; lui îi urmează, al șaselea, fiul <său> Bela, în ajun de întîi octombrie (Dlugosz, Tomul I, Cartea 6-a, pagina mea 580) ⁶⁷.

Așadar, sub acest Bela, rege al Ungariei, s-a petrecut răsturnarea aceea, cea mai cruntă și de pe urmă a lui Batie, în care toate melegurile acestea au fost parcă de-a binelea duse la prăpăd și pustiire. Aici s-ar cuveni <să ia aminte> ⁶⁸ acel ins plin de minciună și de sfruntare, călugărul Simion (precum și învățacelul său Misail ⁶⁹, cîți ani se scurg între acel Vladislav (Laslău al lui) și Bela, fiul lui Andrei, căci se adună treizeci și unul de ani întregi pînă la înălțarea lui dintîi, apoi se adaugă 11 ani ai domniei lui (căci în al unsprezecelea an al domniei lui se petrece năvălirea lui Batie, adică <în anul> Domnului 1242). Astfel că toți anii scurși între timp ajung să fie 42, care aproape că împlinesc o jumătate de veac. Așadar, minunat de bine zice zicala

turcească: **يکلیش حساب بغدادت دؤنر**

Ianlîș hesaþ Baġdattan döner, adică «O socoteală greșită sau rătăcită poate face cale-ntoarsă chiar și de la Babilon» ⁷⁰, adică este îndreptată și corectată chiar și după un timp îndelungat.

(Continuare în numărul viitor.)

⁶⁵ Adică a tătarilor (cf. n. 5.)

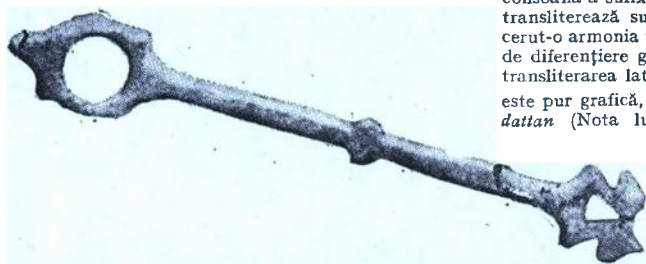
⁶⁶ Andrei al II-lea (1205–1235).

⁶⁷ Bela al IV-lea (1235–1270); cf. *Hronicul*, pp. 448–452.

⁶⁸ Cantemir a omis verbul regent, pe care l-am suplinit după sens.

⁶⁹ Printr-o curioasă scăpare de moment, Cantemir scrisese aici *Samuel* în loc de *Misail*.

⁷⁰ Asupra proverbului, în forma sa turcească (transcriere V. Veliman), ar fi de observat următoarele: este omis punctul diacritic de pe ğ; d final asurzit este considerat și grafic ca asimilat cu prima consoană a sufixului de ablativ, procedeu rar înfîlînit; deși Cantemir transliterază sufixul de ablativ – *ten* în loc de – *tan* (cum ar fi cerut o armonia vocalică) nu este vorba de o scăpare, ci de un mijloc de diferențiere grafică – cu ajutorul unei vocale prepalatale – în transliterarea latină a lui t față de perechea sa emfatică t̃: marca este pur grafică, dat fiind că în turcește s-a rostit întotdeauna *Baġdattan* (Nota lui V. Ciocăltan).

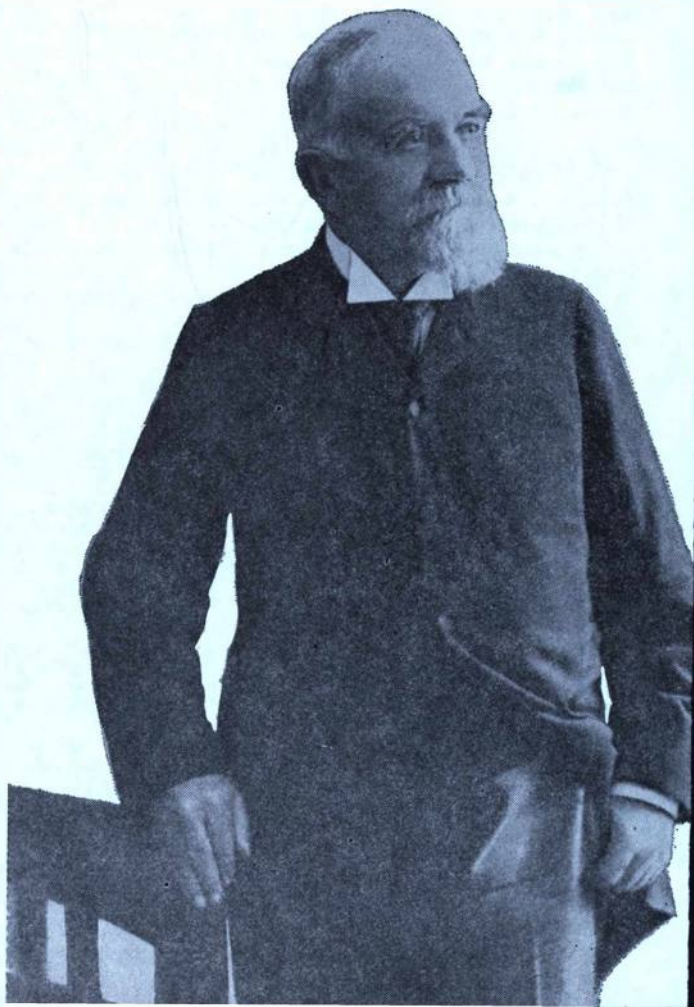

TITU MAIORESCU

caietele

moralistului

LA MUZEUL LITERATURII ROMÂNE SE AFLĂ (nr. 12 635) un culet de însemnări al lui Titu Maiorescu, pe care redacția revistei „Manuscriptum“ ni-l pune la dispoziție. Judecând după date (prima notă e din 1906, ultima din 2/15 februarie 1917), e vorba probabil de unul din cele din urmă manuscrise maioreștiene. De mărime mijlocie, cu hirtie de matematică și coperte negre (etichetă ruptă cu text indecifrabil), caietul conține, scrise în cerneală și corectate sau șterse cu creionul chimic, însemnări de lectură și largi citate. Din loc în loc, fugar, Maiorescu notează, după obiceiul lui, mărunțișuri de viață cotidiană, dar mai mult în paranteze, ca aide-mémoire pentru el însuși la o eventuală reluare. Împreună cu acest caiet s-au găsit și două foi izolate rupte dintr-un caiet de format mare (tot de matematică), pe care „Manuscriptum“ le publică în continuare. E de asemenea un jurnal, telegrafic, conținând după toate semnele, lecturi « cu nepoatele » (și alte mici informații) din anii 1914—1917, deci imediat după retragerea din activitatea politică. Cine sînt nepoatele e mai greu de spus acum, Maiorescu avînd foarte multe. El a și locuit, după moartea Anei, în 1914, la una din aceste nepoate, născută Bengescu și măritată cu N. Racotă (v. E. Lovinescu, T. Maiorescu, ediția 1972, p. 564 în notă). Altele (numite chiar în însemnări) sînt surorile Georgeta și Maricora Berindel. Iarăși după un vechi obicei, Maiorescu făcea lecturi cu voce tare (bănuim că citea el însuși și acum, căci, o dată lecturile întreprindindu-se, criticul notează în paranteză ca un fel de justificare: « 16 fevr. laringită ». Sau, altădată: « Eu răgușit ». În fine: « Eu tuse, bronșită »), de față fiind mai multe persoane. Citea din operele proprii, din autori preferați (de pildă Comte), dar și din tineri, la acea dată, scriitori români cum ar fi

Mihail Sadoveanu și Ion Pillat. Ultima lectură e din 29 mai 1917 (stil nou probabil, fiindcă intrarea României în război e datată 14 august 1916, ceea ce corespunde stilului nou), dar eu patru zile înainte de ultima notă din Însemnări zilnice (în caietul încă ms. nr. 42: 2/15 iunie) și eu nici trei săptămâni înainte de moarte (18 iunie/1 iulie).

Repertoriul lecturilor din caietul cu coperte negre e mai limitat, dar oarecum surprinzător. Pe lângă curiozități de tot felul (statistici: scriitorul român are obsesia buletinului meteorologic, a statisticii și a clasamentelor!), Malorescu copiază din Thierry, Montaigne, Spencer, Goethe, Kant, Ruskin și mari pasaje din Memoriile cardinalului de Retz și apoi din mai puțin celebrele (dar îndejuns de răspindite) *Lettres to his Son* (1774) ale lordului Chesterfield, prieten cu Montesquieu. Le-a citit pe acestea din urmă, în 1909 sau 1910, așadar îndată după retragerea lui din învățămînt și în plină epocă de speranțe politice. În adevăr, la 72 de ani, Malorescu devine prim-ministru. Era și șeful partidului conservator (pînă în 1914). Nu e de mirare că majoritatea reflecțiilor transerise au caracter politic (mai ales cele din Memoriile cardinalului de Retz, el însuși om politic, adversar în tinerețe al lui Ludovic al XIV-lea, ambițios și energic). Alte însemnări sînt de psihologie (oarecum în sensul celor din *Progresul adevărului*) sau de știință popularizată. Pasiuni vechi...

Atît caietul, cît și cele două fol reprezintă, spuneam, după toate probabilitățile, cele din urmă manuscrise maloresciene. Obieciul de a nota totul, Malorescu l-a păstrat, cum se vede, pînă la bătrînețe. Din anii de școală el ținea o contabilitate strînsă a preocupărilor și lecturilor. Am semnalat acum vreo zece ani (în „Contemporanul“ din 3 martie 1967) cele trei caiete dintre 1856—1859 (nepublicate), în care figuiau proiecte literare și științifice și în care cercetătorii au identificat pe urmă adevărata teză de doctorat de la Gissen. Însemnările zilnice sînt, și ele, pline de astfel de informații. Alte două caiete existente la B. A. R. cuprind ciorne și redactări ale cursului de istoria filozofiei. Am atras atenția asupra lor în 1969 („Luceafărul“ nr. 8), cam în același timp în care I. Surian și apoi C. Floru și Al. Surdu începeau tipărirea în „Ramuri“ (din februarie 1969) a unor fragmente de curs după notele luate direct de studenții lui Malorescu. Revista „Manuscriptum“ a tipărit recent (comentat de Emil Manu) un fragment din manuscrisele de la B. A. R. E sigur că alte însemnări (dat fiind sistemul criticului de a nota totul) vor ieși cu timpul la iveală. Ne aflăm în fața unor « caiete Malorescu », așa cum sînt « caietele Eminescu », în afara Însemnărilor zilnice și a Epistolarului, și care s-ar cuveni tipărite cîndva. Pentru profilul intelectual al lui Malorescu ele ne furnizează elemente prețioase.

Nicolae MANOLESCU

[ÎNSEMĂRI DE LECTURĂ] (1906—1917)

[...] Din Pierre de Coulevain *Sur la branche*, excelent roman al unui pseudonim (feme[i]e, locuind acum — 1906 — în Geneva, se zice), editat Paris, „Calmann-Lévy“, ediția 1905 fără an, citit în St. Moritz, copiat la Lausanne, aug[ust] și sept[embrie] 1906. [...]

*

Din același (sau aceeași) Pierre de Coulevain, *Eve victorieuse*, Paris : „Calmann-Lévy“, fără an, a 38-a ediție.

Copiat Viena, sfîrșitul lui sept[embrie] stil vechi 1906 . [...]

*

Credulitate

Plinius, *Hist[oria] nat[uralia]*, despre privighetoriile fiilor împăratului Claudius, care ar fi vorbit latinește și grecește și alte amănunte (ed. „Litré“, vol. I, pag. 411 etc.).

Conrad Gessner (*Historia animal[ia]*, 4 vol. in folio, Zürich, 1551 — 1589) spune despre două privighetori din Regensburg care ar fi petrecind nopțile conversînd nemțește despre afacerile politice ale Europei. [...]

Din Pierre de Coulevain *L'île inconnue* (36-me édition, Paris, „Calmann-Lévy“, 1906?), 592 p. [...]

Se a ciascun, l'interno affanno
Si leggesse in fronte scritto,
Quanti mai che invidia fanno,
Ci farebbero pietà.

Metastasio Citat la pag. 372

Dacă la fiecare suferință internă
I s-ar ceti scrisă pe frunte,
Cîți din cei ce ne <trezesc> deșteaptă invidia
Nu ne-ar deștepta mai de grabă mila!

Les 10 français les plus illustres, d'après
un concours du „Petit Parisien“, auquel
ont pris part 1.800.000 concurrents ¹:

- 1) Pasteur (1.338.425 voix)
- 2) Victor Hugo (1.227.103 voix)
- 3) Gambetta (1.155.672 voix)
- 4) Napoleon I (1.118.034 voix)
- 5) Thiers (1.039.453 voix)
- 6) Lazare Carnot (950.772 voix)
- 7) Curie (850.107 voix)
- 8) Alex. Dumas père (850.602 voix)
- 9) Dr. Roux (603.941 voix)
- 10) Parmentier (498.833 voix)[...]

Dintr-o « recenta statistica inglese »
dată în „Secolo“ de la 2 ianuarie 1907:

« Uomini grandi:

Pietro il Grande	2 m. 05
Thakeray	1 m. 93
Washington	1 90
Lincoln	1 86
Darwin	1 83
Carlyle	1 80

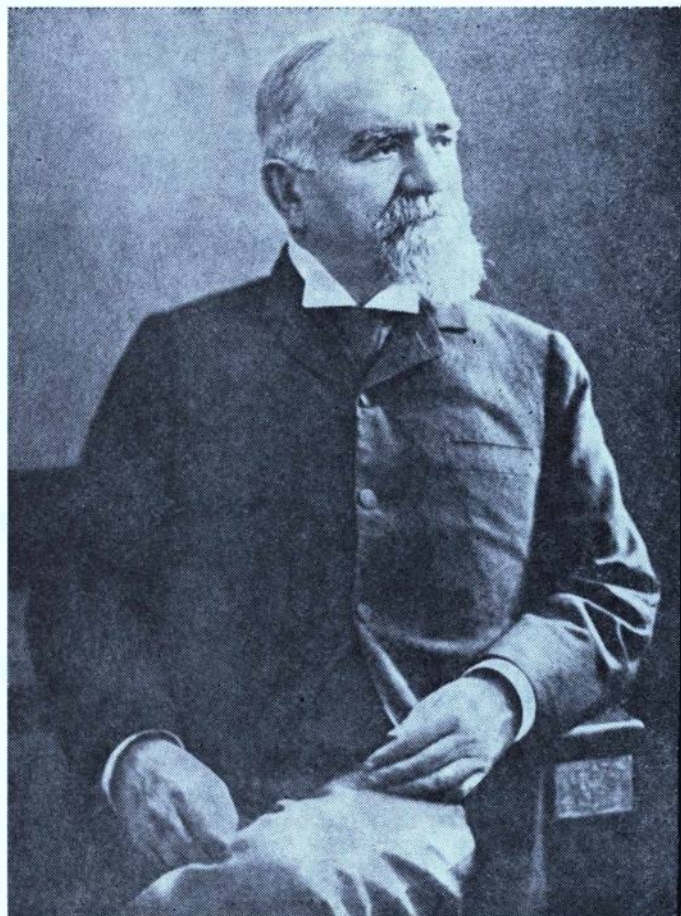
? Goethe

Di media statura:

Byron	1 m. 74
Dickens	1 75
Gladstone	1 73

Tra i piccoli:

Beethoven	1 m. 63
Nelson	1 63

¹ Cei mai iluștri 10 francezi după un concurs
din „Petit Parisien“, la care au luat parte
1.800.000 de concurenți.

Eu am	Balzac	1	63
1 71	Thiers	1	60
	Kant	1	58
	Napoleon I	1	57»

Copiat în Nervi 21 dec[embrie] 1906/3 ian[uarie] 1907

*

(Occultism) *Forces naturelles inconnues*

Camille Flammarion într-un al VII-lea articol cu titlul de mai sus, în „*La Revue*“ de la 1 februarie 1907 [...]

Tot de la el (într-un al X-lea articol în „*La Revue*“ de la 15 martie 1907) narațiunea cunoscutului fizician și chimist William Crookes (născ.[ut] 1832 la Londra), fost prof[esor] de chimie la Chester, descoperitorul elementului Thallium, despre apariția (timp de trei ani) a stafiei, vorbitoare și palpabilă Katie King (pretinsă incarnație a unei foste Anne Morgan), care însoțea juna și histerica d[oa]na Florence Cook, măritată la 1874 cu un domn Corner. [...]

*

[...] Article de Robert de la Sizeranne *La beauté des machines* (il n'y en a pas, selon lui) dans la „*Revue des deux Mondes*“ du 1-er Décembre 1907² — Așa ceasornicele de dame au astăzi coperta smălțată sau cu pietre scumpe — sunt podoabă, dar mașina poate fi mai rea. Rochia feminină arată linia tentantă (la bal umerii și sinul, pe stradă undularea șoldurilor), care expune la răceală și are buzunarul la spate. Lanțul de ceasornic la bărbați etc. [...]

*

Enormitate de decadență literară. Dintr-un roman al lui Octave Mirbeau, citat în „*La Revue*“ din 15 decembrie 1908, pag. 471. [...]

Ce grețoasă decrepitudine sufletească în autorul Octave Mirbeau și ce decadență estetică în criticul Nicolas Ségur, care o numește « *oeuvre belle et desordonnée* »³.

Copiat București, 14/27 dec[embrie] 1908 [...]

*

Reflecție despre timp și spațiu. Timpul este o formă (sau intuiție à priori) a *intelektului*: se petrece dar, ca și spațiul, în strimțul « cerc luminos » al conștiinței: dar în partea inconștientă (fie « voință » după Schopenh[auer], fie instinct — impulsione de mișcare sufletească) nu există. Dovadă negativă: 1) în vis se sare peste timp și spațiu în contra oricărei regulări aritmetice și geometrice stabilite [*indescifrabil*] cu certitudine de conștiința luminoasă sau trează. 2) dovadă mai pozitivă: pe cînd în conștiința luminoasă se cere mult timp pentru a forma o *îesătură lungă de idei împreunate succesiv* (fie sistem de știință, fie consecvență de caracter, de judecăți estetice etc.), amorul pasionat ajunge (instinctiv, în lucrare pregătitoare inconștientă) a pune mina (a se « empara ») de cel mai mare șir de preocupări și de cugetări deodată, așa încît te trezești stăpînit făr' de veste! Va să zică inconștientul n-are nevoie de timp sau de succesiune treptată pentru a stabili întinse legături de idei, năzuințe și simțiri.

Viena, 8 ian[uarie] st[il] n[ou] 1909 [...]

*

Scriș în albumul d[ic]t[io]n[ar]ului C. Istrati: « Cînd se ceartă doi oameni nici unul nu are dreptate ».

5 mai 1909

T. MAIORESCU

² Articol de Robert de la Sizeranne *Frumusețea mașinilor* (nu există, după el) în „*Revue des deux Mondes*“ din 1 decembrie 1907.

³ operă frumoasă și dezordonată.

Din *Mémoires du Cardinal de Retz* (vol. I, pag. 72, edition Aimé Champollion-Figeac, Charpentier):

1) « Le président de Thou a eu raison de dire qu'il n'y a de véritables histoires que celles qui ont été écrites par les hommes qui ont été assez sincères pour parler véritablement d'eux-mêmes. »

Tradus: Nu sunt <adevărate> exacte decît istoriile scrise de oameni destul de sinceri pentru a <vorbi> spune adevărul despre ei înșiși. <conform adevărului> (Pag. 72)

2) « Descendre jusqu'aux petits est le plus sur moyen pour s'égaliser aux grands. »

Tradus: Coboară-te pînă la cei mici — iată mijlocul cel mai sigur pentru a ajunge de o potrivă cu cei mari. (Pag. 87)

3) « L'on est plus souvent dupe par la défiance que par la confiance. »

Tradus: Neîncrederea te înșală mai des decît încrederea. (Pag. 117)

4) Contra monarhiei absolute. Pag. 119—122.

5) « L'extrémité du mal est à son période quand ceux qui commandent ont perdu la honte: parce que c'est justement le moment dans lequel ceux qui obéissent perdent le respect: et c'est dans ce même moment ou l'on revient de la léthargie, mais par des convulsions. »

Tradus: Răul ajunge la culme cînd cei ce poruncesc au pierdut rușinea, fiindcă <tocmai> atunci cei ce ascultă pierd respectul. În acel moment încetează letargia, dar <se deșteaptă în convulsii> începe mișcarea revoluționară. (Pag. 130)

6) « Au près des princes, il est aussi dangereux et presque aussi criminel de pouvoir le bien que de vouloir le mal. »

Tradus: <Pe lingă capetele încoronate> În ochii suveranilor este tot atît de primejdios și mai tot așa de criminal să <poți> faci binele sau <să vrei> răul. (Pag. 157)

7) « Il n'y a rien de si dangereux que la flatterie dans les conjonctures où celui que l'on flatte peut avoir peur. L'envie qu'il a de ne la pas prendre fait qu'il croit à tout ce qui l'empêche s'y remédier. » (Pag. 159)

Tradus: <Nu e nimic mai primejdios> Cea mai mare primejdie în momentele grele e lingușirea celui fricos. <Tocmai> Teama îl face să admită <creadă tot ce-l abate> tocmai măsurile care-l abat de la adevărata îndreptare a răului.

8) « On a plus de peine, dans les partis, à vivre avec ceux qui en sont qu'à agir contre ceux qui y sont opposés. » (Pag. 186)

Tradus: În partidele politice e mai greu să trăiești cu ai <partizanii> tăi decît să lucrezi în contra adversarilor.

9) « Il y a des espèces de frayeurs qui ne se dissipent que par des frayeurs d'un plus haut degré. » (Pag. 228)

Tradus: Sunt unele feluri de spaima care nu se risipesc decît prin spaima <de o natură mai gravă> și mai mari.

10) « J'ai observé que les gens faibles ne plient jamais quand ils le doivent. » (Pag. 247)

Trad[us]: am observat că oamenii slabi nu <cedează> se pleacă niciodată cînd trebuie.

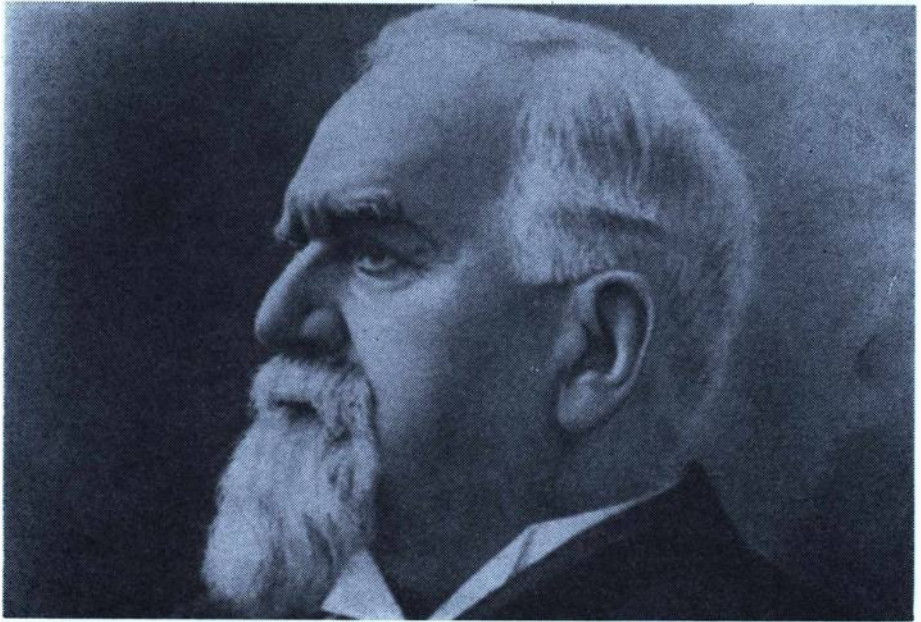
Sau mai liber: Oamenii slabi cedează toldeauna, dar <nu cedează> niciodată <cînd trebuie> la vreme.

11) « L'esprit dans les grandes affaires n'est rien sans le coeur. » (Pag. 249)

Trad[us]: În chestiile cele mari mintea nu e nimic fără inimă.

12) « Le vieux prince d'Orange disait que le moment où l'on recevait les plus grandes et les plus heureuses nouvelles était celui où il fallait redoubler son attention pour les petites. » (Pag. 317)

Trad[us]: <Bătrînul> Prințul de Orania zicea că momentul în care primești știri <cele mai> importante și <cele mai> fericite <este acela în care trebuie> să ai <îndoită mai ales> deosebită luare aminte pentru lucrurile cele mici.

13) « Le pouvoir dans les peuples est fâcheux en ce point, qu'il vous rend responsable même de ce qu'ils font malgré vous. » (Pag. 323)

Trad[us]: Influența asupra mulțimii are inconvenientul că te face răspunzător <și> chiar <pentru> de cele ce se întâmplă <împotriva> în contra voinței tale.

Din vol[umul] II

1) « Il est, à mon sens, d'un plus grand homme de savoir avouer sa faute que de savoir ne la pas faire. » (Page 47)

Tradus: După părerea mea, este mai mare omul, care <știe să> își mărturisește o greșeală decât acela, care <știe să> n-o <comită> face.

2) « L'un des plus grands défauts des hommes est qu'ils cherchent presque toujours, dans les malheurs qui leur arrivent par leur faute, des excuses devant que de chercher des remèdes: ce qui fait qu'ils y trouvent très-souvent trop tard les remèdes qu'ils ne cherchent pas d'assez bonne heure. » (Pag. 48)

Tradus: <Una din cele mai mari greșeli ale oamenilor este că> La nenorocirile întâmplate oamenilor din vina lor, ei caută scuze înainte de a căuta mijloacele de îndreptare, <astfel găsesc adeseori prea târziu remediul de> atunci leacul la care nu s-au gândit <preocupat> din vreme, vine prea târziu.

3) « Il n'est jamais sage de faire dans les factions où l'on n'est que sur la défensive, ce qui n'est pas pressé: mais l'inquiétude des subalternes est la chose du monde la plus incommode en ce rencontre. Ils croient que l'on est perdu dès que l'on n'agit pas. Il les prêchais tous les jours... que la patience avait de plus grands effets que l'activité. Personne ne comprenait cette vérité, qui est pourtant incontestable. » (Page 161, 162)

Tradus: În luptele de partid <în care ești numai> când te afli în defensivă, nu e <niciodată> cuminte să <faci ce> te grăbești: dacă lucrul nu e urgent e mai bine să aștepți. <Însă> Numai că neliniștea subalternilor este <lucrul cel mai> foarte supărătoare în asemenea împrejurări. Ei cred că ești pierdut dacă nu te miști <lucrezi>.

Îi dăscăleam în toate zilele > Deci răbdarea face <e de> mai <mare efect> mult decît activitatea, nimeni nu pricepe acest adevăr. <care este totuși incontestabil de netăgăduit.>

4) « Il n'y a rien de plus rare ni de plus difficile aux ministres que ce ménagement, dans le calme qui suit immédiatement les grandes tempêtes, parce que la flatterie y redouble et que la défiance n'y est pas éteinte. » (Page 219)

<Foarte rar și> Cu greu găsești moderațiune la miniștri în <liniștea> momentele care urmează <îndată> după o mare furtună: căci lingușirea crește, <îndoit> și neîncrederea a dispărut. <(nu e stinsă)>

5) « Un des plus grands malheurs que l'autorité despotique des ministres du dernier siècle ait produit dans l'État, est la pratique que l'imagination de leurs intérêts particuliers mal entendus y a introduite de soutenir toujours le supérieur contre l'inférieur. » (Page 221)

Tradus: Una din cele mai mari nenorociri <pe care> pricinuite Statului prin autoritatea despotică a miniștrilor <din secolul trecut le-a pricinuit Statului>, este deprinderea introdusă de închipuitele lor interese <particulare, rău înțelese> personale, de a susține totdeauna pe superior în contra inferiorului.

6) « Le talent d'insinuer est plus d'usage que celui de persuader, parce que l'on peut insinuer à tout le monde et que l'on ne persuade presque jamais personne. » (Page 263)

Tradus: Talentul de a insinua este mai <răspîndit, des întrebuintat> obișnuit decît acela de a convinge fiindcă la insinuări sunt toți accesibili, la convingeri mai nimeni. <(iar de convins nu poți convinge mai pe nimeni)>

Din vol[umul] III

1) « La plupart des hommes ne font les grands maux que par les scrupules qu'ils ont pour les moindres. » (Page 30)

Oamenii fac adeseori un rău foarte mare <fiindcă se fiesc de unul mai mic> (din sfială pentru unul mai mic).

2) « L'on ne se doit jamais jouer avec la faveur: l'on ne la peut trop embrasser quand elle est véritable: l'on ne s'en peut trop éloigner quand elle est fausse. » (Page 87)

Tradus: Să nu te joci <niciodată> cu favoarea Curții: <apropie-te cît mai mult> folosește-te de ea, <cînd este> dacă e adevărată: <depărtează-te cît mai mult> fugi de ea <cînd este> dacă e prefăcută.

3) « Les âmes timides... tombent presque toujours dans des inconvénients très effectifs, par la frayeur qu'elles prennent de ceux qui ne sont qu'imaginaires. » (Pag. 126)

<Oamenii> Fricoșii cad <mai totdeauna> în primejdii <foarte> reale de teama <unor> primejdiilor închipuite.

4) « De toutes les passions, la peur est celle qui affaiblit davantage le jugement. » (Page 129)

Tradus: Din toate patimile frica <este aceea care> slăbește mai mult judecata.

5) « Il est impossible que la Cour conçoive ce que c'est que le public. La flatterie, qui en est la peste, l'infecte toujours au point qu'elle lui cause un délire incurable sur cet article. » (Page 140)

Nu e cu putință ca o Curte să priceapă ce este publicul. Lingușirea — <ciuma> boala Curților — <le molipsește totdeauna și le pricinuieste o amețală incurabilă în această privință> a amețit-o așa încît nu se mai poate tămădui.

6) « Les effets de la faiblesse sont inconcevables, et je maintiens qu'ils sont plus prodigieux que ceux des passions les plus violentes. Elle assemble plus souvent qu'aucune des contradictions. » (Page 189)

Tradus: Urmările slăbiciunii sînt de neînchipuit. Eu le cred mai rele decît ale pasiunilor celor mai <tari, violente> mari. Slăbiciunea întrunește în sine mai multe contradicții decît toate.

7) « M. de la Rochefoucauld a dit très sagement qu'un des plus grands secrets de la vie est de savoir s'ennuyer. » (Page 253)

Trad[us]: La Rochefoucauld zice foarte cuminte că secretul vieții sociale e să știi să te plictisești.

8) « La plus grande imperfection des hommes est la complaisance qu'ils trouvent à se persuader que les autres ne sont pas exempts des défauts qu'ils se reconnaissent à eux-mêmes. » (P. 278)

Cel mai mare neajuns <al oamenilor> este ușurința cu care cred oamenii că și ceilalți au defectele pe care <și le recunosc lor înșile> le au ei înșiși.

9) « On trouve (dans l'histoire) des faits si opposés les uns aux autres, qu'ils en sont incroyables: mais l'expérience nous fait connaître que tout ce qui est incroyable n'est pas faux. » (P. 293)

Tradus: În istorie se găsesc atitea fapte <opuse, ce se împotrivesc unele altora> contradictorii, încât sînt de necrezut. Dar experiența ne arată că nu tot ce e de necrezut e fals.

10) « En fait de calomnie, tout ce qui ne nuit pas sert à celui qui est attaqué. » (P. 343)
Cînd e vorba de calomnie, tot ce nu strică celui calomniat îi folosește.

Din vol[umul] IV

1) ... (La conduite) « est si haute que tous ceux qui n'en seraient pas capables..., y conçoivent du mystère: et dans les temps embarrassés et malheureux, tout ce qui passe pour mystère est odieux. » (Page 68)

Tradus: Cînd purtarea cuiva este prea înaltă, cei ce nu sînt capabili să o aibă presupun ceva ascuns îndărătul ei, și în vremuri încurcate tot ce se presupune ascuns trece de rău și de primejdios.

2) « Ce qui est nécessaire n'est jamais ridicule. » (P. 100)

Tradus: Ce e necesar nu e niciodată ridicol.

3) (Mes amis du parti de la Fronde) « espéraient beaucoup pour leur intérêt particulier de mon accommodement (avec la Cour), ce qui était la disposition toute prochaine à croire que j'aurais pas faire tout ce que je n'aurais pas fait pour eux. Ces sortes de gens sont très fâcheux, parce que, dans les grands partis, ils font une multitude d'hommes, à laquelle, pour mille différents respects, l'on ne se peut ouvrir de ce que l'on peut ou de ce que l'on ne peut pas, et auprès de laquelle, par conséquent, l'on ne se peut jamais justifier. Ce mal est sans remède, et il est de ceux-là où il ne faut chercher que la satisfaction de sa conscience. » (Page 149)

Tradus: Partizanii mei așteptau mult pentru interesul lor personal <particular> de la împăcarea mea cu Palatul, dar credeau <ceea ce îi făcea să creadă> că aș fi putut face tot ce n-am făcut <pentru ei>. <Acest fel de Oamenii de felul acesta sînt foarte supărători în partidele cele mari fiindcă sînt numeroși și din multe pricini nu le poți destăinui ce poți și ce nu poți, prin urmare nu te poți niciodată dezvinovăți în ochii lor.> În ochii partizanilor n-ai dreptul să te destăinuiești, în asemenea cazuri nu te poți dezvinovăți. Răul e fără leac și n-ai decît să te mîngîi <mulțumești> cu propria conștiință <împăcată>.

4) « La plupart des inimitiés qui sont dans les cours ne sont pas... fondées: et j'ai observé que celles qui ne sont pas bien fondées sont les plus opiniâtres. La raison en est claire. Comme les offenses de cette espèce ne sont que dans l'imagination, elles ne manquent jamais de croître et de grossir. » (Page 152)

Tradus: La Curte cele mai multe dușmănii <invite la Curte, Palat> sînt fără teimei: <dar tocmai fiindcă nu sînt întemeiate>, deaceia sînt <cu atît mai> așa de îndărăt-nice <și stăruitoare>. Neavînd ființă decît în închipuire, cresc și se <exagerează, îngroașe peste măsură> întind cu atît mai ușor.

5) « Les gens les plus défiants sont très-souvent les plus dupes. » (P. 205)

Tradus: Oamenii cei mai prepueelnici sînt adeseori cei mai păcăliți.

6) « Il était homme de minuties: ce qui est toujours signe non seulement d'un petit génie, mais encore d'une âme basse. » (Page 305)

Cine se <ocupă prea mult de mici> pierde în amănunte nu e numai <un cap> mărginit, ci și <la suflet> josnic.

7) « Sa faiblesse pour les grandes choses augmentait à mesure de son attachement aux petites. » (P. 345)

Tradus: Insuficiența pentru lucrurile <cele> mari crește cu interesul pentru cele mici.

8) « Il faut s'appliquer dans les grandes affaires... à se défendre du goût que l'on trouve a la plaisanterie. » (P. 338)

Tradus: În afacerile <cele> importante trebuie <să-ți stăvilești înfrînezi dispoziția pentru> să te ferești de a face glume.

9) « Il n'y a rien de plus beau que de faire des grâces à ceux qui nous, manquent; il n'y a rien de plus faible que d'en recevoir. » (P. 359)

Tradus: Nimic mai frumos decît să fii generos cu cei ce ți-au greșit: <dar> nimic mai urît decît să primești <tu> generozități de la ei.

10) « Leur première application (à ceux « qui manquent à leurs amis dans leurs disgraces ») est de jeter dans le monde des bruits sourds du mécontentement qu'ils feignent d'avoir de ceux qu'ils veulent abandonner; et la seconde est de diminuer le poids des obligations qu'ils leur ont. Rien ne leur peut être plus utile pour cet effet, que de donner des apparences de reconnaissance envers d'autres dont l'amitié ne leur puisse être d'aucun embarras. Ils trompent ainsi l'attention que la moitié des hommes ont pour les engratitudes qui ne les touchent pas personnellement, et ils éludent la véritable reconnaissance par la fausse. » (Page 356—360)

Tradus: <Cei ce au> Cine are de gînd să-și părăsească prietenii, <către care> căror ar <fi datori> trebui să le fie recunoscători, <încep> găsește mai întîi motive de nemulțumire <ce pretînd că au în contra lor:> apoi caută să micșoreze povara <îndatoririlor> recunoștinței <.Mijlocul cel mai folositor pentru aceasta le este aerul de recunoștință ce și-l dau pentru> născocind îndatoriri către alte persoane, a căror prietenie nu-l poate supăra. Astfel înșală atenția <oamenilor> lumii și se <scapă se mintuie> desleagă de adevărata sa recunoștință prin cea falsă.

Din *Lettres de Lord Chesterfield a son fils*, trad[ucere] de Amédée Renée (2 vol., Paris, Jules Lafitte, 1842)

1) Lauda nemeritată e o insultă.

Din scrisoarea de la 15 iulie 1739

2) Fii mai cuminte decît ceilalți, dacă poți, dar nu le-o spune.

(Scr[isoare] de la 19 noemv[rie] 1745)

3) Tot ce este de făcut, merită și cere să fie bine făcut.

(10 martie 1746)

4) Un cunoscut al meu, om foarte sgîrcit, avea obiceiul să zică: îngrijește-te (să ai grijă) de banii de aramă, cei de aur se îngrijesc singuri. Așa îți zic și eu: îngrijește-te de minute, orele se îngrijesc singure.

(6 nov[embrie] 1747)

5) Nu poți dispune cu siguranță de nici o <cunoștință> știință pe care nu ți-ai însușit-o <cu temei> pînă la vîrsta de 18 ani.

(11 dec[embrie] 1747)

6) (vezi și 3) Or ce ai face, fă-o la vreme și cu cea mai mare <exactitate> îngrijire, niciodată în mod ușuratic. Tot ce faci sau ce știi pe jumătate, nu e făcut și nu e știut. Ba e mai rău decît atît, fiindcă dă loc la greșeli.

(16 fevr[uarie] 1748)

7) Omul nu caută să aibă tot decît după ce a cîștigat mult.

(25 martie 1748)

8) Știința e ca un diamant brut pe care îl poți păstra în dulap drept curiozitate, dar dacă vrei să-l porți trebuie să-l fățuiești ca să strălucească.

(1 iulie 1748)

9) Pentru viața socială îți recomand mijlocul nevinovat de a spune ceva favorabil despre un absent în fața celor ce i-o vor <spune> repeta. <Desigur, nu pentru a-ți face ție plăcere, ci> Dintre toate lingușirile este aceea care place mai mult și izbutește mai <bine> ușor.

(22 mai 1749)

10) Ambiția și zgircenia sînt pasiunile dominante la Curte: ele au adus fătărnicia și prefăcătoria în locul despotismului brutal, iar fătărnicia a <adus, produs> născut formele de politeță, care fac deosebirea între omul de la curte și omul de la țară...

Dacă vrei să trăiești la Curte, trebuie să te împaci cu mișeei și să suferi pe cei proști <numărul lor îi face de temut>.

(21 aug[ust] 1749)

11) <Eu> Am vorbit adeseori în parlament și uneori cu succes. După experiența mea te<asigur> pot încredința, că talentul oratoric se reduce la puțin lucru. Toți oamenii au urechi, dar puțini au judecată. Gidilește-le urechile și le-ai prins mintea.

(5 dec[embrie] 1749)

12) Sînt două pasiuni incompatibile, care totuși merg adesea împreună, ca bărbatul cu nevasta, și care, tot ca bărbatul cu nevasta, se ceartă <separă> adeseori <una pe alta>: ambiția și zgircenia. Cea din urmă e de obicei <adeseori singura pricină> covorol celei dintii și <se arată atunci> rămîne pasiunea dominantă <predomnitoare>. Așa mi se pare că <era> s-au petrecut lucrurile cu Cardinalul Mazarin, care le făcea toate și le ierta toate pentru bani.

Îi plăcea puterea și alerga după ea ca un <adevărat> cămătar, cu nădejdea să tragă foloase. Cine <nu> s-ar fi întemeiat <decît> numai pe caracterul ambițios al <cardinalului> lui Mazarin, s-ar fi înșelat foarte tare. Unii <din cei care l-au cunoscut> care îi cunoșteau <pină-n> fundul inimei, <și-> au făcut carieră lăsindu-se să fie înșelați de el la <jocul de> cărți. Dimpotrivă, pasiunea <predomnitoare> dominantă a Cardinalului Richelieu pare a fi fost ambiția și imensa lui bogăție a fost urmarea firească a unei ambiții <cu desăvîrșire împlinite> pe deplin satisfăcute. Deși guverna Franța ca <un> stăpîn absolut și <era> devenise în <mare parte> multe privințe arbitru <destinelor> Europei, Richelieu era mai gelos de marea reputație a lui Corneille decît de marea putere a Spaniei și <era> se simțea mai lingușit <(îi făcea mai mare plăcere)>, să fie luat drept cel mai bun poet al veacului <său> (ceea ce nu era)>, decît să treacă drept cel mai mare om de stat al Europei <,precum era în adevăr>.

(19 decembrie 1749)

13) <Dacă> Între monarhii <sînt> există multe deosebiri, între monarhi <sînt> puține. Cei ce sînt stăpîni absoluți, vor să urmeze <așa> mai departe; cei ce nu sînt, încă, <caută> vor să <devie> ajungă acolo. <Astfel> Așa încît la mai toate curțile găsești aceleași maxime și aceleași procedări.

(21 iunie 1750)

14) vezi și 11. Mai mulți oameni au o ureche de gîdilit decît o minte de convins.

(9 iulie 1750)

15) <Plăcerea> Simpatia e cu necesitate reciprocă. Pentru ca să ne placă cineva, trebuie să-i plăcem și noi lui. <Ceea> Ce ne place la ceilalți, le place și lor la noi.

(Ibidem)

16) Caută mai curînd să inspire <celorlalți> altora o bună opinie <despre> de ei <înșiși> decît <despre> de tine. <Cei> Mai mulțumiți de tine vor fi aceia <că- rora le> pe cari <vei fi> i-ai făcut să fie <mai> mulțumiți de ei înșiși.

(7 august 1750)

17) O adunare numeroasă e totdeauna plebe, or din ce <fel de> individualități ar fi compusă.

(20 martie 1751)

18) <Trebuie să iei parte la toate plăcerile petrecerilor pentru ca> Dacă vrei să cunoști societatea în <afacerile> treburile serioase <se ascunde> caracterul <sau cel puțin caută să> se ascunde, la petreceri <,dimpotrivă,> se arată <descoperă și inima se sustrage de sub paza judecății>.

(25 martie 1751)

19) Femeile <rafinează> adaugă ceva la aurul bărbaților: nu <-i adaugă în> la greutate, dar <îi dau> în strălucire.

(15 aprilie 1751)

20) Tînărul trebuie să fie cuminte fără <a-și da aerul că este> a o arăta. Bătrînul trebuie să <-și dea aerul de om> se arate cuminte chiar <cînd> dacă nu este.

(iulie 1752)

21) <Să se zică> Zică-se orice s-ar zice spre lauda inteligenței și a erudiției, <însă un om> numai cu ele, omul poate fi foarte neplăcut <în societate>. În viața <de toate> zilnică <ai mai multă trebuință> sînt mai trebuincioși banii <de argint> mărunți decît <cei de> aurul.

(19 septembrie 1752)

22) <În politică> E foarte adevărată reflecția Cardinalului Retz că poporul are totdeauna respect pentru omul care <căruia> nu se teme <frica> de el.

(26 noiembrie 1753)

23) <Afacerile> Ocupațiile serioase nu împiedică plăcerile; dimpotrivă, se înțeleg unele cu altele <vin în ajutorul celorlalte și>. Deplină mulțumire nu o poți avea decât <amestecându-le> îmbinându-le.

(26 fevr[uarie] 1754)

24) <Supărarea Toanele> Necazul și <ciuda> minia sînt lucruri prea de rînd; suride, cînd nu poți lovi.

(26 martie 1754)

25) <E> O maximă foarte prudentă: <să> trăiește cu dușmanii <tăi> parcă ar fi să-ți devie <mai tirziu> prieteni. Lucrul <Ceea ce> se și întîmplă <de regulă> deseori în schimbările <treburilor> politice.

(31 dec[embrie] 1757)

26) Am cunoscut un spițer în Twickenham, căruia i-a venit pe neașteptate o mare moștenire. Omul a crezut de cuviință să-și părăsească meseria. A dăruit ucenicilor <dofториile> prăvălia, cu doftorii cu tot <celui mai bun ucenic și> a cumpărat trăsură și cai și s-a pus să trăiască boierește. Dar <după> peste o lună omul deprins, la lucru, a înțeles că a trăi ca un « gentleman » înseamnă a muri de urit. Și-a răscumărat prăvălia cu doftoriile, și-a reluat meseria și a trăit foarte mulțumit din momentul ce a avut de lucru.

(8 fevr[uarie] 1758)

27) Philippe de Comines observă că <întrevederile (întîlnirile) întrunirile regilor n-au produs niciodată ceva bun.> Întîlnirile și convorbirile între regi n-au adus niciodată vreun folos.

(11 iulie 1766)

*

Deosebirea dintre minte și inimă e așa de mare, încît unii indivizi trec de oameni cu minte numai fiindcă sînt fără inimă.

București, 24 martie 1910

Din propria experiență.

*

Vorbe vechi de-ale mele:

Mulți indivizi, nici o individualitate.

Oameni de stat cari pentru a cîștiga popularitate ruinează un popor.

*

Reflecții proprii:

Ce e mai trist în neurastenia multor tineri de astăzi e urmarea morală a acestei slăbiri de nervi. Neurastenicul e mai iritabil, mai susceptibil decît omul cu nervi normali; prin urmare partea neplăcută crește în suferință, desgustul, ura, invidia. De aci hrana turburătorilor, xenofobilor, anarhiștilor etc.

Bucur[ești] 2 oct[ombrie] 1911

*

Populația României la 19 dec[embrie] 1912

7.248.000 locuitori (1.291.000 de la 1899), dintre cari 5.918.600 rurali, 1.329.400 urbani.

Bucureștii au 338.000 locuitori (61.900 de la 1899). Mai sunt 5 orașe cu peste 50.000 locuitori: Iași, Galați, Brăila, Ploiești și Craiova.

Copiat 10/23 februarie 1913.

Ca pentru Mona Lisa al lui Leonardo da Vinci:

Lola — a dracului mai ești,
Nici nu rizi, nici nu vorbești,
Numai din buze zimbești.

Inceputul unui cîntec popular « din Vieașa popo-
rului român » Academi[ia] Rom[ână] XXXI
Cîntece și hore adunate de Gh. Fira, Bucur[ești]
1916.

Cînd ești cu cineva, gîndește-te la el
și nu la tine.

Aforism București 2/5 februarie 1917.

Cu nepoatele I

1914

14 nov[embrie]	Polygnote
15 "	"
16 "	Poezia rom[ână]
17 "	Copil[ul] Eyolf
18 "	"
19 "	Poezia rom[ână]
27 "	Progresul ade[ărului], Neologismele
28 "	Despre Eminescu
29 "	Poezii Pillat, Raise — nacht Freienvalde
30 "	"
1 dec[embrie]	Norocul și O bună pes- cuire (Și Nineta Duca de față)
2 "	Din Leopardi, Pillat, Eminescu
3 "	Din Lenau, Popa Tanda
4 "	Eminescu (Satiră), Fă- clia de Paști
5 "	Kant, timp-spațiu, P. Heyse Barbarossa
6 "	Ceva filozofie, Barba- rossa, Sadov[eanu] Cosma Răcoare
7 "	Amintiri, Creangă, n'est pas ami qui veut. Ceva filozofie (infinitul nume- relor, moniomul astăzi imposibil)
8 "	Din experiență, Sado- veanu: Ionică, Năluca (8 dec[embrie] 1914 — 6 febr[uarie] 1915 în străinătate, apoi eu la Senat)

Cu nepoatele. II.

1916 (continuare).

(5 Mai - 26 Iulie în străinătate)	
nepoatele la Sîmbra.	4. Ma
De la 14 August război	10
29 Sept. Mihai pleacă la Vășchi	17
1 Oct. Ligeta și Zoja dem.	22
17 " " revenit	25
" în Noemila Bucur.	29
30 Octomol Bieluborsky, Goethe.	
5 Nov " " (i. G. N.)	
(23 " intrarea Germanilor	
6 Dec. în București).	
29 Dec. Iur Biogr. Goethe	
(cu nepoatele, G. N.,	
Georgeta și Marinara	
Berindici).	
1917	
4 Iarn. Idem.	
12 " Faust I.	
18 " "	
26 " "	
(Eu laose, bronșită).	
23 Fevr. "	
1 Martie "	
9 " "	
15 " Faust II.	
23 " "	
29 " "	
14 Aprilie "	

ie (contin.)
Faur II.

" (Finis)
Belgnot.

1915

9 martie Detronarea Cuza
10 " Discursuri parlamentare
11 " "
12 " "
14 martie Discursuri parlamentare II
(16—30 mart[ie] Paști la Storobăneasa)
1 apr[ilie] Molike *Briffe aus der Türkei*
2 " " și
3 " Sad[oveanu] *Dușmanii*
4 " Superstițiile din Gorovei
6 " Discursuri parlamentare II
7 " " III
8 " " IV
9 " " IV
11 " " V
13 " "
14 " *Orat[ori], ret[ori]* (Zozo la Argeș)
15 " " și Sadov[eanu]
16 " *Din război*
5 mai " și Brătescu, *Conul*
6 " Aug. Comte
7 " "
8 " "
11 " "
12 " "
13 " "
16 " *Logica*
17 " "
22 " "
23 " "
26 " *Înlături, Popov[ici] Bănățeanu*
27 " *Beția de cuvinte*
28 " *Logica*
29 " "
30 " "
31 " "
1 iunie *Logica* (fără Z)
2 " "
3 " "
5 iun[ie]—1 oct[ombrie] în străin[ătate]
17 nov[embrie] Filosof[ia lui] Descartes

19 [noiembrie] Mehedinți
21 " Duil[iu] Zamfir[escu]
Două case potrivite
23 " Din memoarele Andrew White și Hohenlohe Ingelfingen
25 " Biografia Fichte
26 " Seidel *Hührihen*
28 " Tot biogr[afia] Fichte
30 " Ist[oria] română
8 decembrie Istoria de la 1848 încoace
10 " Liter[atură] scandinavă.
Frau Marianne
12 " Filozofia lui Fichte
14 " Mem[oarele] Hohenlohe-Ingelf[ingen]
16 " Kossuth și Hübner
17 " *Frau Marianne* (Lui Zozo cu Jeana Kraus Mill, *Subjugarea femeilor*)
19 " *Frau Marianne*

1916

11 ian[uarie] Mem[orii] Hübner
(14 " Zozo cu J. Kraus. Excerpta)
15 " *Frau Marianne*
(16 "—fevr[uarie] laringită)
2 fevr[uarie] Mehedinți, *Bătrini*
4 " Biogr[afia] Schelling
8 " Thouvenel
9 " Seidel *Silbenne Verlobung*
11 " F[ilozo]fia lui Schelling
15 " Thouvenel
16 fevr[uarie] Seidel și Otto Ernst
22 " Thouvenel
23 " *Inspector auf Siltala*
25 " Biogr[afia] Hegel
29 " *Siltala*
3 martie F[ilozo]fia lui Hegel
7 " Thouvenel și Hübner
8 " *Siltala*
14 " Thouv[enel] și Hübner
15 " *Siltala*
16 " "
19 " Biogr[afia] Schopenh[auer]
21 " Hübner
22 " Schopenh[auer]. Filozofia la Universitate
23 " F[ilozo]fia lui Schopenh[auer]
28 " Thouv[enel] și Hübner
(Eu răgușit)
(10 apr[ilie] Paști)

Cu nepoatele II

1916 (continuare)

(5 mai — 26 iulie în străinătate) nepoatele la Sinaia

De la 14 august război
29 sept[embrie] Mihai pleacă la Vaslui
1 oct[ombrie] Lizeta și Zozo idem
17 " " revenit
cu Noemi la Bucur[ești]

30 octom[brie] Bielschowski Goethe

5 nov[embrie]

(23/6 dec[embrie] intrarea germanilor în București)

29 dec[embrie] Iar biografia Goethe (cu nepoatele, Georgeta și Marioara Berindei)

1917

4 ian[uarie] Idem

12 ian[uarie] Faust I

18 " "

26 " "

(Eu tuse, bronșită)

23 fevr[uarie] Faust I

19 martie "

15 " "

23 " "

29 " "

8 aprilie "

14 " "

20 " "

26 " "

4 mai "

10 " "

17 " "

22 " "

25 " "

29 " "

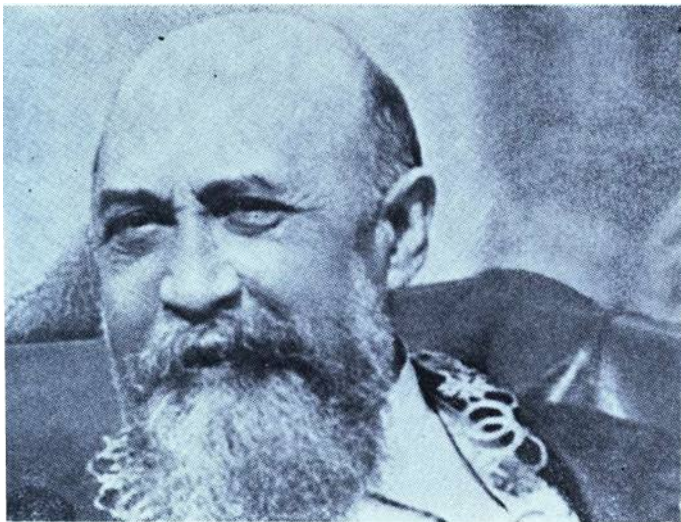
(Finis)

Polygnote

D-l Delavrancea are cuvîntul

NICOLAE IORGA

«...așteptînd
cartea
acestor
urmași
mai
fericiți »

Cele mai vechi relații între poporul francez și între români trebuie așezate încă în adîncul evului mediu. Nu e nici o îndoială că în calea lor către răsărit cruciații au trebuit să întîlnească elemente românești în Peninsula Balcanică. Aceasta poate fi socotită ca întîia atingere etnică între cele două națiuni. În ceea ce privește statul românesc

a cărui ivire nu poate fi așezată decît numai în secolul al XIII-lea, în mormîntul de la Argeș, care a dat așa de neașteptate revelații, trebuie căutată o influență de artă franceză care a contribuit esențial la splendoarea acestei dinastii începătoare. Cu toată discuția care s-a ivit asupra provenienței acestor obiecte n-am cea mai mică îndoială că ele sînt fără îndoială de proveniență franceză. În ceea ce privește relațiile mai tîrzii, ele au un caracter hotărît cultural. Acest caracter cultural începe încă din secolul al XVIII-lea și se continuă în tot cursul secolului următor. Inițiate prin francezii veniți în această regiune răsăriteană a Europei, servite pe urmă de studenții români care au luat calea Apusului pentru a se iniția astfel în civilizația occidentală ele au dat îndată și un rezultat pozitiv.

Ideile liberale, întîi sub forma revoluționară, apoi sub aceea națională, au pătruns în răsăritul românesc în urma acestui contact îndelungat și adînc cu civilizația franceză. Era cea nouă constituțională începe fără îndoială prin atingerea avută cu Parisul secolului al 19-lea.

Este însă încă o operă de făcut. E ușor a imita, e mult mai greu a crea din fondul tău propriu... Această sarcină este rezervată generației viitoare. Generația viitoare va trebui să știe ceea ce generația trecută a ignorat: valoarea fondului propriu; valoarea acestui fond în toate domeniile: de la poezia populară, de la arta aceluiași popor țărănesc, pînă la manifestațiile istorice care s-au continuat în cursul secolelor. Această sinteză [...] va constitui fără îndoială pentru dezvoltarea civilizației românești momentul cel mai fericit pe care înaintașii n-au făcut decît să-l pregătească așteptînd cartea acestor urmași mai fericiți. *

* Tableta de față este o transcriere a discului realizat în anii 1927 și 1928, care se află astăzi în colecțiile «Fonotecii naționale a Franței».

Alocuțiunea, evident improvizată, poartă marca unor exagerări de circumstanță, a unor amabilități protocolare față de țara al cărei oaspete era în acel moment profesorul.

Pentru a recepta punctul de vedere specific lui N. Iorga, se cere, firește, o raportare la cunoscutele lucrări ale marelui istoric, pe cît de erudite, pe atît de scrupuloase în decelarea relațiilor dintre cele două culturi.

Ion STOICA

G. CĂLINESCU «O stimulare a vieții prin

ÎN RÎNDUL AUTOPORTETELOR PE care, disimulând secrete intenții pedagogice, ni le-a lăsat George Călinescu, imaginea unui bibliofag, mincător-de-cărți adică, procedind în materie de cultură după sfatul lui Rabelais (« Tâsez ce chapitre, avallez cette belle glosse ») este dintre cele mai obsedante. Într-adevăr, în bună tradiție renașcentistă, Călinescu vede în cunoaștere un proces de hrănire, pătrund a practica, programatic, transformarea unei figuri retorice în act efectiv : « Însă eu, de pildă, mîncîc cărți, adică, vreau să spun, conținutul lor » — declară criticul, vrînd a întări, prin această metaforă pantagruelică, ideea de atîtea ori exprimată a coincidenței între « ariă » și « viață »¹.

Din acest „senzorialism“ cultural derivă, de altfel, și acea pregnantă impresie — deseori observată — de realitate pe care o dă lumea cărților în descrierile criticului. Comentînd un text, Călinescu pare a se plimba, cu voluptăți antrenînd toate simțurile, printr-un tărîm al abundenței în care pînă și vîzul devine un mod de îngurgitare — criticul fiind, în această privință, un realist în sensul medieval al cuvîntului, reprezentîndu-și deci nomina ca res, la fel precum, în viziunea burlescă a lui Budai-Deleanu, lumea transcendentă apară ca un paradis gastronomic.

Tot din această trăire renașcentistă a cărții ca hrană — atît de opusă, prin vitalismul ei, vîdului conceptual pe care-l reprezintă, de pildă, le Livre al lui Mallarmé — provin și argumentele de altă ori invocate de Călinescu în sprijinul consfințirii actului intelectual ca necesitate sui generis, egal îndreptățită celei biologice și sociale, cu singura deosebire a perenității efectelor sale — căci, dacă produsele tehnicii sînt efemere prin progres, ale artei sînt eterne, în ciuda chiar a istoriei, care nu face decît să le așeze într-o ideală simultaneitate. Tocmai această ontologizare a valorilor face posibil jocul permanent al criticului între trecut și prezent, asocierile neașteptate între distanțe in-

comensurabile în domeniul fizic, simultaneizarea deci a faptelor de cultură, dînd erudiției călinesciene savoarea atît de specifică și de paradoxală.

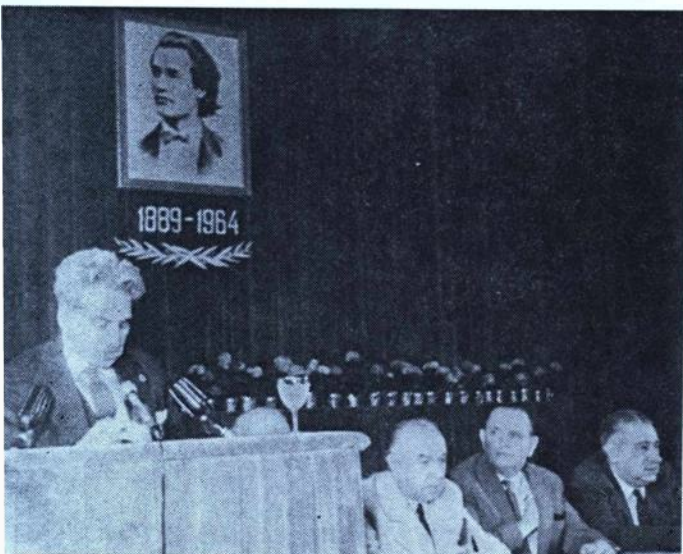
Organicitatea viziunii despre cultură a lui Călinescu — transformînd livrescul într-o formă superioară de viață, inversîndu-i deci sensul scolastic — ține de esența celui mai curat pantagruelism, adică a acelei subtile pedagogii exprimate în îndemnul final al marii epopei rabelaisiene. « Lozînea omului nou este : Trînc ! — adapă-te la viață » — va spune deci Călinescu, reformulînd astfel un crez umanist care era și al propriei sale personalități. De altfel, între marile modele la care criticul se raportează permanent, căutîndu-se pe sine ca într-un joc de oglinzi, Rabelais este o prezență întotdeauna subînțeleasă, necesar implicată, indispensabilă ; și dacă nu-i invocă decît incidental numele — ca în cazul asocierii devenite clasice cu Creangă, sau al unui comentariu asupra literaturii educației în Renaștere² — acea specifică « joyeuseté » rabelaisiană, ușor neliniștită însă și cu un mai pronunțat gust al paradoxului, îi este o atitudine permanent familiară.

Deși înruditurile prea apropiate rămîn de multe ori neexprimate, ar fi fost totuși de mirare să nu fi existat între glosele călinesciene la scrierilor străini preocuparea expresă pentru umanistul francez. O aflăm însă concretizată într-un manuscris inedit din arhiva intrată în posesia Bibliotecii Academiei, manuscris ce însușează 25 de pagini și se intitulează François Rabelais umanist. Textul definitiv este dublat de o ciornă (27 de pagini) al cărei interes constă în revelarea modului de lucru al criticului : ca și în cazul altor studii rămase în

¹ Cărțile, în „Lumea“, 20 decembrie 1945, reproduc în *Gilceava înțeleptului cu lumea*, II, Editura „Minerva“, București, 1974, p. 249.

² Galatea și Grobianus, în vol. *Scriitori străini*, Editura pentru literatură universală, București, 1967.

viața condensată în cărți... »

G. Călinescu conferențiar. În prezidiu Victor Eftimiu, Ion Pas, Mihail Ralea.

două versiuni manuscrise, constatăm o procedură aproape didactică, la împărțirea materiei pe teme, pe care apoi autorul le regroupează prin juxtapunere, modificând foarte puțin formulările inițiale. După toate probabilitățile, este vorba de o conferință, a cărei susținere nu știm dacă și în ce context a avut loc; presupunem că va fi fost scrisă în aceeași perioadă cu cele despre Torquato Tasso, Cervantes, Tolstoi și Cehov — poate chiar în 1953, anul sărbătoririi internaționale a centenarului Rabelais — rămânând însă neinclusă în volumul de Studii și conferințe din 1956.

Fiind, cel puțin în intențiile lui manifeste, o expunere asupra umanismului lui Rabelais — cu toate implicațiile care decurg din imperatiile didactice ale prezentării —, textul comunică însă mai mult decât permite statutul unei simple conferințe. Dacă profesorul neantrenează — în spiritul criticii timpului — în urmărirea scrupuloasă a aspectelor societății feudale criticate de Rabelais, sau a marilor idei renascentiste (cultul naturii, antidogmatismul,

antimonahismul etc.), scriitorul ne lasă să întrevădem secretele lui ironie, umorul parodic, subtil disimulat, cu care își aplică metoda. Căci ce altceva sînt acele «actualizări» ale problematicii cărții — cum ar fi, de pildă, considerarea lui Rabelais ca un «apărător al drepturilor popoarelor», «într-un timp cînd imperialismul exploatare și colonialist începea să se dezvolte», comparația între monahism și gospodăria colectivă ca «tipuri de trăire», demonstrînd «saltul pe care omenirea l-a făcut», sau, în fine, anticiparea progresului tehnic, dedusă din imaginile fanteziei rabelaisiene (drumurile mergătoare văzute ca «ceva de soiul scărilor rulante cum sunt cele din metroul de la Moscova») — decît o discretă bufonadă, în cel mai autentic spirit pantagruelic, la adresa anumitor convenții stilistice ale epocii? Însăși punerea conferinței sub semnul unei lucrări apărute «în toată revoluției franceze», prin care Rabelais era proclamat «autoritate și în lupta revoluției împotriva vechiului regim», indică — sub conștiințiozitatea afectat naivă cu care criticul adoptă acest punct de vedere — o fină intenție polemică.

În fond, ceea ce urmărește Călinescu aici este nu atît analiza operei, dintr-un punct de vedere sau din altul, cît relevarea, prin parafraze și sugestii, a «chintesenței» sale — adică tocmai operația la care îndeamnă însuși autorul: «rompre l'os et sugger la substantifique mouelle». Este vorba de acel concept central al cărții — pantagruelismul — în care, potrivit observației că «operele geniale sunt paricide», abolindu-și cumva autorul în favoarea eroului, sau asimilîndu-l acestuia din urmă, Călinescu identifică definirea unui model general uman și a unei atitudini de viață.

Cu voluptatea într-adevăr rabelaisiană a referințelor literare și a asocierilor erudite, cu interesul binecunoscut al criticului pentru relaționarea literaturii străine la cea română (avem aici, de pildă, o abordare dinspre Rabelais a lui Creangă, aducînd prin această inversare de perspectivă o nouă lumină asupra clasicei afinități stabilite de Călinescu între cei doi scriitori), și, în fine, cu seducția, încă o dată repetată, a stilului călinescian, conferința despre Rabelais este în esența ei o profesiune de credință.

«Visez un mare claustru lîngă o biserică, cu chiostro mare și chiostro mic, mănăstire fastuoasă, cu celule pe care le-aș oferi scriitorilor și artiștilor, spre a trăi cînd vor în comun, ca într-o abație profană»³. Vis de arhitect renascentist, sub chipul modernului Ioanide, în care identificăm, deși nemărturisită, o mare nostalgie rabelaisiană: L'abbaye de Thélème — patrie a umanismului, către care George Călinescu a năzuit întotdeauna.

Dana POPESCU

³ Economia gratuitului, în „Ecoul“, 24 august 1944, reprodus în Gilceava înțeleptului cu lumea, II, p. 127.

FRANÇOIS RABELAIS UMANIST¹

În 1791, în toiul revoluției franceze, a apărut o carte neiscălită, care este însă de Ginguené, și anume, *De l'autorité de Rabelais dans la révolution présente*², în care se declară că, acoperindu-se cu un văl alegoric, Rabelais a atacat prejudecățile vremii sale în așa chip încît poate să devină autoritate și în lupta revoluției împotriva vechiului regim. Autorul credea că Grandgousier — care înseamnă Gîtiță mare și Gargantua —, derivînd după el din spaniolul *garganta* și însemnînd gitlej, fac aluzie la lăcomia regilor Franței. Marea cantitate de lapte trebuitoare lui Gargantua-copil, extrasă de la 17.913 vaci, enorma cantitate de pînză din care i se confecționează cămașa (900 coți) ar fi fost o critică a încărcatei liste civile a regilor. « Fiii noștri de rege — scria autorul, pe cînd Ludovic al șaisprezecelea trăia încă — nu au fără îndoială nevoie de atîta lapte, nici de atîta stofă; dar dacă adăugați la cheltuielile lor reale hoțiile și risipa celor din preajma lor, nu veți fi prea departe de socoteala de mai sus ». Observațiile lui Ginguené despre critica belicismului, a clerului reacționar, a ordinilor religioase, a papalității, a miracolelor, a educației, a venalității justiției sunt în general întemeiate și au fost acceptate de istoria literară.

Că Rabelais voia să facă o carte cu substanță o spune singur: « fault ouvrir le livre, et soigneusement peser ce que y est deduit »³. Scrisese, după părerea sa, o carte de « haulte gresse »⁴, dulce ca măduva din oasele pe care le sparg cu atîta grijă cîinii. Datoria cititorului era « rompre l'os et sugger la substantifique mouelle...; car en icelle bien aultre goust trouverez et doctrine plus absconce »⁵. Ca și Dante, care ascundea sensuri « sotto il velame »⁶, Rabelais înțelegea să spună adevăruri pe care le numea « mystères horrificques tant en ce que concerne nostre religion que aussi l'estat politicq et vie œconomique »⁷. E curios cum un istoric literar modern se încumetă să susțină că Rabelais nu e un mare savant, nu e un gînditor profund, că ignoră orice neliniște metafizică, mai corect orice problematică a vieții, fiind un scriitor prodigios, ca și cînd poți să fii mare scriitor fără să reprezînti nimic din viață.

Într-un timp cînd imperialismul exploatare și colonialist începea să se desvolte, Rabelais apare ca un pacifist și apărător al drepturilor popoarelor. Se bănuiește că sub Picrochole și Grandgousier sunt simbolizați Carol Quintul și Francisc I. Indiferent de identificări, totdeauna discutabile, semnificația este valabilă și azi, cînd toate popoarele sunt dornice de pace spre a construi, ferite de exploatare, o lume mai bună. Picrochole, cum s-ar zice Fiere-amară sau Inimă-rea caută pricină din nimic și pentru că niște vînzători de turte din țara sa au fost bătuți de păstorii din țara lui Grandgousier pentru că nu voiau să le vîndă marfa, intră cu pirjol în Gargantua [*sic!*]. Deși vexat, Grandgousier, în ciuda punctului de onoare feudal cerînd provocatului să primească lupta, bucuros de a avea un prilej de fapte mari, se arată uimit de pur-

¹ BARS, II, mss. 31.

² *Despre autoritatea lui Rabelais în revoluția prezentă*. Vezi indicația completă în brouillon-ul conferinței.

³ « se cade să deschideți cartea și cu grijă să cîntăriți ce-i înfățișat într-însa » (*Gargantua*, traducere R. Vulpesu, EPLU, 1962, p. 10)

⁴ « plină de grăsimă » (id., p. 11)

⁵ « să sfărîmați osul și să sugeți substantifica măduvă [...] pentru că într-acestea alt gust veți afla și învîțătură mai abscondă » (id., pp. 11—12)

⁶ « în alegorie »

⁷ « misteruri grozavnice, atît în ceea ce privește credința noastră cît și cu privire la starea politicească și viața iconomică » (id., p. 12)

Francois Rabelais umanist

In 1791, in timpul revolutiei franceze, a apărut o carte
 discaută care este însă de Ginguene și anume De
l'autorité de Rabelais dans la révolution présente în
 care se declară că acoperindu-se cu un văl alegoric
 Rabelais a atacat prejudecățile vechi sale în așa
 chip încât poate să devină autoritate și în lupta
 revolutiei împotriva vechiului regim. Autorul credea
 că Gargantua și Pantagruel care însemnă Gătită mare și
 Gargantua ~~termină~~ după el din spiritul gargantua
 și însemnând gătită fac aluzie la licența regi-
 lor Franței. Marea cantitate de lapte trebuind să
 Gargantua copil, extrasă dela 17.313 vaci, enormă
 cantitate de ~~lapte~~ ^{și} care i se confectuează ca meșu
 (1300 cote) ~~de lapte~~ ^{de făină} critică a încercărilor liste civile a
 regilor. "Fii, noștri de rege - seria autoral, re cind
 Ludovic al 14-lea se căsătorește înă - nu au fost
 îndușii nevoie de atâtea lapte, nici de atâtea stofi;
 dar dacă adăugăm la cheltuielile lor reale totu
 și risipa celor din preajma lor, nu veti fi prea
 departe de socotala de mai sus". Observațiile lui
 Ginguene despre critica belicismului, a clerului, a
 ordinelor religioase, a papalității, a minacolelor, a
 educației, a venalității justiției sunt în general
 întemeiate și au fost acceptate de istoria literară
 că Rabelais voia să facă o carte cu substanță
 o spune singur: "faulx suver le livre, et soigne-
 sement peser ce qui est deduit". Scrierea, după
 părerea sa, o carte de "haute grosse", lăsa
 ca măduva din oasele pe care le sparg cu atâte
 griji că în Datoria cititorului era "rompre
 l'os et sucer la substance, figure nouvelle"; car
 en icelle bien aultre goust trouverez et doctrine
 plus aboconne". Că Dantă care ascundea sensuri
 "sotto il velame", Rabelais înțelegea să spună
 adevărul pe care le numea "mysteres horrifiques
 tant en ce qui concerne notre religion que aussi
 l'estat politique et vie oconomique". Și curioz
 cum un istoric literar modern se încumeta

tarea aliatului său și plictisit de ideea războiului și e decis a nu riposta pînă nu încearcă « tous les ars et moyens de paix »⁸, iar în caz cînd războiul e inevitabil să-l facă « à moindre effusion de sang que sera possible »⁹. Un sol de pace este trimis la Picrochole spre a vorbi agresorului de rațiune și de umanitate: « Oû est foy? Oû est loy? Oû est raison? Oû est humanité? »¹⁰. Grandgousier plătește chiar despăgubiri, în zadar căci luînd acest gest drept semn de slăbiciune, Picrochole vrea război cu dinadinsul. El vrea să emuleze cu Alexandru Machedon și să străbată cu oștile toată lumea. O armată ar cucerii țara lui Grandgousier și ar porni-o apoi spre Răsărit, după încursiuni pînă în Marea glacială, cucerind Bavaria, Austria, Moravia, Stiria, Prusia, Polonia, Lituania, Rusia, Valahia, Transilvania, Bulgaria, Turcia, și sosind la Constantinopol, Picrochole cu altă oaste ar lua-o spre Bayonne și pe căi maritime ar pune mîna pe Portugalia, Spania, Tunisia, Maiorca, Minorca, Sardinia, Corsica, Genova, Florența, Roma, făcînd pe papă să moară de frică. Apoi ar intra în Candia, Cipru, Rhodos, în Moreea, în Asia Minoră pînă la Eufrat. Rabelais parafrază după Plutarh convorbirea dintre Cyneas și Pirrhus. Pirrhus plănua mari expediții în Sicilia și Africa, după care, spunea el, putea, întors acasă, să trăiască tihnit, în petreceri și convorbiri. « Cine ne împiedică — observa Cyneas — de a trăi în tihnă încă de pe acum? » Așa răspunde și Echephron, adică Cel-cu-bun-simț, lui Picrochole. Însă colericul Picrochole pornește nebunește la război, fiind natural bătut și pierzîndu-și tronul. Ajuns pe drumuri la Lyon, el trage mereu nădejde, după prezicerea unei babe șontoroage că-și va recăpăta regatul la venirea Cocoșolebedococorilor, adică la Paștele Cailor. Grandgousier, tratînd cu civilitate pe căpitanul Toucquedillon, luat prizonier, îi face o profesie de credință din care se vede că Rabelais osindește așa-zisa vitejie feudală: « Nu mai este vremea de a cucerii regatele și de a plăti aproapelui frate creștin. Această imitație a anticilor Hercule, Alexandru, Hannibal, Scipion, Cesar și altor asemenea este potrivnică Scripturii ce ne poruncește să păzim și să menținem, să vedem și să administrăm fieștecăre țările și pămînturile noastre, iar nu să le cîștigăm pe ale altora. Și ceea ce sarazinii și barbarii numeau altădată vitejii, acum noi le numim jafuri și răutăți ».

În materie de politică colonială, Pantagruel care transportă utopieni în Dipsodia, face recomandări interesante, valabile atît atunci cînd în lumea nouă începea exploatarea indigenilor, cît și azi acolo unde colonialismul mai stăruie. « Felul de a întreține și reține țările de curînd cucerite — spune el, în substanță, — nu este, așa cum a fost opinia eronată a unor spirite tiranice, de a jefui, ruina, vexa, domina cu vergele de fier... Ca pe un copil nou-născut țările cucerite trebuie alăptate, legănate, îmbunate, și ca arborele de curînd plantat sprijinit, apărate de toate injuriile. » Cine face altfel pierde ceea ce a agonisit. În termenii îngăduiți atunci, Rabelais enunță o teorie nouă a coloniei, ca un popor liber, ocrotit și respectat de acela care a contribuit la întemeierea lui.

Exaltînd pe om pentru valoarea lui de microcosm, adică de oglinditor al universului, cu o deosebită atracție pentru omul cu umanități « abis de știință », ca unul mai apt să capteze forțele cosmice, oamenii Renașterii au pus în discuție privilegiile feudale și în primul rînd pretenția ereditară. Rabelais persiflează neostenit înfatuarea nobiliară. Godefroid cu dinții mari este după cronici bunicul vărului sorei mătusii genelei unchiului norei soacrei sale. Antichitatea stirpei lui Gargantua este atestată de marea cronică patagruelică și « în afară de Messia nimeni nu are o filiație mai completă »!

« De am fi avut și noi norocul — regretă Rabelais cu malițioasă umilitate — să ne cunoaștem așa de sigur genealogia de la corabia lui Noe pînă în zilele noastre! » Documentul pe care se întemeiază ridicarea arborelui genealogic al uriașului nostru a fost descoperit într-un mormînt de bronz de dimensiuni gigantice, ale cărui capete n-au fost găsite niciodată, și era scris pe scoarță de ulm. Arborele ia ca model genealogiile biblice: Șalbroth a zămislit pe Sarabroth, care a zămislit pe Faribroth, ce a

⁸ « toate căile și chipurile a face pace » (id., p. 161)

⁹ « cu cît mai puțină vărsare de sînge fi-va cu puțință » (id., p. 163)

¹⁰ « Unde este credința? Unde este legea? Unde, rațiunea? Unde, omenia? » (id., p. 167)

zămislit pe Hurlaly, mare mîncător de supe, domnind în vremea potopului și care a zămislit pe Atlas, care a zămislit pe Goliath. Existînd un punct obscur în privința lui Hurlaly a cărui prezență în corabia lui Noe nu e pomenită, se presupune că a stat călare pe corabie, mod de a lua în deriziune extravaganța aproape obișnuită a genealogiilor. Epistemon, tăindu-i-se capul, face o călătorie la iad și în cîmpiile elizee, pînă ce Panurge îl înviază lipindu-i capul la loc și ungîndu-l cu o unsoare resuscitativă. Pe cealaltă lume Epistemon vede pe toți marii domni de pe acest tărîm ducînd acolo viață meschină, cîștigîndu-și existența prin muncă, în timp ce filosofii care au fost săraci în viață sunt la rîndu-le mari boieri. Artaxerxe e frînghier, Eneas morar, Ulise cosaș, Lancelot du Lac jupuiitor de cai morți. Multe din anomaliile vieții uriașilor Gargantua și Pantagruel sunt o aluzie la pretenția clasei privilegiate de a ieși din rîndul oamenilor comuni. Gargantua e purtat în pîntece unsprezece luni și se naște pe o ureche. Copilăria animalică a lui Gargantua a fost interpretată de unii autobiografic, în sensul că Rabelais copil n-ar fi trăit altfel. Mult mai probabil, scriitorul ironizează copilăria genială. Gargantua și-a petrecut pruncia « comme les petitz enfans du pays »¹¹, « bînd, mîncînd și dormind; mîncînd, dormind și bînd; dormind, bînd și mîncînd », tăvălindu-se în noroi, scobindu-se în nas, scilciundu-și încălțăminte, prinzînd fluturi, murdărindu-și cămașa și suflîndu-și nasul în minecă. Pantagruel face fapte mari « bien espouvantables »¹², ca în mitologie. Suge lapte de la 4600 vaci și mîncă uneia, sugînd-o, două mamele, jumătate din pîntece, ficatul și rinichii.

Rabelais cunoștea bine tagma monahală. După tradiție, ar fi început învățăturile în mînăstirea benedictină de la Seuilly și ar fi fost novice în mînăstirea franciscană La Baumette, lîngă Angers. În martie 1521 era în orice caz de cîteva luni în călugărie în mînăstirea franciscană de la Puy-Saint-Martin la Fontenay-le Comte în Bas-Poitou, luînd parte la toate demonstrațiile canonice: liturghii, citirea breviarului, prînzurile în comun. Peste cîțiva ani, neîmpăcîndu-se cu ignorantismul franciscan, trecu, cu încuviințare papală, în mînăstirea benedictină Saint-Pierre de la Maillaizais, în apropiere de Fontenay-le Comte. Monahismul era forma cea mai înaltă de existență seculară pe care o concepea Evul Mediu, așa cum gospodăria colectivă este în societatea noastră socialistă modelul existenței rurale. Deosebirea între aceste două tipuri de trăire, comparate la distanțe de timp așa de mari arată saltul pe care omenirea l-a făcut, salt la care umanismul a avut o contribuție însemnată. Oamenii socialismului se adună laolaltă cu gîndul de a-și prelungi viața, muncind și trăind după toate regulile științei în spiritul dignității omenești, fugind de înjosire și de exploatare. Bucuria constă pentru noi în exuitanța forțelor vieții. Medievalii se strîngeau în mînăstiri ca să aștepte în comun moartea, pe care, teoretic, o doreau cît mai grabnică, viața pămîntească fiind socotită o întîrziere de la fericirile veșnice. Flagelarea trupeză, smerenia, sărăcia înfățișau în acest sens pentru ei bucurie. Judecata de apoi, Ziua Miniei, Dies irae era așteptată cu spaimă și speranță.

« Dies irae, dies illa,
Solvat saeculum in favilla,
Teste David cum Sibylla.

Quantus tremor est futurus
Quando iudex est venturus
Cuncta stricto discussurus!

Tuba mirum spargens sonum
Per sepulchra regionum
Coget omnes ante thronum. »¹³

¹¹ « asemeni tuturor ȋncilor de prin partea locului » (id., p. 71)

¹² « grozave » (*Gargantua și Pantagruel*, trad. Al. Hodos, EPLU, 1967)

¹³ Secvență liturgică din mesa catolică pentru morți, *Dies irae* — atribuită lui Tommaso da Celano (? — 1255) — se cîntă mai ales în liturghia franciscană și dominicană.

La aceasta face aluzie, ironic, Rabelais în capitolul despre Insula celor cu sandale care trăiesc cu supă de batog sărat și despre Ordinul fraților mormăitori. Când Luceafărul apare, călugării mormăitori «își pun unul altuia în virtutea carității cizmele și pintenii. Astfel încălțați și împintenți dorm și sforăie virtos». «Această purtare ni s-a părut ciudată — observă Rabelais — dar ei ne-au răspuns mulțumitor, arătându-ne că la județul cel mare ce va să vină, oamenii vor căpăta odihnă și somn. Drept care spre a arăta limpede că nu vor lipsi să se înfățișeze, asemeni celor fericiți, ședeau încălțați, împintenți și gata să încalece pe cai când ar suna trîmbița».

Călugării, fiind mereu cu gîndul la viața viitoare, nu produc nimic pe această lume, sunt niște paraziți. Ajungînd la Insula Ipocriziei, Pantagruel întreabă ce oameni locuiesc în ea. I se răspunde: «...ipocriți, hidropici, zicători de tatăl-nostru, cotoi smeriți, mormăitori de aghioase, cerșetori, pustnici, tot oameni săraci, trăind ca schivnicul de la Lormont, între Blaye și Bordeaux, din pomenile ce le dau călătorii». Un monah, zice Gargantua, «nu ară ca țăranul, nu apără țara ca ostașul, nu vindecă bolnavii ca doftorul». Cel puțin, observă Grandgousier, se roagă la Dumnezeu pentru noi. Nicidecum, răspunde Gargantua. Ei bolborosesc psalmii și tatăl nostru, încît nu-i înțelege nimeni ce spun. Frații mormăitori gingăvesc antifoane printre dinți, ieșind în procesiune pe o ușă a bisericii și intrînd pe alta. Ininteligibilitatea cîntărilor se explică prin aceea că monahii sunt grăbiți să meargă mai repede la pita și la ciorbele lor grase. Firea nu poate fi amăgită. Omul ca să trăiască are nevoie să îmbuce. Să nu mănînci? Eroare, strigă Panurge. «C'est scandale en nature»¹⁴. De aceeași opinie sunt și călugării, dar se dosesc în haina ipocrită a canoanelor. Carnea de bou bine frăgezită o numesc conspirativ «o bucată de muncitor sărat în nouă lecții», fiindcă boul muncește la cîmp și carnea a fost gătită la nouă focuri. Călugării sunt și ei oameni și înainte de a începe serviciul divin se îngrijesc cu tabiet și voluptate de cele lumesti: își fac trebuințele, tușesc melodios în sala de tușit, scuipă în sala de scuipat, visează în sala de visat, apoi se transportă în sfînta capelă, adică de fapt în bucătăria claustrului, unde uneori aprind ei înșiși focul în vatră, căci cu cît te scoli mai de dimineată, cu atît carnea e mai curînd la foc; «cu cît carnea e mai curînd la foc cu atît e mai pătrunsă, cu cît e mai pătrunsă, cu atît e mai fragedă; nu uzează dinții, mîngie cerul gurii, nu apasă în stomac» și hrănește pe smeriții călugări. Poposind cu Pantagruel în insula Bogacei, la regele Turtă, fratele Jean întreabă: «Cum se face că mereu găsești călugări în bucătărie, niciodată regi, papi, împărați?» Rhizotome răspunde că în oala de pe foc este o proprietate absconsă ce atrage pe monahi, «o inducție și o înclinație naturală către comănace și glugi». Natura comprimată se răzbuună și face pe omul abstinent să cadă în materialism cras. Tot așa de puțin poate fi abolit instinctul sexual. Zadarnic stărița ceartă pe sora Fessue care a greșit: «Nenorocito, era în dormitor, pentru ce n-ai strigat? Am fi alergat toate în ajutorul tău». Sora răspunde cu ingenuitate după un cuvînt ipocrit de ordine: n-a strigat pentru că în dormitor este «tăcere eternă».

De altminteri cei mai mulți călugări nici nu se află la mînăstire prin vocație. I-au aruncat acolo socoteli egoiste ale familiei. Când o familie nobilă — explică Aeditul lui Pantagruel, anticipînd critica antimonastică a lui Diderot — are prea mulți copii, fie de parte bărbătească, fie de parte femeiască, încît averea s-ar risipi dacă s-ar da fiecărui ce i se cuvine, atunci scapă de ei aducîndu-i în insula sunătoare, adică a clerului papal.

Regula monahală și clericală are aparență rigidă. Pantagruel nu poate intra în insula sunătoare pînă ce nu postește patru zile. În faptă, călugării sunt ușurați de o mulțime de licențe, interpretări cazuale și voluptăți înscrise ca un canon teribil. Astfel în afară de mînăstire este interzis sub pedeapsă grozavă de a mîncă pește cînd te afli pe mare, și carne, aflîndu-te pe uscat. Încolo regimul alimentar impus cu asprime monahilor isonari e dintre cele mai întăritoare: duminica dobă de porc, cartaboși, cîrnați, fri-

G. Călinescu călător

¹⁴ «Asta-i rușinea rușinilor» (id., p. 310)

gărui de ficați de pasăre; luna, mazăre cu slănină cu comentarii ample și glose interlineare; marțea, bogăce, turte, cu poale-n briu. Înainte de a intra în refectoriu, statutul cere riguros ca toți să caște, să se scobească în dinți și să facă o procesiune, purtând steaguri cu clopul virtuții și al norocului. După masă se roagă lui Dumnezeu și așteaptă judecata de apoi. Acești ipocriți care cunosc toate plăcerile vieții, răspîdesc teroarea, vorbind altora despre moarte și viața viitoare. Poetul Raminagrobis, în agonie, așteptînd sfîrșitul « avecque maintien joyeux, face ouverte et regard lumineux »¹⁵ împărtășește lui Panurge cum în dimineața acelei zile izgonise « cu mare trudă o ceată de bestii imunde și pestinențiale, negre, pestrițe, roșcate, albe, cenușii,

pătate» care nu-l lăsau să moară liniștit și care erau cordelieri și iacobini. Limbajul franciscanului și benedictinului Rabelais față de confrății săi de celulă — nu toți așa de vrednici de dispreț — este precum se vede dintre cele mai puțin benigne.

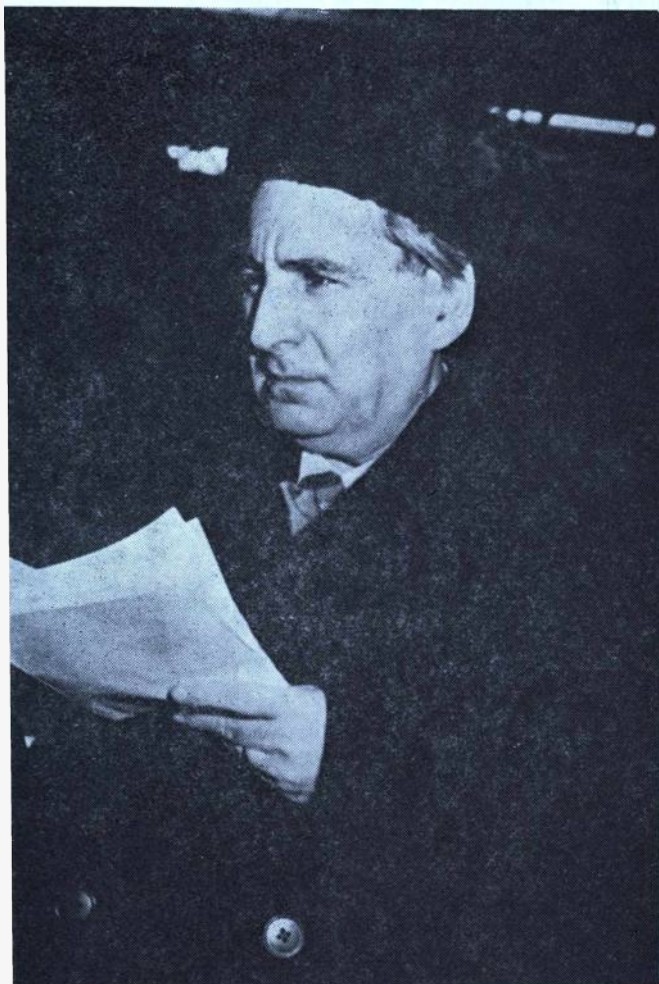
Nemilos este Rabelais cu clerul papal al epocii lui, cu toate că el e departe de a fi un ateu. Aci, deși alunecă pe pantă reformistă, ca mulți dintre umaniști, se bucură o vreme de protecția tacită a regelui Franței, care, cu toate că prea catolic, încearcă să capete ca și cel al Angliei o oarecare independență față de Vatican. Insula Papimanilor este lumea catolică, sărutînd picioarele Papei care stăpînește prin Decretale administrative și disciplinare. Decretalele sunt făcătoare de minuni. Un croitor care a comis sacrilegiul de a-și fi tăiat un tipar din hîrtia lor a croit hainele alandala. Prin virtutea Decretalelor, Roma trage tot aurul Franței, exploatînd credulitatea norodului. În țara Papatifilor, care au îndrăznit a da cu tifla spre papă (aluzie la protestanții germani), estemizerie mare, oamenii fiind căzuți în robia Papimanilor și lăsați în voia diavolului. Anecdota lui Rabelais despre țărani papatifi o întîlnim repetată, nu știm după ce izvor, și de G. Coșbuc, într-o compunere versificată din vremea cînd poetul era în clasa [a] VIII-a: istorie a diavolului păcălit fiindcă ceruse de pildă de la recoltă partea de sus, cînd arabii semănase ridichi, sfeclă și morcovi:

« Arabii iau sfeclă și morcovi.

La partea d-asupra: ia frunză, săracul... »

Anecdota se găsește în folclorul nostru sub titlul *Cum a fost păcălit dracul* (Al. Florini, *Povești populare*, Buc., 1904).

¹⁵ « vesel, cu chipul senin și cu lumină în priviri » (id., p. 324)

Dintre categoriile sociale criticate de Rabelais, după aristocrație și cler, vin noblețea de robă, adică magistratura și tagma mercantilă. Posturile în justiție fiind venale și transmisibile ereditar, corpul juridic constituia o adevărată clasă socială a cărei rațiune de a fi era exploatarea celorlalte. În insula Procurci, trăiesc pricinașii, care caută pricină oamenilor în numele clienților, iritându-i, exasperându-i, pînă ce sunt bătuți. Apoi le fac proces-verbal de ultragiu și-i bagă în procese fără sfîrșit. O asemenea idee a trecut și în *Les Plaideurs*¹⁶ de Racine. Rabelais narează farsa jucată unui pricinaș de către un gentilom cu humor. La nuntă fiind obiceiul a-și da unul altuia cîte un pumn cordial, spre veselă aducere aminte, gentilomul înscenează o ceremonie nupțială, dă oamenilor săi mînuși de zale sub mînuși de căprioară și pricinașul e burdușit fără a putea întocmi proces-verbal, deoarece, necunoscînd cursa, a dat și el cu pumnul în ceilalți. Cotoiul cu ghiare, arhiducele pisicilor cu blana pe sub piele, animale «moult horribles et espouvantables»¹⁷, închipuie justiția venală. Printre acești monștri trăiește a Șasea Esență cu ajutorul căreia justiția juipoaie totul de pe oameni, ghiarele lor fiind așa de lungi încît odată ce-au prins ceva în ele nu le mai scapă. O comedie remarcabilă e felul cum judecă Brid'oye sau Înjugă-gîscă. După ce face dosare enorme, ținute după obiceiul timpului, în saci, în loc să studieze piesele, aruncă zarurile și dă sentința la întîmplare; Poggio Braccioloni în *Liber facietiarum* spune ceva asemănător despre un medic din Roma care scoate din sac rețetele la întîmplare, zicînd clientului: «Prega Dio te la mandi buona». Roagă-te de Dumnezeu să-ți iasă una bună. Înjugă-gîscă dă sentința cît mai tîrziu, căci un proces, zice el, este la început inform și imperfect ca un pui de urs care trebuie lins bine ca să iasă frumos. Un specimen de burghez mercantil este Dindenault, care cere lui Panurge cît nu face pe o oaie, susținînd că este aceea de pe care Iason a luat lîna de aur. Panurge oferă prețul și aruncă oaia în mare și astfel toate oile negustorului se asvîrlă în valuri trăgînd după ele și pe Dindenault.

Este un punct în Pantagruel de esența celui mai indiscutabil materialism și în disonanță cu spiritualismul sferelor conducătoare și clericale. Îndemînarea omului de a-și face instrumente de lucru și de a interveni prin știință în procesul însuși al naturii, modificînd bunăoară spețele prin împerechere, nu era explicată decît ca un dar al cerului, omul fiind alcătuit după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Sediuul inteligenței și ingeniului nu putea fi decît Spiritul însuși descins vremelnice în trup, fie în creier, fie în inimă. Rabelais pune însă spiritul în stomac și fiindcă vorbește de «institution de nature»¹⁸ și numai în subsidiar și din prudență de benedicția cerului, sunt foarte multe motive să credem, cu toate unele pasagii ce pot fi convenționale, că a intuit cum că spiritul e o funcție a naturii. Pantagruel debarcă într-o insulă admirabilă al cărei guvernator este messer Gaster, Stomacul, întîiul mustru al artelor. Toată lumea i se supune, împărați, regi, papă, iar invențiile oamenilor — artele, mașinile, meseriile precum și vrajele — i se datoresc. Astfel disensiunile din conciliul de la Basel, atribuite unor neînțelegeri de vederi între cei mari, nu sunt decît efectul înfrîuririi lui messer Gaster. Cu alte cuvinte Rabelais vrea să spună că tot ce este cultură nu vine dintr-o zonă metafizică a spiritului, ci este suprastructură a unei baze stomacale, mai cu distincție zis economice. Poezii cîntă pentru măruntăie de vîită, «pour la trippe»¹⁹, Hannibal asediază Saguntul «pour la trippe». Gaster a inventat arta fierarului și agricultura, medicina, astronomia, matematicile, morile de apă și de vînt, dospeala și sarea în pîine, focul spre a frige cărnurile, orologiile, corăbiile, galerele, arta de a construi și celelalte.

Venind vorba de invenții descoperim la Rabelais unele amănunte interesante. A-i atribui viziunea viitorului ar fi prea mult. Nu-i la mijloc decît o puternică imaginație care îl eliberează de tirania comunului. Rabelais și-a zis cu humor că e obo-

¹⁶ *Inbitorii de proces*

¹⁷ «cumplite și înfricoșătoare» (id., p. 541)

¹⁸ «rînduiala firii» (id., p. 503)

¹⁹ «pentru pîntec» (id., p. 498)

sitor să mergi pe drum dînd din picioare și că ar fi bine dacă ar merge drumul însuși purtîndu-ne. De aceea în insula Drumurilor, căile fiind animale, se mișcă de la sine, ca și planetele, și întrebate încotro merg răspund în cutare sau în cutare loc, ducînd pe călător fără vreo osteneală din parte-i. Rabelais a avut deci imaginea a ceva de soiul scărilor rulante cum sunt acelea din metroul de la Moscova. La maringea mării glaciale Pantagruel aude niște zgomete ciudate: « brededin, brededac, fr, fr ». Pilotul îl lămurește că acolo s-au bătut nu de mult arismapienii cu nephelibatii și fiind ger mare cuvintele oamenilor, nechezatul cailor, sunetul lovirii armelor au înghețat, și acum fiind moină încep să se audă. E o balivernă pantagruelică, însă concepîndu-se sunurile ca fenomene oarecum independente, durînd după încetarea cauzei lor prime, ne face să constatăm că azi cînd există înregistrarea sunelelor minciuna nu mai este chiar așa de imposibilă. Cînd Pantagruel pornește pe mare, tată-său voind să aibă în toată clipa știri despre el din țările îndepărtate, întrebuițează o îmbarcație ușoară, ce alunecă deasupra apei rîzînd-o ca o rîndunică. Este o anticipație a bărcii cu motor, bizuite pe o siluetă aerodinamică.

Predominant la Rabelais umanistul este cultul pentru natură, pentru viața nealterată de nici o conduită dedusă pe cale speculativă. Pantagruel narează mitul naturii Physis, care a născut frumusețea și armonia, fără conubiul cu vreun factor străin, fiind de la sine fecundă și fertilă, ceea ce poate să însemne că Rabelais înălătură concepția idealistă că materia spre a fi productivă are nevoie de un Logos. Antiphysia, adversara naturii naște prin conjugare cu Tellumon, simbol al forțelor telurice, doi copii — Amodunt adică informul și Discordia — care au capul și picioarele sferice și se rostogolesc în mers ca niște bile, lucru de care Antiphysia este foarte mîndră, socotind aceste forme drept desăvîrșite. Eu cred că Rabelais, înțelegînd prin Antiphysie, imaginația pură desprinsă de istoria materiei, voiește să spună că natura nu lucrează cu scheme și că frumosul sferic e o curată speculație platonice în contradicere cu frumosul natural, care este expresia unui universal în accidental. Capul omului nu e balon ci o figură empirică « doucement comprimée des deux coustez »²⁰. În ordinea gnoseologică, Rabelais este în contra ficțiunii goale lipsite de percepția vieții, și a aserțiunii pe temeiul autorității altora. Pantagruel nemerește în țara Satinului unde copacii și ierburile sunt mereu în floare și păsările nu cîntă, iar jivinele nu mușcă, fiindcă sunt făcute din damasc și catifea. E o țară a tapițeriei, unde înțilnești tot ce este de ordinul himericului: unicorni, hidre, pasărea Phoenix, pielea măgarului de aur al lui Apuleius. Pe o tapițerie e figurată Marea Mediterană desfăcută pînă în abisuri, lăsîndu-se a se vedea o mulțime de ființe mitologice (Triton, Glaucus, Proteu, Nereu) și tot soiul de pești. Pantagruel observă că deși și-a aruncat ochii pe atîtea imagini, a rămas mereu nesatisfăcut și mai cu seamă înfometat. O cunoaștere mitologică fără apel la experiența directă nu satură spiritul. Într-un loc în acest univers al tapițeriei, călătorii vād pe Ouyr-dire, cum am spune pe Zice-se, un personaj care învață pe tineri să ateste după spusele altora și să scrie istoria, compilînd. Este o aluzie la metoda scolastică de a face de pildă științe naturale, pe cale strict livrescă.

Dușman al Sorbonei, Rabelais detestă metafizica profană și mai ales teologală, exercițiul silogistic în pură abstracție. În Entelechia, Pantagruel găsește pe regina Chintesența înconjurată de o ceată de ofițeri numiți abstractori, mestecători, bucătari, cocători în cenușă etc., cu nume prin urmare indicînd operații oțioase lipsite de orice contact cu viața. Învățăatul scolastic citea și comenta un text, nepunînd o clipă la îndoială autoritatea lui, amplificîndu-l, cu tot ce facultatea decretase, fără vreo analiză critică asupra lui, sau dezvoltă teze făcînd paradă de ascuțime sofistică. Rabelais însuși ca bachelat al facultății de medicină din Montpellier comentase *Aforismele lui Hipocrat* și *Mica artă medicală* a lui Galenus. În biblioteca Saint-Victor Pantagruel găsește cărți de aparență magnifică tratînd puerilități: *Des pois*

²⁰ « binîșor țuguiață de amîndouă părțile »

au lart cum commento (Despre mazărea cu slănină cu comentarii); Reverendi patris fratris Lubini, provincialis Bavardiae De croquendis lardonibus libri tres (Trei cărți despre mestecarea slăninii de reverendul părinte monah Lubin, provincial al Pălăvrăgelii); Majoris, De modo faciendis bondinos (Major, Despre modul de a face dobă de porc); Beda, De optimitate triporum (Beda, Despre excelența mațelor). Pantagruel pune 9764 concluzii privind chestiunile cele mai controversate din toate științele și dispută în Sorbona cu teologii timp de șase săptămâni de la patru dimineața pînă la șase seara, exceptînd timpul meselor. Ofițerii abstractori ai reginei Chintesența se distrează în chipul cel mai extravagant, făcînd operații contrazise de legile naturii: albesc pe negri, ară nisipul cu trei perechi de vulpi înjugate, spală și decolorează țiglele, scot apă din piatră, culeg smochine din scaieți, mulg țapii, prind raci din aer aruncînd plășile. Regina vindecă toate boalele cîntînd la orgă așa cum în piesa Egor Bulțiov și alții de Maxim Gorki un mistificator vindecă ieftin orice boală cîntînd din trîmbiță. Ofițerii reginei fac și ei vindecări fantastice. Unul tratează frigurile atîrnînd la cîngătoarea pacienților pe partea stîngă cîte o coadă de vulpe. Rabelais nu se sfiește cîtuși de puțin să dea a înțelege că ia în rîs pretențiile regilor Franței de a vindeca unele boale precum scrofulele prin simpla impoziție a mîinilor. « Vous, en vosres royaumes, avec quelques roys lesquels phantastiquement guerissent d'aulcunes maladies... »²¹ Fiind ruptă de viață, Regina nu mănîncă la fel cu ființele normale. Ea dă alimentele să i le mestece alții și astfel rumegate de-a gata le primește printr-o pilnie de aur de-a dreptul în stomac. Și ieșirea afară o săvîrșește prin procurist. Scolasticismul, voiește a spune Rabelais, nu studiază direct natura, înghite ce-au mestecat alții, introducînd în creier o hrană intelectuală de a doua mînă, făcînd știință prin procură, pe baza autorității textelor admise de biserică și comentariilor de ordin erudit și speculativ. Scolasticul verbigerează într-o latină barbară, făcînd numai formalitatea cugetării după toate modurile logice fără nici o preocupare de adevăr și de bun simț și ergotează, trîgînd concluzii himerice. Maestrul Janotus de Bragmardo solicită pe Gargantua să înapoieze clopotele catedralei Notre Dame încercînd a-l încredința de « calitatea substantifică a complexității elementare care este întronificată în terestritatea naturilor quiditative » și-i face în fine următoarea argumentație în toată regula: *Omnis clocha clochabilis in clocherio clochando, clochans clochativa clochare facit clochabiliter clochantes. Parisius habet clochas. Ergo gluc*²². Maestrul e așa de încîntat de silogismul său încît nu-și poate reține o exclamație de autoadmirație: « Strașnic am vorbit! Am argumentat in tertio primae »²³, în Darii ».

Pantagruel se naște pricinuind moartea mamei sale, Badebec. Conform naturii morale, Gargantua a fost în chip spontan vesel, trist ori indiferent după firea sa și după împrejurări specifice, scăpînd oricărei previziuni. Cu Gargantua, trăit în aerul scolastic, se întîmplă un lucru comic. El așteaptă să ia o atitudine afectivă după decizii trase pe cale teoretică, în care scop argumentează în *modo et figura*²⁴, căzînd în perplexitate și sufocație din cauza contradicției în natura lucrurilor. Sofistica lui e aceasta: un om căruia îi moare nevasta trebuie să fie trist. Ergo, plînge « comme une vache »²⁵. Un om căruia i se naște un copil trebuie să fie vesel. Ergo, rîde « comme un veau »²⁶. Prin urmare Gargantua plînge și rîde simultan prin concluzie logică.

Pledoariile și sentințele juridice sunt rizibile prin aceeași voluptate de a raționa gratis în disprețul oricărei voințe de a ajunge la o soluție practică. Pantagruel, devenit arbitru, dă o soluție răsunătoare, după ce ascultă cu răbdare cele două părți.

²¹ « în țara noastră au fost mulți regi, care ca prin minune [...] vindecau fel de fel de boli » (id., p. 559)

²² « Orice clopot clopoțelnic clopoțînd în clopotniță, clopoțînd cu clopoție clopoțeste clopotarnic clopotat cu clopotărie de clopotarii clopoțoși. Sunt clopote-n Paris. Așadar chics » (R. Vulpescu, p. 108)

²³ « în al treilea [mod] al primei [figuri de silogisme] » (v. R. Vulpescu, p. 108, nota 18)

²⁴ « după modurile și figurile silogismului »

²⁵ « ca o vacă » (Al. Hodoș, p. 181)

²⁶ « ca un vițel » (id., p. 181)

Seniorul de Pupătălpi (ca să traducem îndulcit) vorbește cam astfel: « Domnule, o femeie din casa mea mergea să vîndă ouă la tîrg. Tocmai trecea printre cele două tropice șase carboave înspre zenit și firfircă, cu atît mai mult cu cît în munții Rifei era în anul acela mare secetă de păcăleli, din pricina unei răscoale a balivernelor, iscată între palavragii și cîrcotași pentru burzuluirea șvițerilor care se adunase pînă în numărul de trei, șase, nouă, zece spre a merge la anul nou, cînd se dă ciorbă boilor și cheia de la cărbuni slugilor ca să dea ovăș cîinilor ». Seniorul de Soarbecuvînt se apără în acest chip: « Domnilor, e adevărat că acei patru boi de care este vorba aveau memoria cam scurtă, totuși deși știau gama, nu se temeau nici de cormoran nici de rață de Savoia și oamenii de bine din ținutul meu trăgeau nădejde, zicînd: „Acești copii vor deveni tari în calcul...” ». Pantagrue dă și el o sentință demnă de depozitiile de mai sus: « Văzînd, ascultînd și socotînd pricina între seniorul Pupătălpi și seniorul Soarbecuvînt, Curtea declară că avînd în considerație oripilația liliacului declinînd din solștițiul estival spre a face curte baloanelor care au suferit mat la pion din cauza vexațiunilor lucifugilor care sunt în climatul diarom al unui grămatic călare legînd o arbaletă la șold: reclamantul a avut dreptate să astupe galionul pe care femeia îl umfla cu un picior încălțat și altul gol » etc.

Parodia pedanteriei sofistilor și a scolasticilor o face Rabelais cu prilejul consultărilor pe care le cere Panurge, dacă trebuie ori nu să se însoare. Hippothadeu, teolog, la întrebarea dacă soția va fi credincioasă, răspunde: « Nu, de va voi Dumnezeu! » De unde Panurge deduce că da, dacă va voi Dumnezeu. Filosoful pironian Trouillogan, interogat de Panurge dacă trebuie să se însoare, răspunde o dată: « Și una și alta », a doua oară: « Nici una nici alta ».

Ne-am aștepta ca Rabelais să acorde un mare loc studiului experimental al naturii. Deși acest capitol nu lipsește, mai ales în materie de educație, scriitorul nu putea avea atunci exact viziunea noastră în ce privește raportul dintre om și viață. Pentru umaniști cultura păstrează încă un profund caracter filologic, cu deosebire că erudiției gramaticienilor scolastici i se substituie filologia critică. E o tendință generală de a edita bune texte clasice restituite în forma lor originală. Gargantua, scriînd lui Pantagrue, care se afla la studii la Paris, îi împărtășește că a trecut timpul nefast al goșilor. « Acum toate disciplinele sunt restituite, instaurate limbile, elina fără de care este rușine ca cineva să se numească învățat, hebraica, caldeica, latina, tipăriturile în circulație atît de elegante și corecte care au fost născocite în vremea mea prin inspirația divină, ca un răspuns la artileria de inspirație diabolică ». Vedem că latina e pusă la coadă ca una cam compromisă prin scolasticism, în frunte stînd [limba] greacă. Gargantua crede, împreună cu umaniștii, că studiînd textele eline, publicate critic, se apropie de natură, pentru că încă era convingerea generală că anticii au cunoscut direct și adînc natura și că prin urmare, înlăturînd comentariile de joasă medievalitate, se putea ajunge pe drumul drept al adevărului. Mai cu seamă întrucît privește geometria, aritmetica, muzica, ideea de experiență nouă nu părea valabilă. Totuși cînd este vorba de universul fizic, Gargantua recomandă călduros exploarația: « Cît despre cunoașterea faptelor naturale, vreau ca tu să te aplici cu curiozitate, să nu fie mare, rîu, nici izvor căroră tu să nu le cunoști peștii, să nu-ți rămînă necunoscut nimic. Toate păsările aerului, toți copacii, copăceii precum și pomișorii ce țin un an din pădure, toate ierburile pămîntului, toate metalele ascunse în pîntecele genunilor, nestematele din orient și miazăzi ».

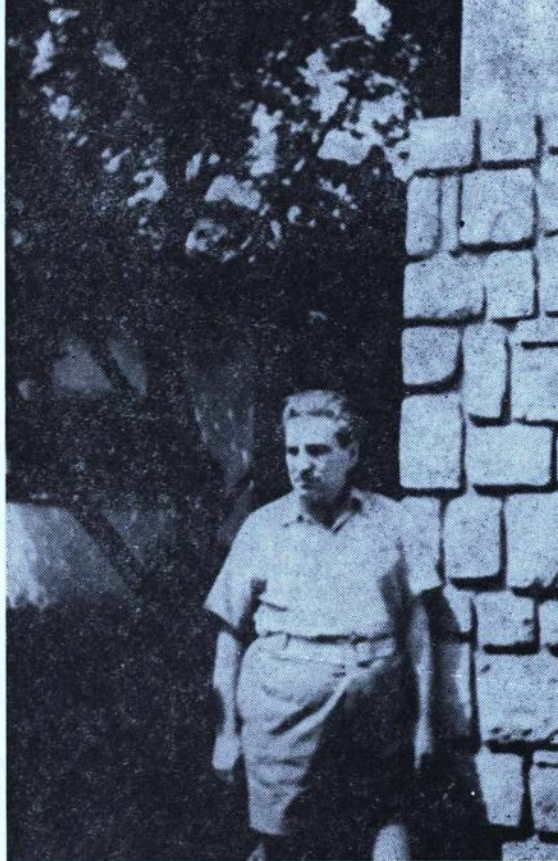
Formalismul scolastic ajunge la verbigeratie curată și cu surpriză constatăm că parodiile lui Rabelais în contra jargonului studenților și pedanților, reluate de Molière, seamănă aidoma cu acelea ale lui Vasile Alecsandri, Hașdeu și Odobescu împotriva latinistilor. Întrebat de Pantagrue de unde vine, un școlar limusin răspunde: « Din Alma, inclita și celebra Academie vocitată Luteția ». Întrebat ce face acolo, răspunde: « Transfretăm Sequana în dilucul și crepuscul: deambulăm prin compitele și quadri-vierele urbei; despumăm (adică scupăm) verbocinația lațială și ca verisimili amore-bunzi, captăm benevolența omnijudelui, omniformului și omnigenului sex feminin ».

etc. Chestionat de ce mutilează latina, crezînd că pindarizează (în chip evident este luat peste picior Ronsard) școlarul adaugă: « Seniore messir, genia mea nu e nată aptă cum zice acest nebulon flagițios să escorieze cuticula vernaculei noastre galice; ci vice-versa îmi propun ca op și prin vele și rame mă enitez s-o locupletez cu redondanța latinicomă ». Rabelais are prin excelență darul de a exagera esențialul și a întemeia[...] satira pe o depășire a platei medii statistice.

Superstiția și misticismul sunt obiectivele cele mai maltratate de sarcasmul pantagruelic. Alcătuiind din rațiuni comerciale pronosticuri și almanahuri populare, Rabelais persiflează magia și recomandînd studiul astronomiei, arată o neîncredere totală față de astrologie. Trebuie să adăugăm că umaniștii au avut o slăbiciune deosebită pentru astrologie, magie și ocultism în genere, crezînd că prin studiul forțelor demonice imanente, considerate ca glorii ale naturii, corectează spiritualismul metafizic al teologiei.

În *Pantagrueline Prognostication*²⁷, Rabelais prevestește pentru anul 1533 că majoritatea pruncilor vor fi negri iar în postul mare slănina va fugi de mazăre, că orbii vor vedea slab, surzii vor auzi rău iar mușii nu vor vorbi, că Mercur va amenința pătrunjelul care se va vinde totuși la preț rezonabil.

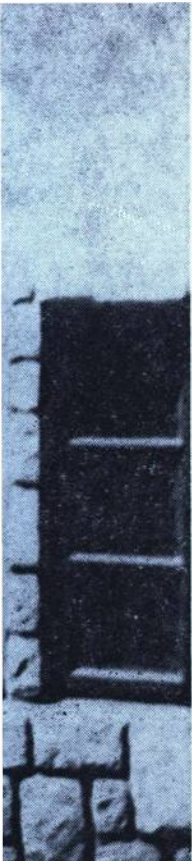
Tot acolo contestă amestecul astrelor în faptele foarte omenești și adesea reprobabile ale regilor și ale celor din clasele de sus: « Cea mai mare nebunie din lume este de a crede că sunt astre pentru regi, papă și marii seniori, mai degrabă decît pentru săraci și suferinzi, ca și cînd s-au ivit stele noi de la diluviu, de la Romulus sau Pharamond, la noua înscăunare a Regilor ». Panurge, în căutarea unui răspuns dacă va fi tihnit în căsnicie, recurge la toate formele de divinație: aruncarea zarurilor, deschiderea la întîmplare a unei cărți (așa a făcut Bernard, ucenicul sfîntului Francisc), orinomancie și Her Trippa se oferă să dea consultații prin hidromanție, piromanție, aeromanție, ceromanție, botanomanție, aleuromanție, sicomanție etc. În fine consultă un nebun, fiindcă nebunii în stare de delir erau considerați sub imperiul nemijlocit al zeului. Și Schelling va face teoria cunoașterii dementiale. Nebunia care este intervenția lui Dumnezeu însuși nu se naște, ci zbucnește afară, « tritt nur hervor »²⁸, genialitatea însăși fiind o formă de pasivitate delirantă, un *pati Deum*²⁹. Inteligența noastră normală, avînd

²⁷ *Pantagruelica prezicere*

²⁸ « țîșnește doar »

²⁹ a se supune zeului

G. Călinescu arhitect
și constructor.

ca funcție inteligibilitatea și ca substrat « das Verstandlose », absurdul divin, nu este decât o nebulă domolită, o « geregelter Wahnsinn ».

În materie de medicină Rabelais, care era doctor, denunță specializarea sfinților în boli. Sf[întul] Eutropiu vindecă hidropizia, Sfîntul Genou guta. O scenă de un grotesc faustian este consultarea sibilei de la Panzoust care se așează pe o baniță, învîrtește un fus de nouă ori, se descălță de un papuc și și-l pune în cap, apoi după alte câteva ceremonii puerile de felul acesta, începe să strige ca apucată, merge la un sicomor din curte, îl scutură și pe frunzele căzute scrie ceva cu fusul, după care ispravă își dă poalele peste cap, încheind ședința de vaticinație.

Una din cauzele popularității și spontaneității operei lui Rabelais, așa de încărcată de bufonerie erudită, este originea folclorică a multor teme și a subiectului general însuși. Isprăvile uriașului Gargantua circulau într-o carte de colportaj foarte răspîndită. Istoriile cu uriași aparțin folclorului universal și de acolo au pătruns în literatura cultă precum în *Morgante maggiore* al lui Luigi Pulci. Novac și Grue din folclorul nostru sunt un fel de Gargantua și Pantagruel. Uriașul Novac ia un plug cu patru boi în poala șorțului, pleacă cu plugul de la răsărit la apus, trăgînd brazdă prin păduri, dealuri, văi, munți și prin Dunăre. Pe unde a trecut e o cărare mare. Istoriile pantagruelice sunt un fel de minciuni la Munchausen, ca iapa uriașă adusă în patru corăbii. Călătoria lui Pantagruel seamănă cu a lui Sinbad marinarul din *O mie și una de nopți*, care și el dă de o insulă a clopotelor. Istoria pelerinilor pe care Gargantua i-a mîncat în salată și care i-au intrat în dinți, oastea pe care Pantagruel o apără de ploaie scoțînd limba, omul care cultivă verze în orașele din gura lui Pantagruel sunt minciuni cărora le găsim analogii în creația populară românească. Verbozitatea colosală, imensa erudiție gnomistică, însă pe teme orale folclorice fără umanități, risul gilgiitor, realismul grotesc și fabulos sunt proprii lui I. Creangă, cel mai rabelaisian dintre scriitorii noștri. Folclorul este dialogul dintre Panurge și Pantagruel asupra problemei dacă Panurge trebuie ori nu să se căsătorească: « — Omul singur nu are tihna celor căsătorii. — Atunci, însoară-te... — Dar dacă nevasta nu e credincioasă? — Nu te însura. — Nu te poți lipsi de femeie ca orbul de băț. — Atunci însoară-te. — Dacă dau de una care mă bate? — Ei bine, nu te-nsura » etc. Giordano Bruno în *Candelaio*³⁰ (act. V, sc. 24) tratează și el acest motiv popular sub forma unei convorbiri între o bătrînă și o fată: « — Mătușă, vor să mă mărite, să-mi dea pe Bonifacio Trucco, care e așa și pe dincolo. — Ia-l! — Da, dar e cam cărunt! — Fato, nu-l lua! — Părinții mă sfătuiesc să-l iau! — Ia-l! » etc. Într-una din edițiile culegerii de basme *Cunto de li cunti*³¹ de Giambattista Basile dăm de un dialog napoletan de Giulio Cesare Cortese, variantă a unei anecdote dialogate foarte răspîndite și care sună, în rezumat, cam așa, cu un joc alternativ de: « tu te'nzora, no te'nzore »³²: « — Mi-e greu să trăiesc singur cuc! — Atunci, însoară-te! — Te pomenești că-mi face atîți copii c-au s-alerge prin casă ca iepurii! — Atunci, nu te-nsura. — Dar dacă pic bolnav la pat? Nu-i bine părăsit un om să moară. — Atuncea, frate, fă ce-ți zic, te-nsora! »

E ușor de înțeles de ce Rabelais a ales această anecdotă. Dialogul e o critică a agnosticismului și a apolitismului. Cel întrebat nu e în stare să acuze o cunoaștere sigură și se ferește să-și ia responsabilitatea unui sfat hotărît.

În preocuparea de a forma omul nou, după modelul celui antic, umanității au dat o însemnătate deosebită problemei educației, atît a copilului cît și a adultului, lucru observabil și în opera lui Rabelais, în care întîlnim caricatura dascălului de tip vechi scolastic și proiecte de educație în spirit nou. Erasmus a scris o carte despre bunele purtări, *De civilitate morum puerilium*³³, care pe anume căi a sosit la noi în prelucrarea în stihuri a lui Anton Pann. Mult mai în stilul antonpannesc este *Grobianus* de Fr. Dedekind (1549), tradusă de alții din latinește în nemțește și oferindu-ne imaginea,

³⁰ *Lumîndărul*

³¹ *Povestea poveștilor*

³² « însoară-te, nu te-nsura » (dial.)

³³ *Despre educarea moravurilor copiilor*

de neuitat, a unui desăvârșit grosolan, care, de pildă, dacă a invitat pe cineva la masă, îi scoate pe nas ce i-a dat:

« Somn, crap, știucă-s trufandale
Am și dat multe parale ».

Silința omului de Renaștere, a unui Baldasar Castiglione, era de a forma pe individul sociabil, « cortegiano »³⁴ cum se zicea atunci, pe omul de la oraș dezbrătat de moravurile acelora trăind « per le solitudini o ne'romitorio »³⁵ cum spune Monsignor Giovanni della Casa în *Galateo*, gândindu-se vădit și la neciopliții călugări.

În câteva cuvinte, educația după Rabelais se bazează pe două principii esențiale: primul este întărirea sănătății fizice ca o condiție a celei morale, spre deosebire de mentalitatea școlii medievale pentru care învățătura este o preparație teologală spre viața spiritului etern ce n-are nevoie de o piedică așa de serioasă pentru mîntuire cum părea a fi existența în lumea păcatului, al doilea este contactul școlarului cu viața, în timp ce educația medievală se întemeiază numai pe comentarea și memorizarea autorităților. Încolo sunt la Rabelais multe lucruri încă vechi și discutabile de care nu-i cazul a ne ocupa. Maestrul Thubal Holofern, mare doctor în teologie care pune pe Gargantua să recite textele de la cap la coadă și de-a-ndoașelea, maestrul Jobelin Bride, « vieux tousseux »³⁶ citind elevului cărți prăfuite și fastidioase ca Seneca, *De quattuor virtutibus cardinalibus*³⁷ sunt figuri grase de comedie, semănînd cu dascălii lui C. Negruzzi și I. Creangă. Gargantua nu e în stare să răspundă cu câteva cuvinte tinărului Endemon care-l complimentează și începe să plîngă « comme une vache ». Ginguené atrăgea atenția că un accident asemănător se întîmplase ducelui de Berry. Gargantua intră sub supravegherea lui Ponocrates. Acesta dă o mare importanță educației fizice. În prologul la cartea a IV-a, Rabelais, făcînd abundente citații, scrie: « Sănătatea este viața noastră. Fără sănătate, nu este viață, iar viața nu merită să fie trăită... ». Gargantua învață, face alpinism, ecvitație, chiar acrobații. Totdeauna însoțește învățătura teoretică cu demonstrații practice, leagă finul, sparge lemne, pictează, sculptează. În fine merge să viziteze în atelierele lor pe meseriași: bijutieri, țesători, ceasornicari, tipografi, organiști. Expediția navală a lui Pantagruel înspre Indii prin Atlantic pe deasupra continentului american spre a scurta drumul este o călătorie de studii. Cu acest prilej Pantagruel poate vedea cum se vinează balena și se familiarizează cu tehnica navigației. În timpul furtunii pilotul comandă manevrarea funiilor în jargonul marinăresc: « Uretacque, hau... uretacque! La main à l'insail. Amene, uretacque! Bressine! Uretacque! Guare la pane! Haut amure, amure bas. Hau, uretacque, cap en houlle »³⁸ etc.

Evident s-a vorbit de multe proiecte de educație ulterioare, în primul rînd de *Emile* al lui Jean Jacques Rousseau. Cea mai în spirit rabelaisian mi se pare colonia pedagogică din *Wilhelm Meisters Wanderjahre*³⁹. Felix, adică fericitul, călărește, face demonstrații coregrafice, ia parte la muncile cîmpenești. Însă utopia școlară a lui Goethe e numai pentru genii.

Superficial, Renașterea pare a fi misogină și a subestima femeia. Luther trimite femeia la treburile casei: « Das Weib habe [*sic!*] das Regiment ins Hause [*sic!*] »⁴⁰. Ea este cauza căderii din rai și împrejurării că trebuie să ne cîștigăm pîinea cu sudoarea frunții. Cînd i se aduc la masă mere și pere, Luther suspină: « Dacă Adam n-ar fi păcătuît, n-am fi avut nevoie de pîine, am fi mîncat numai poame ». Misogin pare

³⁴ « curteanul »

³⁵ « prin pustietăți sau în sihăstrie »

³⁶ « bătrîn răpciugos » (id., p. 82)

³⁷ *Despre cele patru virtuți cardinale*

³⁸ « Hei, uretacl! La catargul mare! Țineți cîrma! Puneți corabia în pană. Prova în vînt! Jos pinzele! Hei, uretacl, dezlegați parimele... » (id., p. 435)

³⁹ *Anii de călătorie ai lui Wilhelm Meister*

⁴⁰ « femeia comandă în casă »

și Rabelais care fusese prietenul lui André Tiraqueau⁴¹, autorul unui tratat *De legibus connubialibus*⁴² lipsit de amenitate față de femeie. Doctorul Rondibilis, chestionat de Panurge emite păreri foarte defavorabile. « Quand je diz femme, je diz un sexe tant fragil, tant variable, tant muable, tant inconstant et imperfect, que nature me semble... s'estre esguarée de ce bon sens par lequel elle avoit créé et formé toutes choses quand elle ha bastly la femme... »⁴³ Rabelais însuși a jucat într-o farsă reconstituită după narația lui Anatole France. Un soț roagă pe doctor să-i vindece femeia de muțenie. Cererea este satisfăcută, din păcate femeia vorbește prea mult și soțul roagă pe doctor s-o facă din nou mută. Lucrul nemaifiind în puterea medicinei, doctorul îl face surd pe soț. Nevasta constatînd că nu e auzită, turbează, soțul cînd doctorul îi cere onorariul face pe surdul (reminiscență transfigurată din farsa *Maistre Pierre Pathelin*)⁴⁴, medicul îi înnebunește cu un praf și amîndoi bat pe doctor (Molière a împrumutat ceva de aici în *Le Medecin malgré lui*)⁴⁵. Acest aparent misoginism este totuși un progres față de cultul mistic al femeii în epoca Dante-Petrarca. Dante venera o umbră, un simbol, stîmă socială pentru femeie e greu de demonstrat în opera sa. Rabelais discută naturalistic, medical, specificul femeii, așa cum Sofia Nădejde polemiza cu Junimea pe tema volumului creierului feminin. Femeia este admisă în rîndul umanității și, o dată discuția pornită pe bază experimentală, oricînd se poate ivi o rectificare a judecății. Adevărul este că Gargantua constată că și femeile iau parte în vremea lui la binefacerile culturii: « Les femmes et filles ont aspiré à cette louange et manne celeste de bonne doctrine »⁴⁶. În abația de Thélème intră pe picior de egalitate și femeile, care au un « logis des dames »⁴⁷.

Concepția despre omul nou în contrast cu cel vechi poate fi exemplificată la Rabelais prin fratele Jean des Entommeures și Panurge, amîndoi simpatici ca realități, nu desăvîrșiți în ideea lor însă reprezentînd poziții deosebite față de viață. Fiîndcă Rabelais pomenește de *aurea mediocritas* s-a vorbit de stoicismul său alegru. Multe expresii sunt la Rabelais paradă erudită. În fond el este un optimist, un mare iubitor de viață, un pantagruelist, înzestrat cu « certaines joyeuseté »⁴⁸. Pantgruelismul ar fi « certaines gayté d'esprit conficte en mespris des choses fortuites »⁴⁹. Jovial este și Panurge. Cu toate astea în fundul sufletului său mocnește o spaimă surdă, medievală, de moarte și de damnare. În tot timpul furtunii pe mare tremură și se văicărește, fericind pe cei care cultivă verze și binecuvîntînd podeaua de la vaci. Simte că-i intră apa în încălțăminte, prin guler. « Be be be bu bu bu — se scîncește el — mă-nec ». Cînd aude că peretele corăbiei e numai de două degete, își zice înfricoșat că e numai la două degete de moarte. Își aduce aminte de răspunsul filosofului Anacharsis la întrebarea care corabie i se pare mai sigură: « Aceea din port ». Îndată ce trece furtuna, Panurge devine țănoș, după ce a coborît în tîiul din corabie. Deși călugăr, expeditiv în a mormăi breviarul, fratele Jean este îndrăzneț, aventuros, gata de-a lua viața în piept, lipsit de ipocrizie. Cînd soldații lui Picrochole atacă minăstirea, devastîndu-i via și călugării cîntă litanii pentru izbăvirea de dușmani, fratele Jean îi chiamă să se apere. Starețul e scandalizat că s-a tulburat « le service divin »⁵⁰, fratele Jean îi face cunoscut că e în primejdie

⁴¹ André Tiraqueau (1480—1558), jurist, reprezentantul ceneclului umanist din Fontenay-le-Comte

⁴² *Despre legile căsătoriei* — lucrare ce a suscitât așa-numita «ceartă asupra femeilor»

⁴³ « Cînd spun femeie, înțeleg o ființă atît de plîpîndă și de schimbătoare, atît de nestatornică și de slabă, încît [...] îmi vine să cred că natura, cînd a zămislit-o, s-a depărtat de la buna rînduială și de la măsura cuvenită pe care a pus-o în toată lucrările sale » (id., p. 348)

⁴⁴ *Meșterul Pierre Pathelin*

⁴⁵ *Doctor fără voce*

⁴⁶ « chiar femeile și fetele mari năzuiesc să se înfrupte din această mănă cerească a cunoașterii » (id., p. 196)

⁴⁷ « locuința doamnelor » (R. Vulpescu, p. 260)

⁴⁸ « anume jovialitate »

⁴⁹ « o anume voioșie de spirit ce constă în disprețul pentru lucrurile întîmplătoare » (v. *Prologue de l'auteur, IV-e livre*)

⁵⁰ « mărîitul har divin » (Al. Hodoș, p. 106)

«le service de vin»⁵¹. Luînd bastonul crucii, călugărul inimos se repede la năvălitori făcînd prăpăd printre ei. Pe furtună, fratele Jean drăcuie fără frică de pedeapsa divină, dă mîna de ajutor mateloilor, ride de Panurge. Filosofia lui eroică este împărtășită și de Epistemon care afirmă, citînd pe Salustiu, că zeii nu dau izbăvire aceluia care se vaieță, fără a se trudi să învingă primejdiile.

Spiritul monahal stăruie încă în Rabelais, ca în mulți umaniști care erau înșiși monahi, precum Erasim. Monahismul avea o latură pozitivă și socială, viața în comun, cu acest cusur că obștea se pregătea numai pentru viața viitoare. Rabelais închipuie pentru oamenii noi o *mînaștere profană* fără mortificație, spre a trăi în comun și din plin această unică viață posibilă. Este abația thelemitilor. Într-un paradox despre împrumutători și datornici, Panurge făcea elogiul debitorului, în cele din urmă prin asociații din ce în ce mai largi ridicîndu-se la ideea de interdependență între oameni. Legea care vestejește solitudinea și ermetismul este aplicată în abația de Thélème. Unii au zis că thelemiții duc ca și călugării o existență oțioasă, mîncînd o donație oferită de alții, nemuncind și nearînd. Rabelais n-a făcut însă un proiect de societate viitoare, ci a exemplificat un principiu. Viața din abație reprezintă o culme a umanismului, petrecerea unei societăți de egali într-un palat somptuos, în lectură, jocuri fizice, intelectuale și artistice. Abația în care thelemiții locuiesc temporar nu înfățișează toate aspectele vieții și nu soluționează deci problema producției, fiind doar o exemplificare a idealului de satisfacere maximală a nevoilor culturale ale omului nou, un festival. Cuvîntul de ordine este *Fay ce que voudras* ceea ce nu vrea să zică anarhia liberului arbitru, căci fiecare, din emulație, face ceea ce place celui alt, ci o slobozire de apăsarea canoanelor scolastice, împiedicînd cercetarea adevărului și perceperea frumosului din natură și artă. Idealul de petrecere superioară și egală în comun este al oamenilor muncii din era socialistă. Semnificația divinei butelii pare să fie — admițînd că este de Rabelais cartea a V-a pe care în orice caz trebuie să o înglobăm filosofiei rabelaisiene — aceea că cultura nu este o voluptate de bibliotecar pierdut între tomuri, ci o stimulare a vieții prin viața condensată în cărți. Vorbele goale ale filosofilor nu saturează și nu potolește setea. Trebuie să pipăim capitolele, să bem glosele: «Tastez ce chapitre, avalez cette belle glose»⁵². Lozinca omului nou este «Trinch»⁵³, adapă-te la viață. Atunci suntem cuprinși de frenezia poetică și rimăm în chip firesc.

Filosofia lui Rabelais despre artă și poezie prevestește concepția noastră a creației combatante. Rabelais se rușina în prologul la Cartea a treia că nu contribuise cu nici o faptă la promovarea statului, la fortificarea și apărarea Franței. Dar, adăuga el, imitînd pe Amphion care, cîntînd din liră, clădise cetatea Thebei, avea să ajute și el pe zidarii Franței cu sunetul cimpoiului său. Astfel și noi care ne îndeletnicim cu arta literară, urmînd inimoasa estetică constructivă a lui Rabelais, vom cînta din cimpoaie și lire spre a contribui în chipul nostru la apărarea și întărirea fericirii oamenilor muncii și la ridicarea zidurilor mărețe ale patriei noastre.

⁵¹ «cinstea paharului de vin» (id., p. 106)

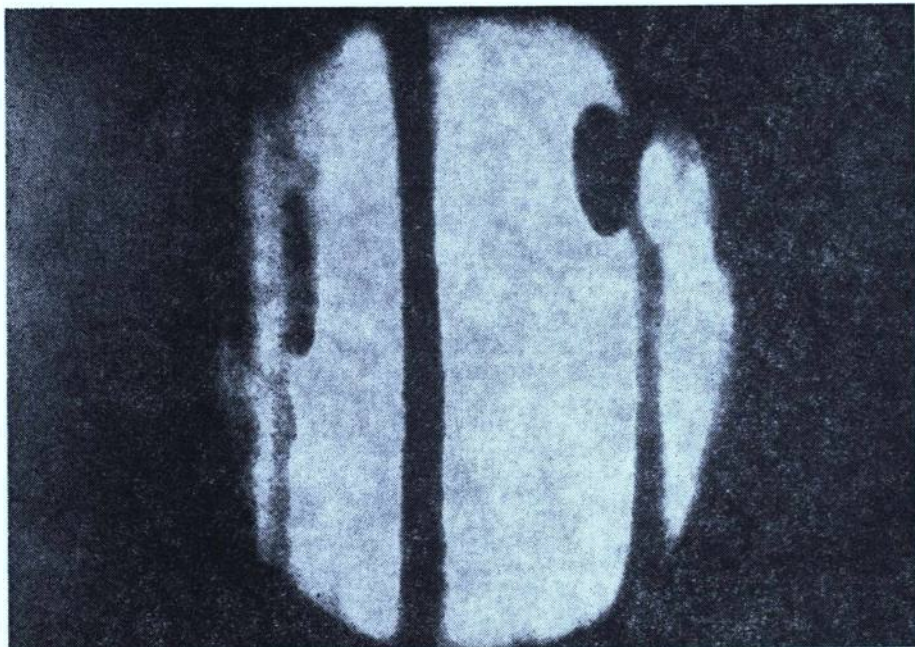
⁵² «Ridică această carte și soarbe tîlmăcirea ei» (id., p. 612)

⁵³ «Bea» (id., p. 612)

Cimpoiului său. Astfel și noi care ne îndeletnicim
cu arta literară, urmînd inimoasa estetică constructivă
a lui Rabelais vom cînta din cimpoaie și lire
spre a contribui în chipul nostru la apărarea
și întărirea patriei noastre și la ridicarea
zidurilor mărețe ale patriei noastre.

«...eternii noștri păzitori ai solului veșnic...»

Componente științifice ale gândirii eminesciene

LUI GOETHE NU-I REFUZĂ NIMENI ELOGIUL contribuțiilor sale la unele importante probleme ale evoluției, cu toate că poezia era prima mișcare în expresia oricărei gândiri ale sale despre viață, ca și despre natură.

În caietele lui Leonardo, rafinatul portretist al Giocondei, istoricii culturii europene găsesse numeroase izvoare ale științei despre pământ, despre aer și despre ape, ca și despre anatomia și fiziologia umană. Pentru că știința, la nivelul spre care tindea în epoca vinciană și începuse a se realiza viguros în secolul ce urma imediat revoluției franceze, cerea o poziție a gândirii, deopotrivă credincioasă experienței naturale, ca și unei logici interne, din ce în ce mai conștientă de puterile sale, și care a condus la teoriile ce domină secolul și asigură fundamentele deopotrivă experimentale și logice ale științei actuale.

Gândirea științifică a însemnat, deci, în acel secol al teoriei evoluției vieții pe acest pământ, al celor două principii fundamentale ale fenomenologiei fizice, principiul conservării energiei și acela al entropiei, o atitudine nouă față de marile probleme ale relațiilor noastre cu lumea.

Eminescu și-a însușit acest nou mod de a gândi. A aderat organic la teoriile lui Robert Mayer sub influența, desigur, a cursurilor lui Helmholtz, pătrunzând — ca puțini contemporani ai lui din întreaga Europă — importanța pentru înțelegerea lumii a principiului conservării energiei. A urmărit în opera marilor fizicieni contemporani formele diverse ale acestei energii care dinamizează viața materiei moarte ca și a celei vii. A prezentat în expresii de o precizie de invidiat rolul special pe care-l joacă energia calorică în acest proces universal al schimburilor naturale, arătându-i, cu

«AVEM CLIPA, AVEM RAZA...»

O VIZIUNE ASUPRA FIZICII (I)

deplină claritate, caracterul ei de energie, într-un sens degenerată, în procesele de mișcare, dar totuși esențial. A prezentat cu o precizie impresionantă, ceea ce numește echivalentul mecanic al căldurii, așa cum a fost stabilit de Joule.

Dar mai ales a gândit acest uriaș proces de schimburi energetice, importante fenomene ale naturii, în lumina unei viziuni unitare, care se regăsește la fiecare pas al scrierilor ce ni se înfățișează în acest inspirat început de publicare a viziunii eminesciene, întoarsă de la om la natură.

Să nu refuzăm poetului nostru dreptul de a gândi, cum nu i s-a refuzat lui Goethe de către germani și lui Leonardo de către italieni.

Dacă aceste scrieri ale sale cuprind unele, în orice caz puține, nepotriviri cu știința de azi, sau chiar cu cea contemporană lui, notele pe care editoarea acestei publicări le-a adăugat sînt suficiente și n-au nici o altă semnificație decît a celor care se folosesc la publicarea operelor lui Helmholtz sau Maxwell, sau a oricărui important scriitor de știință.

Proprietatea cu care Eminescu manipulează concepte așa de noi și așa de importante, cadrul unitar, permanent valabil, în care le valorifică, îl așază în primele rînduri ale celor care au gândit în epoca lui știința despre energie, despre cea calorică în special, iar scrierile lui îi dau dreptul de a figura în literatura noastră de filozofie a științei cu drept de cetățenie universală.

Octav ONICESCU

LECTURA CAIETELOR LUI EMINESCU NE conduce la constatarea că poetul avea nu numai preocupări umaniste, ci și preocupări științifice. Din cele 48 (+2) caiete aflate la Biblioteca Academiei, 14 conțin însemnări de matematică, astronomie, fizică, chimie, biologie. Cercetătorii operei poetului se ocupă și de aceste domenii. G. Călinescu se oprește în mai multe rînduri la preocupările științifice ale lui Eminescu. « Munca aceasta relevă, prin urmare, — spune criticul — o fire entuziasmată de poet diletant în ale științelor, o minte curioasă, cunoștințe solide însă nu. »¹ În realitate există două aspecte care trebuie discutate, și anume: ideile și ehnica. Însemnările științifice ale lui Eminescu dovedesc că înțelegea perfect ideile generale din domeniile pe care le-a abordat, că avea o viziune de ansamblu asupra lor. Chiar faptul că citează dintre oamenii de știință pe cei mai reprezentativi și se orientează foarte bine în lucrările lor constituie un sprijin al acestei afirmații. În domeniul echivalenței mecanice a căldurii, de pildă, sînt citați Mayer, Joule, Hirn, Helmholtz, Clausius. Mayer a făcut în 1842 pasul decisiv în clarificarea acestei probleme. Eminescu marchează acest moment în Mss. 2270, f. 116. « De la această dată începe — spune el — o nouă epocă în științele naturale ». Joule și Hirn au făcut cercetări experimentale, lucru care de asemenea este precizat de Eminescu în același manuscris, f. 22. Helmholtz, primul care a enunțat în mod clar principiul conservării energiei, este citat cu lucrarea *Erhaltung der Kraft* (f. 114). Mss. 2267 cuprinde o descriere pe larg a experiențelor lui Joule (ff. 22—25) și a teoriilor lui Mayer (ff. 93—99). Din Mss. 2270, ff. 27, 28 rezultă că Eminescu cunoștea lucrarea *Noțiuni generale de fizică și meteorologie* a lui Pouillet. Lucrarea cuprinde un capitol despre căldură, aceasta fiind tratată pe baza teoriei caloricului. Eminescu reține de la Pouillet numai date privind cantitatea de căldură radiată de soare pămîntului, nu și teoria

¹ G. Călinescu, *Opere* 12, București, 1969, p. 361.

depășită a caloricului. Este încă o dovadă că poetul avea o bună orientare în știință. Pentru căldură îl citează în mai multe rînduri (Mss. 2270, ff. 94, 147, 148) pe Clausius, care are o contribuție importantă în stabilirea principiului al doilea al termodinamicii și a fost unul dintre fondatorii teoriei cinetice a gazelor². De la el, Eminescu împrumută termenul de «desagregare» introdus de Clausius pentru a putea reprezenta matematic «munca totală», adică suma «muncii interioare și exterioare».

Eminescu era la curent cu marile probleme care preocupau lumea științifică contemporană lui și interesul său merge mai departe de o simplă curiozitate. El nu a fost un inovator în domeniul științelor, dar ceea ce a studiat a studiat bine. Dacă există puncte slabe acestea țin de tehnica de abordare a problemelor. Poetul nu stăpînea instrumentul matematic, destul de elaborat, necesar pentru a descrie în relații legile care guvernează fenomenele. De aceea, din însemnările sale, în special cele fizico-chimice, lipsesc formulele, ceea ce dă impresia unor fragmente de știință popularizată. Poetul era diletant cel mult din punctul de vedere al tehnicii, dar nu și al înțelegerii problemelor. Considerăm că încercările științifice ale lui Eminescu merită să fie judecate de specialiști, bineînțeles din perspectiva științei secolului al XIX-lea.

În domeniul fizicii poetul se preocupă de masă, accelerație, mișcare și legile mișcării, greutate, gravitație, definiția noțiunii de forță, mișcare centrală, forță centrifugă, lucru mecanic, conservarea lucrului mecanic, calorimetrie, principiul întâi al termodinamicii, optică, unde, electricitate și magnetism. Astfel de însemnări găsim în Mss. 2267, 2270, 2257, 2255, 2261, 2275 B, 2266. Sint citați: Arhimede (287—212), Galileo Galilei (1564—1642), Johannes Kepler (1571—1630), Isaac Newton (1642—1727), Daniel Bernoulli (1700—1782), Henry Cavendish

(1731—1810), Jean-Sylvain Bailly (1736—1793), James Watt (1736—1819), Charles de Coulomb (1736—1806), Robert Brown (1773—1858), Pierre-Louis Dulong (1785—1838), Claude-Servais [Pouillet] (1790—1868), Robert von Mayer (1814—1878), Gustave-Adolphe Hirn (1815—1890), Emil du Bois Reymond (1818—1896), Sainte-Claire Deville (1818—1881), James Joule (1818—1889), John Tyndall (1820—1893), Hermann von Helmholtz (1821—1894), Rudolf Clausius (1822—1888).

Cea mai mare parte a însemnărilor de fizică se află în Mss. 2270 și 2267, caiete numite de poet *Fiziografie I* și *Fiziografie II*. Mss. 2267 cuprinde chestiuni de mecanică și căldură, luate după *Annalen der Chemie und Pharmacie von Wöhler und Liebig*, 1842, Bd XLII Maiheft, p. 233 et sqs., și reunite sub titlul *Observații asupra puterilor naturii nevăzute*. Caietul intitulat *Fiziografie I* (Mss. 2270) este numerotat de Eminescu de la 1 la 164 și este singurul care are la sfîrșit un sumar și anume:

	f. 164
Magnetism	1—7
Răd[ăcina] pătrată și rădăcina cub[ică]	7—14
Magnetism	15—19
Energia	20—24
Insolațiune	24—28
(Producțiune)	28, 29
Magnetism	29—33
Electricitate	34—40
(Transport)	40—43
Electricitate	44—53
(Munca)	54—61
Istorie	61
Sportul populației	64—66
Versuri	64—83
Principiul conservării muncii	84—89
(Table sinerionice 395—604)	100
	610—731) 101
Goții	102—104
Hunii	104—105
Gepizii	105
Vandalii, avarii	106
Longobarzii	107
Table sinerionice (717—842)	109
	(867—1041) 110—113
Teoria mecanică a căldurii	114—129
Radiarea căldurii	129—136
Teoria mecanică	136—158
Determinarea de mai înainte a sexului	158—161 ³

² Cercetările lui Clausius în legătură cu căldura sînt cuprinse în lucrarea *Théorie mécanique de la chaleur*, Partea I, II, Paris, 1869, 1874.

³ Paginile 162—163 cuprind poezii care nu mai sînt trecute în sumar.

Eminescu

Dacă mai adăugăm pierderea pe care razele o suferă cu ocazia trecerii lor prin atmosferă, găsim că suma de căldură pe care pământul o primește de la soare în cursul unui an, ar fi în stare a topi o conajă de gheață de 30 metri care ar cuprinde pământul întreg.

(Mss. 2270, ff. 27, 28)

Marin

Totalitatea căldurii ce soarele trimite pământului în cursul unui an, atît aceea ce este absorbită de aer cit și aceea ce sosește la sol, ar fi capabilă de a topi un strat de gheață ce ar acoperi suprafața întreagă a pământului, și care ar avea 30 metri grosime.

(p. 487)

Pouillet

Il résulte de ces expériences et de ces calculs que cette quantité de chaleur est égale à celle que serrait nécessaire pour fondre une couche de glace qui couvrirait toute la surface de la terre, et qui aurait 14 mètres d'épaisseur.

(T II, 1830, p. 704)

În Mss. 2270, f. 127 Eminescu imaginează o experiență «care nu s-a făcut pînă acum». Ea are drept scop să ilustreze transformarea energiei sunetului în căldură. Aici se întîlnește spiritul inventiv cu imaginația poetică.

Eminescu discută conceptul de materie prin care înțelege «o substanță permanentă, neatîrnată de simfurile noastre». El este pentru o teorie atomistă a materiei, dar cere fundamentarea ei științifică. Recunoaște meritul lui Leucip și Democrit de a fi formulat pentru prima dată această idee, dar «altceva este de a o exprima în forma strictă a unei ipoteze științifice și de a-i deschide calea pentru a deveni o teorie probată». Poetul consideră că un rol important îl are în această direcție privirea căldurii ca formă a energiei și relațiile ei cu alte «agenții». Teoria mecanică a căldurii este creația științei secolului al XIX-lea. Pînă atunci ridicarea temperaturii corpurilor era interpretată pe baza unei substanțe ipotetice, indestructibile și netransformabile, numită caloric. Eminescu amintește vechea teorie privitoare la calorice folosind termenul *phlogiston* (Mss. 2270, f. 117). Concepția caloricului indestructibil deși a permis dezvoltarea calorimetriei, nu a putut să reziste experienței⁴. S-a ajuns pînă la urmă la privirea căldurii ca o formă a energiei. Primii cinci oameni care au lucrat în domeniul teoriei mecanice a căldurii au fost: Mayer (medic, 28 ani) în Germania, Joule (industriar, 25 ani) în Anglia, Helmholtz (fiziolog, 32 ani) în Germania, Colding (inginer, 27 ani) în Danemarca, Carnot (inginer, 27 ani) în Franța — deci toți erau tineri și aveau meserii în afara domeniului fizicii.

⁴ Experiențe care au contrazis ideea caloricului sint, de exemplu, cele ale lui Benjamin Rumford (1753—1814) din 1798 sau ale lui Davy Humphry (1778—1829).

Această problemă care a stat în centrul atenției lumii științifice a secolului al XIX-lea nu-l lasă indiferent pe Eminescu. Pentru înțelegerea ei avea nevoie să-și lămurească noțiunile de energie, lucru mecanic, căldură, ceea ce și face după cum stau mărturie fragmentele din Mss. 2270 pe care le reproducem mai jos.

Energia este privită ca «putere de acțiune sau putere de muncă a unui corp» și se indică mărimea ei și cele două forme sub care apare, și anume, energia cinetică și energia potențială.

Lucrul mecanic este definit ca fiind «orice efect care schimbă poziția maselor ponderabile în spațiu». Se dă valoarea sa și cele două forme sub care apare — lucru mecanic «real» și «aprovizionat» — adică ceea ce numim noi astăzi lucru mecanic util, motor, eliberat, respectiv lucru mecanic absorbit, rezistent, cheltuit.

Eminescu își însoțește expunerea cu exemple sugestive. Astfel, conservarea energiei este ilustrată prin:

1) piatra care cade de la o înălțime dată (conservarea energiei în câmpul gravitațional);

2) arcu întins sau ceasornicul (conservarea energiei elastice).

Pentru a lămuri natura căldurii poetul exemplifică cu:

1) O bucată de fier fixată pe partea de jos a unei pietre care alunecă pe un plan înclinat aspru. Aici efectul mișcării nu apare în «mișcarea colectivă a maselor», ci în căldura dezvoltată în bucată de fier.

2) O bucată de fier pusă în acid sulfuric se încălzește — căldura ca rezultat al unui proces chimic.

3) O bucată de fier pusă la soare se încălzește — energia razelor solare a fost transformată în căldură.

Eminescu folosește în însemnările sale științifice modalități de lucru întîlnite și în poezia

sa. Principiul conservării energiei pe care-l consideră o « lege fundamentală a tuturor fenomenelor » este enunțat și discutat sub diferite forme.

Textele cuprind și neconcordanțe. Astfel, Eminescu dă, după Clausius⁵, unitatea pentru lucru mecanic — kilogrammetrul. Denumirea corectă este kilogram-forță-metru. Tot după Clausius dă valoarea de 424 kgm pentru echivalentul mecanic al caloriciei. La Bacaloglu⁶, de exemplu, această valoare este de 425 kgm. La f. 118 spune că fierul se dizolvă în acid sulfuric cind de fapt are loc o combinație chimică. La f. 122 găsim exprimarea corectă. În mai multe rinduri numește căldura « formă a mișcării », forma corectă — căldura formă a energiei — apare la ff. 23, 24. La f. 95 afirma, după St. Clair Deville, că nu există nici o combinație oricît de puternică care să nu sufere disociație termică. În realitate, există combinații care nu se descompun termic, de exemplu, NaOH, KOH, CaF₂. O eroare mai gravă, care însă aparține fizicienilor secolului al XIX-lea, este presupunerea existenței unui eter, mediu subtil care umple spațiul și servește ca suport pentru transmiterea luminii. Iată ce citim în lucrarea lui E. Bacaloglu: « Natura căldurii ne este necunoscută și nu putem face decît numai ipoteze asupra ei, cea mai probabilă din ele și mai în armonie cu starea actuală a cunoștințelor noastre este necontestat aceea a undulațiunilor pe care o vom dezvolta mai pe larg la teoria luminii. După aceasta, căldura s-ar produce prin vibrațiunile unui eter, adică ale unui mediu foarte subtil care se află răspîndit în toată natura și în spațiile intermoleculare ale tuturor corpurilor » ?.

Conceptul de eter nu a rezistat experiențelor. Dificultățile înțelegerii propagării luminii au fost înlăturate abia în 1905 de către Euler.

Prezentăm în transcriere integrală patru texte din Mss. 2270. Specificăm că primele trei dintre ele au titlurile date de Eminescu, iar pentru al patrulea dăm titlul indicat de poet în sumar (f. 164). Manuscrisul conține numeroase ștersături și completări, ceea ce dovedește că nu era mulțumit cu prima formă și căuta exprimări mai potrivite.

Magdalena VATAMANIUC-LUNGU

M. Eminescu

Insolațiune — însorire, faptul de a fi sorit, atins de razele soarelui

[f. 24] Dacă razele soarelui ar fi cu totul refractate⁸ de suprafața pămîntului⁹, nici nu l-ar putea încălzi, nici ar putea să exercite vr-o influență oarecare asupra lui¹⁰; efectul și influența lor devin abia posibile prin însușirea absorbitoare a obiectelor de pe pămînt. Aerul limpede lasă să treacă razele soarelui aproape neslăbite prin el și de aceea imediat¹¹ e puțin încălzit de ele. Coaja pămîntului însă care posedă o mare putere de absorpțiune, se încălzește într-un grad considerabil. Despre pămînt se încălzește din ce în ce și aerul. Încălzirea fiind inegală la diferitele puncte ale suprafeței pămîntului, fiind de exemplu mai mare la equator decît în regiunile polare, se strică echilibrul atmosferei și caută a se restabili prin curențe, pe cari

⁵ Vezi nota nr. 2.

⁶ E. Bacaloglu, *Elemente de fizică*, București, 1888, p. 368.

⁷ *Idem*, pp. 306—307.

⁸ în text: *rejectate*; scris deasupra: *refractate*, termen mai potrivit

⁹ după pămîntului apare el care este tăiat

¹⁰ *lumei*, tăiat; scris deasupra: *lui*

¹¹ *imediat*

noi le numim *vinturi*. Mișcările atmosferei noastre sunt așa dar produse, în originea lor, de razele soarelui. Briza care umflă pinza corăbiei, uraganul care desrădăcinează copaci sunt părți numai din energia pe cari soarele a trimis-o pământului sub formă de unde de eter. Prin aburire, care se-ntîmplă sub influența razelor soarelui pe suprafața mării se ridică în regiunile de sus ale aerului mase ¹² colosale de aburi de apă, unde, condensate în apă, cad jos în formă de ploae sau de zăpadă, și adunindu-se în pîrae și riuri, aleargă iarăși în mare. [f. 25]. În timpul acestei circulațiuni apa cheltuiește toată energia, care-o primise la început de la soare. Picătura de ploae ce cade, fluviul purtător de corăbii, căderile de apă care pun mori în mișcare sau mină sfredelul de tunel prin granitul Alpilor, au a mulțumi energia lor soarelui.

În frunzele verzi ale plantelor se descompune, prin razele de soare ce ele absorb, acidul carbonic primit din aer; oxigenul acidului se dă îndărăt în aer, carbonul însă se-nrebuințează pentru a construi ¹³ corpul plantei ¹⁴. În lemnul unui copac se ¹⁵ regăsește energia razelor solare, care au fost întrebuințată în curs de ani de zile pentru a-l forma; dar ea reapare fără scădere sub formă de lumină și căldură, cînd lemnul, sau mai bine zis carbonul din el e readus prin ardere la starea primitivă de *acid carbonic*. În păturile de cărbuni de pămînt, resturi modificate ale plantelor din străvechimi preistorice, posedăm înmagazinată o economie considerabilă de energie solară legată, care, repusă

12, 20, 23, 26, 53, 62, 72, 86, 106, 107, 112, 113, 120, 138, 137, 138, 139, 141, 143, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 159, 160,

163, ¹⁶⁴ scris cu s dublu (*massă, massei, massele, masselor* etc.)

¹³ *zidi*, tăiat; scris deasupra: *construi*

¹⁴ *animalului*, tăiat; scris deasupra: *plantei*

¹⁵ *se*, scris de două ori

în libertate prin procesul arderii, încălzește și luminează casele noastre, ridică ciocanele din uzine, învîrte fusele și mișcă locomotiva pe șinele de fier.

[f. 26] Dintre animale unele se nutresc direct [ilizibil] cu plante, altele consumă pe concreaturile lor erbivore: în amîndouă cazurile lumea plantelor apare ca nutritoarea lumii animale. În corpul animalic carboniul¹⁶ consumat se unește cu oxigenul cel inspirăm și e expirat sub formă de acid carbonic; adică, ceasornicul ce se-ntoarce în corpul plantei își sfîrșește cursul, în corpul animalului; adică energia razelor solare pe care planta a-ntrebuințat-o la desbinarea carbonului de oxigen, se eliberează în corpul animalului sub forma de căldură și mișcare, cînd cele două elemente constitutive se recombina în acid carbonic. Căldura singelui, bătaia inimei, capacitatea de muncă a brațelor noastre nu sunt nimic alt decît energie, originară din soare. Astfel soarele, prin mijlocirea undelor¹⁷ pe care le escitează în oceanul de eter al universului devine izvorul¹⁸ originar dătător de toată căldura¹⁹, de toată viața, de toată mișcarea pe suprafața pămîntului nostru.

Pentru a cunoaște suma de energie solară, radiată suprafeței pămîntului nostru, cată să aflăm masa²⁰ de căldură pe care-o pot produce razele soarelui, absorbite cu desăvîrșire de un plan de mărime determinată.

Pentru a executa această măsurătoare, Pouillet s-a servit de un instrument pe care l-a numit pyrheliometru. [f. 27] Acesta consistă dintr-un termometru, al cărui

glob se află înlăuntrul unui vas cilindric din subțire tinichea²¹ de argint umplută cu apă. Tubul termometrului care ese afară din vas e învelit într-un tub de alamă, carele, pentru a se putea citi starea termometrului are o spintecătură. Pe tubul de alamă mai e un disc [de] metal de-un diametru egal cu acela al vasului de argint. Pentru ca razele solare să lovească vertical²² deci într-o direcție cit se poate de favorabilă fundul vasului de argint, uns cu funingine ca să fie cit se poate de propice de-a absorbi raze, instrumentul se pune astfel către soare, încît umbra vasului de argint să cază exact pe discul de metal și să-l acopere. Dacă observăm acum suirea termometrului în curs de cinci minute, putem să indicăm cite unități de căldură au primit în acest timp suprafața unsă cu funingine, de vreme ce știm greutatea apei cuprinsă în vas.

O unitate de căldură este însă acea masă²³ sau sumă de căldură care se cere pentru a-ncălzi un kilogram de apă la 1° Celsius. E drept că planul uns cu funingine au și pierdut căldură prin reradiare (refracțiune) către spațiul ceresc; această pierdere se determină²⁴, observîndu-se în urmă căderea termometrului în umbră în curs de cinci minute²⁵. Suma acestei căderi se adună la suma masei²⁶ de căldură aflată întii. Dacă mai adăogim pierderea pe care razele o sufăr cu ocazia trecerii [f. 28] lor prin atmosferă găsim că suma de căldură pe care pămîntul o primește de la soare în cursul unui an, ar fi în stare a topi o coajă de gheață de 30 metri care ar cuprinde pămîntul întreg.

¹⁶ acidul, tăiat; carboniul scris în continuare

¹⁷ valurilor, tăiat; scris în continuare: undelor

¹⁸ sorgintea, tăiat; scris deasupra: izvorul

¹⁹ căldură, tăiat; scris în continuare: toată căldura

²¹ tenechea

²² Senkrechte (perpendicular), scris deasupra

²⁴ după determină, scris: apoi, șters

²⁵ Acesta, tăiat; scris în continuare: Suma

Provizie de muncă

[f. 20] Energie, putere de acțiune sau putere de muncă a unui corp. Ea se exprimă prin mărimea muncii pe care corpul o poate face, în kilogrammetri ²⁷. Puterea vie immanentă ²⁸ oricărui corp pus în mișcare e așadar energia lui. Dar nu numai corpuri în mișcare, ci și cele cari se află în repaos pot posedea energie. Dacă aruncăm de exemplu o peatră în sus și dacă ea ²⁹ în punctul culminant al suirii sale e prinsă de streșina unei case, ea rămâne acolo fără mișcare, însă nu fără posibilitatea de a împlini o lucrare, deci nu fără energie ³⁰ F. ³¹ Căci ³² dacă o lăsăm să cază de acolo la pământ, ea ajunge aci cu aceeași repejiune deci cu aceeași energie pe care-o posedea la aruncarea în sus, și poate deci să îplinească acum o lucrare, tot atît de mare ca aceea care-a fost întrebuințată pentru a o arunca în sus ³³. Energia immanentă pietrei ce sta pe streșină și care la cădere se manifestă ca energie a căderii, ea are a ³⁴ o mulțumi poziției sale înalte, adică împrejurării că e mai departe de pământ decît atunci cînd era jos ³⁵ (distanța).

Energia înmagazinată în corpul în repaos se numește energie a poziției, în repaos sau potențială; energia unui corp în mișcare se numește activă, actuală, kinetică ³⁶. Munca consumată pentru a întinde un arc se află ca energie potențială în coarda întinsă, iar la slobozire se schimbă în energie kynetice ³⁷, în energia cu care săgeata e svirlită. Munca pe care-o îndeplinește mina noastră la întoarcerea [f. 21] unui ceasornic trece ca energie potențială în coarda întinsă sau în greutatea ridicată și stă liniștită, pe cînd timp ceasornicul e împiedecat; dacă o degajăm, energia în repaos se traduce încet încet în energia de mișcare a roților ce se-nvîrt. Din exemplele de mai sus se vede de ce energia în repaos se numește energie de tensiune sau în genere tensiune.

Dacă o piatră se aruncă vertical în sus, repejiunea ei ³⁸ se împuținează sub influența greutateii, care lucrează în sens invers; dar ceea ce pierde ca energie de mișcare cîștigă ca energie a poziției, pîn-la cel mai înalt ³⁹ punct al suirii ei, ⁴⁰ unde toată repejiunea-i e sleită, și toată energia de mișcare ce i se deduse la-nceput e tradusă în energie a poziției. Cînd cade iar în jos, își începe căzutul c-o sumă de energie potențială, egală cu energia de la-nceput, dar căzînd tot mai adînc, energia poziției devine mai mică, iar energia mișcării devine mai mare și anume astfel că suma amîndurora rămîne pururea aceeași. În momentul în fine în care ajunge la pământ, toată energia ei s-a schimbat în energie de mișcare, care e tot atît de mare ca aceea cu care s-a suit la început în sus. Energia totală a pietrei aruncate adică suma energiei mișcării și energiei tensiunii rămîne neschimbată în cursul ⁴¹ întregii sale mișcări, căci s-au transformat numai ⁴² un soi de energie în cel alt soi, fără pierdere și fără cîștig, fără adaos fără scădere.

[f. 22] Dar ce se face acum energia pietrei, cînd ea a ajuns la pământ și e pusă de odată în repaos?

²⁷ kilograme metrice, tăiat; scris deasupra: kilogrammetri. La f. 19 v se dau următoarele explicații: «kilogram greutatea unui litru de apă caldă de 4° Cels[ius] = 1000 grame. Kilogrammetru, unitate de măsură pentru cantitatea unei munci; munca întrebuințată pentru a ridica un kilogram la înălțimea de un metru.» Deasupra cuvîntului mărimea e scris cantitatea

²⁸ immanentă.

²⁹ el tăiat; scris deasupra: ea

³⁰ sublinierea: cu creion roșu

³¹ la f. 19 v se face completarea: «F Energia, provizie încă disponibilă de muncă cu puțință»

³² Dacă, tăiat; scris în continuare: Căci

³³ sublinierea: cu creion albastru

³⁴ a, scris deasupra

³⁵ sublinierea: cu creion albastru

³⁶, ³⁷ corect: cinetică

³⁸, ⁴⁰ lui, tăiat; scris deasupra: ei

³⁹ înalt

⁴¹ cursul, scris deasupra

⁴², ¹²⁴ lecțiuni nesigure

Energia puterii văzute a căderii e fără îndoială nimicită în momentul ciocnirii cu pământul, dar observăm că, oricând, prin ciocnire sau fricțiune, se nimicește în aparență o ⁴³ energie a mișcării, în locu-i se naște o *încălzire* a corpurilor cari participă la ciocnire sau la fricțiune. O ghiulea de tun, proiectată bunăoară în contra unei plăci de cuirasă ⁴⁴, se-ncălzește de e roșie ca arsă în foc, și dacă un tren e împiedicat de bremză ⁴⁵, se-ncălzesc și roțile și brenza.

Joule și Hirn au dovedit prin experimente că 424 de unități muncă ⁴⁶ (mkg. kilogramuri metrice ⁴⁷) cari des pier în aparență cu ocazia unei ciocniri sau a unei fricțiuni, produc o sumă de căldură care e în stare de-a încălzi 1 kg de apă la 1° Celsius. Această sumă de căldură (unitate calorică) dacă se va consuma într-o mașină de vapor bunăoară produce o muncă de 424 mkg ⁴⁸ (kilogramuri metrice). Acest număr de 424 mkg se numește *echivalentul mecanic* ⁴⁹ al căldurii.

Faptul transformării muncii în căldură și viceversa se pricepe numai de cit, dacă, în înțelesul teoriei mecanice a căldurii, admitem, că și ⁵⁰ căldura e un fel de mișcare și anume o mișcare a particulelor celor mai mici sau a moleculelor [f. 23] corpurilor, care din cauza micimii extraordinare a acestor particule nu sunt văzute pentru ochiul nostru, dar cari asupra pipăitului nostru produc impresia ce ⁵¹ se numește căldură. Dacă așa dar *energia mișcării văzute a unui corp se nimicește în aparență prin ciocnire sau fricțiune, ea nu dispare în realitate, ci se prefăce, fără pierdere și fără adaos în energia nevăzută a căldurii*. Energia nu se poate nimici nicicând și tot astfel nu se poate produce energie din nimic. Toate fenomenele din natură cu ocazia căror pare a dispărea energie se-ntemeiază numai pe transformarea energiei unui soi de mișcare în energia unui alt soi de mișcare sau pe transformarea energiei de mișcare în energie de poziție și viceversa. Conform acestora suma totală a energiei existente în univers rămâne pururea egală cu ea însăși, nu se poate nici spori, nici diminua. Această lege fundamentală a tuturor fenomenelor, confirmată de toate experimentele e *principiul conservării energiei*, sau, mai puțin potrivit principiul *conservării puterii*.

Această lege stăpînind transformările tuturor energiilor din natură (sunet, căldură, lumină, electricitate, afinitate chimică, electricitate și energie mecanică) așa încît ele nu sunt de cit forme fenomenologice ale unui și aceluiaș princip, ne duce la cunoștința conexității lor intime [f. 24] și ne îndreptățește a vorbi despre o unitate a puterilor naturii.

Principiul conservațiunii muncii ⁵² (Satz von der Erhaltung der Arbeit)

[f. 84] Sub lucrare (putere) înțelegem orice efect care schimbă poziția maselor ⁵³ ponderabile în spațiu. Quantul ⁵⁴ unei lucrări se măsură așa dar prin schimbarea de poziție, pe care-o greutate oarecare de mărime hotărîtă ⁵⁵ au suferit-o prin ea. Prin lumină, căldură, electricitate, magnetism corpuri grele își pot schimba locul. Admitem însă că toate așa numitele forțe ale naturii sunt numai forme ale mișcării. Cele mai deosebite forme ⁵⁶ ale mișcării pot așa dar să împlinească o lucrare. Aci lucrarea se face totdeauna în socoteala mișcării. Căldura aburului consistă de ex[emplu] ⁵⁷ din (mișcări exe-

⁴³ o, scris deasupra

⁴⁴ cuirasă

⁴⁵ bremză din germană: Bremse (trînă)

⁴⁶, ⁴⁷, ⁴⁸ kilogrammetri, scris deasupra

⁴⁹, ⁶¹, ⁶³, ⁶⁷, ⁶⁹, ⁷¹, ⁷³, ⁸², ⁹⁰, ¹²⁵, ¹²⁶, ¹²⁷, ¹²⁹ scris cu *ch* (*mechanică*, *mechanice* etc.)

⁵⁰ și, adăugat ulterior

⁵¹ care, șters; scris deasupra *ce*

⁵² puterii, tăiat; scris deasupra: *muncii*

⁵⁴ Mărima, tăiat; scris deasupra *Quantul*

⁵⁵ urmează: *asupra*, tăiat

⁵⁶ forme, scris deasupra

⁵⁷ urmează: *în cea mai mare parte*, tăiat

cutate)⁵⁸ în cea mai mare⁵⁹ parte în linie dreaptă ale particulelor de aburi, mișcări cari se stingheresc între olaltă în multe direcțiuni⁶⁰. Îndată ce aburul ne dă o lucrare, mișcînd bunăoară cilindrul unei mașine, o parte corespunzătoare a acelor mișcări ale particulelor *dispare*. Adeseori lucrul se exprimă astfel: o cantitate anumită de căldură s-au schimbat într-o cantitate echivalentă de muncă mecanică⁶¹.

[f. 85] Mai exact vorbind însă este că o parte a mișcărilor iregulare a[le] particulelor de abur s-au uzat, pentru a pune în mișcare o masă⁶² ponderabilă mai mare. Așa dar numai această una formă a mișcării au trecut într-o alta, și lucrarea rezultată măsurată cu produsul greutății puse în mișcare și a distanței parcurse e absolut egală sumei micilor mărimi de lucrare, care se pot măsura cu produsul din greutatea unui număr de particule de abur și din distanțele parcurse de ele, căci toate acestea au dispărut în momentul în care lucrarea esterioră s-a îndeplinit. O parte așa dar a muncii moleculare a particulelor de abur s-au prefăcut în muncă mecanică a cilindrului. Dacă la frecare, la compresiunea corpurilor despiere munca mecanică⁶³ și apare căldură în locul ei, atunci viceversa munca mecanică se schimbă într-o cantitate corespunzătoare de muncă moleculară. Nu însă în toate cazurile unde căldura devine latentă se naște muncă mecanică în înțelesul comun al cuvîntului. Adesea căldura nu se întrebuițează decît de-a transporta particulele însuși corpurilor încălzite în pozițiuni nouă. E știut că sub influența căldurii⁶⁴ toate corpurile se dilatează, în gradul cel mai mare gazurile, mai puțin fluidele și corpurile solide. Și în aceste dispare munca moleculară.

[f. 86] Precum munca citată în pilda de mai sus cu mașina de vapor se-ntrebuițează pentru a pune cilindrul în mișcare, tot astfel ea se-ntrebuițează în cazul de față pentru a schimba distanța dintre molecule. Munca prestată în chipul acesta se numește muncă de desagregațiune. Ea se schimbă din nou în muncă moleculară, cînd particulele se reîntorc⁶⁵ în poziția lor de mai nainte. În genere așa dar munca moleculară poate trece în lucrare mecanică sau în muncă de desagregare și vice versa aceste două feluri pot retrece în muncă moleculară. *Suma acestor trei forme ale lucrării rămîne pururea neschimbată*. Acesta este principiul numit al conservării lucrării.

Principiul conservării lucrării nu se aplică numai la căldură, forma cea mai răspîndită și mai generală a mișcării, ci și la celelalte soiuri ale mișcării. Întîmplîndu-se aceasta nu se schimbă decît un inel din lanțul celor trei mișcări cari trec una-ntr-alta, adică soiul sau⁶⁶ natura muncii moleculare. Prin electricitate de ex[emplu] ea și prin căldură se poate produce muncă de desagregare și muncă mecanică⁶⁷, dar soiul mișcării [f. 87] pe care-o numim electricitate e în orice caz altul, deși natura lui intimă ne-a rămas încă necunoscută. Există așa dar deosebite soiuri de muncă moleculară, dar în fond nu există⁶⁸ decît una singură lucrare de desagregare și una singură formă de lucrare mecanică⁶⁹. Disagregațiune numim pururea schimbările constante de distanță a moleculelor, din ori⁷⁰ și ce cauză ar avea loc. Dacă deosebim sporirea de volum al unui corp de schimbarea stării sale de agregatie, iar pe aceasta de descompunerea chimică, de *disociație*, acestea nu sunt totuși decît numai grade ale disagregațiunii. Tot astfel munca mecanică⁷¹ consistă pretutîndene în deslocere, schimbare de, a unor mase⁷² ponderabile. Formele varii ale mișcării moleculare pot însă să se transforme unele în altele, după împrejurări. Astfel o cantitate oarecare de muncă electrică poate trece în acelaș timp în căldură, disagregație și muncă mecanică⁷³ și o cantitate oarecare a acestei din urmă poate să producă prin frecare electricitate, căldură și disagregație. În toate cazurile acestea sumă a⁷⁴ muncii rămîne constantă.

⁵⁸ mici ascensiuni executate, scris deasupra

⁵⁹ mare, scris deasupra

⁶⁰ feluri, scris deasupra

⁶¹ la f. 83 v se face o completarea: *) O cantitate de muncă musculară s-au schimbat într-un echivalent de putere musculară. O cantitate de muncă intelectuală s-au schimbat într-un echivalent de aptitudine intelectuală

⁶⁴ sub influența căldurii, scris deasupra

⁶⁵ întorc, tăiat; scris în continuare: reîntorc

⁶⁶ și tăiat; scris deasupra sau. ⁶⁸ e, tăiat; scris deasupra: există. ⁷⁰ ce, tăiat. ⁷⁴ a scris deasupra

[f. 86] Între formele de muncă pe cari le distingem, *munca mecanică* se-ntrebuințează ca măsură comună pentru toate celelalte, pentru că ea se ⁷⁵ poate determina mai imediat ⁷⁶ prin măsurătură. Asupra celorlalte forme măsura se-ntrebuințează cu ajutorul principiului conservării muncii, conform căreia o cantitate oarecare de muncă moleculară sau de disgregație trebuie să fie echivalentă cu munca mecanică în care trece. La munca mecanică o greutate sau poate fi ridicată în sensul invers gravitației, adică în sus, sau poate fi mișcată prin proprie gravitațiune, sau poate fi pornită înainte prin învingerea fricțiunii etc. etc. La frecare, munca mecanică cerută pentru a o învinge, trece în căldură. Când mișcăm o greutate, munca întrebuințată ⁷⁷ pentru a o ridica se acumulează oarecum în ea, de vreme ce prin cădere de la aceeași înălțime poate s-o comunice altor corpuri. Disgregațiunea stă în privirea aceasta într-un raport asemănător ⁷⁸ cu greutatea ridicată: pentru a o produce se consumă ⁷⁹ [f. 89] o cantitate oarecare de muncă moleculară, mai cu seamă sub formă de căldură, care trebuie să se nască din nou dindată ce disgregațiunea încetează. Însă o greutate ridicată rămâne atita timp în pozițiunea ei ridicată, până ce prin o altă lucrare oarecare de ex[emplu] prin aburul dilatat prin mișcarea căldurii, prin oscilațiunile moleculelor unei funii, de care greutatea e spinzurată, i se mai ⁸⁰ ține echilibrul gravitației sale. Tot astfel se menține atita disgregația moleculelor unui corp, până ce prin vr-o lucrare internă de ex[emplu] prin oscilațiuni de căldură se împiedică reîmpreunarea lor. Din momentul în care-a avut loc ridicarea greutății sau disgregarea moleculelor și până în momentul în care ⁸¹, prin căderea greutății sau împreunarea moleculelor, se produce munca cerută pentru un scop oarecare, se poate ca, pentru un timp mai scurt sau mai îndelung să existe o stare staționară, în care se produce numai atita muncă înlăuntru cit e de necesitate pentru păstrarea echilibrului încît în starea existentă, în poziția corpului și a moleculelor, în temperatura, în repartiția electrică să nu se schimbe nimic. Abia în momentul cînd prin o perturbare a acestei stări de echilibru, obiectul cade sau moleculele [f. 90] se apropie, se ivesc și transformățiuni ale muncii: munca mecanică sau de disgregațiune se schimbă mai întii în muncă moleculară, de regulă în căldură, iar aceasta poate trece în parte într-o muncă mecanică ⁸² sau într-o disgrega-

⁷⁵ poate fi, tăiat; scris deasupra, se

⁷⁶, ¹¹⁵, ¹³² imediat

⁷⁷ acumulată, tăiat; scris deasupra: întrebuințată

⁷⁸ ana'og, tăiat; scris deasupra: asemănător

⁷⁹ cere, tăiat; scris deasupra: consumă

⁸⁰ mai, scris deasupra

⁸¹ se produce, tăiat

ține a moleculelor pînă atunci, pînă cînd în urma vreunei împrejurări se restabilește din nou starea staționară. Pe cît timp într-o greutate ridicată sau în molecule disgregate, e disponibilă o sumă oarecare de muncă, care poate deveni liberă în momentul, cînd încetează starea de echilibru, care împiedică căderea greutății sau împreunarea moleculelor, orice greutate ridicată și orice disgregațiune se poate considera ca o provizie de muncă. Provizia de muncă este însă naturalmente exact tot atît de mare, ca munca aceea care au efectuat ridicarea sau disgregarea, precum și ca munca aceea ce se va ivi din nou⁸³ la cădere sau la agregare.

Principiul conservării muncii se poate deci exprima și astfel : *Suma muncii reale și a proviziei de muncă rămîne neschimbată*. E clar îndealtmintrelea că aceasta este numai o formulare deosebită pentru principiul conservării sumei oricărei munci⁸⁴, pentru că sub provizie de muncă nu înțelegem decît o ridicare de greutate sau o desagregare, produsă prin muncă reală [f. 91] care rămîne păstrată prin o stare de mișcare staționară. Dacă ne-ar fi cu putință de-a observa cele mai mici mișcări oscilante ale atomelor, precum și mișcarea corpurilor și de-a observa schimbările lor moleculare permanente atunci am afla fără îndoială că principiul cum că toată munca e reală⁸⁵ e constantă e cu strictetă corect. Dar acolo unde particulele masei⁸⁶ se mișcă într-una în mediu împrejurul acelorași pozițiuni de echilibru, materia ne pare în repaos. Deci munca aceea care într-o stare staționară se operează oarecum într-ascuns, o numim muncă aprovizionată (îmagazinată). În loc de-a o numi astfel, am putea s-o numim și muncă moleculară internă și s-o distingem de acea muncă a moleculelor care se naște în momentul cînd se schimbă starea de echilibru a temperaturii, a repartiției electrice, și care se numește muncă moleculară esterioră.

Pururea se succed stări staționare cu schimbări. Natura prezintă priveliștea neîncetată a trecerii de muncă aprovizionată în muncă reală, de muncă reală în aprovizionată. Vom arăta numai exemple pe cari le prezintă desagregarea și reîntoarcerea ei în această privire. Diferitele stări de agregare precum se admite, se-ntemeiază pe stări diferite de mișcare ale moleculelor. În gaze ele fug una de alta și se mișcă în linie dreaptă atît de mult timp, pînă ce dau [f. 92] de un perete sau de alte molecule de cari sunt respinse (zurückprallen). În fluide moleculele oscilează [ilizibil] împrejurul mișcătoarei poziții de echilibru, în corpurile solide împrejurul unor poziții de echilibru fixe. Pentru a preface bunăoară un fluid într-un gaz, munca moleculelor trebuie sporită. Aceasta se-ntîmplă, introducîndu-le căldură. Pe cît crește numai munca moleculară a fluidelor, sporește pur și simplu temperatura. Dar dacă-i permitem fluidului să se dilateze, o parte din munca moleculară se schimbă în desagregație. Dacă prin introducere continuă de căldură din ce în ce mai mare, disagregația ajunge atît de departe, încît particulele de fluid scapă dincolo⁸⁷ de sferile lor de atracțiune reciprocă, atunci, fluidul prefăcîndu-se în gaz sau abur, se naște o nouă stare de echilibru pentru a cărei stabilire s-a cerut multă muncă moleculară adică căldură. Dar dacă-i detragem aburului căldură⁸⁸, dacă împuținăm munca sa interioră, ajungem la un punct, unde depărtările medii ale moleculelor devin atît de mici, încît reintră iarăși în sfera atracțiunii lor reciproce; la restabilirea acestor stări de echilibru originare, trebuie să se nască din nou muncă moleculară în urma puterilor de acțiune, devenite active, și anume se liberează căldură, iar [f. 93] în cazul din urmă cantitatea de căldură care se naște este tot atît de mare ca aceea care dispăruse în cazul de-ntîiu.

În esență se-ntîmplă tot astfel cu încheierea și soluțiunea⁸⁹ combinațiunilor chimice. În orice corp putem distinge pe lîngă starea mecanică⁹⁰ de echilibru una chimică. Fiecare

⁸³ reapărea, tăiat; scris deasupra: *ivi din nou*

⁸⁴ puteri, tăiat; scris în continuare: *munci*

⁸⁵ constantă, tăiat; scris în continuare: *reală*

⁸⁷ afară, tăiat; scris deasupra: *dincolo*

⁸⁸ atunci munca sa interioră scade, tăiat

⁸⁹ disoluțiunea, tăiat; scris deasupra: *soluțiunea*

molecul în sensul fizical consistă dintr-un număr de molecule chimice, sau din *atome* precum se numesc moleculele chimice ce nu se pot descompune mai departe. Precum moleculele, conform stării de agregare al corpului respectiv se pot afla în deosebite stări de mișcare, tot astfel pot și atomele după natura combinării lor chimice. Chimia mai nouă consideră toți corpii ca compuși din combinațiuni de atome omogene. Hidrogenul e tot așa de bine o combinație ca și acidul muriatic⁹¹ HCl (Chlorwasserstoff Salzsäure); în cel de-ntii sunt combinate două atome de hidrogen (H. H) în cel din urmă e combinat cite un atom de hidrogen cu unul de clor (H. Cl)⁹². Dar și aci repausul aparent e numai o stare staționară de mișcare. Atomele chimice ale unei combinațiuni oscilează, precum se admite, împrejurul unor stări de echilibru mai mult sau mai puțin stabile. Asupra felului acestei mișcări influențează în mod esențial starea fizică de agregatiune. În gazuri și fluide [f. 94] atomele chimice au de regulă o stare de mișcare mai liberă, încît ici și colo unele se smulg din combinațiunile lor, pentru a se uni curînd după aceea cu alte atome, devenite asemenea libere. În acidul muriatic⁹³ (H. Cl) în stare de gaz sau în stare fluidă bunăoară combinația chimică medie a tuturor moleculelor chimice e = H. Cl, dar aceasta nu oprește ca într-una unele atome de H și Cl să se afle în mod trecător în stare liberă, din care numai de cit se întorc prin atracțiuni chimice în stare legată. În acest chip se explică în mod satisfăcător solubilitatea mai lesnicioasă pe cari o prezintă gazele și fluidele față cu *căldura*, *electricitatea* și alte combinațiuni chimice (Clausius Abhandlungen zur mechanischen Wärmetheorie II. S. 214. Braunschweig 1867).

În agregatiunea moleculelor chimice se găsesc deosebiri analoage cu cele ce se găsesc în starea de agregare fizică. Există combinațiuni chimice mai puternice și mai slabe⁹⁴. Atracțiunile, în puterea cărora particulele oscilează împrejurul unei⁹⁵ poziții⁹⁶ de echilibru sunt ici mai slabe, colo mai tari. Aceste deosebiri ale agregatiunii chimice sunt firește⁹⁷ cu totul independente de cele fizicale, de vreme ce moleculele fizicale sunt totdeauna deja [f. 95] agregate chimice; deci combinațiuni foarte tari pot obveni în stare de agregatiune gazoasă și combinațiuni foarte slabe în stare de agregatiune fizică solidă. În genere combinațiunile unor atome omogene, așa dar corpurile chimice simple aparțin combinațiunilor celor mai slabe, căci mai toate, afară de unele metale, se pot despărți foarte lesne pentru a se uni cu atome eterogene. Pe de altă parte sunt tot astfel și combinațiunile foarte compuse, cari se despart lesne în combinațiuni mai simple. Între aceste se numără aproape toate combinațiunile așa numite organice. Combinațiuni chimice puternice se găsesc așa dar mai cu seamă între combinațiunile mai simple de atomi eterogeni. Astfel acidul carbonic, apa, amoniacul, multe oxide metalice precum și acidele anorganice sunt combinațiuni greu de descompus. Precum deosebitele stări de agregare pot fi schimbate una-ntr-alta, tot astfel și combinațiuni mai slabe se pot schimba în mai tari și vice versa. Nu există nici o combinație, oricît de puternică ar fi care să nu sufere disociație prin introducerea de mari cantități de căldură (St. Clair Deville o dovedește).

[f. 96] Ca și la schimbarea unui fluid într-un gaz dispăre și aci o cantitate anume de muncă internă a căldurii, pentru a trece în munca de disociațiune. Cînd disociațiunea s-a întîmplat atomele se află într-o nouă stare de echilibru. La disociațiunea apei, în loc de combinația tare⁹⁸ H₂O se nasc combinațiile slabe H.H. și O.O. în cari stările de oscilațiune ale atomelor sunt poate atît de deosebite de acelea din combinația tare H₂O, ca și stările de oscilațiune ale moleculelor de abur, comparate cu cele din apă: adică

⁹¹ acidul muriatic, scris deasupra

⁹² (H.Cl), scris deasupra

⁹³ chlor cloridrogenul, tăiat; scris deasupra: acidul muriatic

⁹⁴ Acolo, tăiat

⁹⁵ unei, scris deasupra

⁹⁶ stări, scris deasupra

⁹⁷ naturalmente, tăiat; firește, scris în continuare

⁹⁸ tare, scris deasupra

atomele acelor combinațiuni slabe vor descrie peste tot căi mai lungi și vor presta mai multă muncă moleculară internă. Pentru a le introduce o asemenea muncă se cere tocmai căldura. Dar tot odată munca întrebuițată la disociațiune există ca muncă aprovizionată, pentrucă, îndată ce se turbură noua stare de echilibru, ele se pot rempreuna, și atunci munca întrebuițată pentru disociațiune apare din nou sub formă de căldură. Aci moleculele chimice au trecut tot odată în starea lor de echilibru de mai nainte [f. 97] în care munca staționară pe care-o execută la mișcărilor lor împrejurul poziției de echilibru, se scade⁹⁹ cu suma muncii interne, devenite libere la actual combinării. Astfel fenomenele cite se manifestă la combinare și disociație seamănă de pe deplin cu cele ce se observă la schimbarea stărilor de agregatie, cu singura deosebire că, la disociație, se cer în genere mult mai mari cantități de muncă decît la desagregatie și de aceea schimbul¹⁰⁰ între muncă aprovizionată și reală ajunge la valori mult mai însemnătoare.

Prin regularitatea cu care în [ilizibil] se operează încheierea și rotațiunea de combinații chimice, ele înșile au o parte foarte remarcabilă în continua schimbare de muncă aprovizionată și reală interioară și exterioară. În plante se operează disociația combinațiunilor tari¹⁰¹. Acidul carbonic, apa, amoniacul, acidul nitric, acidul sulfuric al nitratelor și sulfatelor sunt primite de ele și descompuse în combinațiuni mai slabe precum fibra lemnoasă, amidon (Stärke) [f. 98] zahăr, materii albuminoase ș. a. m. d., în cari se îngrămădește mare cantitate de muncă aprovizionată, pe cînd în acelaș timp se eliminază oxigen. În animale, combinațiile produse de plante¹⁰², prin introducerea de oxigen atmosferic, adică printr-un proces de ardere se reschimbă în combinațiile solide din cari le crease planta, și în acelaș timp munca, înmagazinată în combinațiunile organice se schimbă¹⁰³ în muncă reală, parte în căldură, parte în muncă esterieară a mușchilor. Locul din care sunt stăpînite toate aceste prestări de muncă ale animalelor e sistemul nervos. El întreține mersul acelor funcțiuni, cari cauzează arderile, el regulează respirația și radiarea (Ausstrahlung) căldurii, el determină pe mușchi la munca lor¹⁰⁴. În multe cazuri¹⁰⁵, și mai cu seamă în cazul din urmă, influențele ce pornesc de la sistemul nervos stau asemenea sub influența unor mișcări esterieoare, a impresiilor simțurilor. Dar adevăratul izvor al lucrărilor sale nu e în aceste simțuri, ci în combinațiile chimice din care e compusă masa¹⁰⁶ nervoasă și cari sunt luate din laboratoriu plantei într-o formă puțin [f. 99] modificată. În ele e grămădită munca înmagazinată care, sub influența impresiilor dinafară, se schimbă în muncă reală.

Combinațiunile din cari consistă masa¹⁰⁷ nervoasă¹⁰⁸, pe cît timp procese de iritare¹⁰⁹ nu incurg spre a o schimba¹¹⁰, se află aproximativ în acea¹¹¹ stare staționară, care în afară pare repaos. Dar acest repaos e aparent numai ca în toate cazurile în care e vorba de stări de mișcare staționare. Atomele acelor combinații complexe sunt în mișcare neconstantă, ici și colo scapă din sferile de acțiune ale atomelor cu cari fusese combinate pînă-acum în sferile de acțiune ale altor atome, devenite asemenea libere.

Într-un asemenea fluid, lesne de disolvat, precum ea acela care constituie masa¹¹² nervoasă încheierea și soluționarea de combinațiuni se succed neincetat și masa¹¹³ apare staționară numai în cauză că în același timp se operează în mediu tot pe atitea descompuneri cite combinațiuni.

⁹⁹ e scăzută, tăiat; scris în continuare: se scade

¹⁰⁰ Austausch, scris deasupra

¹⁰¹ solide, tăiat; scris deasupra: tari

¹⁰² se schimbă în combinațiuni mai solide, tăiat

¹⁰³ trece, tăiat; se schimbă, scris în continuare

¹⁰⁴ Dar adevăratul izvor al lucrărilor sale, tăiat

¹⁰⁵ chipuri, tăiat; cazuri, scris deasupra

¹⁰⁶ se află, tăiat

¹⁰⁹ procese de iritare, scris deasupra; între de și iritare e scris timp, tăiat

¹¹⁰ procese de iritare, tăiat

¹¹¹ liniște deplină, tăiat

[f. 114] De cînd oamenii au făcut din țesătura pestriță a fenomenelor un obiect¹¹⁴ al gândirii lor serioase, s-a impus din ce în ce mai mult necesitatea, de a-și face despre ele o închipuire unitară, care să vadă în fenomenele schimbăcioase evidențe permanente, neschimbate în esența lor, cari nu fac decît a-și schimba starea lor și raporturile între ele și către noi.

Admiterea unei materii în genere e cel de-ntîiu pas spre o asemenea închipuire; căci sub materie înțelegem o substanță permanentă, neatîrnată de simțurile noastre. Ceea ce persistă însă nu pot fi bucățile de materie de dimensiuni determinate, căci pe aceste le vedem devenind praf sau volatilizîndu-se, fără a lăsa o urmă pe care s-o putem constata imediat¹¹⁵ cu simțurile noastre.

Permanența¹¹⁶ materiei nu este nici decum o teorie cîștigată prin experiență, precum se susține uneori. Părerea optică contrazice de o sută de ori pe zi acestui adevăr și nici experiența proprie¹¹⁷ științifică n-a putut să-l confirme vr-o dată; căci oricîteori la procese chimice s-a comparat greutatea părților cu greutatea combinațiunii, nici odată nu s-a aflat o deplină concordare. Dar aci oricine concludă că nimeni nu poate executa¹¹⁸ o cîntărire absolut lipsită de erori și nimănui nu-i vine-n minte de-a spune că aceea diferență s-ar explica prin naștere sau peire de materie. — Cumcă materia nu poate nici naște, nici peri e un adevăr întemeiat pe chiar constituția¹¹⁹ inteligenței noastre și de o siguranță *a priori*, asemenea cu legea cauzalității cu care caută să fi stînd în cea mai strînsă legătură.

[f. 115] În istoria științelor principiul constanței materiei nu s-a arătat la început ca un principiu al experienței, căci în antichitatea cea mai veche deja — într-un timp în care nu se măsura și nu se cîntărea — el a fost esprînat de cugetătorii consecvenți. Ei au și susținut că existențele neschimbăcioase și constante pe cari inteligența noastră pare a le cere, sunt mase¹²⁰ nesfîrșit de mici sau mai bine zis fără întindere și o bucată de materie cu dimensiuni hotărîte e compusă dintr-un număr mare de asemenea *atome*. Toate schimbările din lume se datoresc mișcării¹²¹ atomelor, cari ele înșile nu pot suferi niciodată o schimbare a naturii lor.

Această aserțiune rostită acum două mii de ani de înțelepții greci e vorba ca să devie cu adevărat dovedit în toate studiile și aceasta e ținta cea din urmă a tuturor științelor naturale. E drept că această idee e veche ca și filosofia occidentală, că au rostit-o ca axiom filozofic Leucipp și Democrite. Dar altceva este de a exprima această idee în forma strictă a unei ipoteze științifice și a-i deschide calea pentru a deveni o teorie probată. În această¹²² formă ideea a apărut abia în timpii din urmă, într-o scriere însă cu drept cuvînt numită *Conservarea puterii* (*Erhaltung der Kraft*) de Helmholtz¹²³.

Punctul de reazim și de învîrtire¹²⁴ al acestor nouc teorii despre raporturile reciproce dintre puterile naturii este doctrina despre căldură și despre relațiunile ei cu alte agenții, mai cu seamă cu mișcarea mecanică¹²⁵, o învățătură care se înseamnă cu numele de «teoria mecanică a căldurii».

[f. 116] Un medic german, Julius Robert Mayer din Heilbronn are meritul de-a fi esprînat pentru întîia dată aceste idei fundamentale, însoțite de dezvoltări precise, cantitative. Cea dintîi scriere a lui de treisprezece pagini a apărut în fascicula pe mai 1842 în „*Annalen der Chemie und Pharmacie*“, sub titlul *Bemerkungen über die*

¹¹⁴ obiectul, tăiat; un obiect, scris în continuare

¹¹⁶ constanța, persistența, scris deasupra

¹¹⁷ proprie, scris deasupra

¹¹⁸ face, tăiat; executa, scris în continuare

¹¹⁹ structura, scris deasupra

¹²¹ schimbării, tăiat; mișcării, scris deasupra

¹²² din urmă, tăiat

¹²³ Helmholtz

Kraefte der unbelehten Natur. De la această dată începe o nouă epocă în științele naturale.

Fizicianul englez Joule apăru, precum se pare independent de Mayer, cu cercetările sale experimentale asupra teoriei mecanice ¹²⁷ a căldurii.

Din acești germeni roditori s-au dezvoltat curînd în formațiune matematică o disciplină întreagă.

Căldura ocupă între agențiile naturii o pozițiune centrală. În toată natura, în cea anorganică ca și-n cea organică, nu se-ntîmplă nici un proces în care căldura să ¹²⁸ nu joace un rol, în care să nu dispară sau să nu apară căldură.

Această poziție excepțională a căldurii între agenții naturii cată neapărat să fi stînd în legătură cu însăși esența căldurii și dacă vom s-o înțelegem cată să ne dăm seama de ceea ce este căldura.

După ce vom fi recunoscut în căldură o formă oarecare a mișcării trebuie să-nvățăm a măsura cantitatea de căldură cu măsura generală mecanică a mișcării, adică trebuie să cunoaștem echivalentul mecanic al căldurii. De cercetarea acestei mărimi se va [f. 117] lega în mod nesilit cercetarea principiului general a conservățiunii puterii, cea mai înaltă și mai fertilă generalizație, pe care are a ne o prezenta știința naturală toată. Din punctul de vedere cîștigat vom vedea cum toate procesele naturii consistă ¹²⁹ în împrejurarea, că aceeași putere fundamentală a mișcării primește mereu forme nouă. Din acest punct de vedere se va putea stabili din principiu raporturile reciproce dintre deosebiții agenți a căldurii, luminii, electricității, magnetismului, afinității chimice, greutateii și a mișcării mecanice. Apoi vom urmări mai de aproape transformățiunea puterilor precum se prezintă pe cele două scene interesante, microcosmul propriului nostru corp și macrocosmul zidirii universului.

Să căutăm dar un răspuns precis la întrebarea: ce este căldura? Dacă ne va succeda aceasta, ne va fi lesne de-a ne rezolva celelalte chestiuni puse.

E știut că căldura trecea înainte drept o materie de sine stătătoare (phlogiston) ¹³⁰.

Însemnarea ¹³¹ originară a cuvîntului căldură nu e decît aceea a unei senzațiuni oarecare, căci senzațiunile sunt pretutindenea ceea ce ni se dă imediat ¹³². Dacă voiu să cercetăm natura *agentului*, care produce senzațiunea căldurii și asupra căruia s-a transmis *numele* senzațiunii, trebuie să comparăm împrejurările în cari se naște [f. 118] senzațiunea căldurii.

Senzațiunea căldurii se poate produce prin atingerea pielei cu orice corp, fie o bucată de fier, fie lemn, fie cantitate de apă, numai că acești corpi trebuie să se aflu într-o stare oarecare, trebuie să fie calde. Căldura nu se ține dar de chiar natura corpurilor, căci unul și acelaș corp poate fi cînd cald, cînd rece, încît întrebarea noastră merge și mai departe: cum poate un corp să fie adus în starea încît în atingerea cu pielea noastră să producă senzațiunea căldurii.

O bucată de fier bunăoară ajunge în starea aceasta pe căi foarte diferite ¹³³. Dacă-o punem în lumina soarelui de ameză, se-nfierbîntă de ne frigem cînd o atingem. Dar bucată de fier se poate încălzi și cînd o punem în acid sulfuric subțiat, în care începe a se dizolva. Se mai încălzește și-n foarte tare[măsură] dacă-o frecăm apăsînd pe lemn sau pe piatră. În chipul acesta mici țîndări de oțel pot arde ca jeratecul, precum se știe că cremene și amnar dau scînteii.

Acest al treilea chip de-a aduce corpii în starea în care produc senzațiunea căldurii, ne va ocupa mai de aproape. Să ne-nchipuim un caz concret. O bucată de fier fixată bine de fața de jos a unei pietre foarte grele. Piatra aceea o lăsăm să lunece pe un plan înclinat de peatră sau de lemn, cu suprafața aspră, încît bucată de fier [f. 119] luncînd

¹²⁸ să, scris deasupra

¹²⁹ între aceea, tăiat

¹³⁰ *phlogiston* fluid fictiv imaginat de chimiștii din sec. al XVIII-lea pentru explicarea fenomenului arderii. Descoperirea rolului oxigenului în procesul arderii a dus la înlăturarea teoriei *phlogistonului*

¹³¹ Însemnătatea, tăiat etatea și scris deasupra: *area*

¹³³ următoarea completare: *x originele căldurii* (f. 107 v)

se roade de ea. Capătul de jos al planului înclinat să fie să zicem zece metri mai jos decît capătul de sus. Dacă cercul de fier de-mprejurul unei roate împiedecate se-ncălzește atît de tare desigur că și în cazul de față fierul ce lunecă pe planul înclinat va fi cald, ba în împrejurări date chiar fierbinte.

Procedarea noastră trebuie să producă *mişcare*. Dacă pietrei i-am fi dat forma unui glob neted ¹³⁴ și am fi lăsat-o să lunece pe-un plan înclinat neted sau l-am fi lăsat să cază dintr-o înălțime oarecare prin aer atunci ar fi căzut c-o repejune infernală și anume de la înălțimea propusă de zece metri c-o repejune de 14 m pe secundă.

Dar în cazul de-ntîi unde l-am lăsat să lunece pe-o suprafață aspră el s-a coborît c-o repejune neînsemnată, oarecum în liniște. Oare aci cauza mișcării să fi rămas fără efect?

În sine ¹³⁵ e agentul mișcării e acela în urma căruia un corp urmează puterii care-l trage încît un corp greu ca piatra noastră se apropie de corpul pămîntului care-l atrage, adică dă urmare gravitațiunii care-l trage în jos. Oare de natura căii să fi atîrnînd ca această cauză a mișcării să lucreze sau nu. Pe-o cale netedă să se producă mișcare, pe una aspră nu? În amîndouă cazurile puterea greutății, au prestat absolut acelaș lucru, au tras obiectul zece metri în jos. Așa dar în amîndouă cazurile s-au obținut acelaș efect de mișcare. O avem în două forme: în cazul [*f. 120*] întîi mișcare repede a masei ¹³⁶ întregi cînd aceea ar cădea de la 10 m de sus fără fricțiune. Dar în cazul acesta nici o parte a masei ¹³⁷ nu va fi încălzită. Din contra, dacă lunecă pe un plan înclinat aspru, atunci efectul mișcării nu apare în mișcarea colectivă a masei ¹³⁸, ci în mare parte se exercită asupra acelor părți ale masei ¹³⁹ cari au stat în atingere imediată ¹⁴⁰ cu calea aspră, masa ¹⁴¹ pe care ne-am închipuit-o de fier. Mișcarea nevăzută a celor mai mici particule, care aici e opera puterii gravitațiunii — această mișcare *este căldura dezvoltată în bucata de* ¹⁴² *fier*.

Starea în care e pus fierul, pentru ca la atingerea pielei noastre să producă senzațiunea căldurii, este o stare de mișcare.

Cumcă mișcarea nu e vizibilă ca atare, nu poate fi un argument valabil în contra accepțiunii. Nu putem vedea o mișcare de cît în cazurile cînd toate particulele unei mase ¹⁴³ mai mari se mișcă cu aceeași repejune și în acelaș senz de ex[emplu] o peatră ce zboară prin aer, o corabie ce trece pe apă. Dar dacă părțile cele mai mici ale unui corp se mișcă pe căi de tot înguste încoace și încolo sau în care fiecă particică pentru sine încît corpul peste tot rămîne locului, atunci nu putem aștepta de-a percepe această mișcare cu ochii. Astfel nu observăm mișcarea aerului sau a particulelor de apă, cînd undulațiuni de sunete trec prin acest mediu.

Dacă rezumăm înc-odată șirul ¹⁴⁴ acestor idei, zicem: Vedem producîndu-se căldură prin cauze de mișcare și anume în cazuri unde aceste cauze produc puțină sau nici o mișcare *văzută* a maselor întregi, așa dar efectul de mișcare al ¹⁴⁵ acestor cauze cată să fie ascuns în căldură.

[*f. 121*] O asemenea considerație a rezultat de sine din exemplul nostru, unde se născu căldură prin aceea că o masă ¹⁴⁶ a fost trasă în jos prin greutate. Dar oare considerația aceasta se potrivește ea și acolo unde căldura se naște prin procese chimice? Dacă punem o bucată de fier în acid sulfuric subțiat și se-ncălzește printr-asta oare căldura e și aci efectul unor cauze motrice. Da și mersul lucrului nu este tocmai atît de deosebit de cel descris mai sus, cu toate că pare altfel la întîia vedere. Nu e îndoială că combinația chimică e rezultatul unor puteri atractive între cele mai mici particule a materiilor ce se-mpreunează. Fără puteri atractive materiile ar rămîne despărțite.

¹³⁴ *neted*, scris deasupra

¹³⁵ *mişcarea e cauza*, tăiat

¹⁴⁰ *imediată*

¹⁴² *de*, scris deasupra

¹⁴⁴ *mersul*, tăiat; *șirul*, scris deasupra. În întreg textul am conservat alternanța *peatră* — *piatră*

¹⁴⁵ *mişcării*, tăiat; *de mișcare al*, scris deasupra

Deci particulele trebuie să urmeze atracțiunii lor reciproce, trebuie să se miște, așa precum masa ¹⁴⁷ grea se mișcă, cînd urmează pămîntului care-o atrage — fie vertical fie pieziș.

Dacă am putea privi la disoluțiunea unei bucăți de fier în acid sulfuric subțiat, dar cu niște ochi cari să stea în aceeași ¹⁴⁸ proporție cu microscopurile azi făcute, precum aceste din urmă stau în proporție cu ochii noștri reali, am fi martorii unei priveliști pe cît de complicate, pe atît de furtunoase. Am vedea soiuri de mase ¹⁴⁹ moleculare mai mari și mai mici, mai mult ori mai puțin în mișcare, dar am observa, că în timpul procesului, mișcarea devine din ce în ce mai violentă, moleculele din soiurile mai mici, adică moleculele de oxigen și de sulfur, le-am vedea atrase de moleculele mari de fier, repezite și căzînd oarecum asupra acestora. Ele și moleculele de fier ar veni prin aceasta în mișcare din ce în ce mai violentă, care ne-ar da priveliștea unui val-virtej furtunos.

[f. 122] Dacă considerăm lucrurile astfel — și poate că această manieră de-a vedea nu este numai o presupunere — atunci analogia cu o masă ¹⁵⁰ atrasă de pămînt și accelerată prin aceasta, este învederată. Deosebirea consistă numai în aceea că masa ¹⁵¹ pietrei este către masa ¹⁵² pămîntului extrem de mică, încît pămîntul nu execută o mișcare constabilă asupra pietrei ci numai piatra o mișcare către pămînt. Dar la moleculele fierului, sulfurului și oxigenului deosebirea de masă ¹⁵³ nu este atît de mare, încît și unele și altele iau parte la mișcare. În exemplul de mai nainte s-a exagerat într-adevăr deosebirea maselor ¹⁵⁴. În realitate nu numai moleculele de oxigen și de sulfur se reped asupra moleculelor de fier, ci moleculele de soiu deosebit se reped reciproc înspre oaltă și repejuna tuturor se accelerează în acest act.

O combinațiune chimică ca aceea a fierului cu acidul sulfuric este o cauză de mișcare în acelaș chip, în care apropierea de pămînt a unui corp greu e cauză de mișcare. Efectul acestei cauze este căldura care apare la acest proces și aceasta ne apare iarăși ca un soiu deosebit al mișcării.

Să cercetăm pe cel de-ntîiu din cele trei exemple de întîmplări prin care un corp se pune în starea de-a produce senzațiunea căldurii, pus în atingere cu pielea noastră. Exemplul era o bucată de fier, pusă în lumina soarelui. Fizica a constatat de mult peste orice îndoială, că lumina soarelui nu e nimic alta de cît o mișcare și anume o mișcare oscilatorie [f. 123] care se propagă ondolind, mișcare a celor mai mici părți a unui mediu, răspîndit pretutindenea, fin și elastic, numit eter.

Trebuie să întîmpinăm din capul locului o neînțelegere, cauzată prin o întrebuițare abuzivă a cuvîntului căldură și spre acest sfîrșit trebuie să considerăm mai de aproape soiul de mișcare care se numește radiare a soarelui. O parte a razelor solare se numesc raze calorice, o altă parte raze de lumină. Aceasta ne putea trezi închipuirea, că mișcarea pe care-o produc razele cele *de-ntîi* e acelaș soi de mișcare în care se află părțile unui corp cald. Aceste două soiuri ale mișcării au așa de puțin a face una cu alta, ca căldura și sunetul, adică amîndoi agenții sunt feluri deosebite de mișcare. Am fi în drept de-a numi felul de mișcare zis sunet cu numele de «căldură radiantă», precum am fi în drept a atribui acest nume acelei părți a radiațiunii soarelui. — Deocîndată ne mulțumim de-a reaminti principiul cu strictețe dovedit de fizică, că forma de mișcare numită căldură radiantă e în toate cele identică cu forma de mișcare ce-o numim lumină. Deosebirea e de aceeași ordine de care e deosebirea între lumina roșie și cea albastră. Lucrul stă astfel: particulele de eter oscilează simultan dar cu o frecvență deosebită cînd radiarea soarelui trece prin locul ce ele-l ocupă. Fiecare din aceste oscilațiuni parțiale aparține unei raze deosebite și precum se știe, putem să despărțim aceste raze deosebite prin mai multe [f. 124] mijloace, între altele prin frîngerea în prismă încît atunci ele devin divergente și fiecare rază de-un număr deosebit de oscilațiuni urmează un drum deosebit. E asemenea cunoscut că numai razele acelea afectează ochiul omului și produc în el senzațiunea luminii, cari corespund e-un număr de oscilații mai mare de 450 bilioane într-o secundă. Numai aceste se numesc raze de lumină ¹⁵⁵.

¹⁴⁸ aceeași, scris deasupra

¹⁵⁵ Numai aceste se numesc raze de lumină, scris deasupra

Acele cari corespund c-un număr mai mic de oscilații pe secundă (și asemenea raze ¹⁵⁶ se cuprind multe în radiarea soarelui) nu pot irita retina ochiului și se numesc raze de căldură. Privite obiectiv aceste raze sunt însă de-o natură identică cu razele de lumină. Și pentru celelalte simțuri nu există obiectiv nici o deosebire între aceste două soiuri de raze. Astfel nu este o proprietate exclusivă a așa numitelor raze de căldură, ca lovind pielea noastră să producă numai decit simțămîntul căldurii; aceste o fac și razele de lumină, numai dacă le izolăm din zare solară și le lăsăm să lucreze în mod intensiv. Amîndouă soiurile de raze o fac însă numai mijlocit atingînd pielea de deasupra și producînd abia căldură proprie.

Oscilațiunile părțicelilor de eter se propagă, unde nu e piedică, adică mișcarea unei pături se comunică adică devine cauza mișcării păturii următoare ș.a.m.d. Cînd însă corpurile de-o natură oarecari, cari se numesc « imperradiabile » se pun în drumul razelor atunci mișcarea care se propagă pînă la suprafața corpului, se întrebuițează pentru a pune în mișcare părțicelile ponderabile ale acestui din urmă și [ilizibil] mereu și meru [f.125] oscilațiuni nouă, intensitatea mișcării părțicelilor ponderabile ale corpului nostru devine tot mai mare și mai mare, însă mișcarea nu se mai propagă în unde regulate înainte.

Această proprietate presupun corpurilor « imperradiabilitate », trebuie să fie condiționată, dacă există pretutindeni, de raporturile dintre părțicelile ponderabile și părțicelile de eter în corp [ilizibil] c-un cuvînt de construcția moleculară a corpului și de felul de agregățiune a părțicelilor sale celor mai mici. Semnul exterior pentru această însușire e lesne de determinat. Cînd un corp de natura mai sus amintită se pune în dreptul razelor, după dînsul razele nu mai pot lucra. Mișcarea nu se mai propagă prin aceste corpuri și dincolo de ele în eter mereu înainte de la pătură la pătură. Întrucît s-atinge derazele de lumină în senz strîns, lucrul se poate constata foarte ușor: corpul imperradiabil pus în calea razelor de lumină, aruncă umbră îndărătul său.

Se mai poate imagina o altă posibilitate, ca în spațiile — intermediare dintre părțicelile ponderabile ale corpului, mediul eterului să fie astfel [ilizibil] incît o mișcare oscilantă să se poată propaga prin el în mod regulat, fără ca cu ocazia acestor părțile ponderabile să fie urnite din loc, deci fără ca din mișcarea eterului să se piardă ceva. Un asemenea corp transradiabil [i]l vom recunoaște numai de cît dacă, punîndu-l în calea radiațiunii, aceasta lucrează îndărătul tot cu atîta tărie ca și-naintea lui.

[f. 126] În realitate există corpuri perradiabile și imperradiabile. Dacă punem o bucată de fier în zarea soarelui, face umbră. Îndărătul ei nu mai e nici un efect al acelei mișcări pe care-o numim radiațiune solară. Mișcarea este oarecum absorbită. Dar îndărătul unei bucăți de sare minerală efectul radiațiunii există neslăbit, așa dar lumina soarelui nu poate mișca particelele sării, de vreme ce efectul ei merge nediminuat înainte, dar în orice caz trebuie să fi mișcat părțicelile bucății de fier, căci îndealtmintrelea o mișcare ar fi dispărut din lume fără urmă.

Această deosebire dintre cele două cazuri se și manifestă într-un mod ce lesne se poate observa. *Bucata de sare minerală pusă-n dreptul soarelui rămîne rece, bucata de fier se-nfierbîntă.*

Vedem dar că examinînd mai de aproape procesul, care pune pe un corp în stare de-a produce, în atingere cu pielea noastră, senzațiunea căldurii, suntem duși la concluziunea că și căldura-i un fel, o speție a mișcării, căci aici, născînd căldură, în acelaș timp în care într-o formă anumită dispare mișcarea, pe cînd căldura lipsește acolo, unde mișcarea se păstrează în forma ei originară. Sunetul s-ar putea numi cu acelaș cuvînt căldură radiantă dac-am numi puterea nevăzută a radiațiunii solare astfel. Această aserțiune se pare paradoxală, dar vom întemeia-o mai de aproape mai cu seamă pentru că schimbarea în căldură a unei mișcări [f.127] oscilatorii ce se propagă în spațiu va deveni și mai clară, de cum a fost prin arătarea din urmă.

¹⁵⁶ sunt, tăiat
¹⁵⁸ sunet, tăiat

Spre acest scop vom descrie o încercare, care nu s-a făcut pin-acum dar care desigur ar da rezultatul ce-l vom indica. Să ne-nchipuim o odaie încunjurată de ziduri groase, iar în doi pereți deschizături de ușă. O deschizătură să fie închisă c-o scîndură de brad cît se poate de elastică, cea laltă c-un sac de făină de lemn de la fereastrăie. Dacă în odaie s-ar face muzică, un auditor de ¹⁵⁷ dîndărătul scîndurii de brad ar auzi-o așa de bine ca și un auditor din odaie. Pătura de aer din odaie pusă în mișcare comunică scîndurii oscilațiunea ei, iar aceasta elastică fiind, o comunică păturei de aer de dîndărătul ei, încît undele de sunet se propagă fără piedică.

Dar tocmai de asta părțilele scîndurii nu păstrează nici o stare de mișcare.

Cu totul altfel e cu auditorul ce stă dîndărătul sacului cu făină de lemn. El nu va auzi aproape nimic din muzica ce se face-n odaie, dacă peretele odăii e gros. E chiar obiceiul de-a astupa deschizătura la uși cu făină de lemn, geluituri, buci pentru a le face impenetrabile pentru sunet. Dar efectul mișcării undelor de sunet ce s-au făcut acum? Căci nu s-a transmis dincolo de odaie. Răspunsul e lesne de ghicit. Efectul mișcării e căldura produsă în sacul cu făină de lemn. S-a-ncălzit, pe cînd scîndura elastică de brad, a rămas rece, căci a comunicat mișcarea ei în afară.

[f. 128] Asemenea încercare nu s-a făcut încă dar e mai mult decît probabil că măcar osteneala însemnată de-a o face, ar ajunge la rezultatul de-a constata că în imperradiabil s-a produs o cantitate de căldură, fără-ndoială atît de mică încît măsurarea ei ar fi împreunată cu greutăți.

Pentru a aduce sub un singur punct de vedere cele două exemple din urmă prin care am arătat prefacerea de radiare solară și de sunet în căldură, cu cele lalte două exemple unde căldura s-a produs prin apropierea unui corp greu de pămînt și prin combinațiune chimică — pentru a lămuri și mai mult analogia acestor două feluri de exemple, reamintim că disparițiunea mișcării unui corp e adeseori cauza văzută a mișcării unui alt corp. Ba trecerea mișcării prin împingere e chiar cea mai instructivă de și nu cea mai ușor de explicat. Rezultatul considerațiunilor de sus e următorul: Dacă analizăm vreun proces oarecare la care vedem un corp încălzindu-se, se arată pretutindenea că ¹⁵⁸ cauze motorii influențează asupra corpului, fără să se producă o mișcare a maselor ¹⁵⁹ în totalitate a lor, văzută de simțul comun. În cazul întîi cauza mișcării a fost apropierea masei ¹⁶⁰ grele de corpul pămîntului, în cazul al doilea apropierea reciprocă a moleculelor de acid sulfuric și de fier cari se atrag, în cazul al treilea a fost stingerea mișcării eterului, în cazul al patrulea stingerea mișcării părțilelelor de aer. În locul unei mișcări vizibile, vedem apărînd căldură.

[f. 129] Căldura este o specie deosebită a mișcării.

Putem întări concluzia prin argumentul întors. Se naște adeseori mișcare văzută sau pipăită prin consumare ¹⁶¹ de căldură. Vom descrie un caz intuitiv. O cantitate de aer comprimat închisă ¹⁶² într-un vas. Să aibă temperatura împrejurimii. Dacă facem drum aerului din vas va eși suflînd c-un curent foarte simțitor de și are a învinge contrapresiunea atmosferei ce-l înconjură. Făcînd acest experiment, aflăm că temperatura aerului ce eșe din vas precum și a celui rămas în el a devenit mai joasă de cum era la-nceput. Așa dar aerul, din momentul în care a-nceput a se mișca în mod simțitor, cuprinde mai puțină căldură, decît atunci cînd era în repaos. Putem să exprimăm lucrul astfel: O masă ¹⁶³ e în mișcare perceptibilă pentru simțul comun, dar atunci dispăre e căldura. Căldura care a dispărut era asemenea mișcare, numai a luat altă formă în momentul în care masele ¹⁶⁴ s-a pornit în mișcare ce se poate presimți.

Deci și pe drumul opus venim iarăși la principiul că căldura e o specie a mișcării.

(Continuare în numărul viitor)

¹⁵⁷ de, scris deasupra

¹⁵⁸ că, scris de două ori

¹⁵⁹ întrebuințare, tăiat; consumare, scris deasupra

¹⁶² închisă, scris deasupra

REVELAȚIA DOCUMENTULUI

G. IBRĂILEANU

DIALOG ACADEMIC: AL. BÎRLĂDEANU-ȘERBAN CIOCULESCU*

AL. BÎRLĂDEANU: Preocupându-mă în ultima vreme de unele aspecte ale gândirii economice și social-politice din primele două decenii ale veacului nostru, sigur că nu puteam să nu mă opresc, dacă nu chiar în primul rînd, la Constantin Stere. Stere înseamnă „*Viața Romînească*”. „*Viața Romînească*” înseamnă, totodată, Ibrăileanu. Și atunci am avut șansa ca cineva — am să spun mai tîrziu cine anume și cum — mi-a pus la dispoziție un manuscris al lui Ibrăileanu, pe care imediat l-am identificat ca inedit, necunoscut publicisticii noastre literare. E un manuscris de 43 de pagini, mai bine spus de 43 de jumătăți de coală. Se vede că este un material ncfinisat; are ștersături, adăugiri — deci un material ce nu e pus la punct în vederea unei publicări. Dar, mai mult, aceste file sînt puse într-un plic pinzat cu următoarea inscripție: «*Las aceste hîrtii d[oam]nei Stere să facă cu ele ce vrea după moartea mea. 1916, mai 5, G. Ibrăileanu*».

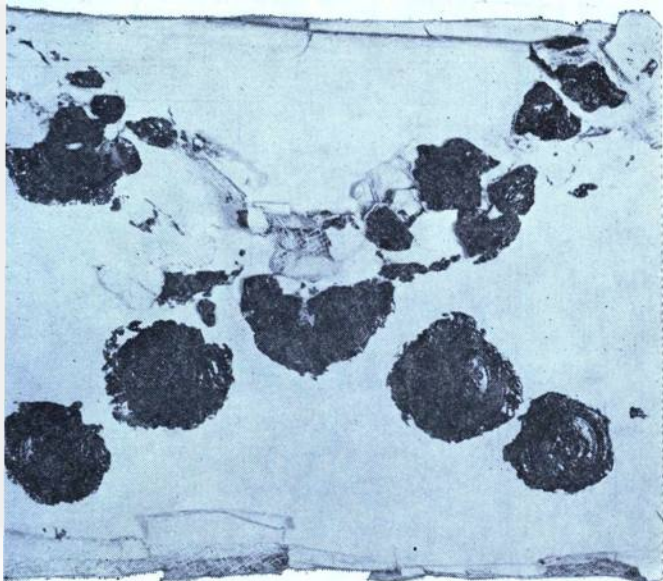
* Publicul care asista la Rotonda 13 din 15 martie 1976, consacrată comemorării a 40 de ani de la moartea lui G. Ibrăileanu, a avut privilegiul de a audia în premieră absolută (în lectura actorului Nicolae Brancomir) fragmente din manuscrisul unei nuvele inedite aparținînd autorului Adelei.

Extragem de pe banda sonoră considerațiile academicienilor Șerban Cioculescu și Al. Bîrlădeanu, ultimul semnalîndu-ne acest text care apare în paginile numărului de față, sub titlul de: [*Doamna X*].

N. R.

ȘERBAN CIOCULESCU: Sigur, s-a gîndit cam curînd la moartea lui!

AL. BÎRLĂDEANU: Mi-am pus în primul rînd problema de ce își ascunde acest manuscris și permite folosirea lui abia după moarte. M-am gîndit că, poate — și de aceea o altă întrebare: de ce l-a predat atunci cînd el nu era absolut terminat —, poate că o explicație s-ar putea găsi în faptul că era chiar în ajunul intrării noastre în război. Era o perioadă de neliniște, de nesiguranță și, probabil, Ibrăileanu cu hipersensibilitatea lui se gîndea și mai mult la moarte — gîndul care l-a persecutat toată viața —, și a predat bunei prietene — pentru că se știe prietenia care l-a legat pe Ibrăileanu de toată familia Stere: de Constantin Stere, de soția și de copiii lui Stere, care l-au considerat pe Ibrăileanu ca cel mai apropiat om al familiei după tatăl lor. Afirmațiile le fac după spusele singurului urmaș direct care mai există din familia lui Stere — doamna Beldie, actualmente în vîrstă de peste 80 de ani — 83 de ani și care ne-a povestit despre Ibrăileanu lucrurile pe care și le mai amintea. După această inscripție, pe plic există o a doua aparținînd Mariei Stere: «*În caz de moartea mea, rămîne pachetul lui Jica. Maria Stere, 1917, 26 mai*». Jica este Gheorghe, al doilea fiu al lui Constantin Stere, pe care, probabil, cei de vîrsta mea l-au mai apucat. Jica era un diminutiv familial — puțin Gică și puțin și basarabenesc. Și, în fine, o a treia inscripție: «*Dau voie d[oam]nei*

Pleul în care a fost trimisă Mariel Stere nuvela lui Ibrăileanu.

Stere să facă tot ce vrea cu aceste hirtii chiar fiind în viață. Garabet Ibrăileanu, 6 iulie 1918». De ce și-a schimbat părerea între 1916 și 1918 Ibrăileanu, permițând chiar o eventuală publicare a acestui manuscris, nu știu, am anumite aprehensiuni, dar neavînd siguranță mă opresc de la orice considerații.

Acuma să vă spun cîteva cuvinte — pentru că nu vreau deloc să devansez pe tovarășii din domeniul criticii literare, care poate că vor prelua acest material —, să vă spun cîteva cuvinte despre manuscris. Este o schiță, repet, nefinisată, o schiță cu o mizanscenă, aș spune, caracteristică unor anumite creații literare din epoca respectivă. Cineva se sinucide din dragoste neîmpărtășită. Un prieten al lui caută să afle amănunte, se adresează unui alt prieten, care scrie aceste note despre dragostea nefericită a eroului. Nu mi permit excursuri, dar îmi aduc aminte că, tot Stere, împreună cu Ibrăileanu, — cred că dumneavoastră vă aduceți aminte, tovarășe Cioculescu, — au publicat în „Adevărul literar” (1894) o schiță denumită *Un manuscriptum rătăcit*. L-au scris amîndoi. După cum se știe, introducerea și finalul sînt scrise de Ibrăileanu,

iar textul însuși al celui «manuscript» este scris de Stere. Aceeași atmosferă: cineva se mută într-o casă. Găsește un dulap părăsit, îl dă la o parte, în spatele lui descoperă niște hirtii pe care le publică ș. a. m. d.

Schița lui Ibrăileanu, despre care discutăm acum, n-are nici un fel de acțiune. Sînt două portrete: portretul ei și portretul lui; portretul doamnei X și portretul prietenului. Sigur, fiind scrisă — așa am impresia — în destulă grabă, și nefinisată, are locuri cu neglijențe, cu lipsuri de stil, însă Ibrăileanu rămîne același Ibrăileanu. Și veți găsi în aceste două portrete o peniță de-o finețe extraordinară și de-o pătrundere psihologică remarcabilă atît a portretului feminin cît și a portretului masculin care, în fond, — după părerea mea — este autoportretul lui Ibrăileanu. Îl veți recunoaște în fragmentul unde se află și o autocaracterizare a autorului, sau, mai bine spus, caracterizarea eroului care este însă el, puțin îngroșată pentru nevoile literare, pentru a face mai pregnantă trăsăturile portretului, dar este același Ibrăileanu. Aceasta este schița. Nu vreau să intru în analiza ei, nu este meseria mea, e cu totul departe de economie, însă cred că prin revista „*Manuscriptum*” se va putea publica. Originalul este proprietatea doamnei Leoni Stere, — văduva acestui Jica, Gheorghe Stere — care a avut bunăvoința de a-l pune la dispoziția revistei, spre a fi publicat.

Cam asta este surpriza pe care ați anunțat-o. Nu știu dacă este chiar atît o surpriză, însă astăzi, după 40 de ani de la moartea lui Ibrăileanu, cred că moștenirea literară se îmbogățește cu un document care va servi pentru cunoașterea mai bună a lui Ibrăileanu.

Șerban CIOCULESCU: Noțiunea de prietenie amoroasă, pe care o conține în subtext această schiță, fusese pusă de

curînd în circulație de un roman franțuzesc, *Amitié amoureuse*, care apăruse în ultimul deceniu al secolului trecut. Se pare că era o autoare — dacă nu mă-nșală memoria — purtînd numele, sau fiind omonimă, sau rudă cu marele arhitect Leconte de Nouy. Această formulă de « dragoste », de « prietenie amoroasă », care ar fi o noțiune intermediară între prietenia care este posibilă între un bărbat și o femeie, dar care, cînd nu alunecă în pasiune propriu-zisă, se stabilizează — ca să zic așa — *entre les deux*, și atuncia s-a găsit această formulă fericită, *amitié amoureuse*, care nu are nici o finalizare *n'aboutit à rien*, dar care, totuși, în cazul lui Dorian, nu a fost o prietenie amoroasă. Ipoteza prieteniei amoroase s-ar potrivi mai degrabă eroinei, pentru că ea, realmente, găsea în domnul M. o autoritate, îl admira, vorbea în numele lui. În orice caz îl prefera, deși nu merita. Fragmentul e cu atît mai remarcabil — și mulțumim tovarășului academician Bîrlădeanu că ne-a înlesnit această surpriză reală; noi cunoșteam calitățile magistrale de analiză, de cazuistică chiar analitică din *Adela*, dar cum acest text este cu mult mai vechi, este un text din prima tinerețe, aceasta dovedește că un romancier zăcea de multă vreme în Ibrăileanu și, spre cinstea lui, în loc să publice 4, 5, 6, 10 romane slăbuțe, a publicat unul singur, care a fost însă o capodoperă. Excesul analitic din această bucată poate să fie și efectul lecturii lui Paul Bourget, care pe atunci era maestrul romanului analitic francez și, evident, pînă la ivirea mai subtilului, mai profundului, mai nuanțatului, cu un orizont artistic mai larg decît Bourget — vorbesc de Marcel Proust —, părea neîntrecutul maestru al analizei « de fin de siècle ». Dar încă o dată, acest fragment este un cîștig nu numai pentru revista „*Manuscriptum*“, căreia i se acordă prioritatea să-l publice, dar e un cîștig pentru istoria noastră literară, pentru că arată, dacă nu eminente calități stilistice, totuși un spirit de observație și o acuitate de analiză cu totul remarcabile.

Tovarășul academician Bîrlădeanu « a vărsat » o piesă la dosarul moștenirii literare nu numai a lui Ibrăileanu, dar a întregii literaturi psihologice române.

*Las aceste hîrtii
d-mei Stere să facă cu
ele ce vrea după
moartea mea.*
1916, Mai 5. G. Ibrăileanu

*În caz de moartea mea rămîine pachet
lui Jica.*
Maria Stere 1917, 26

[Însemnare pe plic]

*Las aceste hîrtii d[oam]nei Stere — să
facă cu ele ce vrea după moartea mea.*

1916, Mai 5.

G. IBRĂILEANU

*În caz de moartea mea rămîine pachetu[l]
lui Jica.*

1917, 26 Mai

Maria STERE

*Dau voie D[oam]nei Stere să facă tot ce
vrea cu aceste hîrtii, chiar fiind în viață.*

G. IBRĂILEANU

6 Iulie 1918

doamna X

Iubite amice,

Cunosc demult de aproape pe D[oa]mna X, dar ceea ce știu mai puțin despre ea e tocmai ceea ce mai ales te interesează pe tine. Și mult n-am putut afla nici de la Dorian.

Era prea discret și avea prea mult religia amorului ca să poată vorbi de pasiunea lui pentru D[oa]mna X. O singură dată numai, cind l-am văzut pentru cea din urmă oară, în ceea ce aș putea numi discuția noastră de adio, numai atunci mi-a vorbit de ea, cind a ținut să-și strige cuiva suferința lui fără nume, ori cind nu s-a mai putut ținea să n-o strige.

Voi încerca totuși să-ți dau cîteva « note » pentru romanul ce vrei să scri[i] — romanul tragediei sărmanului nostru Dorian.

Văzută în fotografie, D[oa]mna X nu e nici urită, nici frumoasă, e însă extrem de distinsă, ori, mai bine, e inclasificabilă. Văzută în natură: un car de suflet într-un pumn de țarină. E toată suflet. Vibrează toată de suflet. Ai impresia că întreaga ei ființă fizică nu-i decît forma sensibilă a sufletului ei, ori că sufletul ei nu-i decît exaltarea ființei ei întregi.

Frumoasă sau urită? După ce o cunoști, întrebarea aceasta nu ți-o mai pui niciodată. D[oa]mna X e mai presus, e dincolo de frumos și urit. Și acum, cind îmi pun această întrebare, simt bine că D[oa]mnei X nici nu i-ar șede bine să fie frumoasă.

Dar nici nu s-ar putea să fie frumoasă.

Nu convii și tu că frumusețea plastică perfectă e semnul unui rece echilibru sufletesc, unei banale normalități?

Și, totuși, e de frumoasă! Câtă caldă lumină aruncă pe fața ei focul lăuntric! Natura a făcut o greșală fermecătoare cînd i-a dat feminitatea a zece femei, pe care le-a lăsat reci și plictisitoare.

În noaptea lui de adio, Dorian îmi striga cu dezesperare: « E unică. Ea respiră numai viață, spontaneitatea vieții, căldura vieții, palpitarea vieții... În ochii ei, pe buzele ei, în gesturile ei palpită numai viață... Nu pot trăi fără parfumul vieții acestei femei ».

Dar eu îți dau mai mult impresii, și tu ai nevoie de fapte.

O frunte exagerat de mare, certificat al inteligenței ei neobișnuite, umbrită de un păr cu luciri de foc, parcă reflexe ale temperamentului ei ardent. Ochii cenușii, mobili, luminoși, rizători, în care vorbește interesul ei veșnic viu pentru tot și pentru toate și în care se aprinde neconținut sufletul ei neliniștit, sau, uneori, ficși, reci, privind în gol, cînd gîndul e concentrat ori patima adîncă.

O gură mare și roșie, care anunță sinceritatea și bunătatea, care făgăduiește pasiunea și voluptatea. Cînd e excitată de o idee, de un sentiment, de o plăcere, de o glumă, fața ei, păstrînd complexitatea vîrstei de treizeci de ani, capătă totuși cîndoaarea și tinerețea expresiei unei fete de optusprezece ani. Atunci nu i se poate împotrivi nimene. Atunci o fată de optusprezece ani făgăduiește nebuniile complicate ale femeii de treizeci de ani.

Dar această seducătoare feminitate își capătă prețul ei rar de la bunătatea angelică zugrăvită pe fața D[oam]nei X, de la interesul viu ce arată ea tuturor, de la camaraderia dulce și sigură ce pune ea în purtarea cu oamenii.

Dar să completez puțin portretul fizic al D[oam]nei X, ca să ai toate « notele » ce eventual ți-ar fi necesare în romanul tău. E *șatenă*, bătînd spre un blond roșietic. Brațele albe, rotunde, leneșe, subțiri la incheietura minii și progresînd accentuat în amplexare spre cot. Mersul drept, sigur, insistent, poruncitor, ca și întreaga ei alură. Piciorul, ca o minută de mic. Mina slabă, nervoasă, amicală.

Vasul, în care arde mireasma sufletului ei, e admirabil de fineță și de proporții.

De o sensibilitate fină și rafinată. Îi place comoditatea și confortul pentru gîndire, pentru reverie, pentru a avea sufletul liber, grație plăcerii fizice a senzațiilor organice. Grădina ei e plină de bănci, de scaune, așezate neprevăzut pe la colțurile favorabile. În casa ei sînt răspîndite fotolii, taburete, tot felul de lucruri de un lux util.

E ușor friguroasă, se învelește în șaluri să-și păstreze și să-și simtă căldura; are ceva din frigurozitatea fermecătoare și din cocheta alintare a pisicii — femeia aceasta electrică.

Îi plac stofele frumoase, agreabile ochiului și pipăitului și care se lipesc plăcut de corp. Îi place să se lîpească, să se încălzească de corpul copiilor și al pisicilor, — în sfîrșit, îi place să trăiască într-o baie plăcută de senzații.

Ți-am dat, bineînțeles stingaci de tot, — dar ce vrei mai mult de la un spirit prozaic ca mine? — ți-am dat destule « note », ca să poți pricepe pentru ce Dorian a iubit atît de mult pe această femeie.

Dar Dorian nu era numai un pasionat. El era și un estetic fin și pretențios. Și dacă D[oam]na X ar fi fost numai femeia de foc, pe care ți-am zugrăvit-o, sărmanul nostru prieten n-ar fi fost subjugat de ea fără puțință de apărare. S-ar fi rețrănsat în estetică, unde el era inexpugnabil, i-ar fi descoperit, după obiceiul lui, defecte, în sfîrșit, ar fi găsit un punct de razim, o consolare în nefericirea lui. Dar natura D[oam]nei X este estetică ireproșabilă. Complexiunea ei fizică și morală este cu totul aristocratică. Piciorul mic, mina mică, pielea fină, justa proporție a membrilor și delicatețea lor sînt semne neîndoioase de fineță organică feminină. Dar D[oam]na X realizează tipul aristocratic mai ales în complexiunea ei morală. D[oam]na X este aristocrată prin lipsa ei totală de orice prejudecată socială, căci ea nu face deosebiri de clase, ea nu are simpatii și antipatii de clasă. D[oam]na X este aristocrată prin oroarea de vulgar și de

trivial, prin paza ei de orice atingeri cu cei care gindesc și simt josnic, prin frica ei neconținută de a nu face însăși un gest vulgar. D[oam]na X este aristocrată prin natura ei dominantă — nu dominare prin voce tare, ci prin atitudine, prin impresia de superioritate, de voință și de mindrie ce o produce; și nu dominare asupra celor mici, ci asupra egalilor ei (de altmintrelea, ea nu poate suporta egalitatea și nu tratează egal pe nimene, ci ca o protectoare, ca consolatoare, ca pedagogă, ca mamă, ca stăpână. Cînd nu parvine să se aranjeze în acest raport cu cineva, atunci atitudinea ei e nesigură, stingace). D[oam]na X este aristocrată prin calitatea plăcerilor ei, care sînt rare și în condiții distinse, prin simplitatea și eleganța îmbrăcămintei: nimic strigător, nimic încărcat, nimic pentru alții, totul pentru propriul ei gust. D[oam]na X este aristocrată prin oroarea de poză și de spectaculos. D[oam]na X este aristocrată prin concepția completei libertăți a sentimentului, sentimentul avînd, pentru ea, drepturi împotriva legii și a rutinii... libertatea aristocratului care domină. D[oam]na X este aristocrată prin nepăsarea ei de opiniile morale și estetice ale altora, fără a sfida inutil și neelegant morala ori prejudecata vulgului.

D[oam]na X este aristocrată prin natura inteligenței ei: viziunea repede, inteligență intuitivă și nu argumentativă (argumentarea, în comparație cu intuiția, e greoaie, pozitivă, practică, utilitaristă, plebeiană). D[oam]na X este aristocrată prin plăcerea răgazului, ocupat cu gîndirea, cu lectura, cu indeletniciri feminine de lux...

Și cum știe — cum știe să iubească această femeie! Mi-a spus-o Dorian în noaptea cînd l-am văzut pentru cea din urmă oară, cînd n-a mai putut să nu se destăinuie.

«Această femeie iubește teribil, îmi striga Dorian. Cînd se dă cuiva, se dă cu

entuziasm, cu frenezie, cu dorința neînfrinată de a se da toată, cu toate gândurile ei, cu toată simțirea ei, cu toate ceasurile ei, dureros, adînc, jertfelnic, învăluitoare, cu căldura ei exasperată, cu tot risul ei, cu tot plînsul ei ». Această femeie, îmi explica el, cu instinctele ei puternice și sănătoase, cu apetiturile ei intacte și robuste și cu inteligența ei lucidă, nu e deloc romantică în iubire.

Ea iubește fără lună, fără literatură, ea iubește *direct* și vrea să fie iubită tot așa. Întregul ei suflet e senzații și sentimente. Lipsită de acest fel de romantism și cu memoria absentă pentru trecut ea pune totul în prezent. E de un actualism complet. Sufletul ei întreg e concentrat în prezent. Și tu știi acum ce pune ea în acest prezent! Cînd iubește pasionant e fără milă pentru ceea ce a fost mai demult. Alta dă, poate, un regret, un sentiment de compătimire pentru suferințele părăsite. Ea le ignorează cu cruzime, o cruzime care e un omagiu fierbinte pentru acela pe care îl iubește. Cînd această femeie te părăsește, desigur ești părăsit matematiceste complet.

Și apoi ce fermecătoare pudoare în tot ce privește persoana ei fizică și sentimentele ei, pudoarea aceea care rezultă din conștiința feminității desăvîrșite!

« Dar pe mine nu mă iubește așa! », sfîrși Dorian obosit și îndurerat. El știa că D[oam]na X a iubit *altădată* așa. Aceasta era mizeria cea mare a lui Dorian.

Dorian avea impresia unui om care moare de frig și nu poate scoate decît scînteii slabe acolo unde altul ar aprinde un incendiu colosal, unde alții aprinsese un asemenea incendiu.

Sînt sigur că dacă nu l-ar fi chinuit imaginea fericirii ce D[oam]na X a dat-o altora, Dorian ar fi suferit mai puțin. Iar dacă D[oam]na X i-ar fi dat și lui o pasiune mare, fericirea lui de a o avea în sfîrșit toată, ar fi întunecat or chiar ar fi omorît gelozia lui retrospectivă.

Dar nici trecutul nu poate fi distrus, nici Dorian nu putea inspira o mare pasiune D[oam]nei X.

Pentru ce D[oam]na X nu putea da lui Dorian o pasiune mare?

Mai întîi pentru că Dorian n-a fost, probabil, *tocmai* acela *perfect*, acela care convenea temperamentului D[oam]nei X. Probabil că se deosebeau ori se asemănau în acele însușiri ori în unele din acele însușiri, în care El și Ea nu trebuie să se deosebească ori să se aseme. Dar obscuritățile fiziologice sînt inanalizabile.

Cel mult dacă unele aspecte ale naturii morale pot arunca lumini asupra întunecimilor ființei noastre fizice.

Dorian era impresionabil, sentimental, lipsit de voință. Dorian nu știa să tacă, nu știa să rabde, nu știa să se resemneze, nu știa să fie mîndru. Se supăra fără motiv suficient, se căia, cerea iertare chiar cînd nu el era cel vinovat. Se plîngea, se lamenta, voia să-i stoarcă D[oam]nei X mila. Lua hotărîri superbe, la care renunța imediat cu lașitate. Se hotăra să fie tare, și atunci era mai slab decît oricînd, mai necondiționat supus. Adîmnea, după o revoltă neputincioasă, scurtă, orice jug. Ca o imblînzitoare, D[oam]na X îl conducea cu varga amenințătoare a « ruperii ». Dar calitățile care lipseau lui Dorian dacă bagi bine de seamă, sînt calități virile. Lipsa de energie virilă — aceasta era impresia obișnuită ce Dorian o făcea D[oam]nei X. Dorian nu se putea impune D[oam]nei X. Îi lipsea acel fluid magnetic al voinței care fascinează și domină pe o femeie. Și, ceea ce e mai rău, D[oam]na X avea, ea, calitățile virile care îi lipseau lui Dorian, orgoliul, stăpînirea de sine, resemnarea. Aceste calități *tari*, într-o ființă așa de feminină și de arzătoare sînt un farmec mai mult al D[oam]nei X. Dar rolurile erau răsturnate.

Dorian avea, desigur, calități intelectuale eminente. Dar calitățile pur intelectuale ale unui bărbat pot provoca admirația din partea unei femei, și nu iubirea. Iubirea e provocată de calitățile de voință care lipseau lui Dorian. El avea și remarcabile calități de sentiment. Dar nici acestea nu provoacă iubirea ci simpatia. Vei vedea că Dorian avea toate mijloacele să provoace simpatie, prea puține mijloace ca să provoace admirație și — aceasta ai văzut-o mai sus — aproape nici un mijloc să provoace iubirea.

D[oam]na X are multă stimă pentru demnitate, pentru indulgență, pentru simțul moral, pentru seriozitate, pentru lipsă de fudulie, pentru indiferența la părerile altora, însușiri care s-a întîmplat să le aibă Dorian și care l-au făcut simpatice D[oam]nei X.

Calitățile intelectuale însă ale lui Dorian, care ar fi putut provoca cel puțin admirația D[oam]nei X ea n-a putut să le aprecieze îndeajuns și iată pentru ce.

D[oamna] X este extrem de inteligentă, dar de o inteligență feminină: fineță, repeziune, mobilitate de gândire, dibace în a ghici ce se petrece în sufletul oamenilor, mai stingeace cînd e vorba să sintetizeze observațiile în caracterizări de tipuri iubitoare de probleme și de discuții psihologice așa cum le pun și le tratează romancierii, moralisții și criticii literari, puțin curioasă de « știință », — ea nu putea aprecia îndeajuns puterea de gândire a lui Dorian manifestată mai ales în studiile lui aride de sociologie. Ş-apoi Dorian, natură timidă, susceptibilă, predispusă la analiză de sine, veşnic în gardă să nu-i displace D[oam]nei X și veşnic paralizat în fața ei de pasiunea lui teribilă, era, desigur, foarte puțin interesant cînd era cu ea. L-am văzut adesea la D[oam]na X. Verva lui, care era deliciul prietenilor lui, se stinge, vedeam bine că are neconținut impresia că spune prostii, că e banal și ridicol și, voind să dreagă efectul, îl strica și mai tare. Sentimentul că e ridicol îl desființa. Ieșea de la ea sombru, cu gânduri de sinucidere.

Tu știi cit era de spiritual Dorian. Ei bine, în fața ei, bluguia. Dacă încerca să spună vorbe de spirit, le spunea ezitînd, fără convingere, într-un *stil* și cu o expresie a feții, care-ți inspirau milă. Desigur, uneori reușea să fie *el* chiar în fața ei. Spiritul lui însă pentru ea nu exista. Spiritul lui Dorian era alcătuit din neprevăzut, din ceva ascuțit, întotdeauna cu o nuanță de scepticism ori de ironie. Turnura spiritului D[oam]nei X însă e de o cu totul altă natură. Spiritul D[oam]nei X constă în relevarea cu umor a unei situații comice, în tachinarea cordială și în tot felul de *espieglerii* fermecătoare. Spiritul ei este și el un aspect al acelei revărsări de viață intensă care e, aș zice, definiția ființei ei.

Dar ceea ce displacea de-a dreptul D[oam]nei X, era forma imaginației lui Dorian, cu alte cuvinte însușirea lui cea mai remarcabilă. Imaginația lui Dorian era pentru D[oam]na X ceva burlesc, aproape o necuviință intelectuală, căci D[oam]na X are natura prea subtilă, prea delicată, simțul măsurii pentru idei și mai ales pentru expresii prea dezvoltat, ca să fi putut suporta culoarea crudă și violentă a imaginației lui Dorian. Imaginația lui îi făcea, cred, impresia unor strigăte barbare, unor gesturi dezordonate sau, dacă vrei, impresia unei supreme indiscreții. Dar poate cauza principală era că D[oam]na X nu are imaginația plastică (ea are în schimb în mod neobișnuit imaginația stărilor psihice). Ți-am spus dealtfel că nu e deloc romantică. Ea simte, simte, simte și atîta tot. Ea arde de simțire. Lumea, pentru ea, e numai senzațiile ei și nu fantasmagoria mare a lui Dumnezeu. Lumea e numai un prilej pentru sensibilitatea ei. De aceea iubirea ei pentru natură e un fel de insuflețire a naturii cu propriile-i sentimente. De aceea pentru ea muzica e un fel de stimul, intern parcă, pentru vibranta ei sentimentalitate. De aceea o socot insensibilă la pictură și sculptură.

Să recapitulăm metodic, iubitul meu amic, ca să începi a înțelege și mai bine tragedia lui Dorian. Calitățile virile, care să provoace iubirea, nu le avea Dorian — și le avea ea. Calitățile, încă virile, dar în măsură nemăsurat de mică, calitățile intelectuale, care provoacă admirația și pe care le avea Dorian în grad înalt nu le aprecia D[oam]na X îndeajuns — pentru că ea le avea altfel. Calitățile de sentiment, acele care nu sînt deloc virile, le posedă Dorian, și D[oam]na X le aprecia, și astfel simpatia ei era asigurată. Așadar bilanțul a fost trist pentru prietenul nostru.

Și ca să vezi că iubirea D[oam]nei X avea la bază mai mult simpatia, compătimirea, bunătața, prietenia și recunoștința, îți voi spune în două cuvinte cum a luat naștere « romanul » lor.

D[oam]na X era ori se simțea singură. Dorian era singur și nefericit, chinuit de eternul lui sentiment de singurătate morală. El a început să i se destăinuiească. A găsit în ea un suflet cald, înțelegător, plin de interes, și a început s-o iubească. Ochii lui frumoși, mari, adînci, rugători, au impresionat-o adînc, căci unul din punctele cardinale ale sufletului D[oam]nei X este mila. Am impresia că D[oam]na X nu poate rezista suferinței. Sensibilitatea asta la suferință face din D[oam]na X cea mai adora-

bilă consolatoare. Dibăcia ei fermecătoare de a pansa rănille sufletești nu este egalată decât de siguranța cu care știe să le producă la nevoie. Putându-se pune perfect în suflul altora, ea știe cum să consoleze, dar și cum să rănească.

Dar o femeie care iubește din această cauză, nu se dă toată. O bună parte din gândurile, din simțirile, din interesele, din dorurile ei, se duc aiurea. Și Dorian, care o iubea cu suferință, cu superstiție, cu nebulă, suferea dureros de deficitul iubirii D[eam]nei X.

Mizeria cea mare însă a unei astfel de iubiri este nesiguranța, spaima de a nu pierde femeia iubită.

Și Dorian avea motive puternice pentru spaima lui, motive scoase din natura sufletească a D[eam]nei X.

(În cele ce urmează partea mea de observație este mică; îți transcriu, sistematizate puțin, observațiile și opiniile lui Dorian.)

El nu avea motive concrete s-o creadă pe D[eam]na X inconstantă în amor. Avea numai temeri, pe care le scotea dintr-un fel de inducții. D[eam]na X are temperamentul viu, foarte viu. E excesiv de impresionabilă la stările sufletești ale altora (foarte puțin impresionabilă la evenimente, la fapte), dar un temperament viu și impresionabil în așa grad are nevoie de schimbări, de motive nouă pentru impresii. D[eam]na X are nevoie de schimbarea decorului. Îi place să facă schimbări în așezarea mobilelor din casă, îi place să schimbe casa, să schimbe mobilele în casă, să schimbe locul vilegiaturii, simte nevoia să-și mărească și să-și schimbe suita prietenilor ei. Dorian avea dar, impresia că D[eam]na X nu e din acele naturi, care se atașează de lucruri puternic, liniștit, durabil, definitiv. Și Dorian se întreba cu spaimă, dacă senzațiile ce i le da el nu au devenit deja banale pentru D[eam]na X, dacă ea nu simte nevoia de alte senzații.

Având un interes viu pentru ceea ce se petrece în sufletele omenești, simțind o mare plăcere intelectuală de a analiza suflete, D[eam]na X e foarte curioasă de stări sufletești, ea vrea să facă neconținut *descoperiri* într-un suflet. Și când a isprăvit de descoperit, când nu mai are ce descoperi, ea începe să-și arunce privirea aiurea, la alte suflete, *necunoscute* ei.

Dar tu-l cunoști pe Dorian. Sincer, expansiv, el simțea un fel de voluptate de a-și deschide D[eam]nei X sufletul, de a-l întoarce pe dos ca un buzunar. Sufletul său nu mai avea aproape nici un secret pentru ea; el nu mai provoca nici o curiozitate D[eam]nei X. Sufletul lui Dorian ajunsese ca o haină uzată, *inutilizabilă*. Și iată încă un motiv de dureroasă spaimă pentru sârmanul nostru prieten.

Iubirea ei stăpînată, natura ei cam inconstantă, curiozitatea ei pentru stări sufletești nouă, lipsa lui de rezervă în deschiderea sufletului, — iată atâtea împrejurări, care făceau pe Dorian să fie « sigur » că cea mai ușoară greșeală față cu ea, or mai bine, cea mai mică nemulțumire a ei, ar putea să-i fie fatală.

Și era așa de ușor să greșească, așa de ușor s-o nemulțumească!

Înșușirea dominantă a D[eam]nei X, aceea care determină în ultima instanță toată sensibilitatea ei, este amorul propriu. Un așa de nemărginit amor propriu n-am văzut nici în operele de ficțiune. De aceea, ce e legat de aproape cu amorul propriu, e excesiv la dînsa. De aceea, timiditatea, modestia, mîndria, asprimea față de ea însăși, nepuțința aproape fizică de a minți și desplăcerea violentă cînd a mințit, sînt excesive la D[eam]na X.

Amorul ei propriu o face extrem de sensibilă la purtarea și la opiniile altora față de ea. O poți cîștiga ușor și o poți pierde și mai ușor.

Și cînd lui Dorian i se părea că are motive să creadă că D[eam]na X a fost jignită de el, ști vedea fericirea pericolitată. Și dacă, în același timp, în preajma D[eam]nei X vedea pe cineva care-i arăta atenții și opinii bune, și dacă acel cineva era simpatic D[eam]nei X și mai cu seamă un om închis, adică interesant, atunci Dorian se ducea acasă, ca 'ntotdeauna, cu gânduri de sinucidere.

Și-n preajma D[eam]nei X era întotdeauna cineva. D[eam]na X este sociabilă, în cerc mic. D[eam]na X este și prietenoasă. Prietenia ei este rezervată, credincioasă, protectoare, dominantă, în acțiune, simțită de ea ca plină de obligații reciproce. Dar

cind prietenia este mare — și prietenia ei este aproape numai cu bărbații — această prietenie capătă caracterul amoros, căci la D[oam]na X orice sentiment mare, chiar și cel matern, ia aspectul amorului.

Și Dorian se întreba adesea în fața acestui fel de prietenii. Este prietenie sentimentul acesta al D[oam]nei X, este prietenie amoroasă, este amor prietenesc?

El se întreba dacă-l mai iubește pe dinsul ori numai îi mai arată iubire din obișnuință, din milă, din sentimentul fidelității, ori poate pentru că nici ea nu știe bine ce se petrece în ea, victimă a unei inconștiente ipocrizii față cu ea însăși?

Cind apărea un asemenea « concurrent », se întâmplau cu Dorian două lucruri. Cel dintîi, desigur, e că suferea îngrozitor. Cel de al doilea era minuțioasă și chinuitoarea analiză psihologică la care se deda, în care se afunda zile, săptămîni, luni întregi. « E prietenie, e prietenie amoroasă? ». Era problema de fiecare ceas din zi și din noapte. Și Dorian punea metodă în analiza sa.

El știa că D[oam]na X are mintea logică. Dar știa că sentimentele mari îi alterează gîndirea logică. Sentimentele n-o făceau să scoată concluzii greșite din premisele date; concluziile ei erau întotdeauna juste, dar cînd era stăpînită de sentimente mari și cînd era în discuție ființa pentru care avea aceste sentimente, atunci sentimentele colorau fals premisele. Dacă « concurrentul », să-l numim, ca-n algebră, cu o literă: M a făcut un lucru urit, ea nu neagă că fapta lui M a fost urită, dar ea descoperă, de pildă, că de fapta aceasta nu e vinovat deloc M, că sînt vinovate împrejurările, numai ele, că M e o victimă a împrejurărilor — bietul M — și M cîștigă din fapta lui urită, provoacă mai multă tandrețe D[oam]nei X. Cînd Dorian observa personal aceasta, simțea primejdia. Iată primul mijloc de analist al lui Dorian.

D[oam]na X cînd are sentimente mari pentru cineva, dă o importanță colosală opiniilor aceluia om. Am auzit eu însumi pe această femeie foarte inteligentă într-o discuție cu Dorian, răspunzîndu-i triumfător, sfidător: « Și M zice tot așa », adică cum zicea ea. — Iată al doilea mijloc de analiză al lui Dorian. Căci și-n asemenea caz el simțea că iubirea lui e primejduită.

D[oam]na X este tolerantă și comprehensivă. Dacă iartă rar, înțelege însă întotdeauna. Așadar, D[oam]na X este tolerantă. Cînd însă vei vorbi de M, așa cum nu vrea ea, ea devine netolerantă, devine chiar rea. Iată al treilea mijloc de analiză al lui Dorian. Netoleranța ei era suspectă pentru Dorian.

D[oam]na X este foarte delicată, mai mult delicată decît politicoasă. Dar este un nivel deasupra căruia delicatețea ei nu se mai ridică, e absentă. Dorian știa că atunci cînd D[oam]na X este în creștere de temperatură pentru M, ea nu mai are cruțare pentru el și e în stare să comită nedelicateți față cu el. Nu ca de pildă răspunsul sfidător dat mai sus, nedelicateți voite, ci inconștiente. Acest al patrulea mijloc al analizei sale îl ținea el ca cel mai sigur, căci *posibilitatea* nedelicateții D[oam]nei X o punea el în legătură cu cruzimea ei pentru ce-a fost în trecut, cu abandonarea ei totală clipei prezente. În asemenea eclipse de delicatețe a D[oam]nei X, Dorian « se convingea » că nu mai este iubit.

D[oam]na X are natura geloasă. Gelozia ei este egoistă, are aspectul simțului de proprietate, dar e stăpînită, ascunsă, demnă, mindră. E greu să i-o surprinzi. Dorian i-o surprindea. Și cînd observa la D[oam]na X o mișcare de gelozie cauzată de M, Dorian se întreba: prietenie, prietenie amoroasă, sau ce? Căci D[oam]na X poate fi geloasă și în simpla prietenie. Oricum, și acesta era un mijloc de analiză al lui Dorian, un mijloc mai puțin sigur.

Deși analistă lucidă a sufletelor omenеști, D[oam]na X, cînd avea sentimente de natura amorului, nu vedea defectele lui M, ori mai bine nu le vedea pe toate, dar mai ales nu vorbea de ele, le tăcea — ea care, la alți oameni, le vedea și le exprima așa de bine. Dar uneori ea tace defectele oamenilor și din alte cauze, din noblețe, din frica de mahalagism. Totuși Dorian știa să facă deosebirea. Și iată al nu știu cîtelea mijloc de analiză al lui Dorian.

Și mă vei dispensa de celelalte. Îți ajung și atâtea, ca să cunoști puțin și pe D[oam]na X și cauza sinuciderii amicului nostru.

Și, bineînțeles, aceste mijloace îi erau necesare lui Dorian cînd «concurrentul» era absent. Cînd era de față, în societatea D[oam]nei X, atunci Dorian avea eternul mijloc: observa cum se comportă unul cu altul, D[oam]na X cu M.

Iubite amice, a iubi pe această femeie cum o iubea Dorian și a fi iubit de ea mediocru, a o iubi, apoi, cu veșnica spaimă, întrucîtva justificată, de a nu fi părăsit de ea, tebuie să fie, pentru oricine, o mare tortură. Și înțelegi ce-a trebuit să fie pentru Dorian.

În timpul din urmă, convenționalul, ipoteticul M devenise o realitate. Eu sînt absolut convins că D[oam]na X nu iubea pe M. Și nici Dorian nu era convins că-l iubește. Dar D[oam]na X pune ațit de mult aspectele amorului în prietenia ei cu M, își continua cu o rezistență așa de sfidătoare romanul ei secret de prietenie amoroasă, în orice caz, în cazul cel mai bun, ea da ațit de mult din sufletul ei, ceea ce el credea că e a lui, încît Dorian nemaiputîndu-se suporta pe sine însuși în grozăvia și nedemnitătea suferinții, își pune capăt zilelor.

Acum, desigur, tu, care ai cunoscut bine pe Dorian, vei *expune* în romanul tău și cealaltă justificare a sinuciderii, natura temperamentului lui, căci Dorian era, din naștere, un candidat la sinucidere. Tu știi neegalitatea caracterului lui, predispoziția lui la melancolie, violenta lui nemulțumire de sine, iritabilitatea lui excesivă, frica lui de ridicol, impresionabilitatea lui exagerată, imaginația lui dezordonată și adesea funebră, duelul durerilor dintre inteligență și voință, dezorganizarea instinctelor prin analiza neconținută a sufletului și a faptelor lui, capacitatea lui îngrozitoare de a suferi, sentimentul lui penibil de singurătate morală, preocuparea lui de moarte, — și conștiința lucidă ce o avea de toate aceste «nevroze», căci Dorian, cu inteligența lui remarcabilă, își dădea seama perfect de «cazul» său...

Scumpul meu amic, nu fi aspru cu D[oam]na X în cartea ta. Te știu puțin cam misoghin și foarte răzbunător. Mă tem că vei vrea să răzbuni postum pe bietul Dorian scriînd, în locul lui, ceva în genul *Pledoariei unui nebun*. Vei fi nedrept, dar mai ales vei da dovadă că nu-ți pricepi interesul meseriei. Dacă ai scrie un roman misoghin, ai fi simplist și banal.

Bagă de seamă — și iartă-mă că te dăscălesc — bagă de seamă, cazul amicului nostru a fost rar și complicat. N-a fost înșelat, n-a fost nici părăsit. Ela murit, pentru că nu putea s-o aibă și în trecut și pentru că nu putea să aibă tot sufletul ei în prezent. Nu uita că nimene nu este vinovat de felul cum iubește, cum poate iubi, și prin urmare nici D[oam]na X. Nu uita că amicul nostru era greu de suportat în iubire. Nu uita că singurele clipe de fericire din trista-i viață le-a datorat D[oam]nei X. Și nu uita, în sfîrșit, și mai ales că D[oam]na X a fost și este cea mai adorabilă femeie din lume.

P[a] Du[du]că

43) ~~ca~~ singurele clipe de fericire
Dorian din trista-i viață ~~le-a~~
le-a datorat D[oa]mnei X. Și nu uita,
în sfîrșit, ^{și mai ales} că D-na X ~~a fost~~ afo
este, cea mai adorabilă femeie
din lume.

P. Du-ca

O NUVELĂ CARE PRELUDEAZĂ ROMANUL ADELA?

CONSTITUIE UN FAPT NOTORIU SURPRIZA pe care a produs-o, în epocă, publicarea romanului Adela, dezvăluind o altă față a criticului care păruse, pînă atunci, a fi trăit, cu strictețe și austeritate, în sfera cerebralului, sau, oricum, dăruit lumii aride a disciplinelor pozitivistice.

Tudor Vianu își explica actul convertirii la literatură a lui Ibrăileanu chiar prin «cedarea» «întoemirii» sale științifice: «Mare surpriză a fost cînd Ibrăileanu a publicat Adela. Dar acest roman, în care confesiunea subiectivă cedează atît de des locul reflecțiunii generale a moralistului, a fost scris de Ibrăileanu într-un moment cînd întoemirea sa ceda. Imaginea omului, un produs al culturii științifice și sociale a veacului din urmă, ar fi rămas incompletă fără Adela și fără acei pușini martori ai existenței lui, atît de rezervate, care au închis în inima lor amintirea unui om foarte complex și delicat»¹.

Este generală impresia aceasta că Ibrăileanu ar fi sărit pîrleazul literaturii — ca să preluăm expresia lui Perpessicius, rostită pe seama altui citic —, doar în ultima parte a vieții, ca o concesie făcută înclinațiilor secrete, reprimare pînă atunci, cu o neadormită vigilență. Nuvela de față, pusă la dispoziția redacției de Leoni Stere (căreia îi exprimăm întreaga noastră grațitudine), ne permite să pătrundem, pentru înția oară, în lumea tainelor de creație ale autorului Adelei și să precizăm mai bine sau să îmbogățim imaginea acreditată de decenii în rîndul specialiștilor.

Romanul nu reprezintă un «păcat» al bătrîneții, delictul de concubinaj cu muza literară prezenta,

după cum se vede, antecedente, datate încă înainte de primul război mondial. Și, drept corolar, concluzia pe care comentariul nostru va s-o sublinieze: Adela nu ne mai apare ca un accident — fericit —, cu pretenții de miracol, ca o zămislire botticelliană, neașteptată, din eleștarul apelor venusiene —, ci supunîndu-se unor legi sau obiceiuri curente, cu faze preparatorii, cu acumulări și decantări în timp etc.

Mă grăbesc să precizez: nu acord nuvelei semnificația de stadiu primar, de «vîrstă» inițială a romanului, ci doar — dar cît de mult înseamnă! — de exercițiu autonom în marginea unui motiv psihologic asemănător, de foraj orientat în direcția aceluiași zăcămint prețios al problematicei umane.

În definitiv, și în nuvelă și în roman, totul se învîrte în jurul misterului feminin, într-un caz, sfînxul fiind reprezentat de Adela, în celălalt, de Doamna X, în consecință, amîndouă creațiile ocupîndu-se de drama unei iubiri nespînteite. Firește, împrejurările concrete diferă: Dorian e îndrăgostit de o femeie de 30 de ani (dar cu impetuoșitatea sufletească a uneia de 20 de ani), Adela are 20 de ani, stîrnind complexe de vîrstă evadragenarului Emil Codrescu. Să nu ne lăsăm însă impresionați de asemenea detalii, s-a arătat că problema nepotrivirii de vîrstă nu constituie, în roman, adevărata cauză a respectivului «amour manqué» ci un simplu alibi al lipsei de hotărîre a eroului, pricina fiind mult mai adîncă, fiind de aspirația plină de fervoare către o iubire integrală, nefăr-murită de nimic. Sau, cum se declară explicit: «nu-mi convine să împart simpatiiile ei cu nimeni, nici chiar cu un alter-ego al meu! Și nici chiar eu mine însumi... Nu vreau să țin la calitățile mele ei, fără nici un discernămint, la mine!»

Codrescu se întreabă dacă în afecțiunea Adelei pentru el nu intră admirația elevei de altădată față de profesor sau ceva din sentimentul camaraderesc iscat între ei, într-un cuvînt, nu e sigur dacă Eros îmbracă forma absolutului, ca în mitul platonician, în care omul își caută «jumătatea pierdută» a ființei sale, ceea ce în limba lui eroului va să însemne «fericirea infinită care ar sfida legile universului».

Este exact drama pe care o trăiește și Dorian, chinul său sufleteș venind de acolo că Doamna X «nu se dă toată», avînd gînduri, simțiri care par că se refractă aiurea, ocolind persoana lui, fapt ce-l face gelos pînă la nebunie pe trecut sau pe cunoștințele din prezent. Așa cum spune prietenul său care-l motivează actul sinuciderii «El a murit, pentru că nu putea s-o aibă și în trecut și

¹ Tudor Vianu: *Opere*, 1, Editura Minerva, 1971, pag. 247.

pentru că nu putea să aibă tot (subl. n.) sufletul ei în prezent ».

Dacă voi mai aminti că Emil Codrescu este mistuit de « dorința de femeia unică » și că Dorian folosește aceeași expresie în destăinuirile din noaptea de adio: « E unică! », nu vom mai avea nici o îndoială asupra caracterului romantic al aspirațiilor erotice ale celor două personaje.

Apropierea existente între Dorian și Emil Codrescu își sar în ochi, de la început, amindoi eroii fiind reductibili — cum observa și academicianul Al. Birlădeanu — la persoana autorului. Oferim câteva mostre. Dorian era « o natură timidă, susceptibilă, predispusă la analiză de sine » ș. a. m. d. Emil Codrescu își recunoaște « mania de a mă analiza, care nu mă părăsește un moment », sau în termeni mai tari, înfierin-

du-și: « Abuzul involuntar de analiză, boală veche și incurabilă ». Dorian: « veșnic paralizat în fața ei de pasiunea lui teribilă, era, desigur, foarte puțin interesant cînd era cu ea ». Emil Codrescu încearcă și el, în fața Adelei, tot « Un fel de paralizie a inteligenței și mai cu seamă a imaginației. Am început să devin stîngaci și banal ». Și, un ultim exemplu: groaza amîndurora de a nu fi ridicoli. Emil Codrescu: « mă simțeam ridicol » (apreciere deseori repetată). Dorian: « Sentimentul că e ridicol îl desființa » etc., etc.

Dar doamna X? Ei bine, cu doamna X se petrece o întreagă istorie. Portretul ei din nuvelă îl găsim produs, aproape textual, în roman. Voi produce probele de rigoare (sublinierile marcînd identitatea expresiilor).

Roman

« Un păr arămiu, cu luciri de foc, parcă reflexe ale temperamentului ei arzător. Ochi de o culoare nehotărîtă, cafea și aur, schimbătoare după dispoziție, după culoarea timpului, în care se aprindea neconținut sufletul ei neliniștit, sau numai fîcși, reci, privind în gol, cînd gîndul era concentrat ori patima adîncă. [...] Brațele albe, fine. Piciorul, ca o mîină de mic, neliniștit. Mina — nervoasă, șovăitoare... »

« Femeia aceasta știa să iubească. Cu instinctele puternice și sănătoase, cu inteligența lucidă, ea iubea fără lună, fără fraze, cu toate fibrele corpului ei, cu căldura ei exasperată. »

Nuvelă

« ...Un păr cu luciri de foc, parcă reflexe ale temperamentului ei ardent. Ochi ei cenușii, mobili, luminoși, rizători... în care se aprinde neconținut sufletul ei neliniștit, sau, uneori, fîcși, reci, privind în gol, cînd gîndul e concentrat ori patima adîncă[...] Brațele albe, rotunde... Piciorul, ca o mînuță de mic. Mina slabă, nervoasă... »

« Și cum știe — cum știe să iubească această femeie..., cu instinctele ei puternice și sănătoase, cu apetiturile ei intacte și robuste și cu inteligența ei lucidă, nu e deloc romantică în iubire. Ea iubește fără lună, fără literatură... »

Adaug că și alte expresii din roman sînt preluate din nuvelă, ea în ultimul citat, « căldura ei exasperată », înfîlînită întocmai într-o frază anterioară cuvintelor reproduse.

Oprese aici demonstrația, căci nu există nici un motiv de dubiu: Ibrăileanu copiază pur și simplu, în roman, trăsăturile eroinei din nuvelă. Pentru a putea oferi o explicație să precizăm mai bine lucrurile. Portretul descris de Emil Codrescu face parte dintr-o listă a amorurilor sale și ar aparține « femeii din Viena » în « epoca realistă, serioasă ». Mai înainte, a existat o « epocă romantică », în contul căreia sînt evocate iubiri adolescente. În legătură cu acestea din urmă, reținem

mărturisirile lui Demostene Botez care relatează cum, îndeplinindu-și serviciul militar la Roman — în anul 1915 — și fugind la Iași, ori de cîte ori putea, Ibrăileanu îl bombardea cu întrebări privitoare la o casă de lîngă grădina publică, cu etaj și balconaș de fier². Sînt detalii pe care le regăsim și în capitolul respectiv din roman, dovedind că Ibrăileanu reconstitue, pe seama alter ego-ului său, aventuri sentimentale întimplate sîcși, la anii aceia. S-a arătat că prototipul Adelei a fost o asistentă a profesorului, Olga (numele ei figura, la început,

² Amintiri despre Ibrăileanu, Editura Junimea, Iași, 1974, pag. 43.

ca titlu al romanului). Dar doamna X din nuvelă, respectiv «femeia din Viena»? Se știe³ că Ibrăileanu a întreprins o călătorie în străinătate — singura! — în anul 1904. În itinerariul turistic a figurat și Viena (la dus și la întors). Întreg voiajul a durat aproape două luni și jumătate. Partenera în cadrul expediției a fost însă soția lui, Elena Ibrăileanu. Înelin să cred că, de fapt, titulatura din roman «femeia din Viena» era menită mai mult să mascheze existența reală a unei persoane din anturajul ieșean. După informațiile primite se pare că e vorba de Maria Stere. Am văzut că ei i se încredinșase și manuscrisul nuvelei, cu permisiunea să facă ce dorește cu el. Între critici și prima soție a lui Constantin Stere sînt indicii că a existat, într-adevăr, o mare prietenie, poate în sensul expresiei utilizate în epocă: «amitié amoureuse». Din amintirile lui M. Sevastos⁴, aflăm că, imediat după război — deși în această vreme se deplasa foarte greu —, Ibrăileanu face un voiaj special la Chișinău, pentru a o vedea, locuind la fiul ei, Roman C. Stere. Tot M. Sevastos aduce informația prețioasă că «amintirile» criticului pe care le-ar fi publicat în „Adevărul literar” (1937—1938)⁵ i-ar fi fost trimise de Gh. C. Stere — cel numit, familiar, Jică — cu aceste lămuriri: «Amintirile au fost scrise sub formă de scrisoare — am șters însă adresantul — cam prin 1911, și ultima frază nu-i terminată, manuscrisul oprindu-se la o virgulă. A fost probabil întrerupt, și apoi nu l-a mai reluat. Dl. Ibrăileanu nu ținea manuscrisul acasă la dînsul, ci era neconținut la adresant, unde îl și scria.» Adresantul și amfitrionul: Maria Stere.

N-am întreprins această incursiune, cu aparențe detectiviste, minat de cine știe ce curiozități vinovate — deși identificarea prototipurilor unor personaje intră între indiscrețiile admise de meseria istoricului literar —, ci pentru a sublinia o trăsătură psihologică definitorie a lui Ibrăileanu: dis-

ponibilitatea sa sufletească adolescentină, care-l împingea, nu o singură dată, să contracteze aprinse amoruri platonice pentru cite o apariție feminină, sensibilă la pornirile sale idolatre sau la fervoarea confesiunilor lui sentimentale⁶.

Nu începe discuție — este un adevăr tautologic acesta — că prototipul din viață nu poate fi identificat cu personajul literar. Confruntarea nuvelei cu romanul ne-o dovedește, o dată în plus, ajutîndu-ne să înalțăm în înțelegerea proceselor de creație survenite. Căci doamna X nu este numai direct înfățișată — pe lista amorurilor lui Emil Codrescu —, dar anumite particularități ale ei sînt transferate — inchipuiți-vă! — asupra Adelei. Ceea ce ne avertizează că romanul valorifică, pe o arle mai întinsă și pe căi mai greu perceptibile, sugestii ale nuvelei.

Vom proceda ca și pînă acum, sprijinîndu-ne afirmațiile cu referiri concrete la text. Adela iubește natura pe care pară o însuflețește cu sentimentele ei. În domeniul artelor, pasiunea ei se îndreaptă spre muzică și într-o mai mică măsură, bunăoară, spre pictură. În ceea ce o privește pe doamna X, iată-i fișa: «Iubirea ei pentru natură e un fel de însuflețire a naturii cu propriile-i sentimente. De aceea, pentru ea muzica e un fel de stimul, intern parcă, pentru vibranta ei sensibilitate. De aceea o socot insensibilă la pictură și sculptură». În privința spontaneității ei, ca și la «revărsării de viață» în tot ceea ce face, acordul între cele două eroine e complet. La fel, referitor la zîmbetul fin, amuzat al Adelei și care la doamna X era explicat prin spiritul ei fin⁷ ce-o predispunea la «tachinare cordială» și la «tot felul de espingierii fermecătoare».

În sfîrșit, descoperim chiar și unele similitudini de portret fizic. În afara faptului că amîndouă au părul auriu, se mai întîlnesc, de pildă, și sub aspectul descrierii brațelor — detaliu care în roman are o anume importanță, sîrutarea lor marcînd pragul îndrăznelii maxime a lui Emil Codrescu. Așadar, brațele erau «de un alb luminos, geometric rotunde, crescînd în amploare de la încheietura mîinii în sus». Și la doamna X, obiectul admira-

³ Savin Bratu, *Ibrăileanu omul*, Editura tineretului, București, 1959.

⁴ *Amintiri de la Viața Românească*, Editura pentru literatură, 1966, pag. 76.

⁵ Nu „Adevărul literar”, ci „Adevărul literar și artistic”. O suită de pagini sub titlul: *Amintiri din copilărie și adolescență*, care încep să fie publicate odată cu numărul 884, din 14 noiembrie 1937. Este interesant că nota redacției încearcă să travestească persoana adresantei, vorbind mereu de «un prieten»: «Ele—amintirile n.n.—sînt redactate sub formă de scrisori către un prieten, în casa căruia au și fost scrise. Manuscrisul scrisorilor stătea pe biroul prietenului, de unde Ibrăileanu îl lua și-l completa».

⁶ În orice caz, n-am putea să fim atît de siguri ca Ov. S. Crohmălniceanu care, observînd cu justețe, în marginea Adelei: «excelență se vedește și intuiția sufletului feminin», adăuga: «E bizară pătrunderea cîștigată, nu prin experiențe numeroase ci prin epuizarea uneia cu o participare integrală decisivă». Să fie clar, nu avem în vedere experiențe complete, ci reverberații sentimentale, în sensul celor discutate mai sus.

ției sînt tot « Brațele albe, rotunde, leneșe, subțiri la încheietura minii și progresind accentuat în amploare spre cot ».

Reluarea aïdoma a unor expresii indică limite ale spiritului inventiv verbal al autorului dar, totodată, și anumite relații intime existente în taina laboratorului de creație între modurile în care au fost zămislite imaginile celor două eroine.

Instructive considerații putem desprinde și dintr-o confruntare a celor două creații din punctul de vedere al tonalității artistice. Ca tehnică literară, nuvela, din nou, premerge romanul. Adela reunește Fragmente din jurnalul lui Emil Codrescu, nuvela se constituie din note alcătuite de un prieten al lui Dorian. Emil Codrescu constată că fiile cu însemnări « au ajuns niște adevărate foi de observație ». Foi de observație realizează și autorul notelor sau cum se exprimă el, « partea mea de observații ». Dar aici încetează și apropierea, pentru că în Adela fișele de observație clinică și le redactează bolnavul însuși, jurnalul său capătă accente caracteristice ale unei confesiuni (chiar dacă luciditatea nu e eludată, ca și cum eroul ar contracta conștient un virus și ar urmări, cu atenție științifică, dar și cu spiritul de participare firească, evoluția maladiei). Notele sînt însă redactate dintr-un unghi exterior, de pură observație, respiră, aș spune, o răceală chirurgicală, ea și cum s-ar diseca o broască și s-ar consemna constatările biologice. Un ton științific predomină, vizibil și în spiritul metodei care călăuzește însemnările: se începe cu comentarea fotografiei doamnei X, apoi se expun observațiile proprii, de martor ocular ale prietenului și, la urmă, cele aflate direct de la Dorian, urmărindu-se cînd planul biologic, cînd cel moral-sufletesc (o dihotomie, pe alocuri, excesivă) etc. Autorul însuși, după primele pagini constatînd că e « stîngaci de tot », se scuză: « dar ce vrei de la un spirit prozaic ca mine? » Pe parcurs, revine profesorul: « Să recapitulăm metodic, iubitul meu amic... ». Sau, mai încolo, precizînd didactic că, de la observațiile proprii trece la cele comunicate de Dorian, subliniază că le prezintă într-o formă puțin « sistematizată »: « În cele ce urmează partea mea de observație este mică; îmi transeriu, sistematizate puțin, observațiile și opiniile lui Dorian » etc. Nu vreau eu asta să micșorez sau să minimalizez calitățile de analist etalate în nuvelă — și elogiata în cadrul Rotondei 13, pe baza lecturii unui fragment, totuși, — ei să definească mai bine particularitatea lor, în comparație cu stilul (în înțelesul larg) al Adelei. Pentru a fi și mai explicit, paginile de față îmi amintesc studiile de critică

ale lui Ibrăileanu, cu deosebirea că eroinei din cărți i se substituie una din viață. Sînt cunoscute calitățile de analist ale criticului care cercetează un fenomen sub toate aspectele, pînă la cele infimitezimale; de la o observație trece la alta, într-un sir de paranteze, parcă fără sfîrșit, totul în dorința absorbantă a epuizării totale a subiectului abordat.

În cadrul Rotondei, metoda de analiză ilustrată în fragmentul de nuvelă prezentat era comparată cu aceea a lui Paul Bourget. Consider că proza autorului evocat este mai voit agreabilă și mai meșteșugită, ca o pînză de păianjen (adesea lipicioasă, pentru că e stropită cu sirop). Nu e cazul aici. Exemplul mai apropiat mi se pare Zola, dată fiind și intenția experimentală a notelor, ce se vor materializa de observație, oferit spre documentare unui alt prieten care urmează să scrie romanul turpitudinilor sufletesti tragice ale lui Dorian. Țin seama și de rolul avut în lecturile de-atunci ale lui Ibrăileanu de părintele « romanului experimental ». Mihail Ralea consemna undeva: « La un moment dat, citea în fiecare zi cîte un roman de șapte-opt sute de pagini de Zola ». În continuare sînt menționați și alți prozatori francezi, ca Maupassant ori Daudet — care se înscriu tot într-o filiație zolistă — și, după o referire la Dickens, revine la exemplul inițial: « Dar îl emoționează și viața de asprime pesimistă din romanele lui Zola ».⁷

La data cînd redacta [Doamna X] — și care era, desigur, anterioară celei înscrise pe plic — cred că aceste influențe « naturaliste » precumpăneau.

Dacă nuvela prevestește, prin tonalitatea ei, vreo creație a lui Ibrăileanu atunci aceasta nu e Adela, ci eulgerea de maxime: Privind viața (și care, conform statisticii întocmite de cineva, erau dominate tot de motivul erotic). Căci abundă aici considerații într-o manieră abstractizantă — avem de-a face cu o « descriere » nu cu o « povestire », ca să folosim distincția lui Georg Lukács. (Firește, maximele vor ajunge la o decantare și o sintetizare, în linia moralistă cunoscută.)

⁷ Scrieri din trecut, 3, E. S. P. L. A., 1958, pag. 189.

Ce anume mutații se vor fi petrecut în atelierul experiențelor de creație pentru ca romanul să poată eșua — într-un plan intern, firește, filtrat — și ecouri afective ale ființei autorului? Tot în acest număr, publicăm și o teză la un examen de admitere despre frumusețile naturii în decorul schimbător al celor patru anotimpuri, care ne dovedește că, în structura-i inițială, juvenilă, Ibrăileanu nu făcea excepție de la regula sentimentalismului moldovenesc.

Nu ne îndoiim că, o dată perioada experimentalismului depășită, o contribuție o va aduce și sentimentul trecerii anilor — acel horafian: « Val, Postume, Postume, cum mai trec anii... » —, ca și, poate, înlocuirea lui Zola, între preferințele de lectură, cu autori ruși, în primul rând, Turgheniev etc. Oricum ar fi, dacă există o deosebire structurală într-o nuvelă și Adela, aceasta rezidă în atmosfera poetică ce lipsește din « note », dar se degajă din toată țesătura fină a narațiunii romanești. Căci cine ar reduce romanul criticului doar la ecazistică psihologică, ignorând reverberațiile poetice, ar comite o gravă eroare. Prin poezie nu înțeleg, pur și simplu, includerea tablourilor de natură și, cu atât mai puțin, revărsările unui lirism exterior, ci acel nucleu meditativ ce iradiază ca un soare interior și înalță ceea ce se întâmplă în roman

sub bolta semnificațiilor universale ale condiției umane. Criticii atenți au semnalat că iubirea reprezintă pentru erou — și pentru autor — un punct de sprijin, un far lumines în fața oceanului de spaime și angose ale inexorabilei treceri în neființă. Faptul că iubirea nu se împlinește în planul realității cotidiene este, desigur, cauzat de deficitul eroului sub raport volitional. Dar numai pentru asta? Mai intervine și acest motiv în care, pentru substratu-i filozofic, se cade să vedem ceva mai mult decât un simplu alibi: « tot ce se realizează se împuținează și se trivializează ». Ibrăileanu se întilnește, din acest punct de vedere, cu Perpersicius, care drept motto al romanului său neterminat, Fatma sau focul de paie — influențat, am impresia, de Adela —, pune aceste cuvinte: « Numai iubirile nemărturisite ducă ».

Eroina romanului nu este un simplu echivalent al femeii cunoscute în viață, ci, am văzut, încorporează ecouri și ale altor iubiri romantice, din existența autorului. Mai mult, în cadrul evanescent al narațiunii, Adela și Emil ajung la forța de generalizare a unor arhetipuri. Amintiți-vă de ultima lor plimbare prin ceața ce părea « lumină de lună condensată », deformind contururile reale, dînd senzația unei « lumi din alte epoci geologice », priveliști paradisiace derivate din viziunile eminesciene. Sînt Ieronim și Cezara într-o altă insulă a lui Euthanasius, sau El și Ea in illo tempore. Opresc aici șirul considerațiilor, existînd pericolul de a depăși cadrul specific al comentariilor din „Manuscriptum“. Concluzia se desprinde de la sine: romanul este o simfonie, nuvela doar un preludiu.

AL. OPREA

Tubite amice,
Cumori de mult și de aproape pe doamna,
dar ceea ce știu mai puțin despre ea e tocmai
ceea ce mai ales te interesează pe tine.

PASIUNEA ESEULUI

PAUL ZARIFOPOL

Erudiția — o premiză a negației

A devenit proverbială idiosincrazia lui Zarifopol față de clasicism, în genere, și față de cel francez, în special. Considerată drept una din formele reprezentative ale iconoclasmului său, vehemența negatoare cu care criticul i-a contestat pe clasicizanți este însă departe de a fi expresia unui «scepticism obtuz» sau a unui «estetism infatuat și suficient» cum, uneori, i s-a reproșat. Pentru Zarifopol, personalitate de o erudiție exemplară în epocă, negația este un gest cu valoare euristică și devine act cultural numai în măsura în care respingerea este fondată pe cunoaștere. Negația culturală nu înseamnă nihilism distructiv, ci combaterea unei valori în numele altei valori, valabile, deci istoric posibilă și justificată între aceleași coordonate culturale. Altfel, evident, orice critică, orice negație eșuează în utopie.

Că Paul Zarifopol este un excelent cunoscător al istoriei literare franceze, și că temeritatea sa de a

încerca să «despartă apele» în albia unei culturi străine, nu este un gest hazardat, fără acoperire, devine evident pentru orice cunoscător al operei sale, de la conferințele sau studiile din periodice la considerațiile din *Pentru arta literară*. Dar cunoașterea numai a acestor pagini, publicate, ar putea lăsa impresia că erudiția criticului luminează, din îndelungata istorie a literelor și spiritualității franceze, doar perioada clasică și modernă, respingerea primeia făcându-se exclusiv în numele celei de a doua.

În realitate, numeroasele manuscrise inedite, dedicate literaturii franceze și alcătuite din note, fișe bibliografice, excerpte, conspecte și chiar studii elaborate, păstrate în fondul Zarifopol al M. L. R. — sînt în măsură că corecteze în mod substanțial impresia de care vorbeam. Lăsînd deoparte diversele caiete cu note și conspecte, datînd din perioada

DER HUMANISMUS

1. *Die erste bedeutende Wirkung des Humanismus ist bei einem «mittelalterlichen» Schriftsteller zu konstatieren: Rabelais — der noch z. T. gelehrter Kleriker, und z. T. humanistischer Parvenu ist: er gehört noch zu den Fabliaudichtern und den derben Poetengern à la Maillard und zu den Enzyklopädisten wie Jean de Meung. Auch an (...)*, Moralitäten und Farcen muss man bei Rabelais denken. Aber er ist von antiker Lectüre saturiert und davon noch ganz betäubt.*

Eine von Rabelais ziemlich verschiedene Wirkung des Humanismus bezeugen Amyots Plutarch und Montaigne. Beide inaugurierten die «moralische» Biographie und die Menschenkenntnis, die «Analyse» in der frz. Litteratur.

* cuvînt indescifrabil

Dea Humanismus

~~Humanism~~
Bibliographie v. R. Arnoldt,
in Kritik der Renaissance, und
Kritik der Klass. Philologie. Reinach, Manuel
Fidel, über den französischen
Humanismus findet sich in
C. Christie's Etienne Dolet,
London 1877/78. Kroll 1487.
Geiger: Studien zur Geschichte der
franz. Humanismus. Geigers
unter Einleitung für die Studien der Renaissance II.
Jahr 1753 enthält eine Revue
de la Renaissance
L'Intellectuel I 332.
Geiger: Humanismus in France
Didot: Le Humanisme et l'Humanisme à Venise 1787
Nave: Le Humanisme de la Renaissance et l'essor de l'écriture
univ. en Belgique
Lefevre: Histoire du Collège de France, 1783

studiilor sale lingvistice la Universitatea din Hale, ca și imensul material pregătit pentru teza sa de doctorat despre trubadurul francez Richard de Fournial, lucrări de care ne vom ocupa cu alt prilej, de un deosebit interes ni se par studiile și notele sale manuscrise, de asemenea inedite, avînd ca obiect perioada medievală și înflorirea umanismului renescentist în Franța. Este vorba de acele manuscrise, datînd din anii 1908—1914, cînd locuia la Leipzig (perioadă în care se situează și debutul său propriu-zis, cu un studiu dedicat lui Flaubert — „Süddeutsche Monatshefte“, XII/1908) sau din perioada 1918—1923 cînd, stabilit la Sinaia, redactează în limba germană și franceză o serie de note, proiecte de studii și planuri de capitole ce trebuiau să constituie materia cursului de literatură franceză pe care ar fi urmat să-l țină la Universitatea din Iași.

Sub aspectul raportului dintre erudiție și negație, problemă amintită la începutul acestor rînduri, documentele la care ne-am referit mai sus prezintă o dublă importanță:

— În primul rînd, prezintă o imagine mult mai complexă decît cea reieșită din paginile publicate pînă acum asupra întinderii ariei sale de cunoștințe din domeniul literaturii, dar și al limbii franceze și asupra scrupulozității și conștiinciozității cu care a fost ea parcursă, pas cu pas, spre a nu lăsa în urmă, pe harta erudiției dobîndite, nici un spațiu alb.

— În al doilea rînd, ele sînt relevante pentru direcția intereselor și afinităților criticului format, deoarece (spre deosebire de caietele de studii ale studentului ori doctorandului, tributare, ca orientare tematică, programei impuse de cursurile urmate), documentele acestea vădesc preocupările unui Zarifopol intrat în faza de selecție și creație a lucrărilor de sinteză.

UMANISMUL

* cuvînt indescifrabil.

¹ Amyot (Jacques)
—umanist francez
(1513—1593), traducător al lui Plutarch
(Vies parallèles, 1559)
și unul din creatorii
stilului naiv și
pitoresc al prozei
franceze din secolul
al XVI-lea (n. tr.)

1. Prima influență semnificativă a umanismului poate fi constatată la un scriitor «medieval»: Rabelais — care, în parte, mai este încă un cleric învățat și în parte un parvenit umanist; el aparține încă scriitorilor de fabliouri, poeziilor grosieri à la Maillard și enciclopediștilor precum Jean de Meung. Și la (...) * moralități și farse trebuie să ne gîndim în cazul lui Rabelais. Dar el este saturat de lecturi antice și încă cu totul buimăcit de ele.

O influență a umanismului, oarecum deosebită de cea întrupată de Rabelais, vădesc Plutarch-ul lui Amyot ¹ și Montaigne. Ambii inaugurează în literatura franceză biografia «morală» și cunoașterea omului, «analiza».

Studiul pe care-l reproducem, intitulat: *Umanismul*, face parte din această categorie de manuscrise inedite. Scris într-o germană impecabilă, caracteristică tuturor manuscriselor din această a doua parte a șederii sale în Germania, studiul de față se prezintă într-o primă formă de redactare și sistematizare a ideilor, paragrafele de exegeză mai amplă alternind cu notația lapidară sau simpla trimitere bibliografică. Existența sa ne servește ca argument în susținerea afirmației despre faptul că negarea clasicismului nu are loc, la Zarifopol, doar în numele idealului estetic al modernismului, cum s-a afirmat eronat. Studiul este dedicat perioadei de început a literaturii franceze, în care ideile umanismului antic (revendicate și devitalizate mai târziu de către clasicizanți) se cristalizează, sub forma incipientă a unui umanism renascentist, în operele cronicarilor și ale primilor memorialiști francezi (perioadă de care nu s-a mai ocupat apoi în nici unul din studiile publicate, de unde și eroarea amintită). Paginile de față anticipează și justifică — sub aspectul cunoașterii — afirmația pe care o va face mult mai târziu, în conferința despre clasicismul francez, când, respingând tendința de a reduce tot ce e valoros în literatură și spiritualitatea franceză la clasicism, amintește, alături de preferințele sale din literatura modernă, pe Rabelais, Montaigne sau Ronsard.

Studiul nu este datat, dar înclinăm să-l situăm, cu aproximație, între anii 1909—1910, coroborând indicațiile furnizate de lista bibliografică, în care sînt consemnate și două lucrări despre Montaigne apărute în 1908, la Paris, cu proiectele, notele și caietele sale ce vădesc o *continuitate de preocupări* privind problemele umanismului și care aparțin aceleiași perioade. Ne referim, îndeosebi, la două caiete (aflate în fondul Zarifopol, la arhiva M.L.R. nr. 14233—34) cuprinzînd peste 200 de file de conspectare amănunțită (întregită de note și observații personale) a cărții lui L. Geiger — *Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland* — Berlin, 1882. Caietul al II-lea mai cuprinde în continuare un conspect al ediției germane, din 1908, a cărții lui Taine — *Philosophie de l'art*, paragrafele referitoare la umaniștii Renașterii, — precum și un scurt rezumat al cărții lui A. Someraiu — *Die Condottieri*, Jena, 1909, dată ce justifică periodizarea noastră.

Victor Ernest MAȘEK

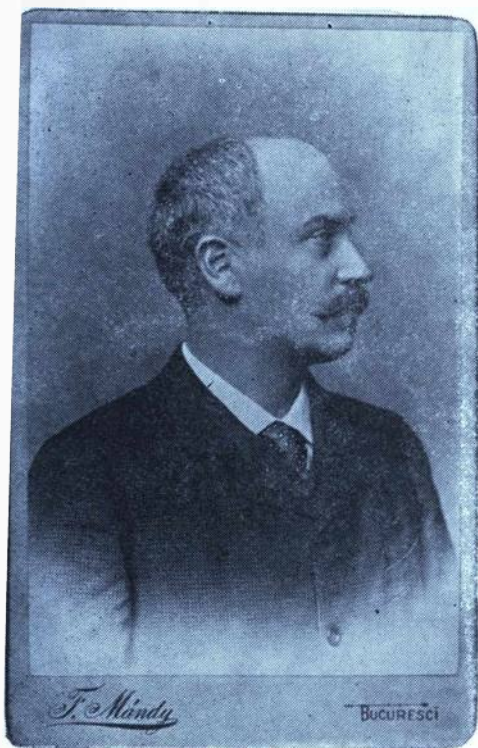
Dasselbe litterarische Element (Psychologie, Menschenbeschreibung) wirkt auch durch die, im Zeitalter der Religions und Bürger-Kriege so zahlreichen Memoiren. Rabelais zählt hier nicht mit; wohl aber Calvin [vgl. z. B. „Institution chrétienne“ (1536 lat. 1541 franz.) Buch I, Kap. I—IV, XVI—XVII, Buch III, Kap. VI—X] der jedoch, aus leicht begreiflichen Gründen nicht in die französische litterarische Entwicklung hineingehört. Lanson (S. 263) glaubt aber doch das von der protestantische Predikation (von Calvin allein 2000 Predigten erhalten; ferner sind Bèze und Viret zu nennen) behaltten zu können. Verdanken etwa die theologisch geschulten Leute, wie Pascal, der Sprache Calvins etwas?

Immerhin kann bei Calvin schon von wahrer Eloquenz gesprochen werden. Die Katholiken haben ihm wenig dabei entgegenzusetzen. Vgl. etwa du Perron (Oration funèbre de Ronsard) und die polemischen Schriften des du Plessis Mornay (Traité de l'Eglise, 1579; Traité de la Vérité de la Religion chrétienne, 1581). Somit zeichnen sich die katholischen (...) Redner durch Gemeinheit aus (Vgl. Labitte: de la Démocratie chez les prédicateurs de la ligue, 1841). Von politischen Rednern soll Michel de l'Hospital von allen genannt werden; aber viele seiner Reden sind vom naiven Pedantismus (Zitatensucht) der Zeit defiguriert. Dies tadelten Parquier und besonders du Vair in seinem interessanten Buch De l'éloquence française, et des raisons pourquoi elle est demeurée si basse.

2. Rabelais

Er fasst das Romanhaft-abenteuerliche der Ritterromane auf. In der Parodie der Theologie und Kirche ist ihm Bonaventure des Périers in seinem Cymbalum mundi vorangegangen. Dem Geiste nach gehört Rabelais mit Jean de Meung, Molière und Voltaire zusammen. „La joie invincible de vivre“ und „l'inaptitude métaphysique“ (Lanson, 251) sind diesen allen, wie der ganzen Prose, [?] eigentümlich.

Sein Thema ist das Leben, daher so viel Handlung und Bewegung. Er ist mit Rubens und Jordans zu vergleichen. Sein künstlerischer Verfahren ist völlig frei. Dem jedesma-

² DU PERON
(Jacques Davy), cardinal francez, (1556 — 1618). (n. tr.).

³ corect: DUPLESSIS-MORNAY, (Philippe DE) 1549 — 1623, șef calvinist, fondatorul primei academii protestante. (n. tr.).

⁴ L'HOSPITAL
(Michel DE) — om politic francez (1506 — 1573), cancelar al Franței (n. tr.).

⁵ DES PÉRIERS
(Bonaventure), poet și povestitor francez (1510 — 1544) (n. tr.).

Același element literar (psihologie, descrierea omului) acționează și prin intermediul *Memoriilor*, atât de numeroase în epoca războaielor religioase și războaielor civile. Rabelais nu intră în aceste categorii, dar trebuie amintit Calvin [compară, de pildă, «Institution chrétienne» (1536 lat. 1541 franceză) Cartea I, cap. I—IV, XVI—XVII, Cartea III, cap. VI—X], care totuși nu aparține, din motive lesne de înțeles, dezvoltării literaturii franceze. Lanson (p. 263) crede totuși că poate afirma acest lucru despre predica protestantă (numai de la Calvin s-au păstrat 2000 de predici; apoi trebuie amintiți Bêze și Vi-ret). Dar sînt oare personalitățile cu educație teologică, precum Pascal, întrucîtva tributari limbii lui Calvin?

În tot cazul se poate vorbi la Calvin deja despre o veritabilă clocvență. Catolicii îi pot opune, în acest sens, foarte puțin. Compară de pildă *du Perron*² (Oration funèbre de Ronsard) și scrierile polemice ale lui *du Plessis Mornay*³ (Traité de l'Eglise, 1579; Traité de la Vérité de la Religion chrétienne, 1581). Așadar predicatorii catolici se caracterizau prin vulgaritate (vezi: Labitte: de la Démocratie chez les prédicateurs de la ligue, 1841). Dintre oratorii politici trebuie amintit, în primul rînd, *Michel de l'Hospital*⁴; dar multe dintre discursurile sale sînt desfigurate de un pedantism naiv (citatomanie), specific epocii respective. Este ceea ce le impută *Parquier* și în special *du Vair* în interesanta sa carte *De l'éloquence française, et des raisons pourquoi elle est demeurée si basse*.

2. Rabelais

El sintetizează caracterul romanesc și aventurist al romanelor cavalești. În parodiarea teologiei și a bisericii i-a premers *Bonaventure des Périers*⁵ cu al său *Cymbalum mundi*. Conform spiritului său, Rabelais poate fi alăturat lui Jean de Meung, Molière și Voltaire. «La joie invincible de vivre» și «l'inaptitude métaphysique» (Lanson, p. 251) sînt trăsături comune, proprii tuturor acestora, ca și întregii proze[?].

Tema sa este viața, de aceea atîta acțiune și mișcare. El poate fi comparat cu Rubens și Jordanes. Modalitatea sa artistică este pe deplin liberă. Adaptată de fiecare dată

ligen Gegenstand angepasst: kurz skizzierend oder breit erzählend, wie es gerade sein muss. [«son ... il a conscience et réflexion, et son sujet ne l'entraîne pas; il le règle comme il veut», sagt Lanson (256), aber das ist sehr discutierbar].

Er ist realistisch, gegen alle Formen des Lebens gleich gerecht, und stellt das innere wie das äussere Leben gleich meisterhaft dar.

Mehr noch als die Farce ist er der grösste Vorbereiter Molières.

*

3. Die Grammatiker und die orthographischen Theorien: (.....)*

Die Grammatiker und die Sprache des XVI. Jahrhunderts: *Litterarisch* höchst Wichtig ist die Tatsache dass es im Mittelalter keinen theoretischen Unterricht in der Muttersprache gegeben hat.

Spuren eines grammat[ischen] Unterrichts für das Französische im Mittelalter [sind] nur im England.

Die erste französische Grammatik ist die von 1532 des Jacques Sylvius.

(cf. A. Lefranc, *Revue bleue*, 24/XII. 04. S. 808/9).

4. Die Übersetzer

Unter allen Übersetzern hat Amyot (1513—1593) den weit grössten Einfluss auf den Klassizismus geübt. Sein Plutarch bestimmt geradezu den Charakter dieser Litteratur: *moralisch-psychologische Betrachtung und das Dramatische*. — Der typische, allgemeine Mensch.

Die Philosophie des Durchschnittsmenschen und für Durchschnittsmenschen ist da enthalten. Montaignes Urteil über Amyot: — *Nous autres ignorants étions perdus si ce livre ne nous eût relevé du boubier* = *sa merci, nous osons à cette heure et parler et écrire; les dames en régentent les maîtres d'écoles c'est notre bréviaire*.

Plutarch als Vermittler klassischer Stoffe: Racine, Shakespeare. Er war gleichsam der modernste Klassiker; Amyot modernisiert ihn noch mehr.

Bereicherung der Sprache: politische, philosophische, wissenschaftliche Termini; Amyot bildet wie er kann aus dem griech. lat. ital. Vaugelas und Fénelon bezeugen noch die grösste Dankbarkeit für seine sprachlichen Leistungen.

5. Memoiren

Ein neues, wichtiges Element bringen in die Litteratur der Zeit die Memoiren. Man muss hier freilich bei Commynes anfangen (nicht mit Lanson kurz sagen: *les siècles précédents n'avoient guère en que des chroniques ...*, der so leicht vergisst was er über Commynes gesagt [hat]), denn bei diesem ist das litterarisch wichtigste an Memoiren, der psychologische Stoff, schon reichlich, und nach moderner Methode erforscht. Da (s. Faguet, *Le 16e siècle*).

Die *Lettres et négociations* bringen leider zu wenig für die Kenntniss Commynes (ed. Keroque de Lattenhooe, Bruxelles, 1867—74, I. Adept, cf. *Extraite des chroniqueurs v. (...)* Jeanroy, s. 355 (...)) und sind wohl auch psychologisch unergiebig, da es meistens „Urkunden“ sind.

Die richtigen Vergleichspunkte zu Commynes sind bei Villehardouin und Joinville, nicht bei Froissart zu suchen — dieser gehört einem anderem Zusammenhang an.

Commynes ist kein Künstler, mein Lanson (S. 176, 181) — *«le sentiment de l'art lui fait encore défaut: c'est ce que la Renaissance va apporter»* — vergisst aber dabei das z. B. Monluc und Brantôme es auch nicht haben. — Plastisch ist er freilich nicht — aber das lag auch gar nicht auf seinem Wege — während schon ältere Memoirenschreiber, denn das sind doch im Grunde auch Villehardouin, Joinville und Froissart — es waren. Bis zum *«sentiment de l'art»* muss man aber überhaupt lange warten. Es ist also eine offene Frage, wann sich dieses *«sentiment»* — *apporté par la Renaissance* bei Schriftstellern dieser Art sich zu veraten anfängt.

* Urmează o pagină de note bibliografice

obiectului: schițând în mod concis sau povestind pe larg, după cum este necesar. [«son... il a conscience et réflexion, et son sujet ne l'entraîne pas; il le règle comme il veut», spune Lanson (256), dar aceasta e foarte discutabil].

El este realist, îndreptându-se în egală măsură toate formele vieții și redând cu aceeași măiestrie atât viața interioară cât și pe cea exterioară. În mai mare măsură chiar decât farsa, el este cel mai mare premergător și pregătitor al lui Molière.

*

3. Gramaticienii și teoriile ortografice:

(..... *)
— Gramaticienii și limba secolului al XVI-lea:

De o deosebită importanță literară este faptul că în Evul Mediu nu a existat nici o instruire teoretică în limba maternă. Urme ale unei instruirii gramaticale în limba franceză pot fi detectate numai în Anglia. Prima gramatică franceză este cea din 1532, datorată lui Jacques Sylvius.

(cf. A. Lefranc, „Revue blue“, 24/XII.04. P. 808/9).

4. Traducătorii

Dintre toți traducătorii, Amyot (1513—1593) a exercitat cea mai mare influență asupra clasicismului. Plutarh-ul său determină în mod direct caracterul acestei literaturi: considerațiile moral-psihologice și caracterul dramatic. — Omul tipic, universal.

Filozofia omului mediu și destinată omului mediu este conținută aici. Montaigne îl judecă astfel pe Amyot: — Nous autres ignorants étions perdus si ce livre ne nous eût relevé du boubier — sa merci, nous osons à cette heure et parler et écrire; les dames en régentent les maîtres d'écoles c'est notre bréviaire.**

Plutarch [poate fi socotit] ca mijlocitor și transmițător al substanței clasice: Racine, Shakespeare. El a fost totodată cel mai modern clasic; Amyot îl modernizează și mai mult.

Îmbogățirea limbajului: termeni politici, filozofici, științifici; Amyot formează (noțiunile) cum poate, din greacă, latină ori italiană. Vaugelas⁹ și Fénelon își exprimă încă cea mai profundă recunoștință pentru contribuția sa lingvistică.

5. Memorii

Un element nou, deosebit de important, l-au adus în literatura vremii memoriile. Desigur, trebuie pornit aici de la Commynes⁷, [fără a ne lăsa influențați de succinta formulare a lui Lanson: les siècles précédents n'avoient guère en que des chroniques — care uită atât de repede ce a zis despre Commynes], deoarece partea cea mai importantă, din punct de vedere literar, a memoriilor sale o constituie materia psihologică, investigată multilateral și cu metode moderne. (Aici vezi Faguet, Le 16e siècle).

Lettres et négociations aduc din păcate prea puține elemente pentru cunoașterea lui Commynes (Ed. Keroqu de Lattenhooe, Bruxelles, 1867—74, I. Adep, cf. Extraite des chroniqueurs v. Jeanroy (?), p. 355), și sînt și din punct de vedere psihologic nefolositoare, deoarece sînt de cele mai multe ori simple «hrisoave».

Elementele de comparație cu Commynes trebuiesc căutate la Villehardouin⁸ și Joinville⁹, și nu la Froissart¹⁰ acesta aparținînd altui context.

Commynes nu este un artist, crede Lanson (p. 176, 181) — «le sentiment de l'art lui fait encore défaut: c'est ce que la Renaissance va apporter» * — dar uită că, de pildă, Monluc¹¹ și Brantôme¹² nu îl au nici ei. Desigur, nu e plastic — dar nici nu și-a propus așa ceva — în vreme ce alți autori de memorii mai vechi, cum au fost în fond și Villehardouin, Joinville și Froissart — au vădit o asemenea plasticitate. Dar pînă la un veritabil «sentiment de l'art» trebuie să mai așteptăm multă vreme. Este așadar o problemă deschisă stabilirea datei cînd începe să se dezvăluie la scriitori de acest fel, acel «sentiment — apporté par la Renaissance».

* Urmează o pagină de note bibliografice (n. tr.).

** În franceză, în textul original (n. tr.).

⁶ VAUGELAS (Claude Favre) — gramatician francez (1585—1650), autor al *Remarques sur la langue française* (1647) (n. tr.).

⁷ COMMINES (Philippe DE) — cronicar și memorialist francez (1447—1511)

⁸ VILLEHARDOUIN (Geffroi DE), — cronicar francez (1150—1213), a descris în „Histoire de la conquête de Constantinople“ evenimentele celei de apărta cruciade, la care a luat parte ca Mareșal de campanie.

⁹ JOINVILLE (Jean, DE) — cronicar francez (1224—1317) autor al unor „Mémoires“ publicate în 1309 (n. tr.).

¹⁰ FROISSART (Jean) — cronicar francez (1337—apr. 1400) (n. tr.).

¹¹ MONLUC (Blaise DE) — mareșal al Franței (1502—1577), autor al unor „Comentarii“ cu larg ecou în epocă. (n. tr.).

¹² BRANTÔME (Pierre DE BOURDEILLE) — memorialist francez (1540—1614) autor al lucrărilor: „Vies des hommes illustres et des grands capitaines“ și „Vies des dames illustres, des dames galantes“ (n. tr.).

* În franceză, în textul original (n. tr.).

Das wichtigste ist hier dass man einen wahren, modernen Verstand des Menschen vor sich hat, der richtig und scharf beobachtet. Das psychologische Material ist, wie oben gesagt, der rein litterarische Ertrag von Communes Werk (Stellen bei Lanson, S. 176—9)¹. Denn er schreibt schlecht — er klagt selbst (Schluss des Werkes) «de n'avoir aucune littérature» — und versteht nicht eine Erzählung zu konstruieren, verdirbt sie stets durch langweilige allgemeine Betrachtungen und Weisheitssätze. Pedantisch ist er freilich nicht, wie Chatelet und Mousclet, weil er aber ungelchrt war.

Von den Memoirenschreibern des 16 Jhdts., verbindet Blaise de Monluc (1502—1577) das malerische Froissarts mit der Menschenkenntniss Communes. M. ist mit seinem Landsmann Montaigne vergleichbar: Selbstbeschreibung und allgemeinemenschliches. Der weitbekannte Brantôme ist anekdotist, versteht sich aber auch auf malerische Darstellung.

Im Grossen und Ganzen bilden die Memoiren, mit Amyots Plutarch und Montaignes Essais einen Zusammenhang: richtige, d.i. nichtkonventionelle (wenn nicht immer historisch wahre) Menschenbeschreibung. Die grösste Wirkung hatten freilich Montaigne und Amyot. Brantôme, erst 1665 gedruckt, ist aber auch ein sehr beliebter Mann gewesen.

6. Montaigne

Das äusserlich frappante in M's Buch: die Zitate. Es ist eigentlich eine lange Reihe von mit Text verbundenen Zitaten. M. ist eben, gleich Rabelais, ein Parvenü des Humanismus. Er ist voll andächtigen Staunens über die Alten und ihre Weisheit, vielleicht noch mehr bestaunt er seine eigene Kenntniss der Alten.

Höchst wichtig: Er hat litterarische Ideen (so über Stil, Sprache) und Skrupeln (er korrigiert viel herum) obwohl er vielfach schlecht, nachlässig schreibt. Calvin und Rabelais bauen viel besser ihre Satze als er (vgl. Lanson 320).

M. war der einflussreichste in der späteren Zeit — weil der gelehrteste von den Schriftstellern der ersten modernen Epoche.

Seine Ideen waren durchschnittswarhaft, — wie bei Plutarch — daher für die Litteratur sehr brauchbar. Insbesondere dem «esprit classique» kam er sehr nahe: chaque homme porte la forme entière de l'humaine condition (Essais, III. 2.)

¹ (notă marginală a autorului): während, z.B. das *Leben Bayrad vom Loyl Serviteur* neben Communes ein altertümliches Buch ist: es passt mehr zu Joinville, obwohl erst 1527 erschien. Communes Memoiren sind 1488—1501 geschrieben; gedruckt zuerst 1524, 1528.

Das ^{äußerliche} Frappante in M's Buch: die Zitate
Es ist eigentlich eine lange Reihe von
Zitaten mit Text verbundenen Zi-
taten. M. ist eben, gleich Rabelais,
ein Parvenü des Humanismus. Er
ist voll andächtigen Staunens über
die Alten und ihre Weisheit, vielleicht
noch mehr bestaunt er seine eigene
Kenntniss der Alten.

* (notă marginală a autorului, în dreptul acestui pasaj): în vreme ce, de pildă, *Viața lui Bayard de Loyl Serviteur*, este în comparație cu [opera] lui Commynes, o lucrare arhaică: ea se potrivește mai degrabă cu Joinville, deși a apărut abia în 1527. Memoriile lui Commynes sînt scrise între 1488—1501 și tipărite întii în 1524, 1528.

Cel mai important este aici faptul că avem de-a face cu o înțelegere *veridică, modernă* a omului, capabilă să observe cu ascuțime și exactitate. Cum am mai spus, materialul psihologic reprezintă ceea ce rămîne interesant, din punct de vedere pur literar, în opera lui Commynes (pasagii în Lanson, p. 176—9)*. Căci el scrie prost — se plînge el însuși (în încheierea lucrării sale): «de n'avoir aulcune littérature» — și nu se pricepe să construiască o povestire, stricînd-o de fiecă dată prin plictisitoare considerații generale și maxime. Desigur, el nu este pedant, precum Chartelain și Mousselet, dar numai pentru că este neinstruit.

Dintre scriitorii de memorii ai secolului al 16-lea, *Blaise de Monluc* (1502—1577) face legătura dintre [stilul] pictural al lui Froissart și cunoașterea omului, proprie lui Commynes. M[onluc] este comparabil cu compatriotul său Montaigne: autodescriere și [caracter] general uman. Binecunoscutul Brantôme este anecdotic, dar se pricepe și la reprezentarea picturală. În general, memoriile alcătuiesc, cu Plutarh-ul lui Amyot și eseurile lui Montaigne, o continuitate: descriere corectă, adică neconvențională (chiar dacă nu întotdeauna adevărată din punct de vedere istoric) a omului. Cea mai mare influență au avut-o desigur Montaigne și Amyot. Brantôme, tipărit abia în 1665, a fost însă și el o personalitate mult îndrăgită.

6. Montaigne

Cel mai frapant lucru în cartea lui Montaigne: citatele. Ea este de fapt un lung șir de citate legate prin text. M[ontaigne] este, întocmai lui Rabelais, un parvenit al umanismului. El este cuprins de uimire respectuoasă față de antici și știința lor, și poate că în și mai mare măsură este uimit de propriile sale cunoștințe asupra anticilor.

Deosebit de important: El are idei literare (astfel despre stil și limbă) și scrupule (revine des asupra textului corectîndu-l) deși scrie adesea prost și neglijent. Calvin și Rabelais își construiesc mult mai bine frazele decît el (cf. Lanson, 320).

M[ontaigne] a fost cel mai influent în perioada următoare deoarece [era] cel mai învățat dintre scriitorii primei epoci moderne. Ideile sale reflectau adevăruri comune — ca și la Plutarh — și de aceea erau foarte utile literaturii. El s-a apropiat foarte mult îndeosebi aceluia «esprit classique»: chaque homme porte la forme entière de l'humaine condition (Essais, III. 2.).

Transcrierea textului, traducere și note
de Victor Ernest MAȘEK

Wichtig ist die literarische
Ideen (in ihrer Stil, Sprache) und Skizzen
(in, konzipiert viel besser, - s. Jeaning,
Extr. viel:), obwohl er vielfach schlecht,
nachlässig schreibt. - Rabelais und
Rabelais bauen viel besser ihre Sätze
als er (Vogelmann 320).

ROMANUL INDEPENDENȚEI

Vintilă C. A. ROSETTI

ROMANUL UNEI CAMPANII (III)

ULTIMELE SCRISORI ADRESATE FAMILIEI DE Vintilă C. A. Rosetti de pe malul stîng al Dunării, corespund momentului de trecere de la etapa defensivă la etapa ofensivă a războiului pentru independență.

Pînă în luna iulie 1877, cooperarea armatei române cu armata rusă de operațiuni se redusese la facilitarea transportului și aprovizionării, la organizarea unor acțiuni de diversivitate și recunoaștere, la colaborarea artileriei și marinei fluviale. Cea mai mare parte a efectivului militar românesc se afla concentrată în Oltenia, unde trupele rusești nu aveau acces. Armatei române îi revenea în exclusivitate apărarea Dunării, de la vărsarea Oltului la Valea Timocului. Dar la 11/23 iulie, unități ale diviziei a IV-a române, staționate la Turnu Măgurele, au primit ordinul, la cererea înaltului comandament rus, de a ocupa Nicopole pentru a permite trupelor rusești de aici să participe la un nou atac împotriva lui Osman Pașa, care, retransat cu armata sa la Plevna, obținuse o răsunătoare victorie cu trei zile mai devreme. Pierderea celei de-a doua bătălii de la Plevna (13/25 iulie) și cunoscuta telegramă de ajutor primită din partea Marelui duce Nicolae, comandantul armatei ruse de operațiuni din Balcani, de domnitorul Carol în cartierul său general din comuna Poiana, județul Dolj, au făcut să se dea curs cererii vechi a guvernului român de cooperare militară în sudul Dunării, iar din partea română să se negocieze de către șeful guvernului, I. C. Brătianu, la cartierul general rus de la Gorni Studen, condițiile participării. Între timp, întreaga divizie a IV-a trecuse Dunărea la Nicopole pentru a sprijini consolidarea pozițiilor ruse din fața Plevnei. Iar prin înaltul ordin de zi nr. 38 din 23 iulie/4 august al comandamentului român, se adopta o nouă ordine de bătaie constituindu-se

«armata de operațiuni». Din ea trebuia să facă parte corpul II de armată (inclusiv divizia a IV-a, trecută sub comanda colonelului Al. Anghelescu și avînd ca șef de stat major pe maiorul C. Pilat, cumnatul lui Vintilă Rosetti) și o «rezervă generală» cu efectivul unei divizii, pusă sub comanda colonelului C. Cerchez și avînd în componență sa brigada colonelului Matei Vlădescu, din care făcea parte și batalionul I vînători, alături de regimentele 3 de linie și 5 dorobanți. Unitățile din armata de operațiuni primău ordinul de a se concentra la Corabia, unde se adusese o bună parte din materialul necesar pentru construcția podului peste Dunăre¹.

Încălțit în comuna Gîrla Mare, județul Mehedinți, batalionul I vînători, din care făcea parte ca voluntar și tînărul fiu al lui C. A. Rosetti, continuă să întreprindă o serie de manevre, să execute exerciții de tragere, marșuri și alte acțiuni menite nu numai să instruiască trupa împotriva unor eventuale atacuri ale turcilor, dar în același timp să o facă aptă pentru acțiuni ofensive dincolo de fluviu. În acest sens, corespondența lui Vintilă Rosetti consemnează următoarele deplasări prin județele Olteniei și regiunea limitrofă graniței cu imperiul otoman: Vrața (jud. Mehedinți), la 25 iulie, Salcia (Mehedinți), noaptea de 25/26 iulie, Cetate (Dolj), 26 iulie, Hunia (Dolj), noaptea de 26/27 iulie, Seaca (Dolj), noaptea de 28/29 iulie, Negoiu (Dolj), 29 iulie, Bistrețu (Dolj), noaptea de 29/30 iulie, Mălaieu (Dolj), 30 iulie, Gîngiova² (Dolj), 31 iulie,

¹ Cf. *Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României la acest război*. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri. Partea I. București, 1887, p. 260 și urm.

² Vintilă Rosetti scrie *Gîngiova*.

Dăbuleni³ (Romanați), 31 iulie — 1 august, Hotaru⁴ (Romanați), 1—8 august, Potel (Romanați), 8—9 august, Dăbuleni (Romanați), 9—10 august.

La 27 iulie, Vintilă Rosetti primea permisiunea de a-și vedea mama venită special la cartierul general din Poiana de la Craiova, unde pusese bazele unui spital de campanie⁵. Iar la 1 august, întâlnește la Hotaru pe fratele său mai mic, Horia, voluntar în regimentul de roșiori. Reîntors de curind în țară, la chemarea tatălui său, Horia Rosetti preferase să se înscrie într-o unitate de cavalerie.

Fără îndoială că situația politică excepțională de care se bucura C. A. Rosetti, ca președinte al Adunării deputaților, primar al Capitalei, directorul oficiului guvernamental și principalul conducător alături de I. C. Brătianu al partidului de guvernământ, a influențat și viața de campanie a fiilor săi, primirea lor cu drepturi egale în rândurile corpului ofițeresc, deși ca voluntari aveau grade inferioare. Vintilă Rosetti n-a făcut însă abuz de această situație. Dimpotrivă, el doarme adesea pe pământul gol (la un moment dat într-un cimitir), face lungi marșuri pe jos până la extenuare, se îmbolnăvește bind apă din nămolul strecurat și în general îndură cu optimism, ca și restul trupei, încercările războiului. Crescut la școala revoluționarismului pașoptist și pătruns de idealuri democratice, el descrie cu compasiune soarta soldatului de rind, ia parte cu înțelegere juvenilă la schimburile glumețe de epitet camaraderesti între unitați (dorobanș = curcan, vinător = castravete etc.). Pe linia opțiunilor pentru ideologia socialistă se înscrie și atitudinea sa ateistă, în concordanță cu aceea a fratelui său Mircea și în opoziție cu aceea providențialistă a mamei lor, Maria Rosetti. Ceea ce nu împiedică să remarcăm la aceasta sinceritatea de sentiment a unui suflet ales și educația în spiritul adevărului, binelui și frumosului dată fiilor săi.

Nicolae LIU

³ La Vintilă Rosetti *Debuleni*.

⁴ La Vintilă Rosetti *Hotar*.

⁵ Spitalul avea 40 de paturi. Reîntorcându-se în București, C. A. Rosetti folosește momentul pentru a lansa în „*Românul*” din 31 iulie, sub semnătura soției sale, un apel general la «frățietate românească». Cf. Marin Bucur, *C. A. Rosetti*. Mesianism și donquijotism revoluționar. București, 1970, p. 383 și urm.; Elisabeta Ioniță, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în „*Revista de istorie*”, București XXIX, 1976, nr. 4, aprilie, p. 583.

Scrisori de pe frontul războiului din '77 (III)

X

Girla Mare, 30 iunie [18]77

Două vorbe numai spre a vă spune că suntem bine. D[om]nu[l] căpitan Papazoglu ¹, care a binevoit a se însărcina cu astă epistolă, vă va spune mai multe.

Dinsul a fost pentru noi ca un părinte. Sum sigur acum că l-am văzut, că vom fi aci foarte bine. N-aveți deci de ce să vă închițați. Toți ofițerii sunt pentru noi cit se poate de buni. După masă am fost la cafenea unde am stat pînă acum jucînd popici și table. Toți ne trata ca amici, poate chiar sunt prea buni pentru noi. Sper că nu vom abuza de amicia ce ne-au arătat, nu ne vom abate de la respectul ce le datorăm. De aceea sum sigur că nu se vor căi de libertatea ce ne-au acordat.

De veți vedea pe d[om]nu[l] căpitan Papazoglu mulțămîț-i, căci grație lui viața noastră aci va fi foarte plăcută.

Suntem veseli, fericiți,

la revedere,

VINTILĂ

I

*Buc[are]st, Lundi
7 Juillet [18]77*

Mon enfant

Nous avons eu grand plaisir à voir ton Capitaine¹ et sommes heureux de voir ses dispositions à ton égard. Puisse-tu continuer à être l'enfant gâté du régiment.

Horia a été retenu à Vienne parce que Lambru avait perdu son argent. Nous pensons qu'il viendra par Severin et qu'il a quitté Vienne ce matin. Je crois partir pour Craiova dans une dizaine. Je t'envoie mon petit oreiller et garde-le bien, du tabac et les boutons. Le Capitain s'est chargé des galons.

Les bottes sont ici, je n'ose être indiscret. A la prochaine. Pilat part, je pense demain au après, p[our] le quartier général de Lupu-Calafat². Le Birje est venu pour Papa. Je mets coeur et âme dans un baiser et une bénédiction,

LA MÈRE

Les feuilles qui parfument ton paquet sont du bouquet que Sabine³ ou les filles⁴ avait fait pour toi et qu'elle m'a envoyé,

I (traducere)

*București, luni
7 iulie [18]77*

Copilul meu

Am avut plăcerea să-l vedem pe căpitanul tău și suntem fericiți să cunoaștem intențiile sale în ceea ce te privește. Poți continua să fii copilul răsfățat al regimentului.

Horia a fost reținut la Viena, fiindcă Lambru și pierduse banii. Socotim că va veni prin Severin și că a părăsit Viena azi dimineață. Cred că voi pleca la Craiova peste vreo 10 zile. Îți trimit pernița mea, păstrează-o bine, tutun și nasturii. Căpitanul s-a însărcinat cu galoanele.

Ghetele sînt aici. Nu îndrăznesc să fiu necuviincioasă. Le las pentru următoarea. Pilat pleacă, cred, mîine sau poimîine spre cartierul general al lui Lupu la Calafat. A venit birja pentru tata. Pun inimă și suflet într-un sărut și o binecuvîntare,

MAMA

Frunzele care parfumează pachetul tău sînt din buchetul pe care Sabina sau fetele îl făcuseră pentru tine și pe care ea mi l-a trimis.

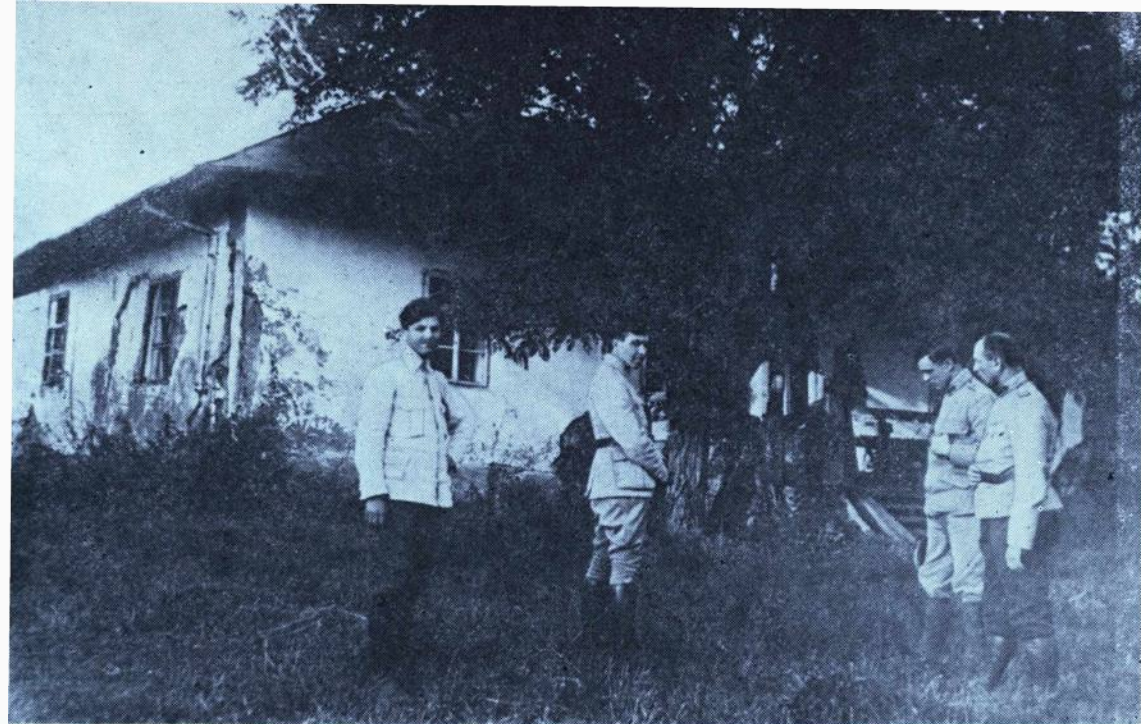
X. Vintilă Rosetti către familie. Ms. rom. 4773, ff.15-16

¹ Comandantul d. companie al lui Vintilă Rosetti, fiu colonelului Papazoglu, cunoscut publicist și autor a litografiilor ilustrînd evenimente istorice sau contemporane românești.

I. Maria Rosetti către Vintilă Rosetti. S. 15/LXIII(4) fost ms. rom. 484, ff. 95-96.

² Cartierul general al generalului George Lupu, comandantul Corpului I armată, de care depindea pînă la constituirea⁴ a materiei de operațiune. peste Dunăre și batalionul I Vinători.

³ Căsătorită m. tîrziu Cantacuzin
⁴ Fiicele lui I. Brătianu.

XI. Vintilă Rosetti
către Maria Rosetti
(Text lacunar, fasc.
3 în numerotarea
emitentului). Ms.
rom. 4773, ff.
11—12.

XI

[*Lipsește începutul*] Așa se petrec lucrurile aci.

De cite ori merg la masă iau cu mine lingura, cuțitul, furculița și paharu[1] meu de cauciuc. Și cu toate astea bem cite 2,3 într-un pahar. De cumpărat nu se găsește.

Masa noastră se compune: o ciorbă (orez, legume sau pui), rasol sau carne cu mazăre sau bobi, o bucată de bou pe cărbuni. Excepțiuni pui, lapte, ouri, lapte cu orez, giurmari sau unt, cind ne dă primarul, cu grăsime, cind nu ne dă, căci de cumpărat nu se găsește.

Ah, ce bune sunt bucatele cu grăsime. Lingem farfuriile. Ce sărbătoare, cind poți avea prin primar un ou, sau un pui. Cu ce plăcere îl duc la masă. Mincăm și oasele.

Bun lucru, Marie, puiul!

De ai ocaziune a ne trimite ceva vin sau țuică de la Beppo, n-ar fi rău, căci l-am da ofițerilor spre a plăti indirect mîncarea noastră.

Duminecă, 3 iulie

N-avui noroc. Gloanțele fug de mine. Turcii nu voră să tragă cît fui la avantposturi. Toți au gloanțe turcești, numai eu voi rămîne fără.

N-am primit epistola ieri, căci mă întorceam prea tirziu de la plimbarea mea.

Mîncărăm ca de obicei pe la șapte ore seara.

Primarele ni aduse mai mulți pui. Făcurăm cu unii ciorbă, cu alții bucate, cu alții friptură.

Mincam și locotenentele ne spunea ce trebuie să presupunem că trebuie să mîncăm: «Presupuneți că e ciorbă de carne de bou. Atacați». Atacăm (mîncăm) presupunînd că mîncăm bou. «Presupuneți că mîncăți scordolea de raci. Atacați» etc., etc.

Așa trăim aci. Mîncăm un lucru și presupunem că e altul.

Primarele ne va da mine o gîscă. Vom face diferite bucate cu ea. Mergînd el azi în Severin îi voi da astă epistolă.

N-am primit decât o scrisoare. 2 [indescifrabil].

Ieri un soldat a primit o scrisoare din 6 iunie. Mai mulți s-au plins că eu primesc ziare și ei nu. Suntem bine, foarte bine, n-ai de ce ne plinge. O ducem într-o glumă și petrecere.

Te sărut de mii de ori, la revedere, în curînd,

VINTILĂ

XII

Girla Mare, 17 iulie 1877

Am primit ieri „Românul”, 13 iul[ie], de la Ghiculescu, împreună cu o epistolă de la el. Îi am răspuns citeva cuvinte numai căci aveam treabă. 4 cai de călărie ne aștepta[u] la ușă. După o plimbare de 5 ore ne întoarserăm acasă pentru exercițiu. De astă dată, spre a nu mai fi ros de șea, am pus supt mine perna mică de puf.

Ieri la masă avurăm pe *papa*, cu care încă suntem bine, căci n-am împlinit încă formalitatea jurămîntului. Nu știu cum voi fi, cînd va veni înaintea mea și îmi va cere a zice:

« În numele lui Dumnezeu atotputernicul, Eu, Vintilă Rosetti, jur credință Domnitorului Carol I și supunere legilor și îndatoririlor militare în toate ocaziunile în timp de pace ca și în resbel.

J

Buc[are]st, 8 Juillet [18]77

Ah, que c'est long, que c'est long, mon cher enfant! Depuis que tu es parti je me réproûve de ne m'être pas opposé à ton départ. Pour un « qu'en dira-t-on » exposer notre cher enfant! Cela me semble monstrueux. Mais telle est la force des choses de Conventions que j'ai eu la lâcheté de me taire — au lieu de me jeter à tes genoux et te dire: Reste! Que de fois dans ma vie n'ai-je pas commise de ces lâchetés là! Et le monde le nomme Courage. Pardon!

Tu est parti — mon vaillant enfant. Je ne veux pas donc te décourager par ma douleur. Tu la connais — c'est plus qu'il faut. Reviens moi — fort et beau. Reviens, mon fils adoré, mon Loulou chéri et ma joie sera plus grande que ma douleur d'aujourd'hui peut-être.

Nous nous sommes mis tous le deux à déjeuner. On a apporté le reste du macaroni, tu connais le reste. Je ne veux plus voir des macaroni avant ton retour.

Statesc[o] est venu après déjeuner et nous l'avons demander de venir dîner. Ils l'ont fait. Il devait partir ce matin pour Slatina, je lui ai donné tes souliers et pain. S'il te voit comme je l'envie! Je voudrais t'envoyer un petit oreiller, le veux-tu?

J'ai vu Pilat, il dit qu'il a eu une dépêche hier soir, mais il ne l'a pas apportée et il ne sait pas même le nom de l'endroit où est ton bataillon,

J (traducere)

București, 8 iulie [18]77

Ah, ce mult mai e, ce mult mai e, dragul meu copil! De cînd ai plecat mă învinovățesc că nu m-am opus la plecarea ta. Pentru un « ce va zice lumea » să primejduiesc viața copilului nostru scump! Mi se pare monstruos. Dar prin forța lucrurilor, a convențiilor, am avut *lașitatea* să tac, în loc să mă arunc la picioarele tale și să-ți spun: Rămii! De cite ori în viață nu am comis asemenea *lașități*! Și lumea le numește Curaj. Să avem iertare!

Ai plecat, copil viteaz. Nu vreau să te descurajez prin durerea mea. Tu o cunoști — a întrecut. măsura. Revino la mine, puternic și frumos. Revino, fiul meu adorat, scumpul meu Lulu și bucuria mea va fi mai mare decât durerea mea de azi.

Ne-am așezat amîndoi să prînzim. Ni s-a adus restul de *macaroane*, tu înțelegi mai departe. Nu vreau să mai văd *macaroane* înainte de întoarcerea ta.

Statescu a venit după masă și l-am invitat la cină. S-a conformat. El trebuia să plece azi dimineață la Slatina. I-am dat pantofii tăi și pîine. Cum îl invidiez că te vede!

Aș vrea să-ți trimit o pernă, o vrei?

L-am văzut pe Pilat, el spune că a primit o telegramă aseară, dar nu a adus-o și nu știe nici numele locului unde se află batalionul tău, cu

XII. Vintilă Rosetti către Maria Rosetti. Ms. rom. 4773, ff. 17—18.

J. Maria Rosetti către Vintilă Rosetti. S. 16(1)/LXIII(1), fost ms. rom. 4844, ff. 97—102.

Așa să-mi ajute Dumnezeu».

Da, suntem încă aci, n-ai voe a servi patria fără a jura în Dumnezeu etc. N-am jurat încă, nu știu ce voi face cînd va sosi momentul.

Ce-ai făcut cu 300 fr. ce trebuiesc dați pentru voluntariat ? Cînd mi se va întreba aci de ei, voi zice că v-am scris ca să regulezi contul la București. Ceea ce se poate.

Aci banii încep a se împuțina. Pe fiecare zi cumpăr cite ceva pentru masă. Mai alaltăieri am fost la *Oprișor* (trei poști de aci), unde se zice că se află vin bun și am cumpărat un butoi. Ieri am adus din Severin 2 ocale icre moi, 200 de franci. Le-am mai dat țuică și păstrăvi, ceca ce a făcut mare plăcere. Gișci, pui de găină, rațe, lapte și altele de felul acesta le cumpărăm mai totdeauna noi. Dimineața și seara iau un pahar de lapte cald. Sunt foarte bine, te vei speria văzîndu-mă.

Maiorul a zis că, de vei veni în Craiova, îmi va da concediu spre a merge acolo. Eu însă nu voi primi. Ce m-aș face de-ar trece Dunărea, pe cînd eu sunt la Craiova. Nu pot pleca de aci. Poate să vii tu la mine, de vom mai fi aci.

*

Nu uita a întreba pe Papazoglu pîre de unde a cumpărat necesarul pentru primul pansament al unei răni. Este foarte util. În lipsa medicului poți scăpa viața unui rănit. Ar fi bine a traduce pentru mine instrucția, modul de a se servi, care e în nemțește.

Te sărut, sum foarte bine. La revedere,

VINTILĂ

quoiqu'il est dépeché etc. Il part ce soir p[our] Botoșani et dit qu'il reviendra dans 2, 3 jours avec Biche et Mimir. J'irai voir M-elle Lambru dès que je puis — cela me fera plaisir de parler avec elle de vous — et je suis certain qu'à elle aussi — surtout quand je lui répéterai que nous recommandons partout et à tous son frère en même temps que notre enfant cheri. Le brave garçon ! J'aime bien que Dieu le benisse ! N'allez pas vous récrier. Je parle comme ma Mère m'a enseigné — et « God bless you » sera toujours le mot qui sortira de ma bouche dans les moments où j'invoquerai tous les bonheurs pour celui que j'aime. Ainsi pardonne-moi ce « God bless you ». C'est la bénédiction de ma mère, qui t'a aimé et béni — ma mère qui rappelle ta première belle et bonne action, ma mère, dont tu as payé en partie la tombe, lorsque je pleurais de ne pouvoir le faire ! Ne chicanons pas avec les noms. Lorsque tu jéttais sur mes genoux tes ducats — tes économies d'enfant — c'était bien Dieu qui les donnait. Car c'était le vrai, le bon, le beau ; que tout ce qui est vrai, et bon, et beau veille sur toi, sur vous. « God bless you » mes enfants !

Il est 4h. et demi tout à l'heure. Un jour depuis ton absence — combien encore ! Comment les endurerai-je ?

Tout mon coeur en un baiser et ce baiser sur ton front

toate că a telegrafiat etc. Pleacă astă-seară la Botoșani și spune că va reveni peste 2—3 zile, cu Biche și Mimir⁵. Voi merge să văd pe domnișoara Lambru îndată ce voi putea. Îmi va face plăcere să vorbesc cu ea de voi, și sint sigur că și ei la fel.

Mai ales cînd fi voi repeta că noi recomandăm pretutindeni și față de toți pe fratele ei împreună cu copilul nostru drag. Bravul băiat ! Dumnezeu să-l binecuvînteze. Nu protesta. Vorbesc așa cum m-a învățat mama — și « Domnul să te binecuvînteze » va fi totdeauna cuvîntul care va ieși de pe buzele mele în momentele cînd voi invoca toate fericirile pentru cel pe care-l iubesc. Astfel iartă-mi acest « Domnul să te binecuvînteze ». E binecuvîntarea mamei mele care te-a iubit și binecuvîntat — mama care mi-amintește de prima ta acțiune frumoasă și bună, mama mea căreia i-ai plătit (în parte) mormîntul, pe cînd plîngeam că eu însumi nu puteam s-o fac ! Să nu ne șicanăm cu *numele*. Cînd îți aruncai pe genunchii mei ducații — economiile tale de copil — tot Dumnezeu era acela care-i dăruia. Căci era adevărul, binele, frumosul, și tot ce este adevăr, și bine, și frumos să vegheze asupra ta, asupra voastră. « Dumnezeu să vă binecuvînteze », copiii mei !

Va fi 4 și jumătate îndată. O zi de lipsă a ta și cite încă ! Cum le voi îndura ?

Toată inima mea într-un sărut și acest sărut pe fruntea ta.

TA MÈRE

MAMA TA

⁵ Două dintre diminiuivele sorei lui Vintilă Rosetti, Libertate-Sofia, și fratelui său Mircea.

17 iulie [18]77

Girla Mare

Bat. I Venat[ori], comp. 4

De citeva zile nu mă mai dezbrac noaptea. Tot ce am e așezat în raniță în sacul [1] de pesmeți sau în geamantanul [sic!]. Nu las nimica afară. Ne așteptăm de la un moment la altul de a auzi alarma. S-a dat ordin ofițerilor de a fi gata. Azi avurăm inspecție. Ne îmbrăcărăm și dezbrăcărăm după ordinul căpitanului spre a examina ce avem și cum suntem. Ieri a[u] sosit aci marinari români. Au plecat la Gruia, unde se află și plutele și luntrele noastre. Spre a le conduce nu mult, căci un singur glonț va fi de ajuns spre a le cufunda.

Ni s-a adus și o mitralieră, dar nimenea din noi nu știe a se servi de ea. Mine voi pleca iar cu avantposturi, deci cinci ore de umblat cu raniță în spinare și 24 pe marginea Dunării, pe iarbă, fără a dormi. Voi avea oare norocul să aud un glonț ture?

Nu e zi să nu tragă puști asupra noastră. Toți soldații au o colecțiune de ele. Numai eu nu pot găsi. Poate mine voi avea mai mare noroc.

Regret că n-am venit singur aci. L[ambru] e pentru mine o belea. Eu plătesc totul, el îl consumă. Tutunul ce mi l-a trimis tata, l-a luat el totul, dindu-l pe la toți. Ieri am fost silit a zice că nu mai am căci pretindea să dau la 10 inși ce se aflau aci. El susținu de față cu toți că am, rupse cheia sacului meu și scoase tutunul. Umplu tabatierele la toți.

În prima zi, fără voia mea, începu a da țuica ce ați trimis la soldați, silindu-i a bea mai multe pahare mari. Văzind că în citeva momente a golit 3 sticle, luai cu silă trei sticle ce mai rămaseră și le dusei la căpitan Papazoglu. Aci cel puțin voi bea citva timp de 2 ori pe zi. E tare zgîrcit și tare prost. Sufăr de cite ori vorbește. Tot ce e al meu îl ia și de aș lua o țigară de la el ar striga trei zile.

Acum că știu la ce să mă aștept, menajez banii mei. Tutun cumpăr cite puțin. Aveam însă o cutie de cele mici cu de-al tatii, o păstram așezată în sacul cu mîncări și cele necesare la drum, spre a fi gata la caz de alarmă. Azi umblind din întîmplare în sac, văd că a golit-o. Am umplut-o cu tutun ordinar. Nu știu unde să ascund lucrurile ca să nu umble la ele.

K

Bucarest, Vendredi 13 Juillet [18]77

Enfin une lettre de toi! et une de Ghiculesco. Nous en avons immédiatement communiqué le contenu de cette dernière à Mr. Lambru avec la lettre de Georges⁶. Ah! Si tout le reste allait si bien!

Je t'envoie 3 portraits. Ils sont très rassablants, un peu sérieux — mais mal exécutés. Tu sais comment je les ai reçus! Biche est arrivée ce matin avec Pilat, Mirciulică Rosetti et Delphine. Demain il y a consulte. Je le trouve mieux. Demain nous attendons Horia qui est parti de Paris mercredi soir. Je fais mon possible pour être prête à installer mon hôpital dans une [indescifrabil]. Cela me donne de l'ouvrage, de la fatigue et me fait du bien moralement. Je t'expédie comme tu l'a demandé 3 portraits: ceux de Lambru sont

K (traducere)

București, vineri 13 iulie [18]77

Copilul meu

În sfîrșit o scrisoare de la tine! și una de la Ghiculescu. Noi am comunicat imediat conținutul acesteia din urmă domnului Lambru cu scrisoarea lui George. Ah, dacă tot restul ar merge așa de bine!

Îți trimit 3 portrete. Ele sînt foarte asemănătoare, puțin cam serioase, dar rău executate. Tu știi cum le-am primit! Biche a sosit azi dimineață cu Pilat, Mirciulică Rosetti și Delphine. Mîine e consult [medical]. Eu îl găsesc mai bine. Mîine așteptăm pe Horia care a plecat din Paris miercuri seara. Fac tot posibilul pentru a fi gata să-mi instalez spitalul într-o [indescifrabil]. Aceasta îmi dă de lucru, oboseală și îmi face bine moralmente. Îți expediez cum ai cerut 3 portrete: cele

K. Maria Rosetti către Vintilă Rosetti. S 16 (2)/LXIII(1), fost ms. rom. 4844, ff. 103—104.

⁶ Scrisoarea lui George Lambru către tatăl său.

Două vorbe spre a vă spune că suntem bine. Sunt de ieri aci, voi pleca diseară spre Gruia. Mine voi fi în Gîrla Mare.

Aci am petrecut foarte bine.

După ce văzui pe Harotovici, mă plimbai pe aci cu locotenentele Kikirof. Sunt cu uniformă mare. Sirbii văzîndu-mă m-au luat drept un general. Toți ofițerii mă salută, soldații prezintă arma. Unul din ei trecînd lingă noi fără a ne saluta, Lambru cel mic s-a dus să-l injure că galonul de voluntar este semnul de maior. Acela a cerut scuze.

Vă sîrut. Voi scrie mai pe larg din Gruia.

Sunt foarte bine,

VINTILĂ

Am sosit ieri seară aci. Trebuia să pornim azi dimineață spre Corabia. Un ordin însă ne făcu a rămîne aci pînă la un *nou* ordin. Cînd va sosi acela? Nu știu. Ne-am oprit și azi, am început a face serviciul de avantposturi, ceea ce mă face a crede că vom sta mai mult timp. Mi se zice că scrisorile pornite nu se espeduesc. Deci de nu vei primi știri de la mine cîtva timp, nu vă închețați: suntem aci, n-avem nimic, nu se găsește tutun, vin etc. Ce vom face? Ar trebui guvernul să ia măsuri, căci nu poate lăsa astfel 1 regiment de dorobanți, 1 de infanterie, 2 de roșiori și un batalion de vînători.

Pe Hloria l-am întîlnit, am dejenat împreună, e mult mai vesel. Pe drum am mîncat cu Crețeanu și cred că vom face ceva spre a fi mai bine.

Deși te-am văzut în Poiana, însă fiindcă n-am avut timp a vorbi mult, voi începe a-ți nara toate peripețiile călătoriei noastre din Gîrla aci, 7 zile de marș, ceea ce joacă un rol important în campania mea! Pe cînd ne așteptam mai puțin la plecare, primirăm un ordin de inspecție. 2 ore în urmă ni se anunță că plecăm la 8 ore seara. Ne gătirăm.

chez Mir, s'il rentre avant que ma lettre parte je les enverrai. Pilat pense partir dans quelques jours. Un ami de Budișteanu part dimanche. Je pense qu'il vaut mieux les lui donner, c'est plus sûr qu'à la poste. Je t'envoie aussi une lettre de Sabine qui te fera plaisir. Hélène était touchée de ce que tu as visité les tombes. Tu a fait bien mon enfant. Si ceux là pouvaient lever la voix, ils te béniraient.

Mir est toujours offensé. Il y a beaucoup de vent et de courants d'air. Un compositeur vient de me dire que ce matin Mirciulică est venu dans l'imprimerie lorsque le prêtre est venu pour le premier du mois — et que lorsqu'il a voulu l'asperger, il a dit: « Lasă-mă. M-a botezat odată, e destul! » Cela promet etc.

Quand tu m'écris, dis moi ce que tu veux que je t'envoie, car je crois que les occasions ne manquent pas.

ale lui Lambru sînt la Mir[cea], dacă se reîntoarce înainte de a pleca scrisoarea mea, le voi trimite. Pilat vrea să plece peste cîteva zile. Un prieten al lui Budișteanu pleacă duminică. Mă gîndesc că ar fi mai bine să i le dau lui, e mai sigur decît prin poștă. Îți trimit deasemeni o scrisoare a Sabine, care îți va face plăcere. Elena era mișcată de faptul că ai vizitat mormintele. Ai făcut bine, copilul meu. Dacă cei de-acolo ar putea să ridice glasul, te-ar binecuvînta.

Mir[cea] e mereu supărat. E mult vînt și curenți de aer. Un zețar vine să-mi spună că azi dimineață Mirciulică a mers la tipografie cînd preotul venise pentru 1 al lunii și că atunci cînd a voit să-l stropească, i-a spus: « Lasă-mă, m-ai botezat o dată, e destul! » Aceasta promise etc.

Cînd îmi scrii, spune-mi ce vrei să-ți trimit, căci cred că ocaziile nu vor lipsi.

La 24 iulie, 8 ore seara, eram cu ranița în spate, toată muniția pe mine, intram în front și o pornirăm fără a ne opri pînă în Vrața, unde ajunserăm foarte osteniți pe la 12 ore noaptea. Mincărăm ceva, ne aruncărăm pe iarbă verde și dormirăm. Timpul era frumos. Aci aflară că trebuie să sosească și armata din Vrața, să luăm și artileria de aci, asemenea un regiment de dorobanți și regimentul al treilea de linie. Noi trebuie să formăm avangarda. Pe drum ne vom uni cu toată brigada și vom porni spre Corabia. Ne scularăm de dimineată și făcurăm exerciții de *eclereurs*⁷. Apoi mersei prin sat spre a regula ceva de masă. Negăsind nimica, luai ușa unei case, bătui patru pari în pămînt și făcurăm astfel o masă pe care puserăm un butoi de vin. Aduserăm ceva proviziuni și ne puserăm la masă cu ofițeri din dorobanți, artilerie, călărași și de-ai noștri. Pe la 3 ore ne scularăm de la dejun cam veseli. Mă dusei la cortul meu și găsiu o epistolă a ta prin Pilat și citeva ziare, altele de la Ghiculescu. Cel mai nou era de la 21. De atunci nu mai am primit nici unul. V-am scris de aci 2 vorbe, ție și tatii. Nu știu de la-ți primit. La 25 seara am pornit-o din nou. Noi în cap, venea în urmă un regiment de călărași, un regiment de dorobanți, unul de infanterie și o baterie de artilerie. La 11 ore noaptea am sosit în Salcia. Ne-am odihnit nițel. La 2 ore dimineată am plecat din Salcia.

La 26 dimineată, la 6 ore, am sosit în Cetate; obosiți cu totul, intrară într-un cimitir și ne culcarăm pe morminte. La 12 mincarăm ceva tot aci și la 2 ore, pe o căldură mare și un praf și mai mare, după ce umblasem toată noaptea, o pornirăm din nou. Seara sosirăm în Ilunia, unde ne culcarăm spre a fi deșteptați la 3 ore dimineată. Deci, la 27 iulie, la 4 ore dimineată eram în front, cu ranița pe mine, gata a porni, cînd mi se spuse că ne chiamă maiorul. Aci⁸ îmi spune: « Aruncă ranița la carul meu (era să sar să-l sărut), incalecă pe calul colonelului Grădișteanu și pornește imediat la Poiana, unde vă așteaptă muma d[umneavoaș]tră ». Într-o secundă, ranița, pușcă, sac de pesmeți, bidon erau aruncate în car, eram călare și porneam spre Poiana, plîngînd nițel pe bietul Lambru care, spre a fi compensat de plecarea mea, aruncă ranița și se urcă pe mitralieusă (căci aveam o mitralieusă care urmărește batalionul nostru). Am sosit la Poiana unde te-am văzut. Știi restul. Deci voi sări astă parte. O voi relua-o de la plecarea ta. La Seaca, unde am venit împreună spre a întîlni batalionul, am regretat mult că n-ai stat nițel în cort cu noi. Ai fi văzut mai bine cum trăim, cum dormim. Căpitanul Papazoglu ar fi dorit să măninci cu noi pe iarbă. Cumpărase o sticlă de șampanie spre a o bea împreună. Aflai aceasta cînd mă întorsei din sat unde te lăsa. Îmi zise în același timp că a sosit un birtaş francez care urmărește armata. Să mergem să mîncăm acolo. Eram cam trist, insistă, luai sticla de șampanie supt braț și plecai. Erau la masă vro 10, deschiserăm alte 10 sticle și băurăm în sănătatea ta etc.

A doua zi, 29 iulie, mă sculai la 4 de dim[ineată] și o pornii pe jos cu toată muniția pe mine. Umblară citva și căpitanul ne rugă a ne urca în car. Refuzai. Lambru se urcă și făcu drumul în car. După 2 ore de mers, căldura începuse, eram apă de nădușeală. Căpitanul mă invită a mă urca la car. Refuzai. Soldații văzînd că sum cam ostenit, mă rugară să mă urc. La fiecare 10,20 de minute unul mă ruga să dau pușca, altul altceva. Refuzînd mereu, ei insistau: « Noi suntem învățați, d[umneavoaș]tră nu puteți » etc. La 9 ore dimineată sosirăm la Negoiu⁹. Mă aruncai jos. Eram ostenit, căci umblăm fără a ne odih[ni] nici un minut. Aci mincarăm, dar asistai la o scenă care mă impresionă. Ce vom face în Turcia, dacă aci nu putem avea nimica. Tutun nu este, vin nu este, rachiu nu este. Soldații, care de o zi, două răbdau, se aruncară asupra prăvăliilor, voiră să le spargă: « ne trebuie tutun ». Ei cari nu ziseră nimica cît n-avură pine, deveniră fiare sălbatece pentru tutun. Ofițerii le strigară să se astîmpere. Nu ascultau nimica. Voiau să aibă tutun. Tot ce era în sat fusese luat de oștirile ce trecuseră. Dedei la citiva cite o țigară. Erau să-mi sărute minile de bucurie. De aci o pornirăm din nou neminecări, nebăuți și fără tutun, pe o căldură extraordinară, un praf care ne orbea și fără apă. Era un lucru groaznic să vezi mii de oameni aruncîndu-se unde vedea[u] ceva noroi, spre a sorbi apa din el. Văzînd în depărtare niște trestii își ziseră că trebuie să fie un elesteu. Alergară. Era ceva noroi la picioarele papurei, luară sapa și făcură gropi. Peste citeva momente se scurse din acele gropi un lichid negru ce ieșea din noroi. Umplură ploscile

⁷ Corect: *éclaireurs* — *eclerori* cercetași (l. fr.).

⁸ Text anulat de emitent: « mi anunță că ai sosit în Po[iana] ».

⁹ Text anulat de emitent: « în Bistrița ».

Imagine de pe frontul
războiului din 1877.

lor și îl deteră la camarazi. Era ceva infect, putoarea ei te sufoca, noroiul de unde lua acea apă era verde de mucezeală. A doua zi mai toți aveau colice. De ce nu se fac sacale care să urmeze armata? Ce vom face în Turcia nu știu. Eu eram în acea zi la ariergardă. La fiecare pas întâlneam cîte un soldat căzut. Nu mai putea umbla. Cea mai mare parte era din curcani, de ai noștri nu căzuse încă nici unul. Noi rideam de ei: « Ce ai, măi curcane », « scoală, curcane » etc. În fine, căzu și un vinător. Atunci începură și ei a ride: « Uite, castravetele, a căzut castravetele » (căci astfel ne numeau ei din pricina pomponului verde ce avem).

De curiozitate mă apucaî a număra cei ce cad și nu mai pot umbla. Aceasta [imi] mai dăde putere și urmaî drumul din Negoiu. Începui a număra: 1, 2 etc., ajunsei la 75, mă oprii, căci începură a cădea cu secții întregi. Se găseau ranițe pe cîmp. Soldatul o aruncase și, dobîndind noi forțe, dezerta. Toți ofițerii mă rugau a mă urca la car, a arunca ranița, soldații asemenea și a mă urca în carul unde era Lambru.

La 6 ore seara ajunsei în Bistrețul, după ce umblasem toată ziua pe jos, pe o căldură extraordinară. De mai ținea 2 minute, cred că aș fi căzut și eu. Mi-era milă de Lambru, care nu putea înțelege de ce, cînd pot sta în car, persist a umbla în praf. Se mira cum pot izbuti a nu cădea, cînd sute de vechi soldați nu puteau răbda și el în car ostenise mai mult ca mine. N-aș fi putut nici eu să umblu atît de nu eram fiul tatii. De eram Stan ori Vlad m-aș fi urcat desigur, dar acuma de cîte ori era să cad mi-aduceam aminte că se va zice « *fiul lui Rosetti* era în car, pe cînd soldații mergeau pe jos ». Tot ce fac aci e fiul lui Rosetti, nu sum eu.

2 aug[ust]

Lambru te roagă să zici imediat lui tată-său să trimită bani, că n-are para. Curierul plecînd la București, mă opresc. Plec la misiune. Sum tare bine.

VINTILA

N-am mai scris de mult, căci n-aveam prin cine trimite scrisorile. Voi începe azi a urma descrierea călătoriei mele. Scrisoarea va fi gata și cit se va prezenta ocaziune voi putea să o pornesc.

Am rămas mi se pare, la sosirea mea în Bistrețu, 29 iulie, 6 ore seara. Osteniți ne culcarăm. Aci furăm foarte bine primiți. Fiind mare noroi și ploaie, intrarăm într-o casă. Gazda era o babă, o femeie tină și o copilă de 6 ani. Erau triste. Bărbatul tinerei femei, tatăl copilului și fiul babei plecase la armată. Ne da tot ce ceream: « Na, neicuțule, că poate și fiul meu cere azi pe la alții și aceia nu îi dau. Nici eu n-aș fi dat mai înainte. Dar acum mă gindesc mereu la el ». M-am jucat citva cu copilă, i-am dat rahat, consolat pe bătrână și pe femeie și apoi m-am culcat.

Peste noapte se încinse o bătaie între bașibuzucii noștri (curcani) și al 3-lea de linie. Curcanii jefuiesc totul. În Turcia vor întrece pe bașibuzuci. Altfel sunt buni. Noi ridem de ei, iau totul în bine, le fluierăm cînd trec, ei ne răspund făcînd din gură ca curcanii. Ridem foar[te] mult cu ei.

La 30 iul[ie], 4 ore dimi[ne]ața am plecat din Bistrețu pe o ploaie torențială și un noroi pînă la genunchi. Nu mai puteam umbla. Aveam colice și foarte tare. După citva timp de umblat rămăsei îndărăt spre a satisface oarecari trebuințe. Ajungînd la medicul batalionului, luai 20 picături Davila, peste zi alte 20 și mă urcai nițel la car. A doua zi fui bine. Soldații sufereau mult de lipsa tutunului și a vinului. Pînea asemenea nu se găsi pe tot drumul nostru ¹⁰. Trecurăm prin Plosca, Guicea și ajunserăm la Măceșu, unde dejunaram. Aci căpitanul nostru trimise un om cu care se aduse dintr-un sat vecin tutun și dete la soldați. Se aruncau asupra [lui] ca fiare sălbătice. Luai și eu citeva pachete de 10 cent[ime] și le dedei de giaba.

La 1 oră am plecat din Măceșu pe noroi, foarte osteniți. Ne oprirăm seara 10 ore la Gînciova, unde dormirăm și băurăm nițel noroi, căci de cînd am plecat nu puteam găsi apă limpede. A doua zi, 31, plecarăm din Gînciova tot pe noroi. Carele nu mai puteau umbla, soldații aruncaseră mai toți cizmele și umblau sau mai bine se tirau cu picioarele goale. Carele se înnomoleau mereu. De 2, 3 ori pusei umărul meu spre a le scoate din noroi. Trecurăm Jiul pe pod de vase și intrarăm într-o pădure care ținu o bună parte din drum. Ajunserăm la Listeava unde mîncarăm. Trimisei la un sat vecin și găsii tutun de calitate[a] III[-a] și a IV[-a]. Pusei a 4[-a] în pipă și a treia în țigarete. Isprăvisem tutunul meu dînd mereu pe la cei ce n-aveau. Ploaia stătu, ceea ce ne-a cam ușurat drumul. Mi s-a zis că la unele corpuri n-a fost pine deajuns pentru soldați și au fost siliți să rabde.

La 8 ore seara am sosit la Debuleni. Affai dimineața că Roșiorii sunt acolo. Alergai la Horia, nu-l găsii. Lăsai răspuns ca să vie să dejuneze cu noi, căci avem ordin de a ne opri. De ce? Nu știu. Intrarăm 6 într-un bordei, căci ploaia reîncepuse.

(1 aug[ust]) Horia veni, era mult mai vesel. Cînd plecă seara îi dădui o jumătate sticlă de cognac pe care mi-o dedese Lambru (de la tata). Băuse ce lipsea și a II[-a] avu același sorț. I mai dedei un borcan dulceată, dar pe acesta din urmă l-a uitat. 'L rugai a prinzi cu noi, nu voi zicînd că nu poate. Ne urcarăm atunci noi pe bordei, unde întinuserăm mese și aprinserăm felinare și mîncarăm. Dimineața 2 aug[ust] primirăm ordin de plecare. Nu avui timp să anunț pe Horia. Timpul era frumos, răcoare, nisip care începea a se usca, astfel că praf nu era și sufla un vînt dulce. La 7 1/2 o pornirăm. După citeva momente plutonul meu fu detașat din companie și mi se zise să așteptăm trecerea armatei spre a forma ariergarda, paza carelor, a aduna pe cei ce cad. Deci trebuia să nu cad eu. O luai la picior. Făcui drumul foarte ușor. Pusei mantaua mea pe ultimul car, ceea ce mă ușură mult. La Jonca lăsarăm o companie din batalion și urmarăm înainte spre Corabia. La Gura Padinii găsii ceva pelin ascuns într-un bordei unde nu trecuse armata. Îl luai și făcui fericirea a multor oameni. Ajungînd aci la Hotar, aflu că e ordin de a ne opri. Se fac corturi, stăm pe cîmp fără a avea voie să ieșim

XVI. Vintilă Rosetti către Maria Rosetti, text fragmentar (pp. 1—8, 13—14, 18—19, după numerotarea emitentului). Ms. rom. 4773, ff. 31—35.

¹⁰ Despre deficiențele mari de aprovizionare ale armatei române în campania din 1877—1878, din cauza creșterii neprevăzute a efectivului, caracterului improvizat al întinderii, precaritatea mijloacelor de transport etc., mărturisesc și alte documente ale vremii. Unele carențe se vor agrava cu trecerea Dunării. (Vezi și general Radu Rosetti, Armata română în războiul din 1877—1878, în Războiul Nea-ținării: 1877—1878. Conferințe ținute la Ateneul Român, 1927, p. 121 și urm.)

în sat. Bucătăriile au plecat spre Corabia. Se trimite spre a le rechema. Sosesc pe la 2 ore. Atunci nu mai putem minca. Trimisei un om călare la Bechet și ne cumpără tutun Bectemis. Soldații însă n-au tutun, vin, pine și apă, numai turbure. Suntem aici vro 12.000, douăsprezece mii oameni. Și guvernul nu ia măsuri spre a putea găsi unde să cumpărăm tutun, vin și pine.

Ti-am trimis cîteva vorbe de aci. Le-ai primit?

3 iulie ¹¹. M-am scăldat în Dunăre. Apoi am luat o căruță de am mers la un sat vecin, unde cumpărai pelinul de mai.

Voind a mă întinde pe jos, mă lovii de o sticlă de vin goală. La cîțiva pași era alta, mai departe una tot goală, în față una de cognac (Carada) tot goală. Înțelesei că Lambru voise a învăța lui Dinu ¹² care sunt datoriile bunului soldat. Aprobai purtarea lui. Deodată însă începui a tremura, dacă oare armele cu care se exersase Dinu ar fi ale mele. Citii scrisoarea, zicea « sunt 3 sticle cognac pentru tine ». Deschid lada, găsesc una de cognac și una de țuică, pe una scris Vintilă, pe alta Horia. Așteptai cu nerăbdare sosirea lui. Pe la 10 ore veni. Ne spuse că nu știe bine ce era pentru mine, că în ladă avea 5 sticle, pe 3 era scris Lambru, îi le-a dat, a rămas 2, una țuică, alta cognac, pot să le iau. Le luai. Îmi mai dete tutun și trimisei lui Horia țuică și tutun, păstrai 1 sticlă cognac.

Spune-mi ce era pentru mine. Căci din cele trimise n-am avut altceva. Lambru a băut cognac, altul l-a dat. El a mai primit icre, măsline, rahat, pe care le-a ascuns, nu mi-a zis că le-a primit, am aflat de la alții.

Ziua de 7 s-a petrecut în beție. Căpitanul voia să dea botezul lui Dinu. La 10 ore dim[ineată] ne puserăm la dejun. Se deșertară multe sticle de champagne. Ne sculară de la dejun la 11 ore noaptea. Sper că Dinu va fi bun soldat.

A doua zi, 8, ne scularăm ca de obicei. Merseam la exercițiu. Dinu începu exercițiu [!].

Debuleni, 10 august [1877]

Cum și ce fel nu știu, dar sum iar la Debuleni. Am revenit pe pașii noștri. Unde ne va mai porni mine, nu știu. Nu m-aș mira să ne deșteptăm într-o dimineață în Gîrla Mare. La 8 august ne sculasem liniștit [*sic* !], eram departe de a crede că seara vom dormi în Potel. Mă dusei să mă plimb prin sat. Întorcîndu-mă mi se zise că o franceză mă caută. Intrați în cortul meu și văd o ladă de o dimensiune respectabilă. Înainte de

L

București 9/21 aug[ust] [18]77

După cum 'ți va fi zis Dinu, am fost iarăși la Pitești. Am petrecut foarte bine și m-am întors aici cu [doam]na Brătianu care voia să caute ceva pentru iarnă.

Aci plictis, sărăcie și incertitudine. Brătianu a fost la împărat. Nu s-a întors însă încă în București, nu știu ce vor fi vorbit, ce vor fi decis. Lucrurile merg încet și deși *chi va piano, va sano*, mie mi-ar place să mergem mai repede.

Alaltăseară a venit C. Canta[cu]zino de la Corabia. A luat concediu de 20 de zile supt clauza d-a se întoarce îndată de va fi trebuință de el. Este bine, se vaită însă mult de viața de lagăr.

Costin este tot la Paris. Stolojanu se însoară cu M-lle Vrabiescu din Brăila, tînără și tare [*indescifrabil*]. Am văzut-o ieri la Gr[an]d Hotel. D[octo]r[ul] Romniceanu s-a întors. Ghedem a intrat la „Românul“ (400 [lei] pe lună).

Carada tot cu Brătianu.

Mama este tare ocupată cu organizarea noului ospiciu sau mai exact noilor ambulante ce voiește a înființa pe marginea Dunărei.

Robescu C. a fost numit director general al telegrafelor și poștelor.

Pilat este șef de stat major al diviz[iei] de la Nicopoli. Tare mă plictisesc, tare t-ăștept ca să putem pleca.

Te sărut din inimă,

M. C. ROSETTI

P. S. Multe salutări Lambrescilor și lui Grant. Natalia este la Sinai[a].

a mă informa unde e franceza, de la cine e lada, luai o sticlă de vin deșartă spre a măsură cite [textul rupt]. Căci eram sigur [textul rupt] trimite altceva [textul rupt]. Calculai că poate [textul rupt] sticle.

Avind vinul în posesiune, mă ocupai de franceza. « E frumoasă ? » « Da. » « Unde este. » « În cutare cort, te așteaptă. » « N-a lăsat ceva pentru mine ? » « Da, o scrisoare. » O deschid spre a ști cu cine am a-face. Era de la Peretz. Începea cam astfel: « D[oam]na Marie, franceză, care va ... ». N-am mai citit mai departe. Văzind că n-are alt nume, că nu e nume de familie, mă dusei spre ea, înțelesei ce este. Mă rugă a-i da citeva vorbe pentru Peretz. Se întoarce la Severin, de unde vine. Venind în părțile acestea, avind drept pretext spre a intra în vorbă cu ofițeri comerțul, face, zice ea, comerț [textul rupt] spre a-i plăti lada [textul rupt] luai o sticlă de [textul rupt]. Mă dusei apoi spre a vizita lada mea. Cînd era să o deschid mi se anunță că plecăm îndată la Potel, unde vom sta. Fac lada iute. Nu deschid pe cea cu sticle, o pun în carul ofițerilor și la 3 ore pe o căldură mare o plecăm. Dinu intră în front lingă noi. De cînd e aci stăm tot împreună. Mîncă cu noi. Am vorbit căpitanului, îi am cerut a ne lăsa împreună. A fost foarte amabil. L-a chemat, a vorbit mai mult cu el. Mi-a promis că tot ce va face pentru noi, va fi pentru Dinu etc. Pe drum intîlnirăm [textul rupt] [t]inea după noi [textul rupt] trăsura ei. Refuzai [textul rupt] că merg la Potel să mă duc la d[om]nu[l] Vasilescu. Dorește mult a mă vedea etc. Nu-mi aduceam aminte cine este Vasilescu. Stăruia zice că el mă cunoaște foarte bine. Făgăduia că voi merge.

Ajungind, căutarăm cuartire, mincarăm mămăligă cu sardele și o ciorbă de rață. Dimineața (9 aug[ust]) am mers la Vasilescu. Cînd l-am văzut mi-am adus aminte cine este.

Este cel ce ne-a însoțit de la Severin la Gîrlă. A fost foarte amabil, mi-a zis că de cite ori voi voi a [textul rupt] scrie va trimite [textul rupt] cu epistola. Mi [textul rupt] a merge să văd [textul rupt]. Va trimite imediat [textul rupt].

Dinu zice că n-are batiste. Ar vrea ca tată-său să trimită citeva.

DIN DOSARUL UNEI EXISTENȚE

Ion BARBU

MĂRTURII DIN PERIOADA CONFIGURĂRII ISARLÎKULUI

Stimate Domnule Topiresanu,

Redându-le Dumneavoastră de înțelegere simpatice, m'au bucurat și întărit. E mângâietor să te găsești în consonanță cu undele din contemporaneitatea ta. Asta în'de aceluia drum de presumpție, fără de care nu poți stăruia într-o atitudine literară.

Ecoul gătit în Dumneavoastră de încercările mele, — să vă spun? — îl așteptam. Pe deasupra brutalităților și dulceațelor semăna: triste și dulce, cum meșul importanțelor de poezii străine, dumnezeiești, zărit și aplecat la adevăratul izvor al simțirii valache: haionul și dragostea pentru lucrurile umile.

Risicul nostru se împodobește de un sigur misticism: cel nemăslăuit și familiar. al sfântului François d'Assise; o frăție luminoasă cu înconjurarea.

UN TÎNĂR MATEMATICIAN ȘI POET ROMÂN, Dan Barbilian, se găsea în 1921 la specializare în algebra axiomatică într-un oraș universitar german. Debutase ca poet la „Sburătorul”, cu cinci poezii însoțite de un articol de « lansare » semnat de E. Lovinescu. Versurile debutantului — « parnasiene, dure, lapidare » — în care criticul descoperea « ceva din Hérédia, din Leconte de Lisle », un fond frenetic, « un material verbal personal și tăietură energică », anunțau un artist original. Poetul « subțiratic, tip oriental, smolit », cum a rămas fixat în savuroasele Memorii ale criticului, era un personaj voluntar și hotărât, nedispus la concesii; de cele mai multe ori nu admitea decât propria-i viziune; își susținea punctul de vedere cu aceea neclintită încredere în sine, care, până la un punct, la anumiți oameni — în special la creatori — nu e atît de rară. Fără obstinații ca

aceștia, decîși să aducă un sunet nou, inovația ar fi imposibilă. Ion Barbu avea structura unui înnoitor. Fragmentele unei Helade cu mari fundaturi legendare, reluînd amintiri clasice, nu se înscriseră, totuși, pe orbita unei poezii care să-i dea satisfacție. Renegîndu-le, nu le-a încorporat, mai tîrziu, în materia unicului său volum, *Joc secund*. Într-o zi, prin intermediul lui Anton Pann, a avut revelația unei lumi în care spiritul balcanic își prelungea influența pînă la noi; amestecul de sensibilitate și fatalism, reminiscențele în moravuri legate de lunga dominație otomană, melodiile de « inimă albastră » cu ecouri orientale configurau un climat neexplorat. Dincolo de aparențele decorului trebuiau căutate esențele, fondul de umanitate și psihologie, culoarea unor epoci dispărute. Ion Barbu va face așadar arheologie lirică, sedus, în cîteva din piesele lui fundamentale, de apariții din

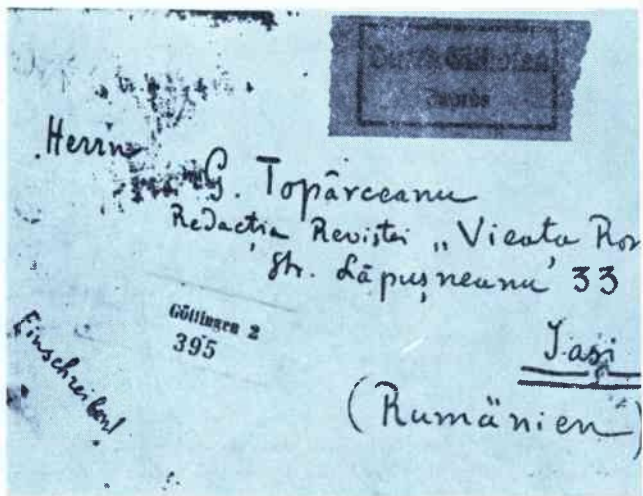
zona Craiilor de Curtea-Vechi ori de ambianța pontico-dunăreană, cu drame ce vor intra, prin Panait Istrati, în atenția literaturii universale.

Din ciclul balcanic, poemele *Nastratin Hogeia la Isarlik* și *Selin* au fost trimise la Iași — „*Vieții românești*”; creația barbiană de rezistență începe cu ele. În numărul pe luna mai 1921 apărea un alt poem, *După melci*, trimis de Tudor Vianu (la 9 aprilie) lui G. Ibrăileanu, împreună cu o caldă recomandare: «*Îmi iau permisiunea să adaug recenziunii mele [...] poemul unui prieten excelent, poetul I. Barbu. Nu știu dacă v-au căzut în mină unele din bucățile sale. A început să publice acum doi ani și a provocat o oarecare surpriză în cercurile din București. Aș fi încântat ca închinarea mea pentru eposul acestui faun copil, și român, care evoluează într-un cadru larg de natură, să se verifice în judecata dumneavoastră. Poate că atunci, După melci va putea figura cu cinste în paginile „Vieții românești”.*»

Opinia favorabilă a criticului nu s-a materializat în scris; considerațiile din partea revistei în legătură cu poemul au fost formulate de G. Topârceanu, prim-redactor, care propunea și unele modificări. Ce se imputa, în mod particular, poemului atât de cunoscut? Natura observațiilor ține de viziunea clasică a poetului ieșean, care semnalează: 1 — o inversiune inutilă («*adevărat, recunoaște autorul, inversiunea e stingace și chinuită; propun să se taie toate cele patru versuri*», care «*nu sprijină cu nimic progresul emoției și au întorsătura cam prea bufonă*»; 2 — un pasaj prolix («*am abuzat poate de unele efecte de repetiție; de unde o oarecare monotonie de-a lungul lui*»); 3 — unele expresii dizgrațioase: «*Hai întinde briu de bale*» — e o trăsătură cam prea realistă (se poate), dar țin la ea; apoi contextul există ca și la «*îmbălățul argint*»; 4 — improprietăți: «*chiciura zbucită*» («*mă gîndeam la florile de gheață de pe geam: o impresiune; păcătuiește, e drept, prin improprietate; propun să se schimbe versul respectiv astfel: „Și prin gheața încalțată”...*»). Alte obiecții urmau.

Judecînd dreptatea «*celor opt puncte de acuzare, cît mai desăcăt de biata vanitate de autor*», — debutantul care semna Ion Barbu se vedea «*nevoit*» să recunoască «*în parte*» temeinicia criticii. Ca răspuns la scrisoarea de la Iași (transmisă prin Tudor Vianu, și el la studii la Tübingen), la 17 aprilie poetul trimitea „*Vieții Românești*” varianta înlocuitoare pentru versurile în discuție. Poemul *După melci*, introducerea într-un univers de basm, apăru în fruntea celei mai importante reviste a timpului. Satisfacția se traduce într-o confesiune

semnificativă, poetul care trăise «*vreo cîțiva din cei dintîi ani [...] într-un sat, Bălcești, de pe valea Topologului*», declarîndu-se onorat. «*Rîndurile dumneavoastră de înțelegere simpatice* — îi scria el lui G. Topârceanu, din Göttingen Theaterplatz, 8 — m-au bucurat și întărit. E mîngietor să te găsești în consonanță cu unul, doi, din contemporanii tăi. Asta îți dă acel dram de presumție, fără de care nu poți stăruî într-o atitudine literară.

Ecoul găsit în dumneavoastră de încercările mele — să v-o spun? — îl așteptam. Pe deasupra brutalităților și dulcemiilor semănătoriste și de-a curmezișul importurilor de poezie străină, dumneavoastră ați zărit și alergat la adevăratul izvor al simțirii valahe: humorul și dragostea pentru lucrurile umile [...]. Fără să vreau mă gîndesc la una din bucățile dumneavoastră. Cum îi spune, unde am citit-o și cînd?... Viziunea centrală mai stăruie: un popă proptit în scări, sticlos de promoroacă și încadrat într-un desen de iarnă, dă pe git o ploscă de țuică și se pierde în gilgiitul... sfîntului duh. Pe urmă își vede de drum...». Balada popii din Rudeni, la care se referea Ion Barbu, fusese tipărită cu un deceniu înainte în „*Viața românească*”.

Nu era o simplă declarație de curtoazie; poetul își argumenta preferința, încorporînd-o unei modalități folclorice, apropiindu-se programatic de snoava

spirituală de tipul Anton Pann. «Acum, când mii de kilometri ne despart, mi-e ușor să scap o mărturisire pe care timiditatea și discreția o stăpîneau în țară. Sinteti, împreună cu Anton Pann, singurul patron indigen ce vreau să-mi iau. În sensul arătat de dumneavoastră, îmi caut originalitatea lirică în sensul pămîntean și balcanic. Țin poate tot de la autorul „Parodiilor originale” o silă nesfîrșită pentru contrafacerea poeziei apusene. De asemenea strîmbături și eu m-am făcut vinovat într-o vreme. Dar casca de „Cavaler al lebedei” venea, capului meu de valah, precum cînelui — legendara oală».

Tenace, matematicianul care-și «bătea capul cu Teoria numerelor și cu nemțeasca» («și mai inaccesibilă, și mai hermetică») — încorpora poeziei teorii noi. Un alt poem, *Nastratin Hogea la Isarlık*, ridică prin noutatea tonului, unele semne de întrebare. La obiecțiile lui G. Topîrceanu poetul venea cu o precizare ce ni se pare demnă să stea la temelia oricărei exegeze critice:

«Îl găsiți... obscur în fond. Ce înțelegeți prin asta? Lipsa de orice sens, ori, dimpotrivă, o pluralitate de semnificări între care întîrzii să alegeți? N-am vrut să spun nimic limitat, precis, în Nastratin. Am conceput-o muzical: un pretext de visări, o viziune concretă, care te poartă să cauți și un sens, dincolo. Nu poți explica acest sens? Cu atît mai bine; înseamnă că realizarea e perfect organică iar viziunea și filcul, solidare: precum pielea, cîrnii. Totuși nu cred „N.H.L.I.” așa de perfect organic, — din păcate! O intențiune literară străvede totuși. Îmi dați voie să v-o sugerez? De ce n-ați încerca să vedeți în Nastratin, fugar, indiferent la darurile turcilor de pe țarm și concentrat

să-1 roadă ce-i mai rămîne din carne, — simbolul caricatural al unui individualism sumbru: apoteoza și satira unei singurătăți exasperante?

Să consimt la publicarea lui Selim numai... îmi vine peste mină. M-am îndrăgostit fără voie de Isarlıkul lui Nastratin și apoi văd cele două bucăți îmbinîndu-se și completîndu-se reciproc. Ca să clarific poezia, cum propuneți — iarăși nu pot. Am gîndit-o sub forma asta „nămolosă” și ar fi să-mi înșel sinceritatea artistică, dîndu-i altă întorsătură. Metal căruia îi stă bine în ganga lui de țărînă și nisip; dezgrădinat, își pierde tot farmecul. M-aș învoi, totuși, la o publicare succesivă a lor: Selim întîii — mai comprehensibil și mai familiar — care să prepare oarecum atmosfera; iar un număr mai pe urmă, Nastratin».

Confesiunea, inteligentă, are valoarea unui document estetic specific etapei în care Ion Barbu nu ajunsese la ermetism; expresii impenetrabile sau contorsionate existau însă și în *Nastratin Hogea la Isarlık*, publicat împreună cu *Selim* în numărul pe ianuarie 1922. În privința lui *Nastratin* timpul a dat dreptate poetului de la Iași. În varianta definitivă, primele versuri, refăcute integral, sînt mult mai cursive. Unele versuri nu mai păstrează decît vagi reminiscențe din varianta inițială. Să se compare, de pildă: «*Ochi orb la doruri, Omul stingher rupea din el*» cu expresivul: «*Sfînt trup și hrană sieși, hagi rupea din el...*»

Poetul pitorescului *Isarlık*, unul din cei mai originali ai vremii sale, a găsit la Iași audiența meritată. Două din scrisorile pe care le-am reprodus din *fondul G. Topîrceanu* — au valoarea unor documente de prim rang.

Const. CIOPRAGA

I

[Destinatar:]

Domnului G. Topîrceanu.

La „*Viața românească*”, str. Lăpușeanu No. 33, Iași.

Domnule Topîrceanu,

Vianu mi-a înmînat scrisoarea Dumneavoastră. Judecînd dreptatea celor opt puncte de acuzare, cit mai desfăcut de biata vanitate de autor, am fost nevoit să recunosc (în parte) această dreptate. Iată în ce am cedat redacției și în ce îmi mențin vechea formă bună, rea: așa cum e.

1. E adevărat, inversiunea e stingace și chinuită. Propun să se taie toate cele patru versuri:

Dar pe-atunci
Mă topeam din ochi, văzînd,
Cam de cînd
Cu pustia de răpciugă.

Nu sprijină în nimic progresul emoției și au întorsătura cam prea bufonă. Pasagiul, condensat, va suna astfel:

.....
Eu voinic prea tare nu-s;
Și din fugă
Sub o glugă
De-aluni, pe-o buturugă,
Odihnii și eu curind.

2. Răpciuga e o boală a cailor; dar mai e și celălalt nume (dialectal) al tusei măgărești. Nu importă: suprimarea celor patru versuri de mai sus cuprinde și cuvântul incriminat.

3. Pasagiul vi se pare prolix. Am abuzat poate de anumite efecte de repetiție. De unde, o oarecare monotonie de-a lungul lui.

Veți face o schimbare nimerită, înlocuind versurile:

Vezi, atunci mi-a dat prin gând
Că, strivit și tremurind,
El așteaptă pe aproape
Omul vrednic să-l dezgroape

cu următoarele:

Din ungher adânc, un gând
Îmi șoptea că melcul blînd
Sub mormînt de foi, pe-aproape,
Chiamă omul să-l dezgroape.

4. Da, ghioacă, cu trei silabe, e întrebuințat în multe părți cu înțelesul de *găoace*. De aici, și verbul *desghioacă*.

5. În mintea copilului cadrul de evoluție al melcului nu e limitat la pădure. Pe cînd îl descîntă, îi urmărește în gând rătăcirile dincolo de pădure, de vii și tarlale pînă în straturile (primăvara, cu zambile și mărgăritărel) nelipsite din preajma mai fiecărei gospodării țărănești. Am văzut astfel de straturi.

Rostul *zambilelor* în bucată mi-e limpede și nu-l cred nepotrivit.

6. Hai, întinde briu de bale e o trăsătură cam prea realistă (se poate) dar țin la ea. Apoi, contextul există ca și la «imbălatul argint»; «briu de bale».

7. Foarte lămurit. Înțeleg, desigur, tot laba fiarei. E numai o figură de stil în care partea figurează pentru tot: o sinecdocă. O cred îndreptățită mai ales că la fiare această parte, *ghiara*, e poate mai dezvoltată decît laba propriu-zisă. *Ghiara leului* nu înseamnă numaidecît unghia — *ghiarele leului*; ci laba cu unghii cu tot.

8. «Chiciura sbicîță». Mă gindeam la florile de gheață de pe geam: o impresiune. Păcătuiește, e drept, prin improprietate. Propun să se schimbe versul respectiv astfel: «Și prin gheața incilcîță».

Țin să mulțumesc, Domnule Topîrceanu, Dumneavoastră și prin Dumneavoastră Redacției de primirea simpatică ce ați făcut bucatii.

Cu o veche admirație, Ion Barbu

17 apr[ilie] 1921

[P. S.] Ați ghicit drept: sint de prin părțile vecine Argeșului, din Cîmpulung. Nici Argeșul nu mi-e necunoscut. Am petrecut vreo cițiva din cei dintîi ani ai mei într-un sat, Bălcești, de pe valea Topologului.

Îmi însemnez aici adresa, ca să scutesc Redacția de complicația unei corespondențe printr-un al treilea.

DAN BARBILIAN
str. Rondă 40
București

(adevărul meu nume)

Ion Barbu
desen de Șt. Dimitrescu

[Destinatar]:

Herrn G. Topirceanu.
Red. rev. „Viața românească“,
str. Lăpușeanu 33,
Iași, Rumănen.

Stimate Domnule Topirceanu,
Rîndurile Dumneavoastră, de înțelegere simpatică, m-au bucurat și întărit. E mîngietor să te găsești în consonanță cu unul, doi, din contemporanii tăi. Asta îți dă acel dram de presumpție fără de care nu poți stăruî într-o atitudine literară.

Ecoul găsit în Dumneavoastră de încercările mele — să v-o spun? — îl așteptam. Pe deasupra brutalităților și dulcegăriilor semănătoriste și de-a curmezișul importurilor de poezie străină, Dumneavoastră ați zărit și alergat la adevăratul izvor al simțirii valahe: humorul și dragostea pentru lucrurile umile.

Lirismul nostru se împodobește de un singur misticism: cel meșteșugit și familiar, al sfîntului François d'Assise, o frăție luminoasă cu înconjurimea.

Fără să vreau, mă gîndesc la una din bucățile Dumneavoastră. Cum îi spune, unde am citit-o și cînd? ... Viziunea centrală mai stăruie: un popă, proptit în scări, sticlos de promoroacă și încadrat într-un desen de iarnă, dă pe gît o ploacă de țuică și se pierde în gilgiitul... sfîntului duh. Pe urmă își vede de drum...¹

Acum, cînd mii de kilometri ne despart, mi-e mai ușor să scap o mărturisire pe care,

timiditatea și discreția o stăpneau în țară. Sînteți, împreună cu Anton Pann, singurul patron indigen ce vreau să-mi dau. În sensul arătat de Dumneavoastră îmi caut originalitatea lirică: în sensul pămîntean și balcanic.

Țin poate tot de la autorul *Parodiilor Originale*, o silă nesfîrșită pentru contrafacerele poeziei apusene. De asemenea strimbături și eu m-am făcut vinovat într-o vreme. Dar casca de « Cavaler al Lebedei » venea capului meu de valah precum ciinelui — legenda oală. Dar să trec la bietul « Nastratin Hogea ». Il găsiți... obscur în fond. Ce înțelegeți prin asta? Lipsa de orice sens, ori dimpotrivă, o pluralitate de semnificări între care întîrzii să alegeți? N-am vrut să spun nimic limitat, precis, în Nastratin. Am conceput-o muzical: un pretext de visărie, o viziune concretă care te pofteste să cauți și un sens, dincolo. Nu poți explicita acel sens? Cu atît mai bine; înseamnă că realizarea e perfect organică iar viziunea și tilcul, solidare: precum pielea cîrni.

Totuși nu cred « N.H.I.I »² așa de perfect organic — din păcate! O intențiune literară străvede totuși. Îmi dați voie să v-o sugerez?

¹ E vorba de *Balada popii din Rudeni*.

² *Nastratin Hogea la Isarlık*.

De ce n-ați încerca să vedeți în Nastratin, fugar, indiferent la darurile turcilor de pe țărm și concentrat să-și roadă ce-i mai rămîne din carne, — simbolul caricatural al unui individualism sumbru: apoteoza și satira unei singurătăți exasperate?

Să consimt la publicarea lui *Selim*, numai... îmi vine peste mină. M-am îndrăgostit fără voie de Isarlicul lui Nastratin și apoi văd cele două bucăți imbinându-se și completându-se reciproc. Ca să clarific poezia cum îmi propuneți, iarăși — nu pot. Am gîndit-o sub forma asta « nămolosă » și ar fi să-mi înșel sinceritatea artistică dîndu-i altă întorsătură. Metal căruia îi stă bine în ganga lui de țărină și nisip; desgrădinat, își pierde tot farmecul.

M-aș învoi, totuși, la o publicare succesivă a lor: *Selim* intii — mai comprehensibil și mai familiar —, care să prepare oarecum atmosfera: iar un număr mai pe urmă, *Nastratin*. La asta, da, mă învoiesc —, dar numai la asta.

Aștept nerăbdător numerele din „*V[iața] R[omânească]*“ la care calitatea de abonată îmi dă dreptul. Mă vor repatria.

Poșta noastră e mai conștiincioasă cu scrisorile destinate străinătății. Pînă acum, văd, nu s-a pierdut nici una. Îmi puteți scrie chiar recomandat, deși mai sigure, scrisorile recomandate au neajunsul de a fi cenzurate și de a întîrzia cu o zi.

Eu...

Îmi bat capul cu Teoria Numerelor și cu Nemțeasca (și mai inaccesibilă, și mai hermetică!)

Vă rog să-mi comunicați ce s-a hotărît în privința celor două poezii. Pînă atunci vă trimet salutul meu respectuos și mulțumitor.

ION BARBU

Göt[ingen] 21 noiembrie 1921

[Adresa expeditorului]: Dan Barbilian, Theater Platz, 8, Göttingen

III

[Destinatar]:

Domnului G. Topirceanu. La redacția revistei „*Viața românească*“, str. Lăpușneanu, 33, Iași, Românien.

[Expeditor]:

Abs. Dan Barbilian, Theater Platz, 8, Göttingen

Stimate Domnule Topirceanu,

Acum vreo două luni, într-o scrisoare urgentă și recomandată, vă comunicam concepțiile mele în privința publicării celor două poezii. Conveneam la o publicare succesivă: în primul număr *Selim*, în al doilea *N. H. la Isarlic*, dar respingeam sugestia Dumneavoastră de a renunța la publicarea celei din urmă. Încăpăținarea mea, bănuiesc, a avut darul de a displace Revistei și de a atrage disgrația lui *Selim*. Judec după indicațiile ce-mi dă tăcerea Dumneavoastră și faptul neprimirii nici unui număr din Revistă, deși solicitasem cîntea de a mă număra printre abonați.

Dacă bănuielele mele se găsesc întemeiate, vă rog să-mi înapoiati manuscriptul și al uneia și al celeilalte poezii. Cum v-am mai spus, copie nu păstrez și ar fi o nenorocire pentru mine ca singura redactare să se fi pierdut. Le veți încredința fără teamă poștei. Merge destul de regulat. Mai sigur ar fi să mi le expediați recomandat.

Iertați-mi plictiseala acestei rugămînți.

Al dumneavoastră,

DAN BARBILIAN (ION BARBU)

18/1/1922

IV

[Destinatar]:

Herrn G. Topirceanu. La redacția revistei „Viața românească”, strada Alecsandri, Iași, Rumâniën.

Stimate Domnule Topirceanu, Iertați-mi lipsa de ținută a acestor rinduri. Nu vă pot scrie mai prezentabil, de teamă ca nu cumva scrisoarea să intreacă greutatea cuvenită — și așa destul de mare — prin adaosul poeziei ce vă trimit.

De data asta am fost mai ordonat și am copiat manuscriptul. Așa încît, — în caz de refuz —, nu e nevo[i]e să mi-l înapoiati. V-aș ruga să mă încunoștiințați de soarta lui, — dacă se poate pînă într-o lună. Mai apoi s-ar putea să plec spre vreo stațiune climaterică din sudul Germaniei, unde voi primi cu mare anevoință poșta.

Cred că nu abuzez prea mult de timpul Dumneavoastră, rugîndu-vă să lăsați un cuvînt administrației Revistei, cu instrucțiunea de a-mi schimba manșetele revistei, trimițînd-o pe noua mea adresă: Dan Barbilian, Gronerlandstrasse 37, Göttingen.

Cu cele mai bune salutări,

D., BARBILIAN
4 iulie 1922

Încă o dată, iertați-mi graba și felul în care v-am scris.

NOTE ÎN MARGINEA « PROFESIUNILOR DE CREDINȚĂ »

EXISTĂ, FĂRĂ INDOIALĂ, O SERIOASĂ DOZĂ de mistificare și un deosebit talent al transfigurării în mai toate mărturisirile de credință ale poetului Jocului secund, și avea dreptate Ov. S. Crohmălniceanu să se arate circumspect în preluarea lor critice, atrăgînd atenția asupra caracterului iluzoriu ce le alimentează și le determină substanța¹. E uimitor cîtă poză și cît artificiozitate, ce consum de energie ulterioară risipește Ion Barbu ca să-și construiască și să-și proiecteze peste timp imaginea genuină a structurii sale lirice. Un adevărat « Joe secund » al artei lui ireproșabile se tranșează în primul rînd aici, la acest nivel al identităților. Poetul ne lasă să înțelegem că a început să scrie versuri « în vederea unui singur cititor, Tudor Vianu », dintr-o « ambiție neroadă de adolescent vanitos », încercînd să demonstreze că poate « simula poezia »; perseverența i-ar fi venit firește din « gustul jocului », ceea ce ar fi transformat toată această etapă a începuturilor în « exerciții de digitație pentru poeziile de mai tîrziu », explicînd astfel necuprinderea lor în volum. Valențele ritmice ar fi izvorit dintr-o stare « de geometrie și, deasupra ei, extaza », venită din « dărnicia luminoasă a simțurilor ». Fază tranzitorie în cariera unui om care se stima « mai mult ca practicant al matematicilor și prea puțin ca poet, și numai atît cît poezia amintește de geometrie », continuînd însă ca să propună, cu fiecare nouă bucată, « existențe substanțiale indefinite; ocoliri temătoare în jurul citorva cupole — restrînse perfecțiuni poliedrale » poezia ar fi fost pentru Ion Barbu o rețetă capabilă a-l

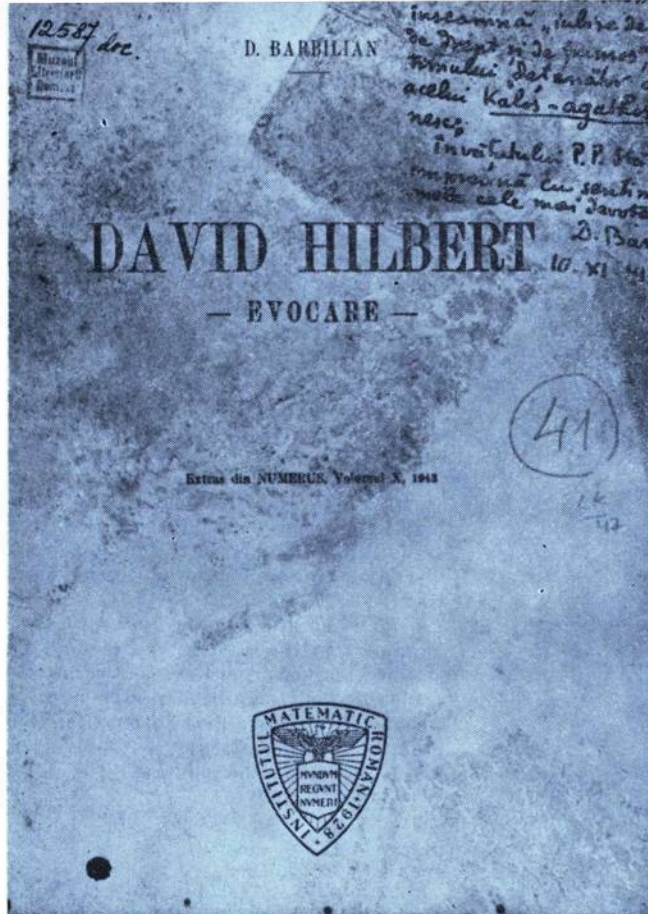
¹ *Literatură română dintre cele două războaie mondiale*, vol. II, București, editura „Minerva”, 1974, pp. 141—177.

declasa, « tocmai prin surclasarea pe care o în-
cerc... ».

Puse în legătură între ele, asemenea declarații, și încă altele, alcătuișe una dintre cele mai cunoscute și mai stralucite bufonade din literatura noastră, cu sens evident epatant, aspirând să în ochii cu orice preț. E o sfidare continuă în toată atitudinea lirică a lui Ion Barbu: poetul se simte bine în ipostaza, pe care singur o sugerează contemporanilor săi, aceea de neînțeles, veșnic refugiat în mânia solitudinii, cultivând « lirismul absolut », « o pură direcție, un semn al minții », « act clar de narcisism », cu alte cuvinte « lumea purificată, plină a nu mai oglindi decât figura spiritului nostru ».

În această împletită poză de aristocrat lirie, Ion Barbu nu este departe de universul macedonskian, și e surprinzător cum a putut să treacă neobservată, pe sub ochii exegeților săi, descendența poetului Jocului secund din stirpea mai complexă a spiritului halucinatoriu pe care-l marchează în poezia română autorul atit de fecund al rondelurilor. Atracția lui Ion Barbu spre lumina clar obscură a craiilor matedeni trădează, în fond, dincolo de putosul bizantin al devenirii, legătura mai profundă cu fantasma macedonskiană, din care decurg tot jocul său de nuanțe, toată împătânirea spre regăsirea aceluiași ideal, al poeziei născute dintr-un « raport de armonie absolută », spre care năzuia și poetul nopților, cel care se considera mort pentru romantism, « spre a trăi pentru arta pură ». Absolutul barbian este și el expresia acestei purități a cîntului, surprins instinctual în ritmurile necesare armoniei interioare a sferei, deplasate după legile esențiale ale lumii. De unde senzualismul acestei poezii, derivind din nevoia de a sincroniza aetele umane, după mișcărilor cosmice, ca în Uvedenode, Domnișoara Hus sau în « mizeria levantină », a Isarilkului. La Macedonski senzualitatea păstra încă dimensiunile romantice, ea existind în acea nostalgia protecție a orizonturilor orientale. Lascivitatea, jocul melodios al silabelor, simbolurile culorilor aprinse sau pale, ritmul pietrelor prețioase, combinându-și luminile în bogăția fără margini a zăfăfeturilor orientale sint, însă, înlocuite la Barbu de muzicalitatea sacadată, continuă și aspră, a formelor pure, originale și esențiale, ca în sculptura lui Brâncuși.

Macedonski e un spirit lacom, rafinat în culori și miresme de roze, arzînd rășnuri tari pentru un zeu al opulenței și al pierderii în vis. Barbu, dimpotrivă, este un auster, urmărind puritatea liniei și sunetul serafic al stelerelor. Chiar Isarlikul, atît de pestrîr și înclinat spre revărsări cromatice și atît de apropiat levantismului macedonian, capătă, în viziunea poetului Jocului secund, sensurile

ritoasă a escaladării poeziei în favoarea matematicii, dar incapacitatea de a se retrage definitiv, certifica-tele lirice împărțite altora, precum acea Veghe a lui Roderick Usher, cu care prefașează Eulaliile lui Dan Botta, ea și tonul senioral al corespondenței sale, țin de o anumite concepție mistică asupra poetului, care îi era specifică și lui Macedonski.

Ideea singularității barblene în universul liric românesc, atât de scumpă ucenicilor săi întru ale poeziei, fanatizând unelitatea magistrului, ni s-a părut întotdeauna exagerată și ieșită din acea dorință facilă de a căuta alurea modele în afara spațiului nostru literar. Balcanismul liricii lui Ion Barbu trebuia măcar el să impună, între Anton Pann și Matelu Caragiale, etapa obligatorie a perspectivei macedon-skiene.

Materialele de arhivă, pe care le reproducem în continuare însemnărilor noastre, provin din epoci diferite și pun în lumină tocmă caracterul protocolar,

artificial și contradictoriu al confesiunii barblene, expresie — ca întotdeauna — a unei stări momentană, a unei dispoziții temperamentale, dar relevând constant încrederea în primatul poeziei, aspirația spre « linpezinii laethee », cum ar fi spus Dan Botta.

Considerațiile sale despre neoclasicism, sollicitate de Octav Șuluțiu în cadrul anchetei desfășurată în paginile ziarului „Ultima oră” nu au văzut până acum lumina tiparului² din cauza unor motive de conjunctură, deși, permanent, erileul de mal tirziu al revistei orădene „Familia”, a manifestat o deosebită atracție și prețuire pentru poetul Jocului secund. Punctul de vedere al lui Ion Barbu în direcția neoclasicismului merită toată atenția, deoarece el înseamnă, așa cum se poate constata, și o precizare a propriei concepții lirice, o desprindere categorică de perspectiva valérystă asupra poeziei:

² Fragmentar le-am reprodus în *notele* volumului Octav Șuluțiu — Jurnal, Editura Dacia, Cluj, 1975.

ION BARBU

Anchetă asupra neoclasicismului

1: Constatați existența unui curent sau al puțin a unei tendințe neoclasicice?

I

1° Clasicism înseamnă mereu multe lucruri. Ca să îndepărtăm echivocurile vom reaminti la rând.

a) Înseamnă întâia producție de artă definitiv consacrată, propusă ca studiu și model în clasă. În felul acesta și mării romantici ~~și~~ sunt clasici ori mai degrabă: devin.

b) Înseamnă apoi ecuația așa de rar și greu împlinită a celor doi poli: « cœur » — « raison » între cari ființa lui Pascal se găsea împărțită.

O ecuație între două cecanturi mari foarte ridicate, nu identitatea banală a două neanturi.

c) Clasicismul presupune îarăși o poziție de cunoaștere mai mult științifică decât artistică, ~~pe~~ un obiect definit și o tehnică organică. În niciun caz o speculație asupra tehnicii însăși (cazul Paul Valéry, e prin aceasta un fenomen de adevărată pulverizare decadentă, o abdicare a spiritului de la realitățile esențiale și o întoarcere asupra funcționalității lui)

d) Clasicismul prelungeste și obiceiul un altul mai vechiu. E o atenuare a originalității, fără să fie și suprimarea ei; o folosință măturată și respectuoasă a maestrilor.

- Aici stă însă și dificultatea și orice defecțiune devine de primor. Copia academică nu stă ca primordia cu mult departe de prelucrările ~~academice~~ clasice. Când spiritul se abstrage din fapta de artă clasică, Academismul s'a întronat.

E sigur, după această precizare, că nu poate fi vorba de un curent neoclasic. Nu voad mai întări clasicismul nostru ca să pot saluta un neoclasicism.

Suntem oameni unui început ~~2~~ și
oameni din răsărit. Chiar dacă velenitatea unei
dominații clasice ar exista în unii din noi, posibi-
litatea de a o înfrânge ne lipsește pentru mai mult timp.
În științele, pentru academism, ne cred de pe acum
destul de maturi.

I: Sub ce formă?

I: Cu ce perspec-
tive?

I: Care ar fi re-
prezentanții străini ai
acelui curent?

III

2. Academismul, sub toate formele.

3. Perspective plictisitoare.

4. Reprezentanții neoclasicismului în Franța.
Proust și Rivière. André Gide și Valéry, teore-
ticieni ai grațieții, ai spiritului fără obiect, ai
metafizicei unei tehnici sunt mai degrabă „neo-
alexandrimi”. Dar un nume cu totul nou ar
trebui găsit, care să li se potrivească.

I: Se manifestă și
în România — și prin
cine?

5. Academismul e reprezentat la noi cu
toată gravitatea de « Viața Românească ».

Noi, Mănteni (cu excluderea catărilor modernist),
ne înscriem în romantica inclusivă, rezolvind
antinomia « coeur » — « raism » în favoarea celei
dintâie, în viață și artă; în cinstea celei 2
~~face~~ din urmă în știința modestă pe care o începem.

Ion Barbu.

Serisorile ce urmează, fără a aduce importante specificări documentare în biografia barbiană, sînt dovada aceluia timpului entuziast, al deosebitului sentimental ce se ascundea sub figura maiestuoasă a poetului. Ele prelungeau uneori ecourile disputelor furtunoase purtate în mediul cafenelei atît de familiar autorului Jocului secund³ sau cuprînd revenirea protocolară şi sezele de rigoare pentru cine ştie ce fustă pe care l-a jucat-o temperamentul.

Serisoarea din 12 decembrie 1940, către Mihai Dragomir, poartă mulţumirile barbiene pentru articolul — de altfel destul de confuz în exaltarea sa — pu-

blicat de acesta în „Flamura” (an IV, seria III, nr. 3, 1 decembrie 1940) sub titlul: Eu cred în Ion Barbu! (p. 7).

Aceea adresată lui Marcel Breslaşul înseamnă o notă în plus în marginea lecturilor lui Barbu; e doar un strigăt de admiraţie în faţa poeziei lui François de Maynard (1582—1646), din care reţine totemul sentimentului pierderii, al unei profunde tristeţi.

În fine, epistola către Dolores Botta, la împlinirea unui an de la moartea poetului Eulaliilor, reprezintă o reculegere tirzie în amintirea celui în care recunoscuse cîndva o scintile din propria sa ardere, din propria sa pasiune.

Nicolae FLORESCU

ION BARBU

«Ce mai înseamnă bieteale teorii ale poeziei...?»

I

«12. XII. 1940

Iubite poet,
Am citit rindurile Dumitale din „*Flamura*”. Dacă judecăţile Dumitale asupra versurilor mele sunt nedrepte, din prea multă indulgenţă, tonul articolului e *adevărat*. Ții la mine, fără să fi meritat aceasta. O asemenea mărturie îmi face un bine nemăsurat. Îți mulțumesc și îți cer favoarea de a-mi trimite poeziile Dumitale. Aflu că ai scris o carte.

Al Dumitale cu salutări frățești

Ion BARBU »

³ Pentru amuzament transcriem aici unul dintre jocurile versificate pe care și le-au permis Octav Șuluțiu, Eugen Ionescu și Eugen Jebelcan, în atmosfera cafenelei interbelice dominată de spiritul și savoarea barbiană: «*Baladă populară* / Frunză verde leuștean, / Lir-lui gean! Lir-lui gean! / Fost-a fost un giurgiuvean, / Giurgiuvean, dar cam armean, / Un ardel umplut cu hrean / Ce-i zicea Barbilian, / Lir-lui gean! Lir-lui gean! / Barbu ici, Barbu colea, / Barbu din Giurgiu pleca / Și la Capșa se oprea, / Se oprea și calcula, / Calcula și se-nvrtea, / Se-nvrtea-ntr-un „joc secund”, / Octogon, patrat, rotund / Și striga: sic, sic, sic!... / Țsta-i joc din Isarlic, / „Joc secund” pe trei picioare, / Pentru fanți și domnișoare, / Cine-l joacă, bîlbîle... / [...] / Țsta-i joc de giurgiuvean / Găgăuț și gogoman, / Gogoman și capsoman, / Capsoman ca un bostan... / Lir-lui gean! Lir-lui gean! / [...] / Țsta-i joc din Isarlic, / Cioc, / Șerbane, și iar cioc / Și să fie cu noroc, / Că Țsta-i

cel mai strașnic joc, / „Joc secund” de Giurgiuvean, / Giurgiuvean dar cam armean / Înarmat cu iata-gan... / De poet morfinoman / Lir-lui gean! Lir-lui gean! / [...] / Țsta-i joc de Isarlic, / Ce-i mai zice „joc secund”, / Octogon, patrat, rotund, / Jocul ce-a băgat în boală / „Cultura națională” / Și pe cei trei editori — / Un lingvist și doi doctori — / Singurii lui cititori / Care, cînd s-au dumirit / C-au mîncat ce n-au gîndit / Și că „Jocul” tipărit / N-a fost joc ce au păpat, / Au pornit în marș forțat, / Mai pe jos mai cu căruța, / Pină-n poartă la Mărcuța... / Barbu însă, lir-lui gean, / Sta pe-un fir de leuștean, / Gînditor ca un Sultan / Pe primul meridian, / Sta despot și solemn / Și le da cu: sic, sic, sic!... / Și-i băga în Isarlic, / Și-i prindea în „joc secund”, / Și-i băga tot mai afund, / Și-i băga în Banca Blank / Pin-la ultimul ei franc / Sic, sic, sic și iar sic, sic / Țsta-i joc din Isarlic, / Dacă-o fi și-o fi și-o fi / Hai să fie cinci ori cinci, / Total „douăzeci și cinci”, / Și să fie-n mîna mea / Că-Țsta-i jocul meu... Ura. »

II

«D[omniei] sale

D[omnu]lui Marcel BRESLAȘUL

str. Regală 5 [Fără dată]

L'âme pleine d'amour et de mélancolie,
Et couché sur des fleurs et sous des
orangers,

J'ai montré ma blessure aux deux mers
d'Italie

Et fait dire ton nom aux échos étrangers
François' Maynard (cum a fost posibil
să-l uităm?) în *la Belle Vieille*.

Dau toată poezia pină la Rimbaud (exclusiv Rimbaud, inclusiv Mallarmé) pe aceste patru nemuritoare versuri. Le vom învăța pe dinafară, ca să ni le spunem la a doua întâlnire.

Ce alt scop poți da existenței (în afară de devotarea pentru alții și de matematică) decît să reciți versuri? Ți-aduci aminte, Atenianul:

— Vas, pars et meurs, tout seul
en récitant des vers:

Ces sont troupes encore les
cygnes du Caïstre

III

«Duminică 11 Ianuarie 1959

Onorată Doamnă,

Ași vrea să fiți incredințată, că la această aniversare atroce, ca dealtfel la ziua însăși a uimitoarei nenorociri, nici o simpatie nu vă este tirguită, chiar din partea acelor infățișați, în mod sumar și nedrept, ca ostili omului ales, iubitorului de poezie, care a fost bărbatul Dumneavoastră.

Curajul de a vă scrie mi-l dă un anume vis pe care l-am făcut nu de mult. Un vis dominat de amintirea celui dispărut, străbătut de un acompaniament grav, aproape muzical: un subcurent de regrete, de chemări tirzii, de prevestiri, de consolări și speranțe.

Ce mai înseamnă bietele teorii ale poeziei, în cumpănă cu mesagiul acesta din împărățiile morții?

Vă rog, nu respingeți gândul recules cu care întîmpin pomenirea aceluia ce a intrat, pentru mine, entuziasmul cel mai înflorat pentru poezie și a cărui aducere aminte, scumpă atîtor prieteni ai mei, îmi devine la fel de scumpă.

Al dumneavoastră,

Ion BARBU»

TREI IPOSTAZE FOTOGRAFICE

ÎN 1927, ÎN ULTIMUL AN AL STUDIILOR liceale la „Spiru Haret“, într-o bună dimineață, cei șapte elevi care alcătuiau clasa a VIII-a¹ (secția denumită «modernă» — de ce oare «modernă»? cînd infricoșății de algebră descifrau și scandau, puțin «moderna» limbă latină sub îndrumarea eruditului profesor Nedelcu Locusteanu), s-au pomenit brusc la catedră cu un uscățiv și oacheș profesor de matematici interimar, avînd ochii verzi, fulgerător de mari și adinei, cu mustașa scurtă, cu părul negru stufos, acoperit de o pălărie tare de paie, numită «canotier» ori «rogojină»: era necunoscutul nouă Dan Barbilian.

Dîndu-și seama imediat de opacitatea noastră față de matematici — după ce primise cîteva răspunsuri consternant de obtuze — a închis minios catalogul și a ieșit trîntind ușa și făcîndu-ne în bloc: «troglođiși»!

Săptămîna următoare, în locul matematicianului Barbilian, a intrat în clasă, mult mai blajinul poet Ion Barbu îndemnîndu-ne să pregătim și să învățăm pe dinafară măcar o problemă cu soluția ei perfect de bine memorată, el mîrgînîndu-se (spre bucuria în primul rînd a lui

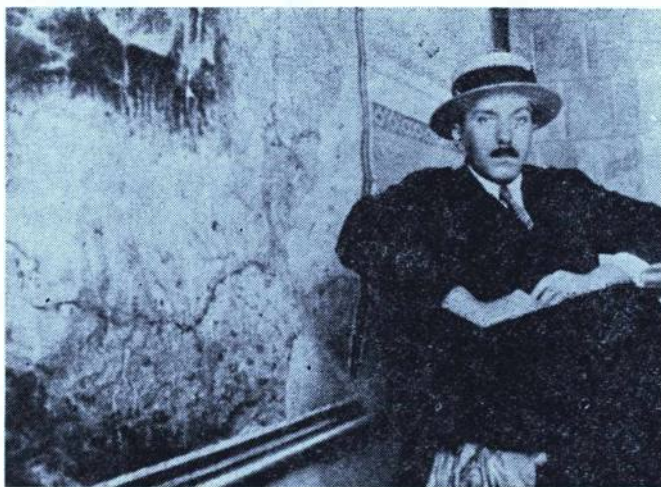
¹ Atercian Arșavir, Axentie Tiberiu, Brezianu Barbu, Noica Constantin, Niculescu-Mislea Radu, Teodorescu Anibal Nicolae, Valjan-Vasilescu Corneliu. (Din aceeași clasă mai făcuseră parte poetul Radu Sighireanu și istoricul George Potra, ambii pierduți pe drum. Primul elev — Atercian — și-a depănat în două rînduri amintirile despre profesorul-poet: în ziarul „Dobrogea Nouă“ (N. Ar. Manu, *Ion Barbu, omul, poetul și matematicianul*, 1970, februarie 7, p. 3) și apoi în „*Almanahul literar*“ 1971, București, pp. 123—125 (N. Ar. Atercian, *Ion Barbu profesor de liceu în amintirile unui fost elev.*)

Constantin Noica) să nu ne mai facă decât o singură sintetică lecție despre filozofia matematicilor.

Orele de matematică de aci înainte se vor prefăce treptat în intense ore de poezie, aceasta avînd în vedere unele veleități literare firav concretizate în aceeași perioadă în revista liceului, denumită „Vlăstarul”.

Încercările noastre în versuri și proză, tipărite ori scrise în caiete de dictando, erau judecate cu asprime, fără părtinire și aveau privilegiul directivelor și notelor profesorului Ion Barbu. Înțindu-ne înclinațiile, acesta citea ori ne recita versuri din Edgar Allan Poe, Baudelaire, Mallarmé, Moréas, Rimbaud, Valéry și Rainer Maria Rilke, povățuindu-ne: să nu ne zorim; să adăstăm pînă la împlinirea vîrstei de 40 de ani — vîrsta apogeului — pentru a fi în dreptă măsură să tipărim o carte chintesențială (poetul nu împlinise atunci 33 de ani iar Joc secund avea să apară în 1930). Între timp — ne îndemna magistrul — trebuie să citim, să recitim, să învățăm pe de rost, să recităm dacă nu cu glas tare, măcar în gînd, să aprofundăm versurile poezilor preferați.

1—Barbu Brezianu; 2—Tiberiu Axentie; 3—N. Teodorescu; 4—A. Acterian; 5—Dan Barbilian; 6—C. Nolea; 7—C. Valjan; 8—Niculescu-Miglea.

Ion Barbu la catedra liceului Spiru Haret (octombrie 1927). Foto Tiberiu Axentie.

În ce privește proza, el ne dădea drept exemplu al perfecțiunii pe Gustave Flaubert cu *Madame Bovary* și, firește, mai presus de orice, pe Mateiu Caragiale, care pe atunci își desfășura romanul în „*Gîndirea*”. Dar ceea ce ne-a electrizat mai mult încă a fost propria lui proză, nedreapta sa polemică împotriva lui Tudor Arghezi și a lui E. Lovinescu², pe care în tăcerea celor șapte cuminți clraci din bănci, el a scris-o, a corectat-o și ne-a citit-o de la catedra clasei a VIII-a modernă a liceului „Spiru Haret”, într-o primă audiență. Nici nu bănuiam că de răsfățași eram de complicitatea ilustrului și severului geometru-poet.

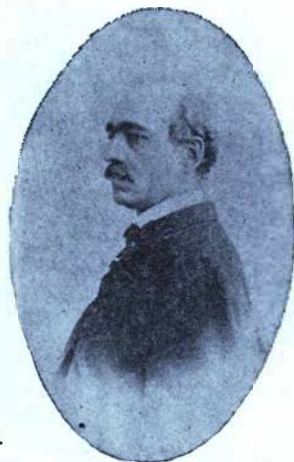
Singura imagine concretă a acelor timpuri sînt cele trei fotografii, una făcută în clasă, celelalte în recreație, la sfîrșitul anului școlar, în curtea liceului din strada Italiană, de către colegul Axentie Tiberiu.

Barbu BREZIANU

² Ion Barbu, *Poetica domnului Arghezi și Evoluția poeziei lirice după E. Lovinescu*, în „*Ideea europeană*”, 1927, noiembrie 1, decembrie 1.

RESTITUIRI: V. ALECSANDRI

CHIRIȚA LA IAȘI: Într-o primă versiune¹

ESTE CUNOSCUȚ INTERESUL PE CARE V. Alecsandri îl acorda manuscriselor și în general oricărui autograf. Urmele unei colecții organizate de autografe s-a păstrat în arhiva sa personală, din păcate în mare măsură risipită. În ce privește manuscrisele creațiilor sale literare, parte, rămase în familie, au fost dăruite Academiei Române iar parte, oferite de el prietenilor săi, au rămas, fie în colecțiile acestora, fie, prin grija lor, au ajuns tot la Academie. În adevăr, cu o răbdare incredibilă, poetul își copia «pe curat» manuscrisele pentru a le dărui.

S-au păstrat astfel din începuturile sale literare trei manuscrise ale poeziilor (Doine — Poezii) dintre care unul a fost copiat special pentru Costache Negri și altul pentru Catilnea Negri, mai târziu manuscrisul Flintinei Blanduziei a fost copiat de trei ori pentru a fi dăruit fratelui său Iancu Alecsandri, lui Ion Ghica și lui D. Ollănescu-Asanino; alte ori chiar manuscrisul inițial a ajuns în posesia prietenilor. Și totuși, făcând bilanțul numeroaselor manuscrise rămase de la poet constatăm că pentru prima parte a creației sale dramatice (până la Boieri și Ciocoi) nu s-au păstrat decât puține manuscrise.

¹ Cu cinci ani în urmă tovarășul G. Voiculescu ne-a încredințat aceste patru fotocopii de pe un manuscris al lui V. Alecsandri, scris cu caractere chirilice, cu rugămintea de a le transcrie și a indica conținutul lor în vederea publicării acestor fragmente în revista „Manuscriptum”. Tovarășul G. Voiculescu nu a mai dat nici o urmă acestei propuneri de colaborare până în anul trecut când a insistat să mă ocup singură de publicarea lor. În speranța că între timp va apare și manuscrisul original am amintit până în prezent să dăm publicității acest fragment din piesa *Chirița la Iași*; astăzi o facem, alături pentru importanța cunoașterii sale, cât și în speranța că vom stimula astfel ieșirea la lumină a manuscrisului integral,

Astfel, în manuscrisul românesc 809 de la Academie, între filele 81—157, sînt grupate cînteculele comice: Șatrul Timotei Napoia, Clevețici și piesele: Satul lui Creminie, Sgîrcitul risipitor, toate scrise cu caractere chirilice, eum și localizarea Sfredelului Dracului, cu caractere latine. Acestea trei manuscrise au aparținut lui Ion Ghica și au fost dăruite de el Academiei Române. Răzlețe, printre altele, s-au mai păstrat: Stan covrigarul, Ion păpușierul, Barbu lăutarul, Surugiul și independente: Doi morți vii și Agaki Flutur. Cam acestea sînt manuscrisele teatrului de început: deei, înțîlnirea astăzi cu un fragment în fotocopie, din manuscrisul comediei *Chirița la Iași*, ni s-a părut un lucru interesant și demn de dat publicității.

Cele patru fotocopii, numerotate de la 1 la 4, reprezintă un fragment din actul I, scena I a numitei comedii. Din păcate lipsește foaia de titlu care, poate, așa cum obișnuia Alecsandri, purta data fiind a fost scrisă piesa, căci după «engolopion[ul] de anul nou 1845» (nu 1844!) comentat de Chirița, s-ar putea ea piesa să fi fost scrisă înainte de 1850, anul în care ea s-a jucat pentru prima dată la Iași, în beneficiul actorilor. Lipsește tot începutul, cu intrarea în scenă a rădvanului și dialogul dintre slujitor și țiganeă, pînă la primul euplet al Chiriței.

După cum se suprapun petele de cernelă, existente pe file, bănuim că manuscrisul are formatul unui calet din care prima fotocopie reprezintă fila 1 verso, a doua fila 2 recto, a treia fila 2 verso și a patra fila 3 recto. Textul este scris cu caractere chirilice, indicațiile de regie sînt puse în paranteză, cuvîntul «slujitor», ca indicație a personajului, este prescur-

tat, citeva cuvinte au fost șterse de poet, iar cupletele
sint numerotate cu 1 și 2.

Piesa nu a cunoscut altă ediție pînă la apariția în
Opere complete, Teatru vol. II, Buc., „Socec“, 1875,
pp. 388—465; fragmentul de manuscris în fotocopie
se încadrează între paginile 393—397 ale ediției.

Încercînd să facem o comparație între manuscris
și ediția princeps, găsim unele deosebiri care, dacă
nu sînt esențiale, sînt suficient de numeroase. Trans-
crierea pe care o prezentăm aici respectă normele
obișnuite la transcrierea textelor chirilice². Alecsandri
nu a fost de acord cu ortografia de la editura „Socec“,
așa încît unele deosebiri ortografice, datorite
acesteia, am considerat că nu merită să fie semna-
late (lipsește, în ediție lipsește...). Cum în intenția
poetului a fost să pună în gura personajelor sale o
pronunție regională, cit mai moldovenescă, am
încercat să o păstrăm și noi în transcriere, cu atât
mai mult, cu cît în ediție tendința de moldovenizare
este și mai pronunțată, atît gramatical, cît și lexical
(perfectul compus format cu auxiliarul din vorbirea
obișnuită o, că au venit = e-o venit; cîrîmă =
cîrîmă).

Prezentăm deosebirile mai însemnate, indicînd
mai întîi forma din manuscris și apoi pe aceea din
ediție.

Fotocopia 1: catastihuri = catăstîfuri / lipșeănle =
lipșeănle / Nu te supăra cucoană e-așa-l rîndueala =
Cucoană avem poronecă... / cum zisăi = cum
ziseși / Atei în Iași = Aice în capitală /

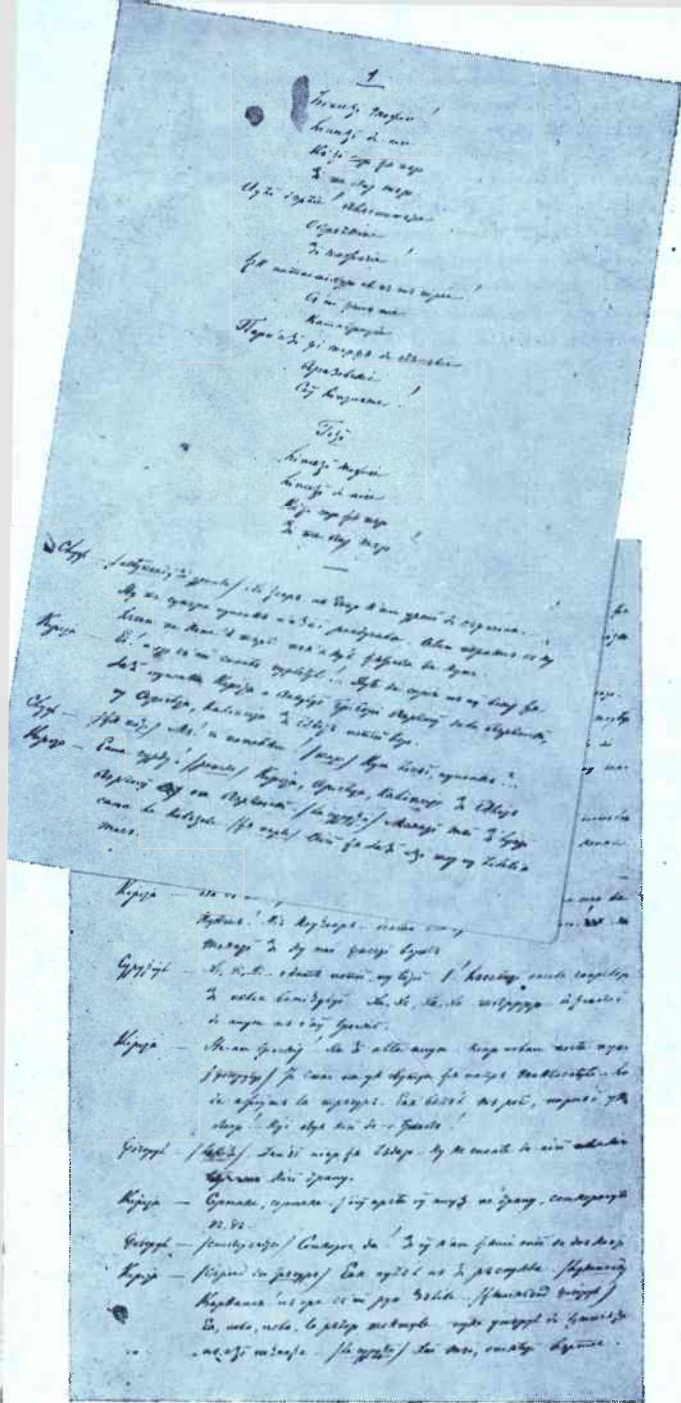
Fotocopia 2: (ese prin fund în stînga) = (merge
spre barieră) / Un surugiu (în culisa din dreapta) =
surugiu (îndemnînd caii) / Hi Mortu[le], Hi gre-
eule = Hi Iudă, Hi Jupiterule / Hi, hi, hi, da hi, da hi
îți zie... = lua-v-ar dalaclul, prohodî-v-ar cloarele! /

Fotocopia 3: Îi un păcat cu surugii cînd ai fete
mari la drum = Îi un păcat cu niște ghioriani / Jos =
glos / scîntîi = scîntîi / după indicația N. B. cu
notele de regie, în ediție, dialogul se succede astfel:
Gulița — (cepealg și alintat) Să mă cobor și eu cu
ștacele? Chirița — Ba nu Gulița mamel... Gulița —
E neneacă...

Fotocopia 4: Cine ține poștile... = Mă rog cine
ține poștile / în ediție suprimată indicația de regie
și cuvintele: De l-aș zărl... numal / Jărpani =
ghipeani / Toți bulue = toți motanii / Nu plătiți =
Nu-ți plătesc / poeita = poșta.

Unele omisiuni de cuvinte nu au mai fost semnalate.
Necunoașterea manuscrisului integral ne împiedică
să tragem concluzii asupra diferențelor dintre acesta
și textul tipărit. S-ar părea că manuscrisul repre-

² k = ea; 4 = ă, i, e; 1 = i, u; oă = ouă; supri-
marea lui ū final, nediftongarea lui e inițial...

G. Alasanz

1

[f. 1]

Lipsești mojice
Lipsești de-aice
Că-ți sar în păr
Și te bat măr
Auzi dîrzie! blăstemăție
Obrăznicie
Și mojicie!
În catastihuri el să mă scrie
Să-mi facă mie
Catagrafie
Parc-aș fii marfă de băcălie
Brașovenie
Sau lipțcanie

Toți

Lipsești mojice
Lipsești de-aice
Că-ți sar în păr
Și te bat măr.

zintă forma inițială a comediei. Am putea presupune că, dacă numai în cele patru file de manuscris au fost atâtea modificări, pe toată lungimea piesei ele au fost numeroase și atunci putem crede că a existat alt manuscris după care s-a făcut ediția, numai dacă nu cumva poetul a făcut aceste modificări direct în corectură. Pentru metoda de lucru a scriitorului acest detaliu ar fi fost interesant.

Probabil soarta manuscrisului de față a fost aceeași ca și a altora; dăruit de poet unui prieten, a fost păstrat cu pietate dar nedat în vîile.

Marla ANINEANU

Sluj[itorul] — (*astupîndu-și urechile*) Ho țeară că doar n-am urechi de săftian... Nu te supăra cucoană c-așa-i rîndueala. Avem poroncă să nu lăsăm pe nime-n tîrg pînă nu-l întreba de nume.

Chirița — Ei! c-or să-mi scoată sufletul!... Du-te de scrie că au venit în Iași cucoana Chirița a banului Grigori Bîrzoii de la Bîrzoieni, cu Aristița, Calipsița și Gulița copiii lor.

Sluj[itorul] — (*în parte*) Mă! ce pomelnice! (*tare*) Cum zisăi, cucoană?...

Chirița — Eaca surdu! (*repede*) Chirița, Aristița, Calipsița și Gulița Bîrzoii ot Bîrzoieni. (*la surugii*) Mînați mîi și luați sama la covățele. (*în parte*) Aici în Iași ești tot cu zilele-n mînă.

[f. 2]

Sluj[itorul] — (*în parte*) Crița, Răștița, Lăpsița și Gurluiță Brînzoi! da a dracului nume! parcă se bat babele-n gură mă duc să-i torn în catastif (*esă prin fund în stînga*) Gurluiță, Lăpsița, Crița.

Chirița — (*la surugii*) Pornit-ați azi jărpanilor?

Un surugiu — (*în culisa din dreapta*) Hi, hi, hi, hi... hi copii nu mă lăsați. Hi, hi tătucă. Hi, hi, mînca-v-ar lupii (*pocnește*) Hi, Mortule. Hi Grecule... Eaca mă c-or să mă lasă în troean. Hi, hi, hi, da hi, da hi îi zic. Vai mînca-v-ar fripți cel ce v-au mai cumpărat... hi...

Chirița — (*scofînd capul repede*) Tacă-vă gura bețivilor că vă aud copilele.

Surugiul — Ean las cucoană hăi, nu ne mai necăji, că destul necaz avem cu rădvanul ista, ardă-l focul.

Chirița — Ba să te ardă pe tine focul. Auzi rădvan! tresura mea de nuntă! nouă nou-șoară... deabia din vremea bejăniei! Hai mînați și nu mai faceți vorbă.

Surugiul — Hi, hi, hi o dată copii cu toții! Lăsa-v-ați oasele cioarelor și pelea vamișului... ho, ho, ho, ho tbrrr, degeaba-i de-acum că s-au troenit.

Chirița — Ne-am troenit! Na și alta acum, chiar colac piste pupă[ză] (*ficiorului*) Ce stai ca un butuc în capră mangositule... hai de ajută la trăsura. Ean vezi-l mă rog, parcă-i un boer! nu-i bun nici de-o treabă!

Ficiorul — (*leneș*) Dacă-i chiar în zădar... Nu ne scoate de-aici nici dracu.
Chirița — Sermane, sermane, ț-o-i arăta cu acuș pe dracu, somnorosule dă, dă.
Ficiorul — (*scoborîndu-se*) Somnoros, da! Și eu n-am închis ochii de două nopți.
Chirița — (*sărind din trăsură*) Ean auză-l că și răspunde. (*luncînd*) Carnacși! că era să-mi rup șălile. (*împingînd Ficiorul*) Ea, colo, colo, la răzor tontule pune umărul de împinge că ești coșcage... (*la surugii*) hai măi, opintiți vîrtos.

[f. 3]

Surugiul — Hi, hi, hi, hi,... svînta-v-ar vîntul și v-aș vinde păstrama.
Chirița — Tacă-vă gura blăstemaților că vă aud copilele. (*la fete*) Astupați-vă urăchile... (*în parte*) Îi un păcat cu surugii cînd ai fete mari la drum. (*la țigancă*) Datu cheramo ce stai acolo parcă clocești ouă ... Dă-te jos să se mai ușureze trăsura.

Țiganca — Cuconiță nu mă pot scobori făr-de scară.

Chirița — Scară ... ț-o-i do eu scară coțofană ... Deschide-ți aripele și sai la pămînt. Da doar nu mi-i strica cutia că atîta-ți trebuie.

Țiganca — (*Sărind*) Valeu! că mi-am sclintit piciorul. Valeu! (*Sărind, ea scapă cutia care se strică.*)

Chirița — Tronc!... parcă înadins i-am zis să nu mi-o strice! Of săracan de mine... Că-mi vine să țip și să ieu cîmpii. Mult o să mai stau în drum... (*Aleargă la oblon și lunecă*) Carnacși! Că mi-or plesnit șireturile de la rochie!... Aristițo, Caliptico... dați-vă jos și voi, doar ne-au distroieni mai de grabă.

N.B. (*Aristița și Calipsița se cobor — Guliță vrea și el să easă, dar Chirița îl oprește.*)

Ba nu Guliță mamei... nu drăguță, mata ștezi la trăsură ca să nu răcești.

Guliță — (*Cepeleag și alintat*) E! neneacă vreu și eu să mă cobor... na...

Chirița — Ba nu suflețe dacă mă iubești... ștezi mătăluță locului puiule și te învălește cu contașul băbacăi.

Guliță — Ei! M-am săturat de contaș. Vreu să mă dau pe ghiață.

Chirița — Ba să nu faci pozne, Guliță neneacăi, c-apoi s-a miniea neneaca și nu ți-a mai cumpăra minavet... știi mata minavetu cel care ți l-am făgăduit.

Guliță — Așa de trii ani de cînd mă porți tot cu făgăduința.

Chirița — (*sărutîndu-l*) Guguluița mamei... că nostim ești, nu fii de diochi. (*Închide oblonul și zice la surugii*) Hai flăcăi de acum că vă făgăduesc bacșiș bun cîte un firfirig de om. (*căltînd în culise*) Eaca pozna!... da unde-s surugiii?

[f. 4]

Ficiorul — Or fi fugit! Cine știe? ... la vr-o cîrciumă poate (*în parte*) Hei că nu-s și eu cu dînșii.

Chirița — Au fugit și mi-au lăsat lată în mijlocul drumului! Bre! c-o să mă lovască ceva. (*furioasă*) Ei apoi să nu te-apuce șeptezeci de năbădăici...? Kirie Eleison (*vine iute în fața publicului*)... Cine ține poștile? Cine-i otcupciucul Ghipcanilor? Să dea ochi cu mine dacă-l ține curaoa. (*Cată cu luare-aminte în par [manuscris rupt]*) De l-aș zări să-i zic numai două vorbe... da vorbe... să mă pomenească cît a trăi... Știi cole... engolpion de anul nou 1845.

2. Aria Floricăi din Scara mîții

Ean să-ți spun otcupcic dragă,

Vel otcupcic de jărpani

Toți, buluc, zeu fără șagă

Nu plățiți nici chiar doi bani.

Of! mări frate,

De ai păcate

Cu cai de poștă să te pornești

De multă ciudă

De multă trudă

Te simți cu pocita că-nbătrînești.

RESTITUIRI: AL. VLAHUȚĂ

PAGINI DINTR-O COMEDIE NECUNOSCUTĂ

În „ROMÂNIA LITERARĂ” (25 DECEMBRIE 1975), Valentin Silvestru a publicat unele fragmente din piesele neterminate *Alexandru Vodă* de M. Eminescu și *Vlad Țepeș* de Al. Vlahuță. În comentariu, se menționează: « *Vlad Țepeș* e singura lucrare teatrală a lui Alexandru Vlahuță... Al. Bojin produce informația (în „*Universul literar*” din 10 mai 1941) că ar fi cunoscut, în familia scriitorului, manuscrisul piesei. » Vom încerca, în cele ce urmează, să aducem unele completări cu privire la activitatea de dramaturg a lui A. Vlahuță, amendând, într-o oarecare măsură, afirmația de mai sus.

Începând cu anul 1940, am făcut ample investigații în manuscrisele aflate în arhiva familiei Vlahuță, în fondurile Bibliotecii Academiei R.S.R., precum și în alte colecții de stat sau particulare, încercând să dăm o imagine cât mai completă a multiplelor preocupări ale poetului. Din păcate, izbucnirea războiului a marcat o ruptură în această acțiune de valorificare integrală a manuscriselor lui Vlahuță, fapt ce a avut urmări mult mai adânci decât le puteam bănuși în acele momente. Și aceasta, deoarece Alexandrina-Ruxandra Vlahuță, soția scriitorului, a distrus, în cea mai mare parte manuscrisele, îndeplinind prin aceasta dorința poetului exprimată cu puțin timp înaintea morții. Distrugerea unor astfel de documente, despre a căror valoare mi-am putut da seama în scurtul răstimp în care le-am cercetat, lipsește istoria literaturii române de surse autentice și edificatoare privind activitatea scriitorului.

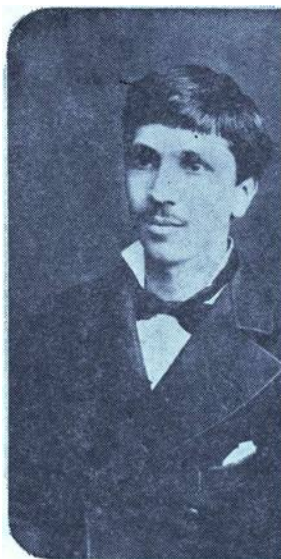
Vlad Țepeș a fost scris în atmosfera creată de apariția trilogiei lui Delavrancea, mai precis începând din anul 1912, și a fost considerată singura piesă cunoscută a lui Vlahuță. În realitate însă, preocupările sale în domeniul teatrului sînt mult

mai bogate și marchează o constanță a întregii sale activități scriitoricești. Așa, spre exemplu, în Biblioteca Centrală de Stat, fondul St. Georges, se păstrează dosarul C.D. XXXV/17, care cuprinde pe lângă poeziile *Din prag* (dedicată « Domnului T. Maiorescu ») și *Nunquam ridenti*, și manuscrisul unei alte piese neterminate, intitulată *În familie* (Comedie într-un act).

După calitatea hîrtiei pe care este scrisă, precum și după unele indicii de conținut, rezultă că această piesă a fost elaborată în epoca de tinerețe a scriitorului, cam între anii 1885–1890, perioadă în care Vlahuță desfășura o amplă activitate de poet, publicist, nuvelist, profesor. Conținutul, limbajul folosit, precum și unele aspecte ce țin de ortografie, ne îndreptățesc a crede că autorul a lucrat la această piesă în două etape diferite. Partea a doua, de unde intervine în scenă Emilian, a fost scrisă, probabil, mai tîrziu, însă în aceeași epocă. În sprijinul acestei afirmații stau și unele neologisme precum: *anost*, *parol*, *familiumea*, întîlnite numai în ultima parte a piesei.

Credem că nu este lipsit de interes să menționăm și aici faptul că Vlahuță, încă din anii de studii liceale, manifesta un viu interes pentru teatru, fiind remarcat de colegii săi ca un bun interpret de roluri. Se știe că după terminarea liceului a zăbovit un an la Birlad, unde a jucat teatru. Așa se explică și faptul că, în dorința sa de a îmbogăți repertoriul teatral, Vlahuță a scris mici comedii, pe care să le joace ad-hoc, împreună cu cei din jur. În astfel de împrejurări a apărut, probabil, și comedia *În familie*, pe care o publicăm în continuare.

Al. BOJIN

Am ales din fondurile Bibliotecii Centrale de Stat trei imagini de adolescență ale lui Al. Vlahuță. Fotografiile par să aparțină aproximativ acelelași perioade din viața scriitorului și anume a anilor de studii. Una singură dintre ele, cea înregistrată sub numărul de inventar 82 776, a fost comunicată de către Valeriu Ripeanu în monografia intitulată *Vlahuță și opera sa*.

Maria POLOJINTEV

In familie.

(Comedie într-un act)

PERSOANELE

[f. 1] Zinca (48 ani) } surori
 Marghioala (40 ani) }
 Anibal (fiul Coanei Zincăi) de 18 ani — școlar
 Cornelia (fiica Coanei Marghioalei) de 15 ani — învață la pension
 Ilina — slugă
 O Țigancă
 Emilian — profesor
 [Niță]
 [Sița]

(ÎN PROVINCIE)

SC[ENA]I ¹

La ridicarea cortinei Zinca și Marghioala stau cu evlavie în fața unei Țigance, care le cată-n cărți. Zinca stă cu ciorapu[1] în poală și cu ochelarii pe frunte.

ȚIGANCA (*ridicînd cîte o carte, — către Zinca*) ...și ai un dușman — iaca păcătosu ista cu ochii verzi — crapa-i-ar, să nu-i mai aibă — c-ar vra să te mănînce de vie, dac-ar avê o putere — și se frămîntă cu inima și se dertuește cu gîndu, ca dor te-o prici și te-o vicleni, ca să-ți aducă pagubă și scîrbă la casă, — da iaca nu [f. 2] poate, nu poate pentrucă nu-l lasă Dumnezeu însuș. (*ridicînd o carte*). Îți pică fericire-n casă... veste bună ș-un dar la vremile de sară... (*mai ridicînd o carte*). Ai schimbat ori ai să schimbi niște vorbe cu omu ăsta bălanu (*adună cărțile*).

MARGHIOALA : — Da, de copii — de copii, ce cade? A plecatără-ncoace? că azi-i așteptăm de la-nvățătură — și... ia vezi înadins, ei or să fie fericiți?

ȚIGANCA: Menște D[umnea]ta (*dă o carte Marghioalei — aceasta o duce la buză ș-o boscorodește, puțin, încet — apoi o dă Țigancei, care le mestecă și le înșiră din nou*) ...Aoleo — mănca-i-ar baba și pungile pline cu galbeni, că frumos le mai scrie la n.oro, ca iaca unde te întorci și cum o dai, tot de belșug și de bine s-arată, ca de-i coconașul — parcă ministru și vodă s-ar face, așa de bine și de norocos îi stă cartea, — iar de-i coconița (*ridică o carte*) — toate norocirile tot la Dumneaei să strîng (*mai ridică o carte*) ...eaca tot la [f. 3] Dumneaei — parcă-i un făcut... (*mai ridicînd o carte*) — și sunt pe drum mititeii — mînca-i-ar maica, eaca vin, vin numaidecît — pică la așternut cu mare bucurie... (*strînge cărțile și le întinde pachet Zincăi, mîlo-gindu-se*) ...pune ici babii un ban de argint ca să fie cu noroc...

ZINCA (*punînd banul pe carte*): Să te-audă Dumnezeu — (*îute le ridică*)

ȚIGANCA (*face cîțiva pași spre ușă, apoi se oprește*): Să dați ș-un pumn de faină la baba ș-un pic de brînză să ducă la dancii cei mititei.

¹ Pe dosul acestei prime file sînt cîteva rînduri scrise și tăiate de autor: « Tabloul II. Scena 2. La Coana Sița. (Un salon prost și cu neorînduială mobilat. La o parte spre dreapta masa pusă pentru șapte persoane. La stînga un pat și o canape. Sița cu două fete (mari) ale ei, mai potrivesc lucrurile pe masă. Sița (numărtînd tacîmurile). »

MARGHIOALA (*Îndreptându-se cu țiganca spre ușă*):

Hai la bucătărie să-ți dau — (*ese*).

ȚIGANCA (*urmînd-o*): și vr-o vechiturică, vr-o fustă ruptă... ceva încălțăminte (*ese mîlogîndu-se*)

ZINCA (*pleacă ie ciorapii și caută în juru-i <ochelarii>*): Dă unde Doamne iertă-mă, să-mi fie ochelarii, că mai adineaorea umblai cu dînșii — Ei! comedie ca asta... parcă intrară-n pămînt... Ce Dumnezeu ca doar nu i-o fi furat țiganca. [*f. 4*]²

Să nu-ți fie cu supărare, bătrînii sunt cam curioși — mai ales că mi s-a spus că D[umnea]ta ai fi arătat dorința... în sfîrșit să-mi dai voce să te-ntreb unde stau părinții D[umi]tale?

EMILIAN: Părinții mei... stau... adecă părinții mei au murit. Din toată familiunea noastră n-am mai rămas decît eu.

NIȚĂ: Și la ce școală sunteți D[umnea]voastră profesor?

EMILIAN: Hm, sunt... adecă... pîn-acum. Aștept — de la septemvre, o să fiu numit la Gymnaziu la București.

ZINCA: Eu nu pricep — parol dacă pricep.

SIȚĂ: Nici eu.

MARGH[IOALA]: Da gîndești că eu pricep? Ce fel de piesă e asta? Îi foarte mulțămesc — eu nu mai joc.

ZINCA: Nici eu.

SIȚĂ: Nici eu.

NIȚĂ: Ce e? Ce s-a întîmplat?

MARGHIOALA: Mă rog, uite, judecă și D[umnea]ta.

Noi am comandat o piesă. Am crezut că s-avem fiecare roluri mai ca lumea. Cînd colea... privește. Noi stăm [*f. 5*] de-o parte și ținem loc de mobilă pe scenă. Am spus zece vorbe la început și de-atunci n-am mai spus nimic. Apoi, cum merge asta?

NIȚĂ: Așa-i! Aveți dreptate.

(*Ceialți intră gălăgioși.*)

CORNELIA: Da negreșit c-avem dreptate. Ce vorbă? Pe noi să ne trimeată între culise, așa, pentru că-i place autorului! Protestăm.

TOTI: Protestăm, protestăm.

NIȚĂ: Ho, stați nișel, potoliți-vă. Să vie autorul.

TOTI: Să vie autorul! Autorul!

AUTORUL (*schifînd*): Ce poftiți? Ce v-ați răzvrătit așa?

ZINCA: Biet Domnule, să poate să ne dai o piesă așa de anostă?

AUTORUL: Poi, vezi bine că se poate.

ZINCA: Amă autor! Ce mai ispravă!

AUTORUL: De Domnișoarelor, ce să vă fac?

MARGH[IOALA]: Ei ce să ne faci — ce să ne faci. Să ne faci o piesă cîmsecade, că șade rău. Uite vine lumea să ne privească. Ce D[umne]zeu. [*f. 6*]

AUTORUL: Ei bine, vă fîgăduesc pentru anul viitor.

SIȚĂ: Așa ne-ai spus și anul trecut. Jură-ne frumos ca-n tragedii ca să fim sigure.

AUTORUL (*solemn face doi pași, întînde mîna*): Jur! (*sună clopoțelul*) Un glas dintre culise. Ei haide, destul, că-i tîrziu, și mai avem de furcă cu scena. Isprăviți o dată.

Toti fug. Perdeaua cade.

² Aici textul se întrerupe, la finele paginei 3. Fila următoare este numerotată cu «2».

ISTORIA A LITERATURII ROMANE CIOPLITĂ ÎN PIATRĂ

Milița Petrașcu

Puțini sculptori români au realizat un număr atât de impresionant de portrete ca Milița Petrașcu și au ridicat arta portretului la piscurile la care această mare creatoare l-a înălțat. Pe bună dreptate observa Petru Comarnescu, încă în anul 1945, că «Milița Petrașcu este una din cele mai adevărate și rare sensibilități pe care le are arta românească actuală și, în funcțiune de sensibilitate, domnia sa își variază tehnica, stilurile și preocupările. În momentul de față, pictura nu are un portretist de valoare și semnificația portretelor-sculpturi ale domniei sale»¹.

¹ P. Comarnescu: *Cronica plastică*, în „*Revista Fundațiilor*”, nr. VII, 1945, p. 210.

Cu puțin timp înainte de moartea survenită atât de neașteptat, în momentul în care, aflată în plină putere creatoare pregătea o nouă expoziție, la întrebarea: «*În câte lucrări v-ați pus câte o părticică din viața dumneavoastră?*», Milița Petrașcu ne-a răspuns: «*Nu le țin minte. Cred, în orice caz, că sînt multe, foarte multe, poate două mii, poate mai mult*».

Încercînd să reconstituim un catalog provizoriu al operelor sale, de la sculpturi monumentale la desene și schițe, constatăm că sculptorița a creat, într-adevăr, mult peste două mii de lucrări, o cifră de-a dreptul fabuloasă, pentru că, în mod practic, aceasta înseamnă, în peste 50 de ani de asiduă activitate desfășurată în țară, începînd din 1924, *cîte o lucrare pe săptămîină*. Iar surpriza pe care catalogul ne-o oferă este că din toate acestea circa 150 de creații au legătură directă cu literatura națională. Este cunoscut faptul că una din cele mai reprezentative opera ale sale, *Fîntîna Miorița* (arh. O. Doicescu), este imaginea plastică cea mai cuprinzătoare a acestei culmi a spiritualității creatoare românești. Autoarea monumentalei fîntîni ne mărturisea că în momentul cînd s-a decis să realizeze această operă a citit de zeci de ori balada, fără să găsească pretextul sculptural al lucrării, pînă cînd i-a atras în mod deosebit atenția versul: *Că l-apus de soare...*

«*Ei, da, de aici am înțeles tot sensul lucrării mele. Și așa am ajuns să termin de citit și balada și să mă decid asupra imaginii fîntîinii. Nimeni n-a băgat de seamă că ciobanii mei se află permanent pe un fond negru iar numai păstorul cu mioara este făcut alb pe alb, el rămîne de aceeași puritate și după apusul soarelui, aureolat de lumina lui interioară. Cheia lucrării mele este versul acesta:*

«*Că l-apus de soare...*»

și astfel, păstorul meu a devenit un personaj solar, idee care-mi trebuia pentru a da un sens dramatic monumentului.»

Motivul mioritic avea să fie ades tratat de sculptoriță, iar una din ultimele sale lucrări, nefinisate, este un vas de piatră rotund care reia, la alte proporții, această temă. Dealtfel, cele dintîi plăsmuiri plastice ale copilului care modela în mîlul Prutului, în apropierea casei părintești erau imagini din basme, povești, legende.

«*Sub privirea atentă și încurajatoare a mamei*» — sintetizează Simona Nistor aceste începuturi — «*modela păsări, animale, arbori, dar mai ales zîne, balauri și spiriduși, Cosînzene, Harapi Albi, Feți-Frumoși, reginele nopții și ale apelor, personaje pentru care precocia artistă arăta un viu interes. Eroii din povești prind viață, sub degetele ei îndeminate. Totdeauna va fi apoi fascinată de legende și mituri, care vor constitui pentru ea o inepuizabilă sursă de inspirație.*»²

Interesul Miliței Petrașcu pentru literatură poate fi stabilit însă în anii de școală, la Moscova și Petersburg, făcută în ambianța lecturilor din Pușkin și Lermontov și mai ales trăind vilva apariției capodoperelor lui Lev Tolstoi și F. Dostoievski, cărora le-a fost printre cei dintîi cititori, în original.

Hotărîtoare avea să fie însă apropierea de cițiva din marii scriitori ai acestui secol pe care i-a cunoscut în anii de studii în Germania, Franța, Anglia, convorbind cu ei și citindu-i în original. Născută în anul marilor capodopere eminesciene, Milița Petrașcu s-a format și dezvoltat în zodia încrucișărilor de idei și curente artistice de la începutul acestui secol, antrenată în modernismul european și apoi angrenată în configurarea artei moderne românești, de după primul război mondial. Alături de pictori, sculptori, erudiți în problemele artei ca Matisse, Robert și Sonia Delaunay, Brâncuși, Picasso, Chagal, Arp, Charles Despiau, Léopold Survage, Antoine Bourdelle, Alexandre Archipenko și alții alții, Milița Petrașcu s-a bucurat de prietenia lui Apollinaire, Radi-guet, Marinetti³, Minski și a tuturor scriitorilor români din acest secol.

² Simona Nistor: *Milița Petrașcu*, „Meridiane”, 1973, p. 13. Acest lucru o determină dealtfel pe Simona Nistor să aprecieze că «*Basmul popular, prezent adesea în opera ei, i-a transmis Miliței Petrașcu principii etice de viață care și-au găsit un larg ecou în creația ei plastică*» (p. 96).

³ Aflat în vizită în România, Marinetti este dus în iarna lui 1930, să vadă incendiul de la Moreni, fiind însoțit de Milița și Emil Petrașcu, Irina Codreanu, Ion Minulescu. Cu acest prilej Marinetti dedică spectaco-

Reîntoarsă în țară în decembrie 1923, sculptorița — care ucenicise patru ani în atelierul lui Brâncuși și în lumea artistică a Parisului — se afiliază grupului revistei „Contemporanul”, unde activează prin opera sa plastică și prin scris, alături de Ion Vinea, B. Fundoianu, Ilarie Voronca, Marcel Iancu, V. Brauner, M. H. Maxy. Și astfel, se fac cei dintâi pași pentru recunoașterea și în țară a talentului și originalității sale. Odată pătrunsă în cercurile artistice de la noi, numeroși scriitori publică eseuri și cronici elogioase despre operele «elevei lui Brâncuși» iar Milița Petrașcu începe să realizeze desene și portrete ale unor prieteni ca Ilarie Voronca, Ion Vinea, B. Fundoianu, Marcel Iancu, Petru Comarnescu. Apoi, peste cincizeci de scriitori români pășesc în atelierul sculptoriței care realizează busturi, basoreliefuluri, efigii, desene în tuș, crochiuri. Acestora li se adaugă numeroase realizări artistice reprezentând și alte personalități ale literaturii române, pentru crearea cărora folosește nu modelul direct ci imaginea-document de epocă, fotografia și, într-o măsură considerabilă, literatura scriitorilor respectivi, precum și memorialistica dedicată acestora. Bilanțul acestei activități prodigioase îl constituie o imensă galerie a scriitorilor români din toate timpurile și din întreaga țară, cuprinzând personalitățile scrisului nostru ca: N. Bălcescu, Al. Odobescu, Matei Millo, M. Eminescu, Ion Creangă, I. L. Caragiale, B. Delavrancea, M. Sadoveanu, L. Rebreanu, O. Goga, E. Lovinescu, Gala Galaction, Ion Vinea, Matei Caragiale, Tristan Tzara, B. Fundoianu, G. Bacovia, Agatha Grigorescu-Bacovia, N. D. Cocea, H. Y. Stahl, Panait Istrati, V. Eftimiu, M. Sebastian, Ion Minulescu, Claudia Millian-Minulescu, O. W. Cisek, Cella Delavrancea, Gh. M. Cantacuzino, Petru Comarnescu, Zamfir Arbore, Ion Petrovici, Emil Rigler-Dinu, Ștefan I. Nenițescu, Maria Banuș, M. Arsene și alții.

Această imensă activitate este cuprinsă între desenele în peniță făcute lui Ion Vinea, Ilarie Voronca și Petru Comarnescu în 1925—1926 și ultima lucrare, din păcate neterminată, un pastel reprezentînd-o pe Ana Blandiana, la care artista lucra la începutul lunii ianuarie 1976. Între acestea se află destul de puține schițe în tuș sau pasteluri, în schimb ne întîmpină enorm de multe busturi ale scriitorilor, surprinși, uneori, în mai multe ipostaze.

Interesul Miliței Petrașcu pentru portret a fost, așa cum se exprima artista, «*de-o viață, cel dintîi portret a fost al bunicului meu și l-am făcut la vîrsta de 15 ani*».

Referindu-se la această latură din activitatea sa, Milița Petrașcu îi mărturisea lui Petru Vintilă: «*Artă portretului este — cred eu — partea cea mai turburătoare din sculptură. Uită-te atent la tot ce este viu în jurul tău: nu numai la om, dar și la un copac, la o piscină, la o floare. Fragilă și delicată, sau plină de grandoare și forță, natura are, în toate ipostazele sale vii, o personalitate atît de covîrșitoare, încît ea se regăsește întregă numai în mișcarea perpetuă a portretelor*»⁴.

Fiind «partea cea mai tulburătoare din sculptură», portretul a urmărit-o pur și simplu întreaga viață, am putea spune chiar că a acaparat-o în așa măsură încît reprezintă de fapt latura cea mai întinsă și mai durabilă a creației sale. Parcă temîndu-se de o eventuală observație a posterității în legătură cu cantitatea și valoarea acestei contribuții la istoria artei plastice românești, Milița Petrașcu îl avertiza pe criticul Radu Ionescu: «*Păreră că lucrînd multe portrete ajungi la o formulă, este inexactă. Din ce faci mai multe, înveți mai bine să le faci*»⁵. Într-adevăr, portretele sale nu sînt multiplicări ale ideii de portret, ci realizări artistice fiecărui în parte, singulare în originalitatea lor, așa cum remarcă, cu exactitatea ce l-a caracterizat, Petru Comarnescu, în 1945: «*D[oa]na Petrașcu, însă, concepe portretul în sensul lui semnificativ, ca o interpretare a sufletului personajului sculptat, nu numai ca o înfățișare a aparenței lui fizice. De aceea și variază tehnicile și stilurile, pentru a-și atinge acest obiectiv*

lului un poem. Milița Petrașcu este văzută astfel: «*sculptorița Petrașcu... sculptează de-a dreptul în jărtec*» (Ov. S. Crohmălniceanu: *Literatură română și expresionismul*, editura „Eminescu”, 1971, p. 109.)

⁴ Petru Vintilă: *Milița, editura „Eminescu”, 1972, p. 26.*

⁵ Radu Ionescu: *Expoziția Milița Petrașcu*, în „*Viața Românească*”, nr. 12, 1967, p. 146.

in mod cit mai expresiv »⁶. Iar Cella Delavrancea, unul din modelele care au produs o sculptură de rară virtuozitate, afirma în 1937: « Portretul o atrage în mod cu totul special. Ea ne dă născut nouă înșine, arătându-ne, în același timp preferințele sale. Ea pătrunde pînă în originea acestui chip fără a-și menaja rezerva și suprapune viziunile diferite ale aceleiași fețe, ca să extragă principiul, prin subtilitatea detaliilor care totuși nu întrerup nicidec fluiditatea sa »⁷.

Așa cum mărturisea nu o singură dată artista, « secretul » realizării portretelor îl constituie pe de o parte tehnica, și Milița Petrașcu considera că la ea aceasta se datorește « inițierii în legile bazoreliefului » care « m-a ajutat să sesizez raportul esențial existent în ceea ce numea Auguste Rodin miile de profiluri, adică formele multiple ale realității »⁸ și, pe de altă parte, cunoașterea personajelor. La ea, această cunoaștere a fost de cele mai multe ori vie, nemijlocită, prin atelierul pe care prietenii îl considerau « cenacul artistic », perindîndu-se, de nenumărate ori, Vinea și Panait Istrati, Rebreanu și Vianu, Sadoveanu și N. D. Cocea, Ion și Claudia Minulescu, O. W. Gisek și Zamfir Arbore, atîția și atîția scriitori din perioada interbelică și de astăzi. Caracterizările pe care ni le-a lăsat datorită prezenței de spirit și dialogurilor impresionante ale lui Petru Vintilă sînt parcă expresia literară a scriitorilor portretizați: « Ceea ce mi-a plăcut din primul moment la Vinea era tocmai lipsa lui de curiozitate orală... Era de o mare și profundă delicatețe umană » (ipostaza în lemn); Goga « era fermecător, iradiant, plin de mișcare și energie »; Ion Barbu « era și el o figură paradoxală. Cu mustața sa părea a fi un călugăr »; « pe Ion Barbu îmi vine să-l așez în categoria umană, al cărei prototip era Matei Caragiale. Matei era tăcut și anxios »; « a trece de la Matei Caragiale la Liviu Rebreanu este ca și cînd m-ai obliga să refac, din puzderia de așchii căzute sub loviturile dăltii, blocul de piatră primordială... era pentru mine ca un munte înconjurat de nori, de vînt și de foșnetul naturii »; « Sadoveanu era... milîmpede și optimist... îl neliniștesc o mulțime de întrebări cu caracter ancestral »; « Vianu a fost un portret analitic, un chip caracteristic universitar... De cîte ori aud cuvîntul Oxford, mă gîndesc la Tudor Vianu ».

Prin portretele sale, Milița Petrașcu parcă dădea o ripostă în piatră, marmoră și bronz lui Marcel Iancu, autorul crochiurilor prin care Pillat și Perpessiciu au ilustrat *Antologia poezilor de azi*. Nu era însă dexteritatea creionării, ci viața fără de moarte a lutului ridicat la imaginea cioplită de mîinile vrăjite de puterea harului. Milița Petrașcu, împlinea brîncușian știința academică pe care i-o infiltrasese profesorul său Antoine Bourdelle, autor al citorva capodopere dedicate unor mari personalități artistice ca Rodin, Anatole France, Daumier, Mickiewicz. Împlinea cu suflet autohton o adevărată galerie a personalităților scrisului românesc, lăsînd o colecție vibrînd de patriotizm, o adevărată istorie literară sculptată de aceeași conștiință artistică.

Între această plămîuitoare din pămîntul țării (« Modelez numai din lutul țării mele » — răspundea la un interviu, în 1973), incontestabil, una din personalitățile de cea mai întinsă cultură din istoria artei noastre, și scriitori, a existat o permanentă prietenie, ades cei mai de seamă creatori lăsînd pagini memorabile despre artistă, care formează

⁶ Petru Comarnescu: *Cronica plastică*, rev. cit.

⁷ Cella Delavrancea: *Milița Petrașcu*, în „*Le Moment*“, nr. 709, 30 iulie 1937, p. 1.

⁸ „*Rampa*“, 22 iunie 1947, p. 1.

MILIȚA PETRAȘCU

cu ION JALEA

LA DESCHIDEREA
RETROSPECTIVEI

PORTRETE DE SCRIITORI

OCTOMBRIE 1973

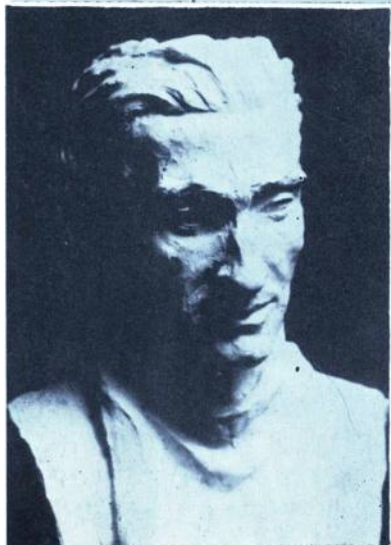
« Pe Ion Creangă l-am văzut hirsut ca pe un țaran dac. Piatra lui Moș Ion Roată putea foarte bine să facă parte din columna traiană... »

« Eminescu e unicul poet al lumii care nu acceptă nici o disciplină creată de minți unice superioare și se asvîrle în haosul vedeniilor nesfîrșite... »

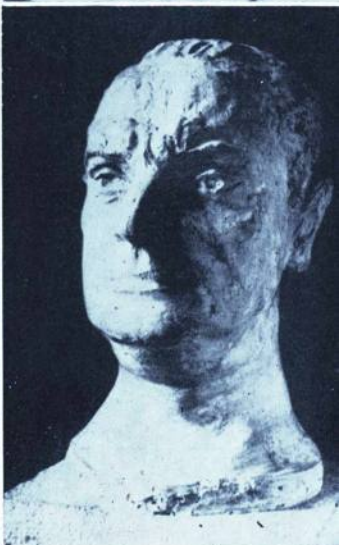
« I. L. Caragiale a fost pentru mine o scrisoare regăsită cu un text de-o noutate extraordinară la fiecare reîntîlnire. »

« Și Panait Istrati a fost de cîteva ori în atelierul meu în același timp cu Vineanu și cu H. Y. Stahl. Avea un suris care mă impresiona. Pot să-ți spun că era un suris tragic. »

« La Cocea țin foarte mult. Bustul îl reprezintă foarte bine. »

« Tudor Vianu a remarcat favorabil lucrările mele. »

« Cu Mihail Sadoveanu aveam o pasiune comună... »

« Rebreanu îmi spunea că lucrează cu ușile deschise, ca să intre inspirația. »

« Oscar Walter Cisok era un interlocutor care mereu părea jenat de distincția sa și mă convingea uneori că poartă o mască de o personalitate aparte și meditativă. »

« Bacovia a fost un mare poet modern, de sonoritate sumbră. »

« Octavian Goga se bucura mult cind mă întâlnea. »

« Pe Ion Barbu îmi vine să-l așez în categoria umană al cărei prototip era Matei Caragiale. »

« Pe Ilarie Voronca și soția sa Columbina
i-am cunoscut foarte bine. Am făcut
parte din același cerc artistic... »

« ...Vinea comunica cu lumea prin scurte
silabe care erau întărite de surisul
ce lumina toată ființa lui, dominată
de ochii albaștri scilpitori. »

« Așa am văzut-o în anul 1935
pe Claudia Millian Minulescu. »

*« Am căutat
să găsesc
o echivalență
sculpturală
între geniul
pe care-l ilustrau
și înfățișarea
lor fizică ».*

Minulescu

Suprema dăruire — ipostază de atelier.

o impresionantă antologie Milița Petrașcu, semnată de Lucian Blaga, Eugen Ionescu, Liviu Rebreanu, Ion Vinea, Adrian Maniu, O. W. Cisek, Geo Bogza, Emil Rigler-Dinu, Tudor Vianu, A. Dominic, Camil Baltazar, Camil Petrescu, Maria Banuș, Miron Radu Paraschivescu, Petru Vintilă, Șt. I. Nenițescu, Petre Pascu, Ana Blandiana și alții și atîția alții. (O întinsă corespondență precum și numeroase cărți cu prețioase dedicații întregesc cunoașterea acestor relații.)

Să remarcăm și faptul că, pe lângă *imaginea* plastică a scriitorilor noștri, Milița Petrașcu a realizat numeroase alte desene, cfigii, bazoreliefuri, statuete reprezentînd personaje literare, interpreți ai operelor scriitorilor, motive de inspirație, a făcut portretul soțiilor unor creatori sau al altor membri din familiile acestora, precum și unele monumente funerare care străjuiesc mormintele lui Rebreanu, Panait Istrati, G. Bacovia, M. Sebastian.

Observația lui Petru Comarnescu că aproape nu a fost om de seamă român căruia sculptorița să nu-i fi făcut portretul este într-un totu adevărată. Sute și sute de portrete, de la Ștefan cel Mare la Brâncuși și de la Ana Ipătescu la Părvan, sînt mărturia unei limpezi concepții artistice, exprimată încă din 1925, în plină epocă avangardistă. Dar, peste mode și curente, Milița Petrașcu a înțeles că arta sa aparține țării și pămîntului românesc, că tot ceea ce înfăptuiește este pentru acest popor căruia i s-a dedicat cu întreaga forță a creației sale. Și zicem forță, pentru că însuși Brâncuși îi spunea ades că are « *putere bărbătească în izbitura cu ciocanul* ». Exprimîndu-și în revista „*Contimporanul*” din 15 martie 1926 crezul în legătura cu activitatea sa artistică, Milița Petrașcu scria: « *Visul meu nu este să fac eroi avîntîndu-se cu sabia înainte și aruncîndu-se temerar în luptă, nici să-mi prezint țara călcînd în picioare dușmanul învins. Ceea ce doresc e să pot arăta cum crește o floare, dragostea mea pentru păsările cerului, o fată care nu poate fi învinuită de nimic. Ceea ce sper că am realizat, este expresia dragostei mele pentru țara în care m-am născut și pentru oamenii ei...* ». Peste 50 de ani, la sfîrșitul lui 1975, afirma: « *În mai (anul 1976, n.n.) voi deschide o expoziție intitulată Tinerete. Voi dedica această expoziție tineretului, pentru că el va înălța, spre anul 2000, o Românie glorioasă și modernă, așa cum am visat și eu la acest popor care-și merita dintotdeauna o soartă mai bună în lume* ».

Muzeului literaturii române îi revine meritul dintîi de a fi supus atenției publice această galerie de portrete în viziunea Miliței Petrașcu. La 15 octombrie 1973, în cadrul Muzeului, se inaugura expoziția Omagiul adus literaturii române de Milița Petrașcu, prezentată de criticul Dan Hăulică. Expoziția își găsește deîndată un larg ecou în rîndurile publicului. De atunci au trecut trei ani. La 1 februarie 1976 se stîngea din viață distinsa sculptoriță, după ce adăugase acestei fascinante colecții, alte și alte portrete. Toate acestea duc mai departe o istorie culturală vie, din care portretul Miliței Petrașcu lipsește. Artista însă este prezentă alături de toți prietenii ei, scriitorii, în această unică galerie pe care nu ne sfîim a o numi o istorie a literaturii române, cioplită în piatră.

Victor CRĂCIUN

O lume văzută prin lupă

PERPESSICIUS

LECTOR PASIONAT — AȘA CUM SINGUR SE recunoștea —, descifrind, pînă în ultimele zile de viață, cele mai recente noutăți literare, urmărind mereu, din aparenta lui izolare, evenimentele zilei — fie că e vorba de un fapt politic, fie că e vorba de un spectacol sau un concert — Perpessicius și-a elaborat de-a lungul anilor un vast atelier intim, nebănuit dinafară, ale cărui mărturii fragmentare rămîn — în măsura în care ni s-au păstrat — nenumăratele sale caiete cu însemnări de lectură, file de jurnal, observații și comentarii asupra unei lumi văzute parcă prin lentile de lupă, ce mărește cotidianul la semnificații majore.

Arătăm, în octombrie 1971, cînd Perpessicius ar fi împlinit 80 de ani, că Jurnalul său se limitează la bloc-notes-ul cuprinzînd însemnări din perioada septembrie 1940—1943 și la jurnalul anilor 1960—1966¹.

Pe măsura parcurgerii manuscriselor perpessiciene, am descoperit noi pagini de jurnal din perioada 1955—1959, însumînd 40 de carnete — din care însă, din nefericire, nu s-au păstrat decît 5 (numerate 33, 34, 35, 39 și 40)².

În revista „Manuscriptum”, nr. 1 din 1975, semnalăm, de asemenea, cu ocazia comentării Jurnalului anului 1940, o nouă descoperire din memorialistica lui Perpessicius. Spuneam cu acel prilej: « Perioada eroică a anilor 1927—1935 ... este schițată într-un

caiet fără coperte, în care Perpessicius își nota întîmplări, impresii despre oameni, observații pe margini de lectură, audiții muzicale, spectacole ș.a.m.d. ». Am selectat, pentru numărul de față, cîteva pagini din acest caiet, aparținînd anilor 1932—1933. Întîlnim mai cu seamă în ele, ca și în restul jurnalului, un atent și prompt comentariu asupra articolelor de politică internă, în special ale colegilor săi de la redacția „Cuvîntului”; fiindcă adevărul este limpede: de la directorul ziarului, coleg de liceu și concetățean al lui Perpessicius, și pînă la « benjaminul » redacției — l-am numit pe Mihail Sebastian — paginile acestei publicații oglindeau un amestec eteroclit de opinii.

Notații de ordin intim, legate de boala mamei sale (« coana Lisaveta », cum o numeau vecinii de pe strada Cetății), pe care Perpessicius a iubit-o nespus (vezi poemul *Mater dolorosa*); date noi — credem — despre romanul ciclic *Fatma* sau *Focul de paie*, pe care-l visa realizat în acei ani, și din care n-au rămas decît primele două capitole; însemnări de lectură, gînduri care l-au urmărit tot timpul, obsesia morții — care consună cu versurile prefunerare publicate în ultimul an de viață — toate aceste multiple fețe interioare ale aparent imperturbabilului critic transpar din fragmentele de Jurnal, completînd în chip fericit imaginea omului.

D. D. PANAITESCU

¹ Din primul am publicat scurte fragmente în *Analele Brăilei*, octombrie 1971, p. 15 și în „*Manuscriptum*”, anul VI, nr. 1(18)/1975, pp. 110—115, iar din cel de-al doilea — în „*Manuscriptum*”, anul II, nr. 4(4)/1971, pp. 136—142.

² Am publicat selecțiuni din aceste carnete în „*Steaua*”, anul XXV, nr. 12, decembrie 1974, pp. 64—65.

JURNAL

1932

marți, 31 mai

Căderea guvernului Iorga. Bucuria de la moartea lui Brătianu. Mot[otolea] cumpără 2 vol[ume] Frazer. . . de bucurie. La gazetă — Radian. Pretorian.

Cum devine Mot[otolea] dinastic sau pentru ce? Discursul Regelui. Contract, salar și soldă. Cine i-a suflat Regelui discursul? Să fie Iorga? « mulți morți am dus în spinare. »

La poarta lui Argetoianu, un secretar al lui Goga, agent de legătură al lui Nae?

Stamatiad mă ocolește. Omar Khayyam e de vină.

Admirațiile p[entru] Victor Hugo. (Gide, Proust.)

— verificare.

— ne dă curajul opiniilor.

— n-am avut curajul mărturiei opiniilor, în opoziție cu opinia avangardiștilor.

Romanul ciclic

— Generația?

— Formația sufl[etească] socială a lui Mot[otolea].

I. F[atma] sau focul de paie (1906 — de delegat). Romain: *Les hommes de bonne volonté* — tot de la 1907.

II. *Amor academic.*

III. *critica școlii* (literatura)

(Cantemir) Eresii și locuri comune. Darul umbreluței. Crinii cu parfum indiscret de xeroform.

Lov[inescu] d[espre] *Memorii* ap[ud] Sorana Țopa. « Substituția s-a săvârșit instinctiv, din simpla intuiție artistică, coordonatoare a elementelor necesare intensificării unității psihologice a portretului. » (uf!)

ÎNSEMNAȚIILE ANILOR '32 — '33

Mîntuirea țării — irită. *Mîntuirea* p[entru] spartul gheții și care nu spărgea nimic.

O. — taina ajungerii: aere de tehnicieni.

Ar trebui. . .

în serie, la hîrtie indigo.

Să se facă. . .

(tip de roman — copiat din Balzac.)

După un plan. . . bine chibzuit. . .

Statul țărănesc

Societatea anonimă în nume colectiv pentru exploatarea bunului simț, în timp de o sută de ani (Nae, O., Manila) *sfoara de Manila* p[entru] Iunian.

Feciorul lui Ștefan Sîntion avea dreptul la aceasta (să învingi viața)=Cezar Petrescu.

Mototolea — croii în genul cervantesc — ut la Vutcani — va ieși ce va ieși — să ne ducă viața cum o vrea (roman).

A nu falsifica viața — *A o lăsa într-ale ei.*

Blazonul eroilor din romanele lui Mototolea & C[ompa]nia.

Tigveni — Șuici. (Gide la Cuverville — „*N. R. F.*”, August 1932)

Proiectil intermitent — licuriciul (Șuici-Tigveni).

Romanele — Hera Be $\approx \approx$ is = cu ochii de bou.

I. *Fatma sau focul de paie* (pînă la 1918) — copilărie, adolescență și cronică Brăilei.

II. *Amor academic* (1919—1926).

III. anti-sport

anti-paradă (10 Mai)

Mot[otolea]

Zadig și Brîncoveanu

(Dacă ar fi trăit Voltaire — un opuscul anonim).

c[ătre] Dem. Theodorescu — c[ătre] Al. M. etc.

«Mă pui într-o situație grea căreia n-am cum să-i rezist. Ești prea inteligent și prea nedrept. Și-apoi tot mă mai terorizează vechea interdicție, de 20 de ani și mai bine, cînd debutantului naiv ce eram, i-ai opus în complicitatea lui Nae, glumele jignitoare de pe primul meu manuscris (recensie, p[entru] „*N. R. R.*,” al lui *Le miroir des heures*, Regnier).»

Prefață la *Ist[oria] literaturii*. (Literați, eu.) Revizuire(?) Nu. D[e] p[ildă]. Cezar Petrescu în foiletoane și în *Ist[oria] liter[aturii]*. Critica parțială în foiletoane. Critica integrală și ultimă în *Ist[oria]*. Cezar defecte, în *Ist[orie]*.

Revoluția stilistică. Scrisul expresiv. Arghezi dar și Iorga.

Uioara — 19 august 1932

Moara cu pulsațiile ei de locomotivă pe loc. Fanfara cu spartele marșuri. Clopotele pentru vreun mort. Un fluture. Soarele în coroanele merilor și în fructe. Petunii.

Și în timpul ăsta, astronautul trece dintr-un cer într-altul, culege stelele să le aducă copiilor ce-l așteaptă cu zece ochi să se coboare.

Aberațiile argheziene — în literatură? Iorga declamă.

Telegrama de la 22 aug[ust] de la Brăila : boala mamei.

Cu ani în urmă — în 1916 — telegrama de la Brăila cu moartea Floricăi¹. Tot drumul în tren, îndoiindu-mă de adevăr. Nevoind, neputînd să-l accept. Să o fi găsit în viață, înviată, chiar — nu mi se părea un lucru imposibil.

De cînd așteptam telegrama asta e cel puțin. . .

Nesiguranța vieții — de la un timp (care?)

Și visele astea din altă lume.

Ce viață frustrată — a mamei.

Damnațiuni — nedreptate.

.....

(Mot[otolea] și Bălănescu)

— Dacă ar fi averea mea. . .

— Da'munca nu-i averea ta? Dacă nu o gospodărești cum trebuie? De ce te extenuezi?

(Cum, averea nemuncită e avere și munca nu e?)

În seara asta scriu — trebuie — foiletonul. Mă afund în preocupări străine de biografie, cum fac de cîțiva ani, să uit doar cît de grea și plină de suferință, la tot pasul, e viața.

De ce cu greutate, am dat la tipar *Itinerar sentimental*? P[entru] că mă obligă la biografie — și voiam să fug.

Lamartine și publicitatea: « Și lui D[umne]zeu îi plăce să i se tragă clopotele ».

Băeșița de la Uioara, la toți, ne zice: „Măria Ta » — Ce o costă?

— Generația c[elor] cu mîna scurtă. Mot[otolea] în *Focul de paie*

— Și a celor cu mîna lungă. Taberele stau față-n față.

¹ E vorba de sora autorului, Florica Rotaru.

Toți urătorii mor. (Ghica, Zwirco.)

Nea Iancu Brătescu: «oare-cum». Relativism? Einstein devansat. Modestie? Proporție stilistică.

Mototolea s-a resimțit de exemplul contagios al lui *oarecum* — cf. Pichon: op[ere] Tratat[ul] filos[ofic] al lui Cicerone.

Dem. Theodorescu d[espre] fascism în „Cuvîntul”?

Perorînd apoi, susținîndu-și punctul: democrație ofuscată, teroarea mussoliniană (ce spune Mac din Italia).

La noi Argetoianu. «Cel ce a spus că singele curge în vin a fost ars pe rug de un strămoș al lui Mussolini.»

Intoleranță? Inchiziție? Dar ce practică ai noștri de la „Cuvîntul”? Politica pe roate — cu cîte fațade?

Ah! Mitriță² în cancelarie! Consiliu profesoral p[entru] eliminarea celui ce-a spus: *Mă scol la 10, duminica*. Și duminica era aniversarea regelui.

— «Să se spună că la „Matei Basarab” se face antidinasticism?»

Brîncoveanu? Desigur. Dar nu al culturii ci al intrigilor politice.
cf. *Istoria*.

«On le peint (Rabelais) comme un joyeux compère, comme si Molière n'avait pas été neurasténique, Courteline grognon et Schopenhauer bon viveur.»

ANDRÉ THÉRIVE

Cărți de poezie — inofensive — fără *prejudiciul textelor*. Preotul în Don Quichotte, Cap[itoul] VI, p[arte]a I-a.

Serbarea de la „Matei Basarab” — patron — Gabor — belferul cu organ — pumnul în masă (cînd aude un clopot — (al gunoierului) — își ia catalogul și intră în clasă.

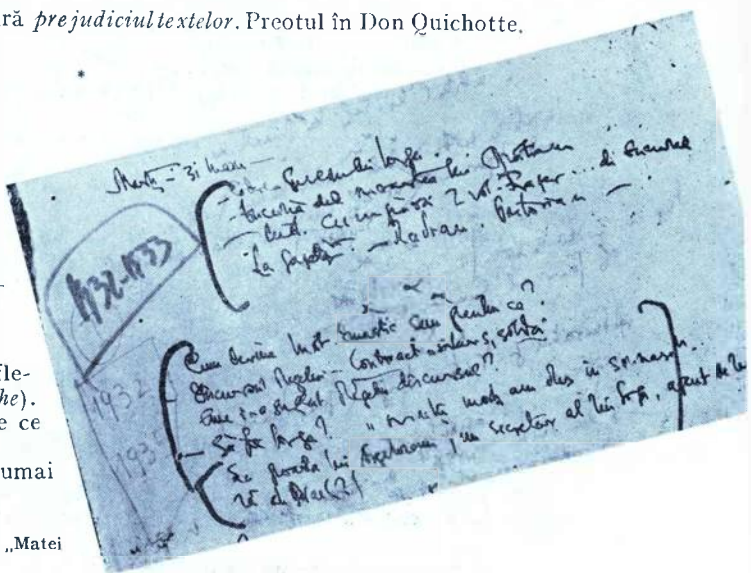
Mitriță — discurs. I. C. Petrescu — geniu pedagogic. Ștefan Ioan — pupături de Iudă.

Mot[otolea] despre nemurirea sufletului (cf. Platon ap[ud] Erurn: *Psyche*).

Dar sufletul lui Platon undee? de ce nu-și impune prezența?

Sufletele celor cari au murit, nu numai ale celor ce vor muri.

² Mitriță Constantinescu, directorul liceului „Matei Basarab”.

« Ami, puisqu'ils sont nés, les livres vieilliront. »

CHARLES GUÉRIN AP[UD] FR. JAMMES.

Mila! Caritatea!

Dar nu este născocire mai odioasă, mai jignitoare și ciupercă mai otrăvită din toată ciupercăria virtuților, pe cari le-a născut creștinismul!

A! dacă alături de dîsele ar mai rămînea și puțin loc pentru omenie, p[entru] dreptate.

— cf. — Situația pensionarilor la Crăciun —

Doctrinariii: burghezia, stînga, dreapta pînă-și aranjează un scaun de deputat sau un loc în consiliul de administrație.

După aceea se lasă de doctrină.

S-o mai facă și alții.

1933

13/I/1933

Nae iese din cort. Briseida i-a fost dată din nou.

Nou guvern Vaida (după...)

Nae și funcționarii.

Pe vremea lui Iorga!

Articolul Dl. Madgearu și funcționarii: bagatelizează.

Un maior la 42 de ani nu poate trăi cu 9000 de lei.

(și ofițerii sunt excepționați)

Cînd ai nevastă și copii poți trăi cu 15 lei pe zi? (sic)

Lucian, parodistul și iconoclastul în dialoguri.

Prometeu sau Caucazul

(Prometeu se roagă — în Eschyl — mîndru)

Nae, despre sterpiciunea lui Maniu.

Cine vorbește?

Cel mai reacționar dintre sofiști.

Cel mai orgolios dintre negativiști.

Cel mai tiran dintre logicieni ș. a. m. d.

Lucian — Lucian — Lucian
marele parodist al minciunilor mitologice.

Un reformator avizat: O[nicescu] directorul INEF și ONEF-ului d[espre] Re-
f[orma] învățămîntului. Căci rămîne încă o jumătate de zi neocupată și atîtea lungi
și chinuitoare vacanțe (sic!). N-ar fi oare necesară organizarea în paralel cu Liceul
actual a unor *Gimnazii de educație fizică*, care să ocupe și ele o parte din timpul
cu adevărat liber al copiilor noștri?

— Păi, de ce nu spuneai așa, 'nenișorule'?

« L'humour c'est le sens exacte de la relativité de toute chose, c'est la critique
constante de ce que l'on croit être définitif, c'est la porte ouverte aux possibilités
nouvelles sans lesquelles aucun progrès de l'esprit ne serait possible. »

GASTON DE PAWLOWSKI

Coaliția lui Mot[otolea] cu elevii împotriva profesorului — belferului
— monolog interior — ce-ar spune... (?)

Marea concepție a lui Nae: *suspendarea cuponului* (incorectitudine). — În linie:
sus(pendarea) chenizinelor (și merge).

« La noi nu s[unt] șomeuri » —
Salariații subminimali și pensionarii ce sunt? (O nouă definiție a șomajului.)
Cît primește un șomeur din Anglia?

— Generația tină ră pervertită (Vulcănescu metafizicînd starea de asediu).
— Generația bătrînă « A der » castrat.
— Generația anexă — apendiculară — « stînga ».
— Generația tină ră (Stere & Iunian)
Și Mot[otolea] oculta sinistră Nae și păduchii devechiști.

Îmi recunosc din Stendhal, numai pasiunea pentru postume.

Nae despre Cicerone și despre Sergiu Catilina.
ap[ud] conversiune —
Catilina = Argetoianu
Dar mai e și Caesar.

Perpessicius profesor,
în mijlocul colegilor
de cancelarie

15 april 1933

Ora 10 seara: noaptea Învierii.
Ce sunt? Un lector și nimic m[ai] mult.
Jurnalul Katherinei Mansfield: opinii des-
pre Hamlet și moartea Ofeliei (cf. pg. 108).

Fatma sau Focul de paie
primul în ciclu
Critica războiului și societății
Autocritica —
pe lângă povești
(lichidarea copilăriei)
— toate proiectate pe pînza din 1917.
În vol[umul] următor,
lichidarea celorlalte faze
reacțiune împotriva zolismului exagerat
viața în minor — Malul cu rîndunele și ar-
tificii.

N-am cetit din operele Reginei Maria.
Să citească dinasticii, că avem destui.
Și apoi nu cred să spui ca despre Gōsta Berling: «să fi murit cu astă carte
necitită, ce păcat!»

Al doilea roman din ciclu, sau al treilea, experiențe de cititor-critic.

Devalorizarea dolarului va duce la ridicarea prețurilor materiilor prime etc.
Orice ar fi, p[entru] România și anume p[entru] *munca* românească, orice eveni-
ment monetar e indiferent.
În țările cu standardul de viață dirijat, și supus fluctuațiilor indicelui de scum-
pete — *munca* nu e dezavantajată.
În R[omânia] *munca* a fost întotdeauna subestimată.
În devalorizare, niciodată sporul nu va fi în raport cu scăderea puterii de cumpă-
rare a monetei.
Probl[ema] muncii salariatului în România (de stat, în primul rînd).

Educația voinței de Jules Payot, pe vremea c[înd] Mototolea era școlar.
De spaimă n-a cetit-o niciodată.

În schimb, a cetit-o pentru dînsul, Petre Andrei, subsecretar de stat.

Nae rugat să intervie p[entru] grațierea lui Găetan.
O va face cum a interv[enit] pentru Vogtberg.
Sunt singurele lui generozități.
(Dacă-l rogi să intervie p[entru] un nevoiaș n-o face. Nevoiașul e un ins comun.
Ce glorie poate să aducă o binefacere? Pe cită vreme să sfidezi opinia publică — da.)

Nu o politică de continuitate, ci o politică a soluției de continuitate.

Struțul pe străzile Capitalei (cu reclama de Odol după dînsul) pe asfalt în loc de
nisip & taxatoarea de tramvai, diformă femelă.
- - - - - torturi ale civilizației contemporane.

Ce rasă au cîinii?
Nu cred nici în rase de oameni (epoca rasismului).
Dar mi-te în rase de cîini?
Și-apoi — ce sunt ei vinovați?

Tu-i oferi un scriitor, un temperament, un caracter și el te pretinde agent de
publicitate, un R. sau un C. oarecare, cu passe-partout în toate cabinetele de toaletă
ale miniștrilor și secretarilor generali.
Și miile în timpul acesta sboară la toate jocurile de noroc.

Dacă viața literară ar fi organizată la fel cu viața politică, nu s-ar mai putea scrie
un rînd despre vreo carte, decît laudativ. În orice țară, faptul e una și interpretarea
lui, alta. (La noi fac una.)

Secretarul de redacție cu sfoară pentru lungimea foiletonului literar.
— De ce nu cu ștreang?

Dar dacă prin imposibil tot mai suntem după moarte și moartea nu-i altceva decît
o letargie?
Atunci nu e chin mai mare ca moartea. Să suferi și să nu mai poți fugi nicăieri,
dincolo de moarte. Dar dacă ar fi geologii și ere postume, de cari nu avem idee?

(Selecția și transcrierea textelor : Dumitru D. PANAITESCU)

Constantin CANTACUZINO Stolnicul CORESPONDENȚĂ DIPLOMATICĂ LA LONDRA

DACĂ OPERA STOLNICULUI CONSTANTIN Cantacuzino a început să fie temeinic studiată și apreciată de istoricii și criticii noștri literari de abia în ultimele două decenii, în schimb de mai puțină atenție s-a bucurat editarea corespondenței lui, deosebit de interesantă prin conținut, dar necesitând completări prin investigații de arhivă.

Se știe, aslăzi, că vrednicul cărturar nu s-a evidențiat numai prin via curiozitate intelectuală, cunoștințele acumulate în diferite domenii și lucrările care ni le-a lăsat, dar și printr-o remarcabilă activitate de ordin politic și diplomatic, jucând un rol de seamă în Principatul Munten, în calitate de înalt dregător, sfelnic de seamă și apropiat colaborator al rudelor sale de singe, înălțate pe treptele scaunului domnesc: Constantin Brincoveanu, nepot de soră, și Ștefan Cantacuzino, propriu-i fecior. Deci prin rolul însemnat jucat în destinele Țării Românești, într-o epocă

atât de frământată ca aceea a anilor 1688—1716, se poate explica vasta corespondență, de un incontestabil interes istoric, purtată în diferite limbi (latină, italiană, greacă, maghiară) cu cele mai proeminente personalități ale Europei din vremea sa: capete încoronate, miniștri, generali, diplomați, înalți demnitari ai bisericii Răsăritului etc.¹.

Investigațiile întreprinse în ultimii ani în arhivele din Budapesta și Londra mi-au îngăduit însă să mă lărgesc cadrul cunoștințelor privind corespondența Stolnicului și să adaug noi mărturii referitoare la opera sa epistolară.

Schimbul de scrisori între învățatul dregător munten și ambasadorul regelui Angliei, Wilhelm al

¹ C. Șerban, *Contribuție la repertoriul corespondenței Stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „*Studii. Revistă de istorie*”, 19 (1966), nr. 4, pp. 687—697.

Excellentissime Domine

De duplici dato, 7mo scilicet et 12 Septembris, gratissimas E[xcellent]ae V[est]rae literas, solitâ, quae convenit observantiâ, et decentissime respectu obtinui. Quarum contenta, cum mihi, ob aliquas attributas ab E[xcellent]a V[est]ra recognitiones, profecto mihi ignotae causent confusionem et admirationem; unde talis, tantae erga me immeritum, contestatae benevolentiae proveniret stimulus, ignorarem, si innatam Suam bonitatem, et perspectam propensionem, notam non haberem quâ perenniter obstricassimus semper de eadem, bene mereri conabor.

Abeundi in Charam Patriam, sibi a Sua Serenissima M[ajest]at[e] Britannicâ, concessam licentiam, iterato intellexi: de quâ, differendum nihil restat, nisi ut cordicitus optem, quatenus ea, quae pro maiori commodo et emolumento V[est]rae Excell[ent]ae erunt, Divina Bonitas benigne largiatur, Eandemq[ue] in omnibus progressibus benedicat.

Notificationem, quam mihi, de secundaria Naumachia, E[xcellent]a V[est]ra est mihi dignata dare, et quam praeclare[m] se Mezzomorto cum Veneta Classe gesserit, percepî pro qua, debitas E[xcellent]ae V[est]rae repono gratias.

De felicissima et gloriosissima Caesareanorum (Deo Secundante) triumphali Victoria, quae soli Divinae Omnipotentiae attribuit[ur], non dubito E[xcellent]am V[est]ram hactenus prolixam obtinuisse notitiam: attamen quandem distinctiorem relationem successus illius, hic subiungo, in separato.

Serenissimi Poloniarum Regis Coronatio, solennitate magnificentissimâ 15 7-bris Stylum Novum, sine ullo dubio, uti scribitur est effectuada.

De communi Pace Christianorum, quamvis apud Excell[ent]am V[est]ram est vera Scientia, attamen uti fama ferebat, futura brevi sperabatur; nunc denuo, uti videtur, si ad

III-lea, la Poartă, lordul William Paget, unul dintre cei mai distinși reprezentanți ai diplomației britanice și mediator — printre alții — ai faimoasei păci încheiate la Karlowitz (1699) între turci și adversarii lor austrieci, poloni și venețieni, a fost semnalat încă din 1954 de istoricul englez Eric D. Tappe². Astăzi sînt, însă, chiar în posesia textului celor 32 de sertsort (în copii xerografiate) adresate de Stolnic în limba latină și italiană amintitului diplomat între 8 decembrie 1694 și 22 februarie 1701, precum și al altor două trimise, la 9 și 13 aprilie 1699, secretarului acestui ambasador, Georg Philipp Schreyer din Weimar³.

Prima din misivele menționate, adică cea din 8 decembrie 1694, a fost însoțită chiar de o interesantă schiță trimisă în dar lordului Paget de cărlurarul muntean, reprezentînd asediul nereușit la care au supus turcii, în septembrie 1694, garnizoana austriacă

întărită în celarea de la Petrovaradin (azi o suburbie a orașului iugoslav Novisad), pe malul drept al Dunării. Această hartă cu miniaturi, alcătuită chiar de Stolnic — sau în orice caz sub directa sa îndrumare —, reprezintă una dintre cele mai interesante piese ale vechii cartografii românești, încă atât de puțin cunoscută⁴.

Nu voi insista, acum, asupra tuturor descoperirilor făcute în domeniul corespondenței Stolnicului Constantin Cantacuzino, avînd în vedere importanța subiectului și spațiul limitat afectat articolului de față. Din scrisorile adresate lordului Paget mă mărginesc a publica, deocamdată, doar pe aceea alcătuită în limba latină și datînd din 2 octombrie 1697, ce scoate în evidență prompta și perfectă informare a învățatului român despre cele mai importante evenimente politice și militare petrecute atunci în diferitele colțuri ale continentului european.

Dacă asupra existenței schimbului de epistole dintre Cantacuzino și Paget, eram informați încă de acum două decenii, în schimb despre corespondența purtată în prima decadă a secolului al XVIII-lea între Stolnic și căpeteniile marii mișcări antihabs-

² Documents concerning Rumania in the Paget Papers in „The Slavonic and East European Review”, XXXIII (1954), nr. 80, pp. 201—211.

³ Arhiva lordului Paget — în posesia Marchizului de Anglesey — se află, astăzi, depusă în custodie la Biblioteca Școlii de studii orientale și africane de pe lângă Universitatea din Londra, unde am putut-o consulta, cu amabila îngăduință a proprietarului.

⁴ Cf. P. Cernovodeanu, Călătorie de studii în Marea Britanie, în „Revista de istorie”, 27 (1974), nr. 10, p. 1545.

¹ Este vorba de intenția regelui Angliei, Wilhelm al III-lea (1689—1702), de a-l înlocui pe lordul Paget în calitate de ambasador la Poartă cu Sir James Rushout, proiect nerealizat datorită decesului acestuia din urmă.

² Numele unui venețian renegat, ajuns marekapudan (amiral) al flotei otomane sub numele de Hüsein pașa.

³ În faimoasa bătaie de la Zenta (11 septembrie 1697).

⁴ Relatarea separată a Stolnicului despre acest eveniment nu ne-a parvenit.

⁵ August al II-lea de Saxa, rege (1697—1733).

Prea mărite Domn,

Am primit la două date deosebite, adică la 7 și 12 septembrie, prea binevoitoarele Excelenței-Voastre scrisori, potrivit cu învoiala încheiată și cu cea mai plecată cinstire. Cele cuprinse în ele, fiindcă mă învrednicesc cu oarecare însușiri ce îmi sint cu totul necunoscute, îmi pricinuesc tulburare și mirare. De unde ar veni o astfel de pornire și indemn spre o atît de mare bunăvoință mărturisită față de mine, care n-am nici o vrednicie, n-aș ști de fel dacă nu mi-ar fi cunoscută innăscuta bunătate a Excelenței-Voastre și prea știuta bunăvoință, pe care totdeauna voi încerca, cu cea mai mare grijă, să o merit.

Am înțeles că plecați din nou în patrie, avînd îngăduința prea Luminatei Maiestăți Britanice¹, lucru despre care nimic nu rămîne să spun, decît doar să doresc din toată inima ca toate cele ce vor fi spre ușurința și folosul Excelenței-Voastre să vi le dăruiască Dumnezeuasca bunătatea din plin și să vă binecuvînteze în tot ce veți face.

Știrea pe care Excelența Voastră a binevoit să mi-o dea despre cea de a doua luptă pe mare și pe care cu strălucire a purtat-o Mezzomorto cu flota venețiană², am primit-o și trimit Excelenței Voastre cuvenitele mulțumiri.

Nu mă îndoiesc că Excelența-Voastră va fi primit pînă acum știri pe larg despre prea fericita și prea glorioasă izbindă strălucită a imperialilor³ cu ajutorul lui Dumnezeu care, desigur, se datorează numai atotputerniciei dumnezeiești. Totuși mai adaug și eu aici o deosebită mărturie despre acea biruință, dar deoparte⁴.

Încoronarea prea luminatului rege al Poloniei⁵ a avut loc fără nici o îndoială, așa cum se scrie, cu cea mai strălucită fală, la 15 septembrie stil nou.

Despre pacea comună a creștinilor, deși Excelența-Voastră are bună știință, totuși, așa cum umblă zvonul, se nădăjduiește că va urma în scurt timp; acuma, din nou, după

*burgice a curușilor din Ungaria și Transilvania de sub conducerea principelui Francisc al II-lea Rákóczi, între 1703—1711, am știut mult mai puțin*⁵. Cercelările întreprinse în arhivele din Budapesta m-au dus la descoperirea a încă 10 scrisori (9 în limba latină și una în maghiară) trimise de cărturarul muntean între 27 mai 1707 și 7 decembrie 1709 atît lui Rákóczi, cît și la doi dintre apropiații săi, contele Mihály Mikes, căpitan al celor trei scaune secuiești și trimis al principelui Transilvaniei în

Moldova, și contelei Lőrincz Pekri, unul din comandanții oștirii insurgenților⁶.

Se știe că Stolnicul a fost un simpatizant al răscolului curușilor împotriva opresiunii habsburgice; el a intuit multe din cauzele declanșării acestei insurecții, s-a interesat de scopurile urmărite de răsculați, a urmărit atît desfășurarea operațiilor militare de pe fronturile de luptă din Maramureș și Transilvania cît și cadrul ei diplomatic⁷.

Din cele 10 scrisori amintite, cîte una a fost trimisă conților Pekri și Mikes (respectiv la 27 mai 1707 și 14 iunie 1708, în limba latină și maghiară), alte două în latină, adresate la 29 ianuarie 1708 și 10 august 1709 principelui Rákóczi, iar restul expediate aceluiași destinatar, tot în latină, dar în cifru⁸, la

⁵ În afara corespondenței menționate de C. Șerban, *op. cit.*, p. 694, nr. 118 și p. 696, nr. 140, a mai fost publicată și o altă scrisoare adresată de Stolnic consilierului lui Rákóczi, Radványky, de către Lucian Boia, *Stolnicul Constantin Cantacuzino în arhivele din Budapesta*, în „Manuscriptum”, III (1972), nr. 4(9), pp. 156—157. Tot din această epocă mai datează și o altă scrisoare în limba latină a cărturarului muntean expediată din Afumați la 30 iulie 1707 către baroana Barbara Apor, născută contesă Kalnoki, în care deplîngea întenușirea soțului ei, baronul Péter Apor, bănuît de către imperiale a fi partizan al răsculaților; textul epistolei — rămas necunoscut istoriografiei românești — a fost publicat în *Baron Apor Péter Verses művei és levelei (1676—1752)* (Scrisorile și poeziile baronului Péter Apor, 1676—1752), ediția L. Szédeczky, vol. 11, Budapesta, 1903, pp. 34—35, doc. 24.

⁶ Vezi P. Cerghovodeanu, *Călătorie de studii în R. P. Ungară*, în „Studii. Revistă de istorie”, 26 (1973), nr. 3, pp. 612—613.

⁷ Vezi Al. A. C. Stourdza, *Constantin Brancovan Prince de Valachie 1688—1714, Son règne et son époque*, III, Paris, 1915, pp. 73—76, 81—86, 89—93, 97—99, 105—108, 111—112 etc.

⁸ Acest cifru consta dintr-o combinație de semne, cifre și litere al căror sens era stabilit convențional; de exemplu 0 = a; 2 = b; 6 = c; Q = h; 5 = o, k = p; g = s; + = u, v etc. Vom reveni asupra acestei probleme într-un studiu viitor.

humaniore et iustiores conditiones pars Gallica non descendet, timetur, ne iterum in Apoplexiam incidat. Sed cum omnia in Divina Providentia et Potentia consistent, Ipse, de omnibus disponat et faciat, pro sua libera et immensa voluntate.

Fasciculum literarum E[xc]ellent[is]ae V[est]rae intitulum, his meis annecto, quem, propter periculosas, in Hungaria, sub tempus Rebellionis Vias, tarde missum accepi. Ab E[xc]ellent[is]a V[est]ra ad me delatum, statim transmissi. In aliis etiam inferendi pro imbecillitate mea, officiis, (cum Occasio dabitur) felicem et fortunatum me reputabo, cum perpetua erga Excellen[tis]am V[est]ram reverentia, et obligatione permanendo.

Dabant Piteszti
die 2da Octobris
1697

Excellent[is]ae V[est]rae
devotissimus et obligatissimus
servus
CONSTA[N]TINUS CA[N]TACUZENUS

II

*Illustrissime D[omi]ne Comes
D[omi]ne et Frater Colendissime*

Aitai Is[f]ván ur[am] által irt k[eg]ye[ly]med becsületes levelit illendõ respectussal vettem maga orális relatiójából is alkalmasint értettem meg, micsoda okokra nézve ment volt fel Magyarországra, ottis mit experialhatta.

Ez alkalmatossággal én semmi uisságot k[eg]ye[ly]mednek, nem írhattam, hanem hogy Krippan Generalisnak Erdélybe való bejövetele régen immár hallatik, de még eddig bizonyos érkezését nem értünk; Ceterum, minthogy eddig, az udvartól absentáltam, bizonyos jószágomban commorálván, és az volt az oka hogy az Felséges Fejedelem levelire, submissione nem adhattam választ, most pedig értettem, hogy Vaida eõ N[ag]ysá[ga], pro promotione k[eg]ye[ly]medhez küldött Felséges Fejedelemnek maga szóló leveleit; erre nézve, mint régi jóakaró uramat K[eg]ye[ly]medet bizadalmasan kérem ne sainálya k[eg]ye[ly]med mennél hamarább segura data sua occasione és felséges Fejedelemnek szöllo be accludált levelemetis

⁶ Se face aluzie la negocierile ce au precedat încheierea păcii de la Ryswick (20 septembrie 1697) între Franța lui Ludovic al XIV-lea și puterile europene coalizate în liga de la Augsburg, în afara Imperiului habsburgic care a aderat la tratat deabia la 30 octombrie.

⁷ Rebeliunea curuților maghiari sub conducerea lui Imre Thököly împotriva Casei de Austria.

⁸ Emisar al curuților în Țara Românească.

⁹ Nume corupt desemnând, probabil, pe noul comandant imperial numit în Transilvania, generalul baron Georg von Kriechbaum.

¹⁰ În urma răzleli intervenite între Brincoveanu și Cantacuzini din pricina înălțurării spătarului Mihai din această dregătorie (iunie 1707), fratele său, Stolnicul se retrăsese la moșiile din Afumați (Ilfov), apoi la Filipești de Pădure (Prahova).

¹¹ Francisc al II-lea Rákóczi.

¹² Constantin Brincoveanu.

cît se pare, dacă partea galică nu va consimți la condiții mai omenoase și mai drepte, există teama să se lunece din nou la măcel ⁶. Dar cum toate se întemeiază pe pronia și puterea dumnezeiască, numai ea va să hotărască și să împlinească după sloboda și nemăsurata sa voință.

Pachetul cu scrisori, adresat Excelenței-Voastre, îl alătur la acestea ale mele, pe care m-au învoit să-l trimit cu întîrziere, din cauza drumurilor periculoase și nesigure din Ungaria, în această vreme de răzcoală ⁷. Ceea ce a fost îndrumat de Excelența-Voastră către mine, am transmis de îndată. Chiar și alte slujbe (cînd va apărea prilejul), mă voi socoti fericit și norocos să le îndeplinesc, atît cît îngăduie boala mea.

Cu plecăciunea dintotdeauna convenită față de Excelența-Voastră și cu toată datoria, rămîn a Excelenței-Voastre prea credincioasă și prea îndatorată slugă

CONSTANTIN CANTACUZINO

Dată din Pitești

în ziua de 2 octombrie

1697.

Library of Oriental & African Studies, University of London, Paget Papers, Bundle no. 59, ff. 27—27 v° doc. 14 (original latin).

II

Prea luminate Domnule Comite,
Domn și frate ocrotitor,

Am primit cu cîntea convenită de la domnul Ștefan de Aita ⁸ cinstita scrisoare pe care mi-a scris-o domnia-ta și am înțeles pe deplin și din cele ce mi-a spus prin viu grai cu privire la ce fel de treburi a fost plecat în Ungaria și ce a putut face acolo.

Cu acest prilej, eu nu-i pot scrie domniei-tale nici o noutate, decît că se vorbește mai de mult timp că va veni în Transilvania generalul Krippan ⁹, dar pînă acum nu știu sigur dacă a și venit. De altfel, dat fiind faptul că eu am lipsit pînă acum de la Curte aflîndu-mă pe unele moșii ale mele ¹⁰, aceasta a fost pricina că nu am putut răspunde la scrisoarea ce mi-a fost trimisă de Înălțimea-sa Principele ¹¹; acum însă am înțeles că Măria-sa Domnul ¹² a trimis la domnia-ta scrisori pentru a fi înaintate Înălțimii-sale Principelui.

14 iunie, 26 septembrie și 22 decembrie 1708, 15 mai și 7 decembrie 1709 și fără dată.

Toate misivele Stolnicului Cantacuzino (inclusiv cele către lordul Pagel) s-au păstrat în original; deși textul lor a fost dictat unui secretar, formula de politețea a încheierii și semnătura sînt, însă, toldeana autografe, cu excepția scrisorilor cifrate.

Din conținutul epistolelor adresate de influențat dregător de la curtea lui Brincoveanu căpeteniilor curuților rețes bunele raporturi care domneau între dînșii, primirea prietenească făcută unor soli ai lui Rákóczi (János Pápai, Pál Teleki, Jacob Grabarics ș. a.) ⁹, nu numai de către domnul Țării

Românești dar și de Stolnic și frații săi, spătarul Mihai și Toma Cantacuzino, cișligași cu totul cauzei răsculaților. Ele aduc prețioase lămuriri și asupra altor probleme referitoare la refugiații maghiari în Moldova, apărarea bisericii ortodoxe din Transilvania etc.

Sperăm că relevarea acestor misive va stimula interesul cercetărilor și pentru creația epistolară a stolnicului Cantacuzino, ce merită, cu prisosință, a fi editată.

Paul CERNOVODEANU

⁹ Pentru care vezi mai ales *Ráday Pál iratai* (Arhiva Pál Ráday), editura K. Benda, I, Buda-

pesta, 1955, p. 471 și vol. II, Budapesta, 1961, pp. 371—377, 428—431, 431—436.

eö Felségihez fel promovealni, az mint ígérte is volt k[e]g[ye]lmed magát, hogy mikor az Felséges Fejedelem levelire választ adok Küldgyen k[e]g[ye]lmed kezéhez az leveleket és confidentissime fel promoveálni el ne mulattya.

His Illustritatem Vestram D[omi]na protectioni atque tutelae recommendans maneo

Illustritatis V[est]rae

pro[m]plissimus et obligatissimus

frater et servus

CONSTA[N]TINUS CA[N]TACUZENUS

Tergovisti

Die 14ta Iunii

A[nn]o 1708-v^o

Illustrissimo Comiti D[omi]no D[omi]no Michaeli Mikes de Zabola, Incltyi Comitatus Solnok Interioris Comiti nec non Trisediensi Siculicali capitaneo ubique supremo. Domino amico et vicino nobis observandiss[im]o.

III

Serenissime Princeps,

Domine, Domine Gratosissime

Gratosissime secundâ Maij datas Serenitatis Vestrae, quâ par est submissionis reverentiâ, quartâ Augusti accepi, contentaq[ue] apprime intellexi gratiosorum jussorum desideria in succurrenda annona Nobilib[us] Transylvanis in Moldavia exultantibus, submissâ meâ devotione, pro virium imbecillitate studuissem completum ire (:quamvis illis in partibus nulla sint mihi Bona, unde ex proprijs succurrere potuissem :) Si vel cum quo habuissem conferendi occasionem expresso, quem, ne quidem alteram mentionati loco in literis gratiosissimis vidi : Sed cum mihi ea defuerunt neq[ue] gnarus sim, quid, et quomodo negotium, promovend[um] ad aliam, me eundem, quem et prius semper pro[m]pt[issi]mu[m] et paratissimum servum dedico perseveraturum,

Serenitatis V[est]rae

Humilius et devotissimus

Servus

Tergovisti 10: Augusti

[1]709

CONSTA[N]TINUS CANTACUZENUS

Cu privire la aceasta, eu cer cu încredere domniei-tale, ca unui vechi binevoitor stăpin al meu, să nu pregete domnia-ta să meargă cit mai repede, și cu acest prilej să-i înainteze Înălțimii-sale scrisoarea mea cuprinsă aici, precum mi-a promis domnia-ta că atunci cînd voi răspunde la scrisoarea Înălțimii-sale Principele o va înainta.

Să trimită domnia-ta în minile sale scrisorile și să nu întîrzie să i le dea în chipul cel mai tainic.

Al Înălțimii-tale
prea săritor și prea îndatorat
frate și slugă

CONSTANTIN CANTACUZINO

Tirgoviște
în ziua de 14 iunie
anul 1708

* Lectură și traducere de dr. Ludovic Demény.

Prea Luminatului Domnului Comite, Domnului Mihail Mikes de Zabola, renumitului Comite al Comitatului Solnocului din lăuntru și mai marele căpitan al celor Trei Scaune Secuiești, Domnului, prietenului și vecinului nostru prea cinstit *.

Magyar Országos Levéltár ; G 15 Aspremont, Caps. A 1, fasc. 16, no. 14, f. 33—34 (original maghiar).

III

Prea luminate Principe

Domnule, Domn al meu prea binevoitor

¹³ Referire la foribegii curuți refugiați în Moldova.

Prea binevoitoarele scrisori ale Luminăției-Voastre date la 2 mai, cu toată plecăciunea cuvenită, le-am primit la 4 august și le-am înțeles bine cuprinsul. Dorințele binevoitoarelor porunci de a asigura provizii pentru nobilii transilvăneni pribegi în Moldova ¹³, cu plecata mea credință, după slabele mele puteri, m-aș fi străduit să săvîrșesc (cu toate că în părțile acelea n-am bunuri din care să-i pot ajuta cu mijloacele mele), dacă măcar aș fi avut prilejul de a sta de vorbă cu acel trimis sau măcar cu vreun altul, pe care în binevoitoarele scrisori nu l-am văzut trecut în locul celui amintit. Dar intrucit acele lămuriri mi-au lipsit și nici nu știu ce și în ce chip anume trebuie continuată treaba, totuși mă leg că voi continua, ca și pînă acum, să fiu întotdeauna, sluga prea pregătită și gata oricînd la slujbă

A Luminăției-Voastre
prea umilă și prea credincioasă slugă

CONSTANTIN CANTACUZINO

Tirgoviște la 10 ale lui August 1709

Magyar Országos Levéltár ; G 15 Aspremont, Caps.

A 1, fasc. 16, no. 24, f. 52 (original latin).

AI. PETÖFI

UN DOCUMENT DIN 1847

ALEXANDRU PETÖFI ESTE CUNOSCUT publicului românesc nu numai ca poet și publicist, dar mai ales din bogata sa activitate revoluționară închinată marilor idealuri ale epocii. Participând cu tot elanul tinereții sale la revoluția de la 1848—1849, a militat pentru o colaborare între maghiari și români, a fost unul dintre aghiotanții legendarului general polonez Bem și a murit ca un erou în 1849 în luptele de la Albești, lângă Sighișoara.

După cum se știe, în septembrie 1848, trupele otomane și cele țariste înăbușă revoluția din Țara Românească, iar guvernul Rusiei este solicitat de habsburgi să ajute la înăbușirea revoluției maghiare. În această conjunctură, agenții ai poliției țariste elaborează în limbile rusă, germană, maghiară și română câte o fișă-portret a revoluționarilor Kossuth, Bem, Tancini

În acest loc a fost ucis Petöfi.
Obiecte care au aparținut lui Petöfi.

și Petöfi, care a fost răspîdită și pe teritoriul Principatelor Române, pentru a servi la arestarea lor, în cazul în care aceștia s-ar fi refugiat acolo. Fișa, conținând semnalmentele revoluționarului maghiar Petöfi, a fost difuzată câteva luni înainte de moartea sa, astfel că a avut, probabil, o circulație destul de mare în epocă, dacă ținem seama de faptul că această descriere se păstrează în mai multe arhive din țară,

AI. Petöfi — portret din epocă.

ALEXANDER PETŐFI.

А. 36 лѣт.

Нѣсѣтъ въ Ардеалъ.

Католикъ.

Религія реформатъ.

Борьба немцевъ, угорцевъ и
румынъ.

Однѣмъ съ характеръ
мелкаго поета.

Отрѣзанъ въ 1848 г. мѣсяцѣ.

Физ. слабъ.

Борьба физич. прѣдметъ.

Физич. слабъ.

Перва нѣтъ рѣшенъ.

Однъ нѣтъ.

Зрѣннѣ нѣтъ.

Насъ лѣтъ.

Губа пропорціонатъ.

Дѣтѣ нѣтъ.

Фалса чѣмъ асѣтѣтъ.

Барба нѣтъ мѣстѣтъ.

А. 36 лѣт.

Нѣсѣтъ въ Ардеалъ.

Католикъ.

Религія реформатъ.

Борьба немцевъ, угорцевъ и
румынъ.

Однѣмъ съ характеръ
мелкаго поета.

Отрѣзанъ въ 1848 г. мѣсяцѣ.

Физ. слабъ.

aflate în centre care nu aparțin numai unei
singure zone administrative sau geografice.

Publicăm integral acest portret, succint, dar
foarte sugestiv, originalul în limba română fiind
scris în alfabet chirilic.

Personala descriere a lui ALEXANDER PETŐFI

De 36 ani.

Născut în Ardeal.

Căsătorit.

Religiune reformat.

Vorbește nemțește, ungurește și româ-
nește.

Ocupația sau caracterul: înainte poet.

Structura trupului mic și macru.

Fața slabă.

Culoarea feței brunetă.

Fruntea înaltă.

Părul negru ridicat.

Ochii negri.

Nasul lat.

Gura proporționată.

Dinții buni.

Falca cevaș ascuțită.

Barbă și mustăți.

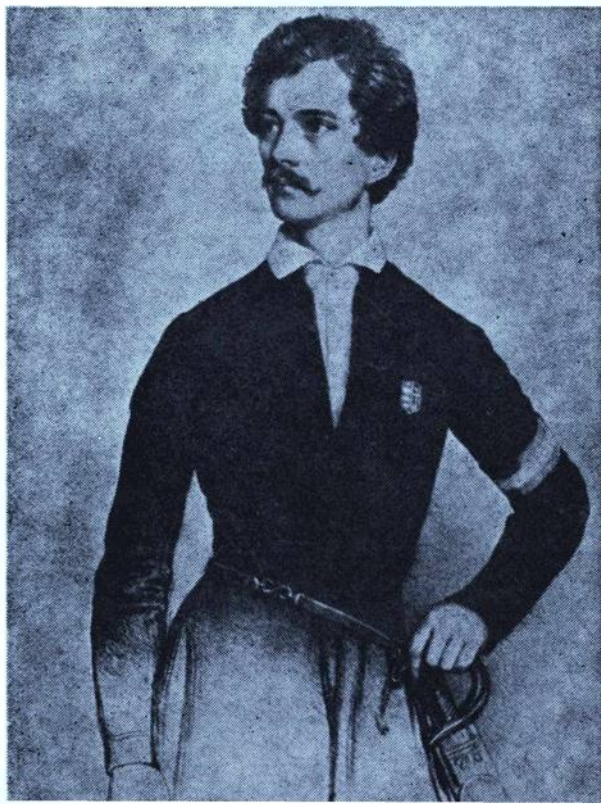
Date deosebite: Pre datină umblă cu
gitul gol.

Îmbrăcămintea: După moda nemțească.

Portretul este cit se poate de exact; observăm
că Petőfiștia bine limba română, deci a putut veni
în contact direct cu literatura română, cu obicei-
urile românilor transilvăneni, cu folclorul lor.
În privința vârstei, se știe că s-a născut în 1823,
deci avea 26 ani în 1849 și nu 36, cum greșit
este trecut în fișă.

Originalul documentului se află la Arhivele
statului din București, dar semnalăm prezența
acestei descrieri a lui Alexandru Petőfi și în
Arhivele de stat din Brăila, Craiova și Turnu
Severin.

Nicolae CIACHIR

ADAM MICKIEWICZ

POPAS LA GALAȚI

NUMELE LUI ADAM MICKIEWICZ ERA pronunțat cu venerație și respect chiar de către contemporanii săi. Talentul și activitatea lui pe plan social și național au depășit de mult granițele țării sale. Asadar, orice lucru nou, referitor la acest mare poet și călăpău polonez, prezintă un deosebit interes.

După cum se știe, încă de la vârsta de 19 ani, în 1817, pune bazele unei societăți subversive studențești a Filomașilor (iubitori ai virtuții). În 1824 va fi arestat de autoritățile țariste, având domiciliu forțat. Va primi autorizarea să părăsească Imperiul țarist în 1829, desfășurând în anii următori o vastă activitate politică pe teritoriul Elveției, al statelor germane, italiene și în special în Franța. În 1834 termină finisarea monumentalei sale lucrări Pan Tadeusz, care-l consacră.

La „Collège de France”, unde a funcționat ca profesor și în special ca redactor la „Tribune de peuples”, a cunoscut mulți revoluționari români, printre care și pe Nicolae Bălcescu, și a scris o serie de articole privind doleanțele acestora, adică reforme sociale, lupta pentru unitate și independență.

Recent, am depistat, la Arhivele statului din Galați, două volume necunoscute, rătăcite în alte fonduri și o cartolecă în ordine alfabetică și cronologică, privind perioada 1853—1892, a consulatului rusesc din Galați, unde erau trecuți toți suspecții pentru politica autoerată din acel timp a guvernului țarist.

Galați, port al principatului Moldova, așezat în apropierea frontierei cu Rusia, pe lângă importanța economică, avea și o importanță politică, în sensul că pe aici circula, în primul rând, o parte din literatura subversivă; de asemenea, intrau și ieșeau numeroși suspecți pentru regimul țarist. În aceste două volume, începute în 1853, de către consulul rus Romanenco, sînt trecuți mii de polonezi, ruși, sirbi,

Bust Mickiewicz de Bourdelle.

greci, unguri, italieni, germani, bulgari etc., menționându-se data exactă a prezenței acestora la Galați, ceea ce pentru cercetarea istorică prezintă o importanță deosebită.

Prin dispariția statului polonez în 1795, ca urmare a celei de-a treia împărțiri totale, între Rusia, Austria și Prusia, zeci de mii de polonezi se aflau răpindși în toate colțurile Europei și în special în Franța. În Franța, la Paris, în localul hotelului Lambert, își avea sediul comitetul democratic polonez, care acorda o importanță deosebită sud-estului Europei, deschizând agenții diplomatice semi-oficiale încă din 1841, la Istanbul, ulterior la Belgrad, București, Tulcea, Scutari, Adrianopol etc.

Redeschiderea problemei orientale prin izbucnirea războiului Crimeii din 1853, a dat speranță patrio-

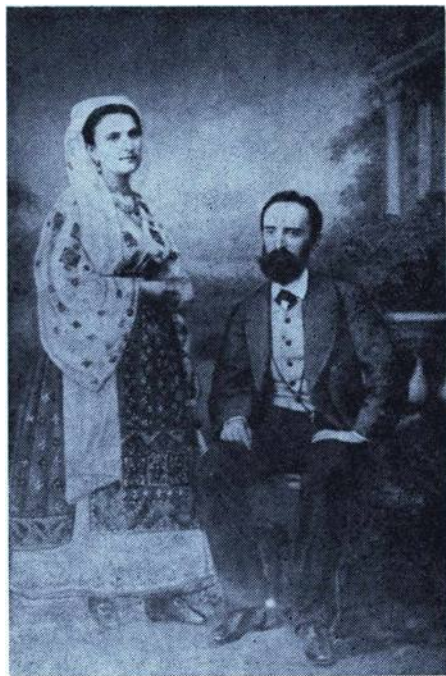
DOCUMENT ÎN REPLICĂ

B. P. HASDEU ÎN FAȚA INSTANȚEI

DACĂ PROCESUL INTENTAT LA IASI ÎN 1868 — după publicarea nuvelei Duduca Mamuca —, pentru «nemoralitate» este, prin pledoaria măiastră a lui Hasdeu, care a silit tribunalul să-l declare: «nevinovat de acuzația ce i s-a întins...» bine cunoscut, alte două, de care ne ocupăm în paginile de față, sînt prea puțin sau deloc cunoscute.

Despre detenția de la Văcărești, în vara anului 1870, cu ocazia rebeliunii antidinastice a lui Candiano Popescu de la Ploiești, a scris însuși Hasdeu¹, iar după el toți cei care s-au referit la viața și opera sa. Dar, pînă în prezent, nu se cunosc amănuntele legate de aducerea lui Hasdeu în fața instanței — și anume, partea de fond: interogatoriul luat de judele instructor. Acest document se află într-un masiv dosar întocmit în 1870 de Tribunalul Ilfov, cu numărul (de atunci) 2049, intitulat «Răseala de la 1870 din Ploiești», și de Procuratura aceluiași tribunal cu nr. 207/1870².

B. P. Hasdeu, cunoscut ca antidinast ireconciliant și ca anticarlist înverdat, care îl invitase pe Carol să plece și îl ridiculiza sarcastic în paginile publicațiilor sale, aplicîndu-i pînă și epitetul de «dormitor» pentru domnitor, este victima unei înșelării politice, fiind declarat părtăș la conjurație. Desigur, autoritățile au găsit binevenită conjunctura creată de mișcarea ploieșteană pentru a-l supune unor rigori și a-l schimba convingerile. Motivul arestării și scopul instruc-

țiunii juridice la care este supus, au fost denunțate de însuși Hasdeu imediat, la ieșirea din închisoare: «Procesul instrucțiunii arată clar și limpede, cum că singurul motiv al închiderii mele a fost dorința superioară de a desființa prin mijloace indirecte „Columna lui Traian”, sau cel puțin de a o abate pe nesimțite din calea cea dreaptă prin șicane și prin intimidare»³.

Primele file ale dosarului conțin, în copie, rapoartele prefecturii și ale diviziei a II-a de dorobanți din Ploiești, datate 8 august 1870, în care se relatează, pe ore, declanșarea, scopul, evoluția și stingerea rebeliunii: «Astăzi pe la orele 3^{1/2} dimineața, un public numeros, avînd în cap pe

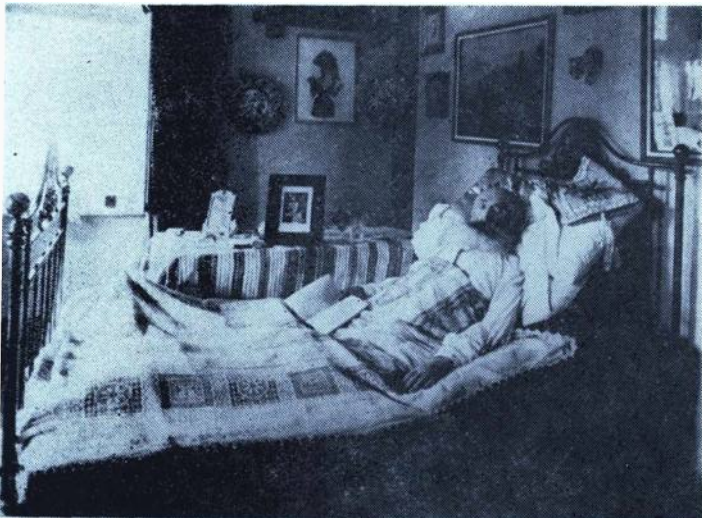
¹ „Columna lui Traian”, nr. 40, joi, 20 august 1870, col. 3, p. 1.

² Arhivele Statului Ilfov, Tribunalul Ilfov, secția I, c. c. Dos. nr. 124/1871, fila 239 și următ.

³ „Columna lui Traian”, nr. 40, joi, 20 august 1870.

D[omnu]l Candiano Popescu, pareura ulițele orașului făcînd manifestări pentru guvernul nou, provizoriu, strigînd că Măria sa domnitorul este detronat de poporul București... »⁴.

Primul procuror de pe lângă Tribunalul Ilfov, în jurul amiezii, cînd la Ploiești luasă sfîrșit revolta condusă de Candiano Popescu, înaintează judeului de instrucție o listă nominală, cu aproximativ

patruzeeci de inși, pentru a fi cercetați pe considerentul că: «...și dinșii în Capitală... servese de emisari... între complicitii din diferite orașe unde se proiectase executarea numitei crime», subliniînd că: «toate persoanele arătate joacă un rol în această afacere» (ibid. fila 3). B. P. Hasdeu este al cincisprezecelea pe listă. Tuturor imprici-

⁴ Arhivele Statului Ilfov, Sect. I. c.c. Dos. nr. 124/1871, fila 24. La fila 29 este anexată, în copie, falsă telegramă, din 8 august, a lui Ion Brătianu către maiorul Polizu: «Vă facem cunoscut că Prințul Carol I s-au detronat astăzi noapte de către Popor. În numele Guvernului provizoriu vă ordon a lua comanda garnizoanei și pe dată a supune armata de acolo la jurămint pentru noul guvern, totodată vă veți pune la ordinele prefectului Alexandru Candiano Popescu, veți menține ordinea și de urmare veți raporta pe dată».

naților li se ia interogatoriu. Astfel Hasdeu este adus înaintea judeului instructor Eugen Angelescu la 9 august 1870 și va răspunde urmărind, mai mult decît să se disculpe, să reliefeze ideile lui permanente de dreptate și democrație.

Lui Hasdeu i se iau două interogatorii (fără depoziii de martori ca la ceilalți acuzați): unul la 9 august cînd nu era încă la Văcărești, și altul la 12 august 1870, în stare de arest⁵. Interogatoriul este consemnat pe patru pagini de hîrtie velină; copia de hîrtie fiind împărțită în două: în stînga se află întrebările, observațiile insidioase și acuzațiile judeului Angelescu, adresate

⁵ Hasdeu a fost arestat în ziua de 11 august 1870. Iată actul:

«Dovadă

Arestatul B. Hajdău cuprins în mandatul No. 3167 al d[omnu]lui Jude Angelescu se află primit la penitenciarul Văcărești astăzi la — 1870 aug[ust] 11» [ibid. fila 241]. El a fost eliberat, din lipsă de probe, la 16 august 1870, conform specificărilor prezente din actul cu nr. 3187: «D[omnu]lui Director al Pen[itenciarului] Văcăresci.

Vă rugăm ca imediat să puneți în libertate pe preveniții Bogdan Hajdău, Vassile Pop și Atanasie Thănăsescu, depuși cu mandatele No. 3172, No. 3167 și 1883». Actul este semnat de judele Angelescu. Directorul închisorii îi eliberează în aceeași zi, confirmînd primirea adresei (ibid., f. 244).

Așadar Hasdeu a fost în prevenție la Văcărești cinci zile și cinci nopți și nu opt cum afirma el («opt zile am fost azvîrlit în grosul de la Văcărești», „Columna lui Traian“, nr. 40, 1870), nici nouă cum crede Mircea Eliade (care pune eronat, ca și alți comentatori, data arestării la 8 august) în *Curriculum vitae* (Vezi: B. P. Hașdeu, *Serieri literare, morale și politice*, tom. I, Editura Fundațiilor, 1937, p. XXIII). În penitenciar Hasdeu ar fi scris versuri, ar fi făcut adnotări și ar fi citit documente de arhivă (cf. B. Lăzăreanu — B. P. Hasdeu, *Umorul, farsele și poezia lui*, [f. an — aprox. 1933], pp. 87—93.

inculpatului și notate de grefier (D. Georgescu), care scrie în maniera școlii latiniste, cu ortografia curentă, etimologică; în dreapta Hasdeu, cu propria-i mână, redactează răspunsurile imediat. Reproducem integral textul, transeris în concordanță cu uzanțele ortografice actuale, menținând doar particularitățile morfologice și fonetice ale

unor cuvinte, caracteristice epocii și persoanelor în cauză (Hasdeu). În formulele de adresare judele oscilează între o politeță plină de deferență față de un om ilustru (vorbindu-i la persoana a doua plural) și între o formulă mai puțin reverențioasă, ca înaintea oricărui inculpat, utilizând pronumele de politețe la persoana a doua singular.

Interogatoriu

Iuat inculpatului Bogdan Hașdău la 9 august 1870

Cum te cheamă ?

De câți ani ești ?

Ce profesiune ai ?

Unde domiciliați ?

Unde ești născut ?

În pricini criminale sau corecționale ai mai fost ?

În vara aceasta ați fost în voiagiu ?

Cu ce treburi ați fost la Giurgiu ?

Cunoașteți pe d[om]nii Rosetti și Ciocîrlan ?

Dar pe d-nii Candiano și Grigoran îi cunoașteți ?⁶

Ați avut vreă cunoștință despre tristele evenimente întîmplate la Ploiești ?

În vara aceasta ați fost prin Ploiești ?

Zilele acestea din urmă cu ce amici de ai d[um]itale te-ai întîlnit și ce convorbire ați avut cu d[umnea]lor ?

Bogdan Hașdău.

De ani 34⁶.

Jurnalist.

Strada Știrbei Vodă No. 16.

În Moldova.

N-am mai fost ?.

Nicăieri, afar de Giurgiu.

Ca să văz cum circulează prima linie românească a drumului de fer.

Am cunoștința dumnealor, și anume a d[omnu]lui Rosetti de la 1863 și a d[omnu]lui Ciocîrlan de la 1865. Fac parte însă din fracțiunea liberă și independentă, ceea ce arată clar diferența principiilor mele politice de ale orîșicărui alt partid din țară.

Îi cunosc, fiindcă am fost împreună deputați.

Absolut nici una, precum nici nu știu pentru ce sum închis.⁹

De la 1867 n-am fost în Ploiești și chiar atunci numai în treacăt, pe cit timp se oprișe diligența, mergînd în Transilvania.

Tot ce-mi pot aduce aminte, este că nu m-am întîlnit în ultima săptămînă, afară numai doar pe pod¹⁰ cu niciunul dintre cei închiși astăzi împreună cu mine, iar amici *personali*¹¹ ai mei am prea puțini și nu sum sigur chiar dacă am.

⁶ Se considera născut în 1836.

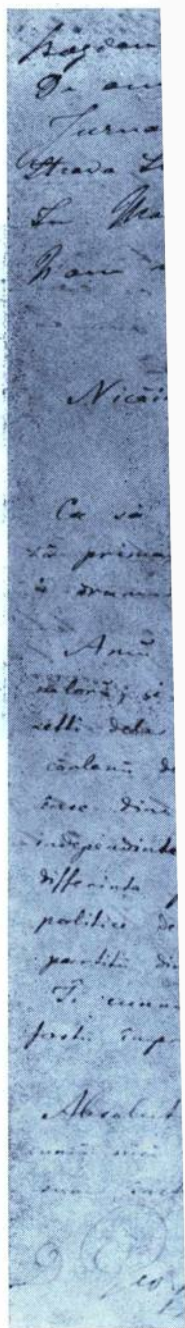
⁷ Procesul de la Iași, din 1863, este dat uitării.

⁸ Capii rebeliunii de la Ploiești. În raportul prefectului din 8 august 1870, Prefectura Ploiești, e scris Grigorescu — să fie vorba de una și aceeași persoană ?

⁹ În acel moment Hasdeu nu era încă la Văcărești. Probabil că era reținut în arest ambulatoriu în această zi a anchetei.

¹⁰ E vorba de Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei).

¹¹ Sublinierile aparțin lui Hasdeu (cu cerneala cu care scrie și răspunsurile), iar cele din chestionar sînt ale grefierului la indicațiile judecătorului.

Ești inculpat că ai tentat împreună cu alții să comiteți fapte care sunt contra siguranței interioare a statului; și să răsturnați forma guvernului; ce răspundeți la aceasta?

Jude Eug[en] Angelescu
Greff[ier] Georgescu ¹²

Continuarea interogatoriului d[omnu]lui Bogdan Hajdău, 1870, august 12

Prin Interogatoriu ați răspuns că principile d[umnea]o[astră] sunt a edifica, iar nu a distruge, pentru ce prin ziar ați susținut contrariul?

Cu toate acestea în câteva numere din urmă ale jurnalului d[umnea]o[astră] „Columna lui Traian“ reproducind pasaje de prin jurnalele unde zicea pentru Domn că, « să-și ia lucrurile și să plece », lăsați pe oricine să creadă că există o asemănare de idee între jurnalul d[umnea]o[astră] și celelalte, și prin aceasta aprobați zisele acelor jurnale, căci altfel desigur niște lucruri neconforme ideilor d[umnea]o[astră] n-ați fi putut reproduce, ce răspundeți?

Am spus mai sus, că fac parte din fracțiunea liberă și independentă. Principiul fundamental al acestui partid este de a edifica, iar nu de a distruge. Doresc ca guvernul țării mele să meargă totdeauna [sic !] și în toate românește și pe baza democrației. Aceasta este și înțelesul constituțiunii actuale. A conspira ca ceilalți închiși cu mine n-am putut nici într-un mod, fiindcă ne despart cu totul credințele politice. Așadar inculparea, ce mi se aduce, nu poate decît să mă surprinză, fiind cu totul opusă realității.

HASDEU B.

În numărul 1 al ziarului meu este o programă politică, de la care nu m-am abătut și nici nu mă pot abate, căci ar fi a mă compromite personalmente și a compromite prestigiul organului meu. În acea programă chiar la început este declarat foarte categoric că: « voi susține regimul constituțional cu dinastia actuală » ¹³. Prin urmare să-mi permiteți a respinge cu desăvîrșire orice aserțiune contrară.

Să mărturisesc, Domnule jude, că pe acest teren instrucțiunea ar tinde a restrînge libertatea presei, neviolabilă după pactul nostru fundamental. Este un punct grav, cu toate acestea eu nu mă sfîșec a trece pe deasupra foarte limpede la cestiunea ce-mi faceți. Într-un[ul] singur, iar nu în câteva numere, al[e] ziarului meu, am fost reprodus un pasagiu din foaia: „Communa de la Bacău“, relativ la ceea ce mă întrebați. Am observat însă chiar acolo motivul reproducerii, și anume în acel pasagiu se povestea cu o săptămînă de mai înainte « strălucitele succese » — este propria expresiune a acelei foi — ale armatei prusiene în Franța. Numai și numai atîta. Altfel toate ziarele din lume reproduc pasaje și articole întregi din felurite foi, chiar citeodată cu totul ostile. Mai deunăzi eu însumi reproducui în „Columna lui Traian“, unul lingă altul, un articol din „Gazeta Transilvaniei“, un articol din „Românul“ și un articol din „Dreptatea“, trei foi fără nici o legătură una cu

¹² După fiecare interogatoriu cele trei părți semnează.

¹³ Hasdeu scrisese tot « regimul », dar taie cuvîntul trecînd deasupra « dinastia » și semnează în dreptul corectării. O fi vrut să evite repetiția? Credeam mai degrabă că este vorba de o declarație de circumstanță, ca să se sustragă învinuirii.

alta. Așadară cestiunea, pe care mi-o adresați, nu trage după sine vreo consecință. Nu mă poci stăpini de a repeti încă o dată ceea ce am spus mai sus, că unica mea dorință este ca guvernul țării mele să meargă românește și pe calea democratică, și că procedura școlii, din care fac parte, este de a edifica, iar nu de a distruge.

Ce societate ați format împreună cu alte persoane, care este scopul ei și dacă aveți format vreun regulament în această privință?

Jude E. Athanasiu
Greffier] D. Georgescu

N-am format absolutamente nici o societate; sum însă președinte la societatea « *Românul* » și membru din comitet la societatea « *Transilvania* » ale căror statute și regulamente au fost publicate de mult prin toate ziarele și cari amindouă nu au în sine nemică cituși de puțin politică.

HASDEU

Cu tot caracterul său aparent ferm Hasdeu este, la ieșirea din închisoare, oricum altul. Deși în paginile revistei sale „*Columna lui Traian*” declara cu semeție că închisoarea l-a călit, totuși pana lui antidinastică se edulecrează simțitor și treptat campania în cetăți. Clasează acțiunea lui Candiano în rîndurile comedilor politice și dezaproabă răsturnarea domnitorului străin ca nefiind constituțională. Cu timpul, chiar de aici, dar mai ales după 1873, se dedică în exclusivitate activității științifice, iar impactul dintre el și monarhie ia sfîrșit odată cu patronarea lucrărilor sale de către aceasta.

Bogdan Petriceicu Hasdeu a mai avut însă o confruntare cu instanțele judecătorești, pînă acum neîr gistrată de către istoria literară. În jurul anului 1870 Hasdeu se zbatea într-o cumplită lipsă pecuniară¹³, agravată și de demiterea din funcția de redactor (în 1869) al revistei „*Arhiva istorică*” (de ministrul cultelor Al. Crețulescu) și de cheltuieli legate de călătoriile sale de cercetare (în deosebi cele efectuate între anii 1868 și 1871) în arhivele din Serbia, Ungaria, Boemia și Franța, care se repercuta acut asupra fondurilor revistei „*Columna lui Traian*”, ce risca să-și înceteze apariția. Această eriză financiară îl determină pe Hasdeu să facă apeluri, în extremă, către abonați, solicitîndu-le ajutorul¹⁴.

¹³ La căsătoria din 1865, abia avea « în pungă doi poli », cum însuși mărturisea în conferința *O nevastă româncă*.

¹⁴ « După patrușprezece luni de o dură viață „*Columna lui Traian*” se vede într-un deficit de aproape 100 napoleoni, acoperiți din timp în timp prin împrumuturi, și anume 30 napoleoni datorăți la Banca d[omnu]lui Mehedințeanu,

Uneori este nevoit să facă împrumuturi împovărătoare, cu dobîndă, de la zarafi. Nefiind însă solvabil tărăgănează achitarea creanței la scadență și în consecință este chemat în fața tribunalului.

În 1871, la 1 noiembrie, Hasdeu împrumută de la un oarecare A. Vretos, din București, strada Germană, nr. 2, suma de lei 680, cu scadența la 1 aprilie 1872. Scriitorul nu poate plăti și creditorul său îl cheamă în fața instanței la 27 ianuarie 1874, cerînd dobînda cuvenită și cheltuieli de judecată:

« *Domnule Prim-Președinte* ¹⁵,

De la domnul B. P. Hașdeu avînd a lua suma de lei noi șase sute optzeci cu bilet la ordin neprotestat ¹⁶ *și fiindcă aceste luni nu ni i-a plătit il chemăm în judecată și vă rugăm ca prin sentința ce veți pronunța să-l condamnați la plata mențio-*

48 napoleoni luați cu girul d[omnu]lui Nicu Dimitriu și alți vreo 20 rămași ca datorie la tipografie.

Rugăm pe toți amicii acestui ziar, care numai el n-a fost și nu este legat cu vreo clică, combătînd fără cruțare în dreapta și-n stînga tot ce i se pare a fi contrariu Românismului și Democrației — de a ne veni în ajutor prin abonamente și ofrande.

Acest apel este grav și rece, ca și desperarea de a vedea România deschizîndu-și brațele numai bufonilor străini.»

(*Apel*, „*Columna lui Traian*”, nr. 20 (82), din 24 mai 1871.)

¹⁵ Arh. Stat. Ilfov, Trib. jud. Ilfov, sect. I civilă, dos. nr. 63/1874 « *A. Vretos* cu B. P. Hașdeu pentru datorie ». Pe copertă e trecut eronat Bretos pentru Vretos (cum apare în toate actele dosarului).

¹⁶ Adică o poliță valabilă, recunoscută în continuare de semnatarul debitor ca fiind în vigoare, neprotestată (non negată) la tribunal.

natei sume cu dobînda, plata de avocat și cheltuieli de judecată.

Primiți vă rugăm încredințarea distinsei noastre considerațiuni

A. VRETOS

Dom[iciliat] strada Germană no. 2
defendorele ¹⁷ șade str[ada] Romană no. 32 »

Termenul este fixat la 15 Ianuarie 1875 și lui Hasdeu i se trimite cuvenita citație la adresa din strada Romană, nr. 32. Aceasta este primită, la 29 noiembrie 1874, de Iulia Hasdeu (soția), care semnează dovada de primire « Pentru consortul meu B. P. Hasdeu »¹⁸. La proces Hasdeu nu se prezintă și tribunalul cu sentința nr. 34, din 15 Ianuarie 1875, în care se arată că:

« D[omnu] A. Vretos, prin petițiunea registrată la no. 5869 din 27 Ianuarie 1874 a cerut chemarea în judecată a d[omnu]lui B. P. Hasdeu, spre a fi obligat la plata sumei de lei 680 cu procente și spese de instanță.

Cunoscînd aceasta s-a[u] făcut legalele citațiuni părților pentru astăzi, cînd s-a prezentat numai d[omnu] C. Bossie¹⁹ cu procură din partea reclamantului legalizată de comisiunea Coloarea de Roșu la nr. 163/75, lipsind defendorele, care a cunoscut termenul.

Procura fiind îndeplinită s-a acordat cuvîntul d[omnu]lui Bossie care a cerut să se continue defendorele la suma de lei noi 680 cu procente și spese de instanță.

În urmă există un bilet la ordin cu data 1 noiembrie 1871 prin care d[omnu] B. P. Hasdeu se împrumută de la d[omnu] A. Vretos cu suma de lei 680 plătibili la 1 aprilie 1872.

.....

In numele legii

Condamnă pe B. P. Hasdeu să plătească lui A. Vretos suma de lei șase sute optzeci cu dobînda

¹⁷ Cel care trebuie să se apere de o acuzație adusă înaintea justiției, datornicul, învinutul.

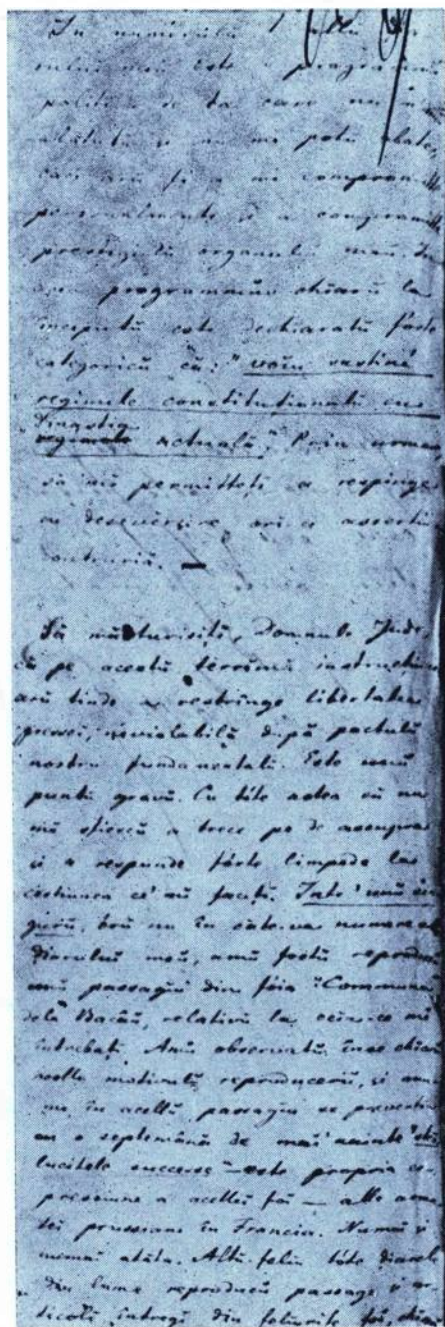
¹⁸ « Dovadă Dos. N. 1022/74
Astăzi la 29 noiembrie anul una mie opt sute șaptezeci și patru, am primit citația cu copia cu no. 9279 a Onorat Trib[un]alului Ilfov secția I și am dat această dovadă

Pentru consortul meu B. P. Hasdeu

I. Hasdeu »

(Arh. Stat. Ilfov. Ibid. f. 3) Dovada era un formular tipărit.

¹⁹ Să fie vorba de acel C. I. Bosie, colaborator la revista „Traian“, în 1869, și devenit adversar al său, de vreme ce este acum avocatul lui Vretos împotriva lui Hasdeu?

de la intentare, plus cincizeci lei noi spese de instanță » (Ibid. f. 5)

Hasdeu ia notă de sentință semnind o dovadă de primire, dar totodată declară că nu știe care e speța procesului, nerecunoscându-și nici creditul. Dovada este autografă:

« Sentința Onor Tribunalul secția 1 civilă sub nr. 34 din anul 1875 am primit-o astăzi la douăzeci și șapte februarie anul 1875 în procesul ce-mi intentase nu știu care d[omn] Vretos, pe care nu l-am văzut niciodată în viața mea. B. P. Hasdeu. » (Ibid. f. 7)

La 6 martie 1875 cere tribunalului redeschiderea procesului (cererea nr. 1838). Adresa indicată este pe strada Mogoșoia nr. 128, fiind de fapt locuința — rezultă din acte — pe Romană la nr. 32, unde din 1877 va avea, ca proprietar, case la nr. 17.

Petiția a fost depusă în două exemplare, cu mici diferențe între ele. Reproducem pe prima, a doua părint a fi ciorna celei dintii:

« Domnule Președinte

Subscrisul am onoare de a face pozițiune contra sentinței no. 34/75 și vă rog să binevoiți a chema din nou pe părți, iar motivele de nemulțumire le voi arăta la a doua înfățișare.

Primiți D[omnule] Președinte asigurarea deosebitei mele considerări

B. P. HASDEU

strada Mogoșoia nr. 128

D[um]i[s]ale] D[omnului] Președinte al sect[orului]
I civile. » (Ibid. f. 8)

Tribunalul decide redeschiderea acțiunii la cererea lui Hasdeu, însă la data stabilită, 15 iunie, acesta nu se înfățișează și nici nu achită taxele de judecată, așa că ședința se suspendă. Vretos solicită iar (petiția nr. 382/1876) redeschiderea dosarului și la termenul fixat, la 11 iunie 1876, Hasdeu este din nou absent și ca atare tribunalul

« În numele legii respinge ca nemotivată opozițiunea făcută de B. P. Hasdeu contra sentinței no. 34/75 și menține zisa sentință ». (11 iunie 1876, sentința nr. 189 — ibid. f. 16) Grefa trimite lui Hasdeu, în strada Romană nr. 32, o copie legalizată, la care acesta înmânează o dovadă autografă de primire:

« Dovadă

Sentința trib[unalului] Ilfov secția 1 civilă cu nr. 189 din 1876 în procesul cu D[omnului] Vretos, am primit-o astăzi la 6/18 septembrie

B. P. HASDEU » (Ibid. f. 16)

Nemai făcînd apel, Tribunalul Ilfov reține sentința ca definitivă cu putere executorie la data de 22 septembrie 1876. Dar Hasdeu nu se supune nici de data aceasta și nu plătește, deși situația lui financiară este cu totul altă, mult ameliorată, decît la data împrumutului în 1871. Așa că A. Vretos cere tribunalului la data de 7 februarie 1877, avînd în vedere cele două sentințe « a ordona executarea lor prin urmărirea a orice avere mobilă a d[omnului] B. P. Hasdeu precum și pe a treia parte din leafă ». Tribunalul înaintează o adresă la 10 februarie 1877 (nr. 1634) către portărei pentru ca sentința să fie executată. Nu mai cunoaștem urmarea, dar e de presupus că Hasdeu și-a achitat datoria sub sechestru judiciar.

Să fi fost Hasdeu un rău platnic? Mai de grabă înclinăm spre ipoteza că în pofida situației lui pecuniare simțitor îmbunătățită, el se afla încă în mari nevoi financiare, de unde necesitatea tergiversării termenelor fixate pentru plata datoriei. Poate că și firea lui băfăioasă să-l fi determinat la complicații. « Nu-i vorbă », zice G. Călinescu, « că lui Hasdeu scandalul îi place și-l caută cu luminarea »²⁰.

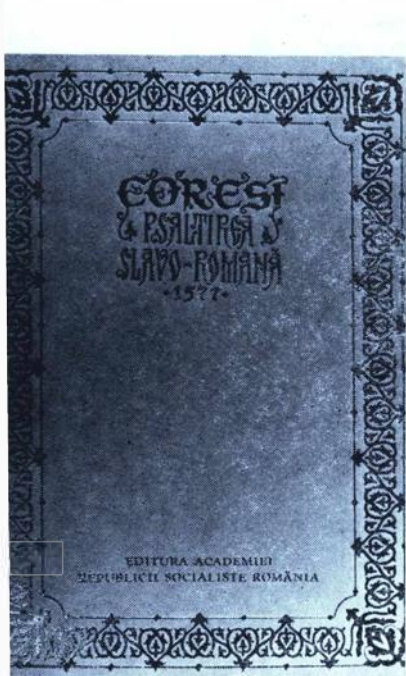
Constantin POPEȘCU-CADEM

²⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, 1941, p. 322.

CRONICA EDIȚIILOR

TIPĂRITURILE LUI CORESI

în atenția editorilor*

COMISIA DE TEXTE ROMÂNEȘTI VECHE de pe lângă Secția de științe filologice, literatură și artă a Academiei R. S. R., continuă o mai veche preocupare a Institutului de lingvistică, sub egida căruia au apă-

rut: Tetraevangelul lui Coresi, 1560—1561 (ediție alcătuită de Florica Dumitrescu, 1963), Pravila de la Orăștie, 1581—1582 (ediție îngrijită de Viorica Pamfil, 1968), Liturghierul lui Coresi, 1570 (editor Al. Mareș 1969) și Pravila ritorului Lucaci, 1581, (editor I. Rizescu, 1971).

Astfel, Academia Română se menține cu forțe și concepții noi de muncă științifică textologică pe linia preocupărilor mai vechi ale lui Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, Ovid Densusianu, I. A. Candrea și Ion Bîanu.

Noua metodă de editare a textelor românești vechi practică de Comisie este o îmbinare a reproducerii fotografice a textelor chirilice originare cu transcrierea lor interpretativă în litere latine. Reproducerea fotografică urmărește să pună în fața specialiștilor (filologi, lingviști, istorici literari, amatori pasionați) textul autentic. Transcrierea în litere și ortografie curente se adresează unui cerc mai mare de cititori, al căror număr a crescut în ultimii ani foarte mult, fapt dovedit în primul rând de epuizarea edițiilor în 2—3 săptămâni de la difuzarea lor în librării.

Revenim la edițiile întocmite de susnumita Comisie a Academiei R. S. România, apărute sub îngrijirea celor mai avizați specialiști, subliniind că Editura Academiei a încurajat cu interes publicarea lor, cunoscând, pe de o parte, foloasele aduse textologiei și lingvisticii românești, iar pe de altă parte răspunzând solicitărilor făcute. Primul volum tipărit sub auspiciile Comisiei este Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553, cu Studiu introductiv filologic de academicianul Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény (1971, 470 pagini). Al doilea este excelentul volum cu psaltirile coresiene tipărite în anii 1570, 1577 și 1589, cu titlul citat complet mai sus, în notă. Filologul care a stabilit

* Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 774 pag.

textul este Stela Toma, cercetătoare cu experiență și competență verificate (a editat și *Istoria ieroglicică în colecția D. Cantemir*; Opere, IV, 1973 și pregătește în aceeași colecție *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*).

Textul de bază este Psaltirea română și slavă (sigla CP) tipărită la Brașov, în 1577, pe care Coresi o numește «psăltiri cu otveat», otveat-ul (slav. răspuns, explicație) fiind traducerea în românește a fiecăruui verset slav. Textul bilingv îl are cititorul în pagini fotografiate. Transcrierea interpretativă a textului chirilic este în subsolul paginii. Firește, versetele slavonești sînt excluse din transcriere. Alături de paginile fotografiate ale textului, editorul a înregistrat variantele Psaltirii, 1570 (CP1) și ale Psaltirii, 1589 a lui Șerban, fiul lui Coresi (CP2). Al doilea subsol al paginii cuprinde observații lingvistice și comparative ale editoarei, în special cu psalmii din Biblie.

Cînd B. P. Hasdeu a publicat în 1881 numai textul românesc al Psaltirii slavo-române, 1577, a folosit metoda reproducerii textului în litere chirilice turnate ad-hoc (moderne), pe jumătatea superioară a paginii. La sfîrșit, numerotate separat, reproduce în fotografie și 65 pagini din textul slavo-român. Stela Toma reproduce (pp. 5–6) erorile ediției Hasdeu (lecturi greșite, omisiuni și invers, adăos de cuvinte, forme gramaticale schimbate ș.a.). Din punctul de vedere al reconstituirii textului autentic, al exigenței editoriale moderne, ediția Stelei Toma este superioară ediției Hasdeu, care a folosit și un exemplar defectuos (cu lipsuri la început). Hasdeu promitea chiar în titlul volumului «un studiu bibliografic și un glosar comparativ», care nu au mai fost elaborate (urma să le facă elevul lui Hasdeu, Ioan Bianu, care l-a ajutat pe Hasdeu și în pregătirea textelor).

Studiul bibliografic și lingvistic «promise» de Hasdeu abia acum se realizează de către Stela Toma (pp. 5–32), ca introducere la ediția sa. În modul științific de lucru contemporan, o carte veche (mai ales incunabulele) este studiată și sub aspectul ei poligrafic: desenul și turnarea caracterelor tipografice, ordonarea rîndurilor, ornamentele de compoziție tipografică — toate aceste elemente materiale ale unei cărți rare și vechi servind la identificarea ei. Aceste elemente tipografice fac în ediția Stela Toma obiectul unei cercetări minuțioase (pp. 10–20) și interesante. Comisia încurajează observațiile de felul acesta, în scopul de a oferi materiale pentru studiul istoriei cărții și tiparului românesc în evoluția lui ascendentă. (Un model de înaltă finută științifică pentru studiul poligrafic al imprimatelor secolului al XVI-lea este

introducerea lui L. Demény la *Evangeliarul slavo-român*, Sibiu, 1551–1553.)

Se cunoșteau pînă acum epilogurile cărților coreșiene, singurele compuneri originale ale lui Coresi, care motivau tipărirea cărților în limba română. În ediția pe care o prezentăm, descoperim al doilea exemplar de compunere personală a lui Coresi. La p. 323 (ediția Stela Toma), cînd Coresi a ajuns cu imprimarea Psaltirii, 1577 la jumătatea muncii (psalmul 76), el împărtășește cititorilor bucuria că a terminat o bună parte din carte și apreciază Psaltirea ca o literatură frumoasă, dulce ca mierea: «Cu ajutorul Domnului dospim în mijlocul luminății carte mai dulce de mîierea și stredia» (a se observa expresia metaforică dospim și sinonimia stredia = mierea).

Glosarul edițiilor pregătite de Comisie prezintă o concepție și prezentare tehnică noi. Cele 1994 cuvinte folosite în Psaltirea, 1577 (un lexic mai numeros și mai variat decît cel studiat, de I. A. Candrea, din Psaltirea scheiană) sînt înregistrate, în litere latine, apoi în litere chirilice, cu toate formele flexionare (declinări, conjugări) și cu frecvența integrală din text, a fiecărei imitații lexicale. Glosarul astfel făcut reprezintă o muncă de minuțiozitate și răbdare, de ordine și disciplină tehnică, dar și de competență lingvistică. De la o ediție la alta a psaltirii (1570, 1577, 1589) cititorul poate constata o îmbogățire a limbii noastre literare prin sinonime: frînge, sfărîmă, zdrobește Domnul chedrii Livanului — sau ciudesc, minune, mărîre, judeaște și ciudescă.

Punctuația oferă cercetătorilor cazuri multiple și variate, uneori chiar în aceeași situație de context. Astfel, studiul istoric al limbii române din secolul al XVI-lea, evoluția limbii române literare, istoria cărții și tiparului chirilic vor găsi în ediția Stela Toma un material imens care își așteaptă interpretarea.

Munca făcută de editoare timp de mai mulți ani, cu atenție, răbdare și competență rar înfățișate în cercetarea filologică face dovada că preocupările textologice din țara noastră corespund exigenței științifice mondiale contemporane. Executarea editorial-tipografică a ediției a atins summum île pricepere și gust tehnico-redacțional. Meritele ediției se datorează de asemenea Editurii Academiei și Întreprinderii poligrafice „Informația” din București. Admirăm îndeosebi copertele care sugerează înfățișarea originalului însuși.

Dan SIMONESCU

ALECSANDRI

și

CARAGIALE

în arhiva lui

EDUARD WACHMANN

ÎN 1898 D. C. OLLĂNESCU-ASCANIO (1849—1908), pe cînd alcătuia a doua parte a memoriului său Teatrul la români, publicat tot atunci în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare”, seria a II-a, tomul 20 (1898), pp. 27—349, se adresa, așa cum avea să arate chiar el într-o notiță¹, directorului Conservatorului din București, Eduard Wachmann, în a cărui posesie se aflau sute de scrisori și documente referitoare la viața artistică și culturală a Bucureștilor, începînd cu anul 1848. O parte dintre acestea, încredințate de Wachmann dramaturgului istoriograf, care le-a folosit în paginile memoriului său, aveau să dispară fără urmă pe la 1908, cele rămase intrînd în 1931 în patrimoniul Bibliotecii Academiei, ca mss. românești 5391—5423.

Răsfoind această voluminoasă arhivă, am avut plăcuta surpriză de a afla, neștiute pînă astăzi, numeroase scrisori ale unor oameni de literă, scrisori pe care le semnalăm în rîndurile de mai jos cercetărilor trecutului nostru literar și artistic.

Cele trimise lui Eduard Wachmann (1836—1908)² de amicul său, pictorul și dramaturgul C. I. Stăncescu (1837—1909)³, împreună cu cele semnate de tatăl acestuia din urmă, I. Stăncescu, privesc mai cu seamă repertoriul teatrelor lui Millo, Caragiali și Theodorini din București și Craiova între 16 septembrie 1853 și 1 octombrie 1859⁴. Alături de acestea,

Mon cher Mr. Cocu.

*Je dois arriver fort vite en possession
de l'ouvrage contenant des notes de
Monsieur. Je vous prie de l'envoyer
à Mr. Wachmann. — Quant au
port des deux annuaires de la
Foyer pour mon esquisse pour
l'œuvre à l'Institut, j'espère
avoir déboursé, après que j'aurai
reçu les notes de la bibliothèque*

Tout va bien

V. Alecsandri.

*Carta de Mr. Wachmann în
fiada Balaban 53.*

se cuvin a fi menționate, măcar în treacăt, scrisorile lui Matei Millo din anii 1862—1866, unele privind manuscrisele « cîntecelor » lui Alecsandri⁵, precum și documente ori scrisori semnate de alți oameni de teatru, ca Pera Opran (anul 1853)⁶, Antoine Valéry (1855)⁷, Theodor Theodorini (1855—1857)⁸, Costache Demetriade (1866)⁹, Petre Liciu (1895)¹⁰, Frosa Sarandy (1895)¹¹, C. Nottara (1896)¹² și

¹ Op. cit., p. 170 nota.

² Pentru care vezi R. Constantinescu, Wachmann, București, 1975.

³ Cf. F. Oprea, Date despre C. Stăncescu, „Studii și cercetări de istorie a artei”, 8(1961), pp. 451—457.

⁴ Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 5391, ff. 3—14, 17—20, 28—31, 34—35, 48—50, 63, 77—88, 128—129, 132—135, 145, 153, 182—183 și ms. 5410, ff. 94—95.

⁵ Ms. rom. 5391, ff. 89, 5392, f. 192, 219, 315; 5393, f. 103; 5405, f. 261; 5406, ff. 4, 8; 5422, ff. 34, 102, 104.

⁶ Ms. rom. 5406, f. 1.

⁷ Ms. rom. 5391, f. 39.

⁸ Ms. rom. 5391, ff. 51—56, 75, 92; 5406, ff. 2—3.

⁹ Ms. rom. 5406, f. 6.

¹⁰ Ms. rom. 5404, ff. 240—243.

¹¹ Ms. rom. 5404, ff. 270—272.

¹² Ms. rom. 5405, ff. 259—260, 269.

D. C. Ollănescu-Ascanio¹³ (1880, 1894 și 1906) ¹³.
Amintim de asemenea, fără a ne opri asupra lor,
scrisorile primite de Ed. Wachmann de la istoricii și
publiciștii C. D. Aricescu (1823—1886) ¹⁴, Constantin
Esarcu (1836—1898) ¹⁵, A. D. Xenopol (1847—
1920) ¹⁶, aceasta omisă de Bibliografia A. D. Xenopol,
intocmită în 1973 de Al. Zub și V. A. Urechidă
(1834—1901) ¹⁷.

Reproducem mai jos o scrisoare a lui Alecsandri
către A. Cociu, directorul general al poștelor în
1869, privind niște note muzicale, trimise din Lemberg,
poate de Carol Niculi, pe care Ion Ghica avea
să-l recomande lui Wachmann la 16 noiembrie
1870. Scrisoarea este inedită, asemenea tuturor celor
pe care le inventariem aici, ea nefiind publicată nici
în volumul de Scrisori editat de Ilarie Chendi și
Elena Carcalechi (București, 1904), nici în culegerile
intocmite de Marta Anineanu în 1960 și 1964, ori
de celelalte volume antologice de scrisori inedite ale
frunțașilor literaturii naționale din veacul trecut
apărute până acum.

[Ms. rom. 5393, f. 113]

« Mircești, 1869, primăvara

Mon cher M. Cociu

Il doit arriver pour moi un paquet de
Lemberg contenant des notes de musique. Je
vous prie de le remettre à M. Wachmann.
Quant au port [eur], vous seriez aimable de
la payer pour moi et de me faire savoir à
Mircești ce que vous avez déboursé, afin
que je m'aquitte de cette petite dette par la
poste.

Tout à vous

V. ALECSANDRI

[P. S.] L'adresse de M. Wachmann est
strada Belvedere 53. » ¹⁸

¹³ Ms. rom. 5395, f. 199; 5410, ff. 60—61;
5422, f. 94.

¹⁴ Ms. rom. 5394, ff. 30—31 (anul 1872).

¹⁵ Ms. rom. 5393, f. 6 (anul 1867) și 209—210
(anul 1870).

¹⁶ Ms. rom. 5400, ff. 243—244 (20 mai 1881).

¹⁷ Ms. rom. 5397, f. 190 (anul 1888); 5400, f. 233
(anul 1891); 5415, f. 100 (anul 1901).

¹⁸ « Dragă domnule Cociu,

Trebuie să sosească un pachet din Lemberg
pentru mine cu note muzicale. Te rog să-l predai
domnului Wachmann. Cîț privește aducătorul, fii
bun și plătește-l și scrie-mi la Mircești cît ai dat,
ca să pot achita această mică datorie prin poștă.

Al tău,

V. Alecsandri

P. S. Adresa domnului Wachmann este strada
Belvedere 53 »

Stimate Domnule Wachmann.
Pe aducătorul acestuia îl cunosc ca un servitor
deștept și activ; astfel nu mai îndrăznesc
a vi-l recomanda, și o fac cu toată căldura,
pentru că și oamenii deștepti trebuie să trăiască
dulci cu toată stîmă.

Caragiale

P. S. Crez că nu voi fi refuzat dacă
v-aș ruga pentru rezervarea unui abonament
la trei locuri de rîndul III la toate
concertele simfonice.

Caragiale

În încheiere, amintim o scrisoare a lui Caragiale
din 1889. Întrucît ea nu este cuprinsă în tomul VII,
de corespondență, a operelor complete editate de
Șerban Cioculescu ¹⁹, o reproducem mai jos.

[Ms. rom. 5418, f. 175]

« București, martie 1889

Stimate Domnule Wachmann,

Pe aducătorul acestuia îl cunosc ca un
servitor deștept și activ, astfel nu mai
îndrăznesc a vi-l recomanda și o fac cu
toată căldura, pentru că și oamenii deștepti
trebu[ie] să trăiască.

Vă salut cu toată stîmă

CARAGIALE

P. S. Crez că nu voi fi refuzat dacă
v-aș ruga pentru rezervarea unui abonament
la trei locuri de rîndul III la toate
concertele simfonice.

CARAGIALE »

Documentele rămase de la Eduard Wachmann,
astăzi în păstrarea Bibliotecii Academiei, rezervă,
după cum vedem, surprize cercetătorilor istoriei
literare pe care continuă să-i aștepte.

Radu CONSTANTINESCU

Marta Anineanu rezuma această scrisoare în
Catalogul corespondenței lui V. Alecsandri, București,
1957, nr. 492, fără însă a o tipări în volumul
de Corespondență, București, 1960 și nici în cel de
Scrisori și însemnări, București, 1964.

¹⁹ București, 1942.

ION CREANGĂ

și prima versiune
engleză a

AMINTIRILOR

23 oct. 1926

Dăbute d[omnu]le Constantinescu,

Am multumesc din suflet pentru
cartea legată „Gândirea” și în daosebi pentru
Lucy Byng și am așteptat răspunsul
ei, ca să-ți scriu. Sui spune:

„I am charmed with the comely
binding and I beg of you to convey
to your friend my warmest
thanks and gratitude for his
kind thought for me.”

Și redau cuvintele în engle-
zește; va fi un exercițiu
pentru data să te pui a le în-
telege. Ce-ai făcut cu chestia
schimbului? D[omnu]l Titulescu
s-a întors la Londra: stă la
Hotel Ritz, dar îi poți scrie
la Legatie d[omnu]l Ștefanovici a
venit alaltăieri și mi-a spus
că te afli de ocaziată la
București; de aceea îți adresez
acolo scrisoarea d[omnu]l ai vă-
zut pe Dragoș la Cernăuți?

Devotat,

M. Beza

LA 23 OCTOMBRIE 1926, MARCU BEZA, AFLAT
la Legațiunea României de la Londra, scria, în țară,
lui Ata Constantinescu și îl mulțumea pentru revista
„Gândirea”, dar mai ales pentru «cartea legată» pe
care a primit-o și a trimis-o doamnei Lucy Byng¹.
Cartea despre care este vorba nu-i alta decât Aminti-
riri din copilărie de Ion Creangă:

Iubite d[omnu]le Constantinescu,

Îți mulțumesc din suflet pentru „Gin-
direa” și îndeosebi pentru cartea legată.
Am trimis-o d[omnu]nei Lucy Byng și
am așteptat răspunsul ei, ca să-ți scriu.
Îmi spune: «I am charmed with the
comely binding and I beg of you to convey
to your friend my warmest thanks and
gratitude for his kind thought for me»².

Îți redau cuvintele în englezește; va fi
un exercițiu pentru D[omnu]nea[ta] să te
pui a le înțelege. Ce-ai făcut cu chestia
schimbului? D[omnu]l Titulescu s-a în-
tors la Londra: stă la Hotel Ritz, dar îi
poți scrie la Legatie. D[omnu]l Ștefano-
vici a venit alaltăieri și mi-a spus că te afli
de ocaziată la București; de aceea
ți-adresez acolo scrisoarea. L-ai văzut pe
Dragoș la Cernăuți? Devotat,

M. BEZA

În 1930 a apărut în editura „Bent” din Londra,
sub îngrijirea lui Mareu Beza, volumul *Recollections
and other tales*, în «traducerea engleză a Lucy
Byng». Autoarea mai tradusese înainte de 1924 din
Amintiri..., astfel că imediat după primul război
mondial «mucalitul autor al Amintirilor, scriitorul
specific și atât de neaoș țărănesc», după cum se
exprimă Mareu Beza, înainta pe cititorii englezi.

Scrisoarea pe care o reproducem confirmă o dată
mai mult interesul englezilor pentru literatura
română, literatură care începea să se facă cunoscută
tot mai mult peste hotare.

Prof. Ion CRUCEANĂ
(Pitești)

¹ Lucy Byng, sora generalului Greenley, șeful
misiunii militare engleze în România, în timpul
primului război mondial și traducătoarea, în limba
engleză, a *Amintirilor din copilărie*.

² Sînt fermecată de legătura (cărții) potrivită
și vă rog să transmiteți prietenului dumneavoastră
mulțumirile mele cele mai călduroase și recunoștința
mea pentru gândul său bun pentru mine.

G. COȘBUC

îl omagiază
în versuri pe
SPIRU HARET

GEORGE COȘBUC

De nouă să-ți împarti cu hai
li-apoi la cub rădăcă nma.
Atâtea luni să stai de-acuma
la locul hotărât de zei.
Tar Zeis, supremul geometru,
să-ți dea puteri să biruești,
Ca în sfera vechi românești
Nu are să fie, ci diametru!

OM DE ȘTIINȚĂ ȘI ÎN ACEEAȘI MĂSURA
deschizător de drum și organizator pe baze demo-
cratice a învățămîntului românesc, Spiru Haret
rămîne în memoria urmașilor ca un exemplu de
înaltă conduită etică și supremă modestie.

Permanent preocupat de ridicarea culturală și
economică a maselor țărănești, chiar acuzat de
cercurile reacționare că « ar fi pregătit », 1907, Spiru
Haret a știut să antreneze în activitatea sa cele
mai interesante personalități ale epocii, printre
care amintim pe G. Coșbuc, Al. Vlahuță, Mihail
Sadoveanu. De altfel este cunoscută deosebita
grijă pe care a avut-o pentru scriitorii, gata oricînd
să-i sprijine material și moral. Aceștia i-au păstrat
o foarte frumoasă amintire și recunoștință.

Reproducem mai sus cîteva versuri închinat de
G. Coșbuc lui Spiru Haret, de care îl lega o aleasă
amiciție.

Prof. dr. ing. Radu HARET

C. RĂDULESCU — MOTRU

în corespondență
cu revista
„DATINA“

REVISTA „DATINA“ A APĂRUT LA 1 IANU-
arie 1920, în Turnu-Severin, colț de țară vecin cu
Banatul care fusese de curînd integrat țării.

După o jumătate de an de la apariție, și-a întrerupt
activitatea din lipsa hirtiei, dar, din 1924, a apărut
fie lunar, fie trimestrial, pînă în 1932, avînd astfel
o existență de 10 ani, timp în care a știut să cultive,
fără excese, dar cu o înțelegere ecletică, valorile
tradiționale ale culturii noastre, promovînd creațiile
autorilor din această urbe de provincie și, totodată,
stimulînd colaborarea unora dintre condeiele presti-
gioase ale țării.

Directorul publicației, profesorul Mihail Gușiță,
fost elev al Liceului „Traian“, profesor și director
adjunct al prestigioasei instituții de învățămînt
severinene, a strîns în jurul „Datinei“ intelectuali
mehedințeni, dar și colaboratori din toată țara, incit
personalități bine cunoscute, ca: N. Iorga, O. Goga,
M. Dragomirescu, G. Bogdan-Duică, Ramiro Ortiz,
I. Simionescu, au apreciat efortul și realizările
grupării de la „Datina“.

La această revistă au colaborat, printre alții, poeții:
Aron Colruș, I. Vania (Gherghinescu-Vania),
Al. Iacobescu, Eugen Constant, Emil Giurgiucă,
Ion Pillat, G. Boldea ș. a.

Dintre prozatorii ale căror creații le întâlnim
publicate în „Datina“ reținem pe: Al. Lascarov-
Moldovanu, V. Damaschin, N. Ploșcor, Al. Bistri-
țeanu, Cezar Petrescu și Pimen Constantinescu.

Parlea cea mai interesantă a revistei o constituie
studiile de orientare și critică literară susținute de:
M. Gușiță, C. D. Ionescu și Al. Dima, cărora li s-au
adăugat în timp: C. Rădulescu-Motru, Simion
Mehedinți, Cezar Petrescu, I. Petrovici, I. Dongorozi,
I. Biberi, C. C. Giurescu, I. Simionescu, R. Ortiz,
G. Bogdan-Duică, Stanciu Stoian ș. a.

Scrisorile pe care le publicăm în numărul de față,
adresate de C. Rădulescu-Motru directorului revistei
„Datina“ — al cărei colaborator era —, au o dublă
semnificație. Ele pun în lumină, pe de o parte,
buna apreciere de care se bucura revista, mai ales
pentru profilul ei deschis problemelor filozofice, și
pe de altă parte relevă aspecte mai puțin cunoscute
ale activității sociologului. C. Rădulescu-Motru ne
apare aici preocupat de îmbunătățirea vieții țărănilor,

Tratt. de' Guanti.

Am priuut surmune glie inuote de
a plasa pentru citi va gile la Hietelst
De acc. it. Kimpand

[illegible]

de crearea unui învățământ sălăsc adecvat necesită-
ților practice din mediul rural. Atrag atenția, în
aceste epistole, accentele critice caustice la adresa
«burgheziei sterpe», a «politicianismului nepre-
văzător», care face ca «satele să ni se umple de
sbirnii-discursuri și de șgirie-hirtie».

Personalitatea lui Rădulescu-Molru a fost analizată de cercetători specialişti, în ce are pozitiv sau lacunar. Avea dreptate Al. Dima când şefa în acest fel portretul controversatului om de cultură: «...originar din finutul olteşei, vârstar al unui suflet plin de energie, plin de organizare, plin de dinamism, lipsit de contemplativitate şi misticism »¹.

Acestui portret scrisorile de față îi adaugă încă o trăsătură: permanenta legătură cu viața culturală a ținuturilor de obârșie.

Prof. Rada DAVIDESCU
(Turnu-Severin)

2 septembrie 1924
Gara Butuești

Stimate și iubite domnule Gușiță,

Am primit scrisoarea d[um]i[tale] prea tîrziu ca să vă pot trimite acest articol pentru „*Datina*“, căci n-aş vrea să scriu ceva ocazional, şi aş vrea să pun în discuţie prin revista d[um]nea voastră ceva serios care să aibă ecou şi prin aceasta să atrag şi atenţia asupra operei d[um]nea voastră.

Și pînă acum, cu cine am vorbit, n-am făcut decît să vă laud inițiativa.

Acum câteva luni, întâlnind pe d. Tiberiu Axente² la Caf^é-Capșa București, l-am însărcinat să vă transmită felicitările mele dimpreună cu abonamentul meu de 100 lei. Nu știu dacă dînsul, la multiplele ocupații pe care le are, a putut să ajungă a-și îndeplini comisionul. Timpul însă nu este pierdut.

De îndată ce am un moment liber am să lucrez pentru revista d[umnea]voastră.

Stau la Butoești pînă la sfîrșitul luni septembrie. La 1 octombrie sunt în București. Dar chiar din București vă voi trimite lucrarea. Poate ceva în legătură cu țărănul român: completare la partea schițată în *Țărănismul* (broșura pe care v-am trimis-o la timpul apariției).

Cu cele mai cordiale salutări,

C. RĂDULESCU MOTRU

¹ Vezi „*Datina*“, an. X., nr. 7—12/1932, pag. 124.

² Tiberiu Axente-avocat severincan.

Iubite Domnule Gușiță,

„*Datina*” se prezintă din ce în ce mai frumos ca tipar și conținut. Este foarte bine gândit articolul *După cinci ani*. Tocmai fac și eu o conferință studenților despre Statul cultural și în care ajung la concluzia că descentralizarea funcțiunilor culturale în centre autonome este cea mai bună soluție în împrejurările de astăzi.

D[omnu]l Dima de asemeni a scris o dare de seamă care trădează o adâncă pricepere în ale filosofiei. Aș fi dorit să fie încă în viață Titu Maiorescu pentru ca să vadă cât de multă dreptate aveau cîțiva din elevii lui care se dedicau exclusiv filosofiei. Discuția pe care o aveam cu el acum vreo 20—30 de ani în urmă se învîrtea în jurul chestiunii dacă noi românii suntem încă pregătiți pentru a înțelege filosofia. Și el era sceptic.

De câte ori n-am fost ironizat de el pentru volumele din *Studii filosofice* !

Aș fi voit să fie astăzi de față și să citească darea de seamă a d[omnu]lui Dima.

Plăcerea pe care mi-a procurat-o d[omnu]l Dima mă recompensează de toată munca depusă scriind *Personalismul*. Te rog transmite-i recunoștința mea.

Salut prietenește pe toți cei din cercul „*Datinei*”.

Al dumneatale devotat,

C. R. MOTRU

5 mai 1928

B-dul Ferdinand, 47

REVISTA DE FILOZOFIE

Direcțiunea

Iubite Domnule Gușiță,

Sunt foarte nepoliticos față de dumneatale. Nu ți-am trimis nici un articol, nici măcar nu ți-am răspuns la ultimele dumneatale două scrisori. Crede-mă însă că am fost în momente de cumplită deprimare sufletească după ce am luat cunoștință de legea învățămîntului secundar.

Și cu deprimarea se întovărășea și o mare revoltă în contra măsurilor noastre politicaniste.

Cum se poate să se sacrifice așa, fără inimă, bieții copii de țărani, ademenindu-se în școala burgheziei sterpe care se cheamă gimnaziu teoretic ?

Dumneata știi că majoritatea copiilor de țărani nu fac decît cîteva clase gimnaziale. Acum punîndu-se gimnaziul teoretic la baza oricărui învățămînt secundar, se condamnă țărănimia școlară să reintre aci *sute* cu cîteva noțiuni de limbă franceză, limbă latină, istorie etc. și nici o cunoștință profesională.

Satele au să ni se umple de sîbrînie-discursuri și de sîbrînie-hîrtie ! neisprăviți periculoși prin pretențiile lor. Același Angelescu, care a semnat acest proiect de lege, discuta cu mine anul trecut proiectul lui Petrovici și se îngrozea de perspectiva prea multor absolvenți ai liceelor teoretice și acum tot el adîncește răul întinzînd pericolul prin crearea gimnaziilor teoretice ca bază a întregului învățămînt secundar. Îmi vine să cred că este o calamitate pe țară continuarea acestui politicianism neprevăzător.

N-aș fi putut să-ți scriu altceva săptămînile din urmă decît contra legii, ceca ce desigur nu te-ar fi aranjat. De aceea am preferat să nu scriu.

Acum că am așternut pe hîrtie într-un articol (ce mă privește) criticile ce am adus legii lui Angelescu, m-am liniștit și mă voi putea ocupa și de alte chestiuni.

Vă rămîn îndatorat în viitor.

Cu cele mai prietenești salutări,

C. R. MOTRU

G. IBRĂILEANU

un
candidat
romantic

ÎN LUCRĂRILE CARE S-AU SCRIS despre acest «Taine al nostru», cum îl numea G. Călinescu pe G. Ibrăileanu, se fac referiri și la anii pe care autorul Adelei i-a petrecut în Școala Normală Superioară din Iași¹.

Din inițiativa lui Petre Poni s-a constituit, în 1892, un regulament de organizare și conducere al școlii care, conform legii din 1864, prevedea două probe pentru examenul de admitere (scris și oral). La Școala Normală Superioară din Iași, condusă, la acea dată, de I. Găvănescu, obiectele de examen erau filosofia, istoria și literatura română, candidații urmînd să trateze subiectele respective numai într-o singură oră. Cînd G. Ibrăileanu s-a înscris la examenul de admitere, comisia, alcătuită din Aron Densusianu pentru literatură, A. D. Xenopol pentru istorie și C. Leonardescu pentru filozofie, trebuia să noteze răspunsurile celor nouă concurenți pentru anul școlar 1891—1892. Subiectele la cele trei probe scrise au fost: Aspectele naturii, Tudor Vladimirescu și Memoria. Conform procesului verbal întocmit la 17 octombrie 1891, G. Ibrăileanu a obținut următoarele note: 8 la literatura română, 8,50 la istorie și 7 la filozofie, media generală fiind 7,80. Procesul verbal din 18 octombrie 1891 consemnează rezultatele obținute

de Ibrăileanu la probele orale: 7 la literatura română, 5 la filozofie, 9 la istorie. Examinarea proceselor verbale evidențiază faptul că din cei nouă concurenți cîți s-au prezentat la examenul de admitere la Școala Normală Superioară din Iași pentru anul școlar 1891—1892, au fost admiși șase, în ordinea mediilor Ibrăileanu fiind al doilea, cu media generală 7,80. Ambele școli, cea de la Iași și cea de la București, s-au bucurat de un prestigiu deosebit și elevii respectivi au devenit, în cea mai mare parte, figuri însemnate în cultura românească.

Se afirmă că, în această perioadă, Ibrăileanu a locuit un timp cu un coleg al său, N. Savin. Probabil că Savin a intrat în Școala Normală Superioară la al doilea concurs sau că l-a avut coleg numai în cadrul facultății. La primul concurs acesta n-a candidat. A fost prieten cu Raicu Ionescu Rion, dar acesta intrase înainte cu un an la Școala Normală Superioară.

Cele trei lucrări scrise ale lui G. Ibrăileanu, din care publicăm în numărul de față pe cea intitulată: Aspectele naturii în cele patru anotimpuri, trebuie privite cu multă înțelegere, pe de o parte pentru că viitorul critic avea numai 20 de ani cînd a concurat la intrarea în Școala Normală Superioară, iar pe de altă parte, într-o oră, timpul acordat candidaților pentru tratarea unor subiecte atât de importante, era foarte dificil ca elevii să poată desfășura un material corespunzător exigențelor comisiei. Tonul liric din teza de limba română păstrează însă o anume candoare adolescentină, lăstînd să se întrevadă acuitatea observației ce va apare în proza de mai tîrziu.

Prof. Ioan N. VLAD

ASPECTUL NATUREI ÎN CELE PATRU ANOTIMPURI²

Ce frumoase sunt zilele de primăvară! Natura și-a lepădat haina-i încărcată de omăt și un soare dulce și luminos își varsă valurile de lumină ca o pulbere de aur! Unde și unde, în fund de văgăuni, a mai rămas cîte o mină de zăpadă, ce pare că se ascunde în fața primăverei, nemaivînd nici un rost! Piraiele în sfîrșit scapă de grozava încătușare a ghietei reci și lucii; se azvîrl cu apele lor spumegoase, tîrînd cu dinsele în prăpastie tot ce găseseră în cale. Miei zburdă sub soarele ce se înalță mureș pe bolta senină a cerului; coccotîrcii, eterni musafiri, se preumblă agale pe marginea rîurilor dînd spaimă în ale apelor viețuitoare. O lume nevăzută de insecte mișue prin iearba fragedă

¹ Deși a fost prevăzută de legea asupra instrucțiunii publice din 25 noiembrie 1864 (art. 311—329), Școala Normală Superioară Românească a început să funcționeze abia din decembrie 1880, din inițiativa lui Vasile Conta, minis-

trul instrucțiunii din acea vreme. Această școală a funcționat în două etape: 1880—1898 și 1938—1940.

² Arhivele statului București, Dosarul nr. 231/1891 al Școlii Normale Superioare.

a șesurilor și... din întreaga natură reiese un ce vag, o nesfârșită armonie. Acuma locuitorul harnic de la țară își scutură tropeala iernei, și aleargă să ceară pământului său iubit darurile-i binefăcătoare. Copii zburdalnici în cîrduri vesele înviesc pe buncii lor cu zgomotoase jocuri. Primăvara este vieată; și este vieața cea mai frumoasă, este copilăria vieței. Dar ieată că soarele începe să se prăvale după deal... muncitorul vine la căminul său, iar luna se arată galeșă [f. 358] între doi cetini singuratici!

O noapte de vară... cine este acela care nu și-a simțit inima mișcată de feeria unei nopți de vară? În natură totul este liniștit, singur sub un teiu gîndesc la viața trecută, la anii copilăriei, la casa părintească și... cine știe la ce mai gîndește un om în orele-i de odihnă! Deodată aud un cîntec. Este cîntecul unui locuitoriu din sat, este cîntecul lung și nesfârșit ca și jalea poporului! El se depărtează, dispăre în vale și stelele nopții, numai ele, îi călăuzesc pașii înopțați! În curînd iată și luna între două fășii subțiri de nor. Este mare, roșie și are ceva de nevinovăție. Cu cît se înalță mai sus, cu atît se micșurează, devine mai palidă și ajunge în mijlocul bolții cerești, unde pare că-i o lampă colosală în bagdadia universului. Deodată se aude o melodie pătimașă! Ce este? Este cîntărețul veșnic, este podoaba codrului, privighetoarea!... Și-atiția licurici scînteie prin iarba înflorită!

Dar noaptea este înaintată; liniștea devine mormintală și luna se rostogolește după coama unei păduri. Eată se apropie zorile! Se pare că universul întreg e incendiat. Roșata însă se împrăstie din ce în ce și soarele mare se arată, aruncînd o cărare de văpaie pe luciul iazurilor întinse. Rațele sălbatice ies din stuful lor des, făcînd o gălăgie veselă. Căldura se mărește cu fiecare oară și muncitorul ostenit se [f. 358 v] dă la umbra unui arbore. Un vînt ușor însă, care mișcă iarba în valuri unduioase, alungă intrucitva această zăpușeală. Dar omul suferă cu răbdare această căldură de cuptor, știînd că fără ea [hamburul] său nu s-ar umplea la toamnă.

Toamna! Anotimpul belșugului și-al melancoliei... Carele pline se întorc de la cîmp cu darurile naturii binefăcătoare. Atunci fiecare își stringe hrana pentru iarna cea lungă! La coșer veselie și vorbă multă, iar în cutare tirg sau tirgușor, prețeluri, vinzări și alldămașuri vesele. Un sătean vinde cinci chile de păpușoi și apoi întîlnind cițiva cemetri o chilă se schimbă în alldămaș. Dar cea mai frumoasă petrecere a toamnei este un cules de vie. Belșugul îi face pe toți veseli și cu voie bună. Aicea se aud glume, se văd jocuri și se cîntă; dar mai cu seamă aicea se fac atitea libațuni veșnic tînărului Bachus!

Dar încetul cu încetul cîmpul rămîne gol, pustiu. În loc de lumina deși melancolică dar frumoasă a soarelui de la începutul toamnei, acuma natura e îmbrăcată de tristă și vătămătoarea ceață, care pare că apasă asupra copacilor voind să-i strivească. Cîtă durere nu se naște în sufletul cuiva, cînd frunzele moarte cad încet și cadențat pe pămînt umed. Pare că sint atitea iluzii ce-au pierit din corpul vieții noastre. Natura toată pare acuma că-i moartă și chiar este moartă; un sentiment de [f. 365] simpatie universală ne face să ne întristăm la vederea acestei priveliști. Codrul și-a pierdut podoaba verei și în loc de ciripitul păsărilor, vînturile rezezi scot jalnicele lor strigăte. Frunzele cad și putrezesc, pentru ca la primăvară să apară altele mai pline de vieată... o veșnică schimbare!

Fără să ne dăm samă ne trezim cu iarna. Natura pare că este cu totul alta. Zăpada se întinde ca un lînzoliu alb peste ce a fost altădată finaț, pirău etc. Copacii zac îngreuiati sub nămolul de zăpadă, drumurile sunt înfundate și săteanul își aduce cu greu lemnele de încălzit. Dar în curînd drumul se bate, și atunci sâniile ușoare și voioase ale celor bogați încrucieșează cu sâniile pe tălpi grosolane ale locuitorilor de țară. Iear în locul glasului de privighetori se aude urletul furios de răgușit al unui lup flămînd. Pustietatea cea mai desăvîrșită domnește pe întinsele cîmpii; și numai unde și unde se zărește un copac stingher pierdut în nemărginitul întins!

BRÂNCUȘI

«povestit» de

PETRE PANDREA

PE BRÂNCUȘI L-AM ÎNȚELES ȘI L-AM iubit după ce l-am auzit pe Petre Pandrea prezentându-l în conferințe științifice la Craiova, conferințe publicate apoi în revista „Meridian” (nr. 17, 18, 19 din aprilie și nr. 20, 21, 22 din iulie 1943).

Inițiativele revistei amintite au fost evocate și de Petre Pandrea, care scria în 1965: «După ridicarea monumentelor de la Tg. Jiu nu s-a mai putut publica nimic despre Brâncuși în România, cu excepția Craiovei, între 1942—1945, la revista „Meridian”».

Cine a asistat la aceste conferințe poate confirma justetea afirmațiilor. Sala cinematografului Rîo era ticsită de agenții Siguranței ce urmăreau cu atenție ca nu cumva în timpul conferinței sale cunoscutul ziarist democrat care era Pandrea să strecoare critici violente la adresa guvernului.

Petre Pandrea era un interlocutor care pasiona. De o cultură vastă și variată, nu făcea abuz de specialitate, dar observai imediat în discuție rigorile profesiei sale de jurnalist eminent. Își cucerea auditoriul cu bogăția intervențiilor sale, contemporaneitatea, spiritul umanist și mai ales marea și convingătoare lui încredere în forța creatoare a neamului nostru.

Pe Brâncuși îl tinea cu fervoare. Era pentru el «un om fermecător și solidar cu Olenia». Îl descoperea ca «gînditor și înțelept». Ca sculptor îl socotea pe Brâncuși «un ferment și un precursor» al întregului modernism european în arta plastică și în literă.

Viziunea lui Petre Pandrea asupra lui Brâncuși, așa cum apare în cărțile sale, se întregeste cu un text inedit de deosebit interes. Adresat, sub forma unei scrisori deschise către redacția revistei „Ramuri”, semnatarului acestor rânduri, textul se leagă de apariția, în numărul 6 din 1966 al revistei craiovene, a primei părți din eseu meu Ciclul „Păsării” în opera lui Brâncuși (continuarea avea să apară în numărul 7 și ambele părți într-o broșură, în același an). Cum Petre Pandrea urmărea cu atenție tot ce se scria despre Brâncuși și cum eu eram pentru el «un amic mai vechi, încă de prin anul 1943», a găsit astfel prilejul de a-și exprima, în aceste însemnări, cu caracter în bună parte de autobiografie spirituală, o adevărată profesiune de credință în ceea ce privește înțelegerea operei lui Brâncuși. Dealtfel, răspunsul — tournois — pe care mi-l promitea în scrisoare («Poate îți voi da o replică amicală prin reviste: la „Viața românească”, „Luceafărul” sau „Înainte”) — ca «discuție civilizată între doi juveți bătrîni și cavaleri» — avea să mi-l dea în cartea sa: Brâncuși, amintiri și exegeze, Editura Meridiane, 1967 (în special capitoul Geneza Măiestrei, pp. 136—150). În scrisoarea amintită, datată 26 VI 1966, relevante sînt mai întîi mărturisirile lui Petre Pandrea referitoare la anii de studii în străinătate.

Întîlnirea cu Brâncuși mai ales fusese holăritoare pentru formația sa intelectuală. «Cînd l-am cunoscut la Paris, în 1927, apoi în 1928, — eram bușit și dădora, în geamantane și scăfirle, de Platon, de Martin Luther, de Erasmus și de Goethe la Berlin.[...] Probleme de estetică și de plastică predominau în conștiința și activitatea mea de doctorand berlinez în primele doi ani». În contextul acestor preocupări, «C. Brâncuși a jucat un rol imens în viața mea ideologică prin oralitatea scripitoare și prin documentare. L-am pus mai presus în conștiința mea decît pe Max Dessen, Romano Guardini, Arthur Liebn și Petersen pe care îi audiam la Berlin».

Ceea ce pune mai cu seamă în lumină autorul acestei confesiuni este autenticitatea exegezelor sale asupra operei lui Brâncuși.

«Înainte de orice tournois public, aș vrea să mă înțeleg și să te convingi intim, că cele 37 teme de conversație din Brâncuși-ul meu sînt transcrieri exacte din gura Moșului Costake. Interpretarea Măiestrei ca pasărea fără somn, care vrea să se facă om și conduce pe Făt-Frumos și pe Ileana Cosînzeana ca să iasă din dificultăți nu-mi aparține decît ca... stenograf. (Este din gura lui Brâncuși, culeasă cu griji de Eckermann față de Goethe, de Platon față de Socrate și de Philippus Melancthon față de Martin Luther)».

Impresionante sînt mai ales deslănuirile ucenicului despre lungile ore de neobosită stenografiere a genialei oralități brâncușiene: «Eu am transcris exact după 19 ore de conversație cu Brâncuși. Îmi aduc bine aminte. Nu m-am culcat. Ca să alung oboseala, intram sub duș, beam o cafea și transcriam tot ceea ce îmi spunea Moș Costake la marea viteză ca un dicționar psihanalitic, cam supraréalist (gramatical) redactat. Memoria mi-era stenograf».

Despre aforismele lui Brâncuși, Petre Pandrea notează: «C. Brâncuși a publicat 13 aforisme în 1926 la New-York. E Pravila craioveană adică. Carola Giedion Welker a sporit la 22 aforisme. Moșu refuza scrisul. Scria cu dala și cu oralitatea ca Socrate (fiul pietrarului și al moșei dialecticiene din Atena).

Eu am sporit de la 22 aforisme la 125. Totul, cules din gura lui și sistematizat pentru meșterul Brâncuși, ca ucenic mic. Am o memorie à la Iorga. Scriam, imediat, după zăfăseluri frugale cu Brâncuși».

Ferventul admirator al lui Brâncuși vedea înotată în marele sculptor, dincolo de artist, pe reprezentantul de elită al înțelepciunii poporului său, ridicată la scara universalității. «Mi-era prea scumpă memoria lui Brâncuși (unul din cei 3—4 români geniali și universali) pentru a-mi îngădui ca să schimb o lotă din spusele sale. Am transcris cu fidelitate ceea ce a grăit în disputele noastre estetice, istorice și sociologice nesfîrșite. Era un dialectician nuanțat, un european, un vizionar cu Pravila Craiovei la subțioară, ca și Tudor Vladimirescu, ca și N. Titulescu. Cătecele mele întîme, notele, fișele, conțin material enorm.»

Material care, cuprins doar parțial în cărțile sale, așteaptă încă să vadă lumina tiparului.

Prof. Ion SCHINTEIE
(Craiova)

FIȘIER BIBLIOGRAFIC

(1 aprilie — 30 iunie 1976)

A

ARGHEZI (Tudor)

Arghezi (Mitzura) — *Aripi neostenite*; «...nu-i de glumit cu condeiul». Tablete. „*Manuscriptum*“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 40—44.

Negreanu (Ion N.) — 3 prezențe semnificative în destinul Elenei Farago (scrisoare). „*Manuscriptum*“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 183—184.

B

BLAGA (Lucian)

Cucerzan (Eugen S.) — *Gîndirea românească în Transilvania în sec. XVI și XVII* (fragment din capitolul întâi). „*Vatra*“, anul VI, nr. 5, 20 mai 1976, p. 8.

BREAZU (Ion)

Curticeanu (Mircea) — *Generațiile literare ale Transilvaniei* (II). „*Echinox*“, anul VIII, nr. 4, aprilie 1976, p. 22.

C

CANTEMIR (Dimitrie)

Slușanski (Dan) — *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei* (I). „*Manuscriptum*“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 10—26.

CĂLINESCU (George)

Ilin (Stancu) — «...o istorie a culturii în țările române...» — raport academic (adnotat de Al. Piru). „*Manuscriptum*“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 160—167.

Scurtu (Nicolae) — O inedită Călinescu (scrisoare către I. Petrovici). „*Ateneu*“, anul VI, nr. 2(126), iunie 1976, p. 5.

D

DAVILA (Al.)

Pop (Augustin Z. N.) — Al. Davila pentru Eminescu (o scrisoare către Iacob Negruzzi). „*Convorbiri literare*“, nr. 6, iunie 1976, p. 3.

DEMETRIUS (Vasile)

Demetrius (Lucia) — «...un cîntec de inginat în sufletul meu» — mărturie de la început de secol (I). „*Manuscriptum*“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 97—105.

DONICI (Alec)

Ursu (N. A.) — O comedie necunoscută a lui Alec Donici (fragmente). „Cronica“, anul XI, nr. 21, 21 mai 1976, p. 4.

E

EMINESCU (Mihai)

Vatamaniuc (D.) — [Fragmentarium]: «...figura unui om nobil...»; *Despre talent; Carpații*. „Manuscriptum“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 31—35.

Pop (Augustin Z. N.) — Învățătura fraților Eminovici (documente). „Convorbiri literare“, nr. 6, iunie 1976, p. 3.

F

FARAGO (Elena)

Vezi: ARGHEZI (Tudor), IORGA (N.), MAIORESCU (Titu) — Negreanu, (Ion N.)

FUNDOIANU (B.)

Daniel (Paul) — «Aș povesti cu drag impresiile...» — pagini dintr-un confesional. „Manuscriptum“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 83—91.

G

GHYKA (Matila)

Ilescu (Ion) — O scrisoare inedită. „Orizont“, anul XXVII, nr. 13, 2 aprilie 1976, p. 3.

H

HOLBAN (Anton)

Popa (Theodor-Eugeniu) și Ștefănescu (Gh. S.) — «Scopul meu nu este să fac fotografii» — profesioniști de credință. „Manuscriptum“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 153—156.

I

IORGA (Nicolae)

Negreanu (Ion N.) — 3 prezențe semnificative în destinul Elenei Farago (scrisoare). „Manuscriptum“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 83—91.

K

KREMELITZ (Mite)

Pelmuș (Constantin) — Mite Kremnitz despre Eminescu (scrisori). „Convorbiri literare“, nr. 5, mai 1976, p. 14.

M

MACEDONSKI (Al.)

Pop (Augustin Z. N.) — Duelul Eminescu-Macedonski (Din corespondența lui Traian Demetrescu cu Al. Macedonski). „Orizont“, anul XXVII, nr. 26, 1 iulie 1976.

MAIORESCU (Titu)

Negreanu (Ion N.) — 3 prezențe semnificative în destinul Elenei Farago (scrisoare). „Manuscriptum“, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 183—184.

MINULESCU (Ion)

Negriță (Iulian) — Ion Minulescu la Arad. „Orizont“, anul XXVII, nr. 15, 16 aprilie 1976, p. 3.

P

PETRESCU (Camil)

Pop (Augustin Z. N.) — Între Camil Petrescu și Liviu Rebreanu (corespondență). „Orizont“, anul XXVII, nr. 16, 23 aprilie 1976, p. 5.

POPA (Victor Ion)

Codreanu (Theodor) — Scrisori inedite (din colecția învățătorului I. Ionescu). „Cronica”, anul XI, nr. 14, 2 aprilie 1976, p. 6.

Ionescu (Alexandru) — File de arhivă (documente privind primii ani de școală). „Cronica”, anul XI, nr. 22, 28 mai 1976, p. 9.

R

REBREANU (Liviu)

Liu (Nicolae) — « ... scriitorii autentici — expresiile veritabile ale sufletului românesc » — conferințe. „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 45—55.

Vezi: PETRESCU (Camil), Pop (Augustin Z. N.)

ROSETTI (Vintilă)

Liu (Nicolae) — Scrisori de pe frontul războiului din '77 (I). „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 126—134.

RUSSO (Alec)

Mircea (Ion-Radu) — *Mort d'Alibaud*; *Epitaphe d'Alibaud* — stihuri franceze (versiune românească de Ioan Alexandru). „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 62—68.

S

SADOVEANU (Ion Marin)

Oprîșan (Ion) — [Teatru și societate] — fragmente teoretice. „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 56—61.

SADOVEANU (Mihail)

Butnaru (Magdalena) și

Dimitriu (Eugen) — Mihail Sadoveanu și „Răvașul poporului”. „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, p. 185.

Toader (Alexandra) — Corespondență cu Maria Kojicka și Josef Kojecy. „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 169—171.

Scurtu (Nicolae) — M. Sadoveanu editat de Casa Școalelor. (Documentar). „Ritmuri”, Pașcani, mai 1976, p. 2.

SEBASTIAN (Mihail)

Panaiteșcu (D. D.) — « ... familie care are gustul lămâriei » — Jurnal. „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 109—121.

STANCU (Zaharia)

* * * *O zi de vară* (fragment din romanul cu același titlu). „Convorbiri literare”, nr. 5, mai 1976, p. 5, 8.

STERE (Constantin)

Ornea (Z.) — « Din tumultul activității mele politice » — epistolar. „Manuscriptum”, anul VII, nr. 2(23)/1976, pp. 140—150.

ȘINCAI (Gheorghe)

Hosu (M.) — 1796. Ancheta în contra lui Gheorghe Șincai acuzat de rebeliune (IV, V, VI). „Vatra”, anul VI, nr. 4, 20 aprilie 1976, p. 6; nr. 5, 20 mai 1976, p. 6; nr. 6, 20 iunie 1976, p. 6.

V

VIANU (Tudor)

Scurtu (Nicolae) — Tudor Vianu la Biblioteca Academiei (proponere de a i se acorda pensie de merit lui George Baiculescu). „Universitatea comunistă”, IX, nr. 29, aprilie 1976, p. 4.

Scurtu (Nicolae) — O scrisoare și două autografe Tudor Vianu. „Universitatea comunistă”, IX, nr. 29, aprilie 1976, p. 4.

Dana POPESCU

Creșterea colecțiilor

(1 aprilie — 30 iunie 1976)

MUZEUL DE LITERATURĂ AL MOLDOVEI
(Iași)

Carte vechi românească:

Apostol, Rîmnic, 1774.
Viețile Sfinților pe luna Septemvrie, Mănăstirea Neamț, 1907.

Correspondență:

V. Alecsandri, C. D. Aricescu, Samson Bodnărescu, C. A. Rosetti.

D. VACARIU

MUZEUL LITERATURII ROMÂNE

Manuscrise:

MANIU, Adrian — *Meșterul* (poem dramatic). Traducere în limba italiană de Dragoș Vrânceanu și Tommaso Landolfi, realizată în 1929 (pe cînd aceștia erau studenți la Universitatea din Florența).

PETRESCU, Camil — *Ștefan cel Mare* (scenariu cinematografic).

STANGU, Zaharia — Fragmente din volumele: *Printre stele*, *Pădurea nebună*.

Correspondență:

Două albume cu scrisori datînd din a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX (1858—1915) adresate Anei Conta-Kernbach. Dintre semnatari amintim pe: N. N. Beldiceanu, I. L. Caragiale, Vasile Conta, Mihail Dragomirescu, Dimitrie Gusti, Octavian Goga, N. Iorga, Titu Maiorescu, Simion Mehedinți, Veronica Micle, D. Onciul, V. Pârvan, Ioan Slavici.

Album de epocă cu dedicații în versuri de Radu D. Rosetti și Octavian Goga, datînd din 1917.

Fotografii:

Album provenind din arhiva familiei Bolintineanu, care cuprinde fotografii originale ale unor personalități culturale din secolul al XIX-lea.

Obiecte:

PETRAȘCU, Milița — *Ion Vinea* (bust).

Octaviana MIHAILESCU

Iconografie

AUTOGRAFE: Vasile Alecsandri (135, 136—137, 175); Ion Barbu (119, 120—121, 126, 127, 128, 129); I. L. Caragiale (176); G. Călinescu (47, 60); G. Coșbuc (178); M. Eminescu (64, 66); B. P. Hasdeu (168—169, 171); G. Ibrăileanu (84, 92, 97); Titu Maiorescu (40—41); Perpessicius (150, 151); Al. Vlahuță (139); Paul Zarifopol (99, 104, 105).

FOTOGRAFII: Ion Barbu (132, 133); G. Călinescu (45, 51, 56—57); B. P. Hasdeu (166, 167);

G. Ibrăileanu (87 — Această fotografie, ca și cea de la p. 85, reprezentînd-o pe Maria Stere, fac parte din colecția Leoni Stere, căreia îi mulțumim și pe această cale.); Titu Maiorescu (28, 30, 33, 37); Perpessicius (152—153); Al. Petofi (163); Al. Vlahuță (138, 139, 140); Paul Zarifopol (101).

DESENE: Ștefan Dimitrescu — *Ion Barbu* (123); M. Eminescu (68); Perpessicius — *autoportret* (147).

LE NOYAU THÉMATIQUE DU présent numéro de „*Manuscriptum*“, qui est le XXV-ème de la parution, est constitué par l'humanisme. C'est de cette manière que l'onde puissante des débats du premier Congrès de l'éducation politique et de la culture socialiste se reflète dans les pages d'une revue qui est non seulement l'arche où l'on garde les valeurs inestimables de la culture roumaine mais, également, un instrument souple, en concordance avec la profonde vibration de la contemporanéité. L'humanisme révolutionnaire de notre patrie est en haut degré dans une échelle de créations spirituelles dont on trouve les débuts dans la seconde moitié du XVI-ème siècle lorsque se manifeste pleinement un tournant historique décisif en art, en littérature, en science et en philosophie. Le libre développement de la personnalité humaine, la libération de sous l'austérité et l'autorité de l'église, le culte de la vie réelle, l'extraordinaire soif de connaître, d'étudier et de savoir, représentent les caractéristiques fondamentales de cette époque nouvelle, ère qu'on a pu nommer à juste titre, celle « de la découverte du monde et de l'homme ».

Dans la *Dialectique de la Nature*, Friedrich Engels synthétise magistralement l'époque et les gens de la Renaissance, l'époque du plus progressiste renversement connu jusqu'alors par l'histoire de l'humanité, un ère qui avait besoin de titans, titans

WHAT CHARACTERIZES the content of the present numero of „*Manuscriptum*“, which is the XXV-th from its issue, is humanism. Thus, the debates of the first Congress of Political Education and Socialist Culture are reflected in the pages of this review which is not only a preserver of the inestimable values of Romanian culture but also a flexible instrument in concordance with the profound vibration of contemporaneity. The revolutionary humanism of our homeland is a step high on the scale of spiritual creations, whose beginning is to be found in the second half of the XVI-th century, when a really decisive, historic turning point occured in arts and literature, in science and philosophy. The free development of human personality, liberation from church austerity and authority, the cult for real life, the extraordinary thirst of knowledge, of study are fundamental and main characteristic traits of this new epoch, an era which could really be called the era of «the discovery of the world and of man».

In his *Dialectics of Nature*, Friedrich Engels masterfully synthesizes the epoch of the Renaissance, the epoch of the most progressive changes in the history of mankind since then, an era which needed titans through their force of thinking, through their strong character and passion. For such a man — as

DEN THEMATISCHEN KERN dieser Nummer der Zeitschrift „Manuscriptum“, der XXV-ste von der ersten Erscheinung, bildet der Humanismus. So widerspiegelt sich der erste Kongreß der politischen Erziehung und sozialistischen Kultur auch in den Spalten einer Zeitschrift, die nicht nur die unschätzbaren Werte der rumänischen Kultur aufbewahrt, sondern auch mit dem Gefühl der Gegenwart übereinstimmt. Der revolutionäre Humanismus unseres Vaterlandes ist eine hohe Stufe des geistigen Schaffens, dessen Beginn in der zweiten Hälfte des XIV. Jh. s liegt, als Kunst und Literatur, Wissenschaft und Philosophie einen historischen Wendepunkt erleben. Die freie Entwicklung der Persönlichkeit, die Befreiung von der kriechlichen Autorität, der Kult des wirklichen Lebens, der außerordentliche Wissensdrang — all dies sind grundlegende Züge dieser neuen Zeit, die mit Recht als Epoche der «Entdeckung der Welt und des Menschen» genannt wurde.

Meisterhaft charakterisiert Friedrich Engels in Dialektik der Natur die Zeit und die Menschen der Renaissance als die Epoche des fortschrittlichsten Umschwungs in der Geschichte der Menschheit bis zu jenem Zeitpunkt, als eine Epoche die Titanen an Denkkraft, Leidenschaft und Charakterstärke brauchte. Einem solchen Menschen — so

ТЕМАТИЧЕСКИМ ЯДРОМ данного номера „Manuscriptum“ (XXV-тый по порядку) является гуманизм. Это отзвук глубоких дебатов первого Конгресса по политическому воспитанию и социалистической культуре на страницах журнала, считающегося не только носителем бесценного сокровища румынской культуры, но и гибким средством, соответствующим современности. Революционный гуманизм нашей родины представляет высокую ступень духовного развития, берущего начало во второй половине XVI века — переломного исторического момента в развитии искусства и литературы, науки и философии. Свободное развитие личности, проповедь реальной жизни, освобождение от строгости и власти церкви, неудержимое стремление к познанию и исследованию являются основными чертами этой новой эпохи, которая могла в самом деле быть названа эрой «открытия мира и человека».

В *Дialeктике природы* Фридрих Энгельс великолепно обобщает эпоху Возрождения — эпоху самых прогрессивных преобразований в истории человечества до того момента. Данная эпоха нуждалась в титанах мышления,

par la force de leur pensée, par leur passion et par leur caractère puissant. Pour un pareil homme, comme l'écrira Marsilio Ficino à la fin du XVème siècle, le ciel ne sera pas trop haut ni le centre de la terre trop profond. Le temps et l'espace ne l'empêche pas d'être actif partout et toujours. L'humanisme contemporain est le défenseur de la dignité humaine, il comprend les lois du mouvement de la vie et de la société et convertit ces lois en instruments d'édification d'un monde dimensionné par une finalité éthique. Connaisant l'histoire et ses lois, l'humanisme de nos jours est conscient du fait qu'on ne peut améliorer le destin de l'humanité toute entière, de même que de l'individu que dans le cadre réel de l'histoire.

Dans ce numéro de „*Manuscriptum*“, dédié à l'humanisme, une série de textes très importants, appartenant à quelques uns de ses brillants représentants: Nicolaus Olahus, Cantemir, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Maiorescu, Iorga, Călinescu, démontre quelle force avaient les ondes de vibration de l'humanisme dans notre pays. Ce groupe de textes constituent le centre de la revue, intitulé: *De dignitate hominis*, idée soulignée par le prof. acad. Teodor Burghel in dans la substantielle préface du numéro. Ces textes démontrent, de même qu'on peut parler d'un synchronisme en ce qui concerne la propagation de l'humanisme, et surtout que, à la recherche de sa latinité, la Roumanie a trouvé dans les humanistes italiens Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini (le pape Pius II) de vrais prédécesseurs de cette idée, ces humanistes étant les premiers en Europe à prononcer la vérité lumineuse de notre latinité.

Marsilio Ficino wrote at the end of the XV-th century — the sky seems not to be too high up, and the center of the earth not too deep. Time and space do not prevent him to be active everywhere and always. Contemporary humanism is the defender of human dignity. It understands the laws of life and society and he makes of these laws his instruments to build up a world sized by an ethic finality. Knowing history and its laws, the humanist of our days is aware of the fact that only within its real framework can the destiny of mankind as well as of the individual be improved.

In this issue dedicated to humanism, a series of important texts belonging to some brilliant representatives such as: Nicolaus Olahus, High Steward Constantin Cantacuzino, Cantemir, Maiorescu, Iorga, Călinescu prove how powerful the waves of vibration were of humanism in our countries. The same idea is also underlined by prof. acad. Teodor Burghel in the preface of this issue. This groupe of texts contitutes the main column of the review entitled: De dignitate hominis. They also prove that one can speak about a simultaneous propagation of these ideas, and especially that, in the search of her Latin origin, Romania has found in the Italian humanists Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini (Pope Pius II-nd), real forerunners, as they were the first in Europe to have uttered this bright truth of our Latin origin.

Prof. univ. Alexandru BALACI
Membre correspondant
de l'Académie de la
République Socialiste Roumaine

Univ. prof. Alexandru BALACI
Corresponding Member of the
Academy of the Socialist
Republic of Romania

schreibt Marsilio Ficino Ende des XV. Jh. s — ist der Himmel nicht allzu hoch und der Mittelpunkt der Erde nicht allzu tief. Zeit und Raum sind keine Hindernisse für diesen tätigen Menschen. Der zeitgenössische Humanismus verteidigt die menschliche Würde, versteht die Gesetze des Lebens und der Gesellschaft, und mittels dieser Gesetze schafft er sich die Werkzeuge zum Bau einer Welt mit ethischer Finalität. Da der Humanismus unserer Tage die Geschichte und deren Gesetze kennt, ist er sich dessen bewußt, daß nur in diesem Rahmen sowohl das Schicksal der ganzen Menschheit, als auch das des Individuums besser werden kann.

In dieser dem Humanismus gewidmeten Nummer belegt eine Reihe von bedeutenden Texten glänzender Vertreter, wie Nicolaus Olahus, Stolnte Constantin Cantacuzino, Cantemir, Mateescu, Iorga, Călinescu, wie stark der Humanismus in unseren Ländern entwickelt war. Diese Idee wird auch von Prof. Acad. Teodor Burghela im Vorwort zum diesem Nummer der Zeitschrift hervorgehoben. Außerdem sind dies Beweise dafür daß diese Ideen zur gleichen Zeit propagiert wurden, und daß Rumänien — im Bestreben, seine Latinität zu ergründen — in den italienischen Humanisten Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini (Papst Pius II.) wahre Vorläufer gefunden hat, die diese Wahrheit von unserer Latinität als erste in Europa ausgesprochen haben.

Prof. Alexandru BALACI
Korrespondierendes Mitglied der
Akademie der Sozialistischen
Republik Rumänien

страсти характера. Такому человеку, напишет Марсилио Фичино в конце XV века, небо покажется не очень высоким, а центр земли не очень глубоким. Время и пространство не мешает ему быть активным везде и всегда. Современный гуманизм является защитником человеческого достоинства, он понимает законы движения жизни и общества, он преобразует эти законы в свои орудия созидания общества, обусловленного этической конечной целью. Зная историю и ее законы, гуманист нашего времени осознает, что только в ее действительных рамках можно улучшить завтрашний день человечества, личности.

В данном номере, посвященном гуманизму, ряд ценных материалов, принадлежащих выдающимся представителям, как Николаусу Олахусу, Кантемиру, Столянику Константину Кантакузино, Майореску, Йорга, Кэлинеску, демонстрируют, насколько сильными были отзвуки гуманизма в наших княжествах. Это говорит также о том, что можно судить о синхронизме в распространении этих идей и что особенно, что Румыния, в поисках своего латинского происхождения, нашла в итальянских гуманистах Погджо Бракчоллини, Енеа Сильвио Пикколомини (Папа Пий II) настоящих пионеров, они впервые в Европе назвали эту светлую правду нашего латинского происхождения.

Проф. Александру БАЛАЧ
Член-корреспондент
Академии Румынской
Социалистической Республики

PREMIUL PERPESSICIUS AL REVISTEI MANUSCRIPTUM

197

pentru cea mai bună ediție critică a anului 1975.

Vladimir Drimba: ION HELIADE RĂDULESCU, *OPERE*, VOL. I—III, BUCUREȘTI, EDITURA „MINERVA”, 1967—1975

Data și locul nașterii: 19 aprilie 1924, comuna Lugoșul de Jos, județul Bihor.
Studii: Facultatea de filosofie a Universității din Cluj, secția limba și literatura română. Licențiat în 1947. Doctor în filologie în 1969.

Ocupația: Profesor în învățământul mediu (1947—1948), asistent la catedra de istoria limbii și literaturii române vechi a Universității din Cluj (1949—1951). Din 1951 până în 1953, cercetător principal, apoi șef de sector la Institutul de lingvistică al Academiei R. S. R. — filiala Cluj, iar din 1953—1969, la Institutul de lingvistică din București. Din 1970, conferențiar la catedra de limbi orientale, secția limba și literatura turcă a Universității din București.

Lucrări științifice: *Syntaxe comane*, București, Editura Academiei-Leiden, E. J. Brill, 1973.

Colaborări: STUDII DE FILOLOGIE ROMÂNĂ, publicate în revistele: „*Studii și cercetări lingvistice*”, „*Cercetări lingvistice*”, „*Limba română*”, „*Studii și cercetări de istorie literară și folclor*”; STUDII DE FILOLOGIE ORIENTALĂ, publicate în revistele: „*Fonetica și dialectologie*”, „*Revue Roumaine de Linguistique*”, „*Acta orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*”, „*Turcica*”, „*Rocznik Orientalisczny*”, „*Ural-Altische Jahrbücher*”.

Ediții în pregătire: Coresi — *Tîlcul Evangheliilor*, *Molîitvenicul românesc* — ediție critică; *Codex cumanicus* — ediție diplomatică; *Influența pecenegă și cumană asupra limbii române* — studiu monografic.

Perpessicius în viziunea caricaturală a lui I. Anestin și aspecte din camera de lucru a autorului Mențiunilor critice (str. Mihai Eminescu nr. 122).

Fotoreproduceri: Magdalena BUZĂ

Retuș foto: Florica PRICIU

«Cînd viața mea nu e decît o brună floare de mormînt, de ce copilă care semeni cu poesia cea vergină și visătoare privești în caliciul ei și plîngi cu dor. Buha bătrîneței potrivește cîntecul ei pe sufletul meu. Tu cauți în senina grădină a lumii o floare de crin — privește-n ea cu amor și o lacrimă de diamant din ochiul tău să cadă în mirositorul ei suflet. Eu?... Pe floarea veștejită în zădar cade lacrima — ea rămîne veștejită.»

(M. EMINESCU)

«După o lectură făcută cu lupa istoriei literare poemele postume ale lui Eminescu devin cheia revelatoare a genialității lui.

...Identificarea lor este unul din cele mai pasionante operații critice. Întreprinsă cu tact și răbdare, ea duce la concluzii documentate asupra formației genului liric eminescian, asupra lentei lui elaborări și mai ales asupra aceluia excepțional simț autocritic, care a prezidat creația poetului. De luciditatea laborioasă a lui Eminescu stau dovadă mulțimea variantelor celor mai însemnate poezii.»

(Pompiliu CONSTANTINESCU)

Fragmentul din proza inedită a lui Mihai EMINESCU și considerațiile critice ale lui Pompiliu CONSTANTINESCU fac parte din sumarul numărului viitor, dedicat Luceafărului poeziei românești, din care mai reținem: PERPESSICIUS și romanul ediției integrale a operei lui Mihai Eminescu; M. SADOVEANU — corespondența din tinerețe; Titu MAIORESCU — noi date biografice.

TAXELE POȘTALE ACHITATE CONFORM
APROBĂRII D. G. P. Tc. nr. 137/527/1976.

Lei 10

